

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 20 том 1

Одеса
2016

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол № 6 від 29 лютого 2016 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз. мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **В.Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морощану (Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **В.Д. Каліущенко**, доктор філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2016

© Міжнародний гуманітарний університет, 2016

Абрамович С. Д.,
доктор філологічних наук, професор,
академик Академії наук вищої школи України,
заведуючий кафедрою славянської філології і загального мовознавства
Каменець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

БИБЛЕЙСКАЯ ДИАЛОГИЧНОСТЬ И ЧЕХОВСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ

Аннотация. В статье проанализирована ситуация влияния специфической структуры библейского диалога (Человек и Бог) на драматургию зрелого А. Чехова, в которой «гуманистический» момент доводится до абсурда (участники диалога просто «не слушают» друг друга), в силу чего художественное обобщение конденсируется в емких ключевых образах (бессмысленно загубленная чайка и пр.), несущих оттенок христианской символики.

Ключевые слова: драматургия, библейская диалогичность, абсурд, символика, мистериальность.

Постановка проблемы. В Библии, интертексте нашей культуры, есть эпос и лирика, но нет драматургии. Может, поэтому обильные экранизации Библии (т. е. перевод эпоса в диалоги) так и не породили шедевров. Дело в том, что для древнего израильтянина во Храме Иерусалимском совершалась ежедневная литургия, реализовавшая тот диалог Бога и человека, который составлял сущность древнееврейской культуры, и плоскость сугубо «человеческих» ценностей, составившая предмет, скажем, древнегреческой драматургии, была здесь как бы излишня¹; религиозной лирики (псалмодия) и Священной Истории было вполне достаточно. Но в Европе Нового времени уже доминирует установка на секуляризацию культуры, и в Проекте Просвещения театр, развлекательное и в меру поучительное зрелище (в основном с политическим окрасом), постепенно становится центром внимания: ситуация сегодня развилась в доминирование ТВ-шоу и эстрады. Творчество А. Чехова в этом отношении фокусирует некие силовые линии данной коллизии европейского литературного процесса. Строго говоря, дихотомия *Библия – театр* как бы сигнифицирует два полюса чеховского художественного мира.

Изложение основного материала исследования. Чрезвычайно интересна в данном аспекте драматургия А.П. Чехова, особенно если учесть, что ее признали в качестве ориентира крайне секуляризованные литераторы XX ст., от Б. Шоу до Э. Ионеско. Но раз структура самой Библии не дает достаточных оснований для разговора о некоей особой сфере библейской драматургии, то вопрос о рецепции Библии у А. Чехова-драматурга на первый взгляд как бы повисает в воздухе. Следует тщательнее рассмотреть, соотносятся ли каким-то образом чеховская драматургия и библейская диалогичность.

Сперва следует поглубже заглянуть в текст Вечной Книги: точно ли здесь вовсе редуцировано драматическое начало? Нельзя сказать, что вопрос этот вовсе не исследован. Но даже ученые, обратившие внимание на проблему, говорят об этом мало и спорадично. Так, скажем, в монографии Ч. Динсмора недвусмысленно говорится, что Библия интерпретирует жизнь в эпических формах, и повествование здесь лишь моментами

переходит в драму [19]². Но если даже здесь и наблюдается диалогическое построение текста – в духе концепции М. Бахтина [20], такая диалогичность все же намного полнее воплощается в прозе романного типа; драматургическое начало в библейской прозе редуцируется [1]. И в Библии многоголосица человеческих восклицаний сводится, как в основной фокус зрения, именно к предстоянию человека Богу. З. Лановик подчеркнула важную вещь: множественность диалогизма библейского текста обусловлена множественностью отношений в мире, сердцевиной которой является диалог Творца с человечеством, отчего в Библии Бытие как таковое проходит в виде диалогических коллизий, бесконечного диалога (*ad infinitum*) [12]. Но этот диалог мистериален и строится не на мимесисе, а на диэгезисе.

Второй аспект: можно ли считать А. Чехова вполне свободным от библейского влияния? Проблема эта начала весьма интенсивно изучаться еще в послереволюционной эмигрантской критике [14], но в сегодняшней России трезвый учет колебаний писателя между верой и неверием сменяется абсолютным утверждением тезиса о беспримесном «православии Чехова» [5, с. 5, 10], что явно не соответствует истине. При этом привлекается для анализа исключительно повествовательная проза А. Чехова. Во многом верно, что у зрелого Чехова-нарратора пресловутые «мелочи жизни» начинают поверяться мерой библейской Вечности, мерой Метаистории, что определили имплицитный план внутреннего сюжета в его художественном мире, о чем нам [1; 2; 3; 4] (и не только нам) уже приходилось неоднократно говорить. Это понятно. Ведь А. Чехов сызмальства формировался, строго говоря, в лоне церковной культуры, а от культуры светской было достаточно изолирован: например, поход Чехова-гимназиста в таганрогский театр маскировался искусственной бородкой. И если безоглядное увлечение сценой характерно для юного Чехонте, то зрелому А. Чехову свойственно скорее уж недовольство возможностями театра и культурным уровнем актеров, в чем-то напоминающее старинную взыскательность к скоморошеству.

Иными словами, вопрос ставится следующим образом: есть ли в чеховской драматургии библейский рефлекс и какова его идейно-художественная функция?

Если взять сакральное действо как таковое, то оно, в конечном итоге, стремится к мистериальности, превращению участника в миста, сопричастного священным тайнодействиям, и все это на первый взгляд кажется чем-то языческим, глубоко архаическим, достоянием давно минувшей эпохи поздней античности, пытавшейся восстановить пошатнувшуюся веру в богов-олимпийцев «живыми картинами», участники которых ощущали себя творцами некоего виртуального космоса.

Но мистериальность присутствует – как бы потенциально – и в библейском слове. Здесь то и дело встречаются эмбрионы дра-

¹ У греков драма, впрочем, тоже изначально была мистерией: еще Аристотель помнит о рождении ее в лоне дионисийского культа. Но она быстро и уверенно превратилась в чисто светское зрелище (линия: Эсхил – Софокл – Еврипид/Аристофан).

² При этом структура библейского эпоса кардинально отличается от античного повествования, которое легло в основу европейской нарративной традиции: здесь взяты только моменты богообщения человека, все прочее тонет во тьме [7].

матургической сюжетности. Кроме текстов Песни Песней, представляющих собой мужской и женский свадебные хоры, которые при определенных условиях могли бы легко перерасти в нечто вроде народной драмы, в Библии можно найти немало структур, которые можно определить как потенциально драматические. Так, в Книге Иова органическая драматичность сюжетостроения проявляется уже в своеобразном «Прологе на небесах» (это будет использовано Гете-драматургом). Сатана, который пытается заставить Бога усомниться в праведнике и провоцирует его страдания, является пружиной конфликта, призванного разрушить идеальную гармонию, существующую между праведным человеком, который живет по Божественному Закону, и Божеством. Легко можно представить себе инсценировку этой сцены. Она, так же как и некоторые страницы Евангелий, может быть легко превращена в мистерию, подобную тем, которые разыгрывались на площадях средневековых городов (действия, в которых фигурировали Адам, Ева и Змей; приобретали видимое воплощение Страсти Христовы и тому подобное). При этом христианская концепция осуждает всякое «притворство» и «скоморошество»³. Христианская Литургия, в центре которой – таинство Евхаристии, включающее пресуществление обычных хлеба и вина в Святые Дары, равно как и последующее за ними Причастие тела и крови Христовых, фактически исключает свободный и насыщенный «страстностью» театр (оттого скоморохи были у церкви не в чести, а профессия актера почиталась зазорной).

Все это кажется абсолютно чуждым реалистическому мироощущению. Но разве реализм непременно должен быть связан лишь с плоским материалистическим мировосприятием, которое оживляется лишь идеями социального преобразования? Ведь даже под напором волны секуляризации человеческий порыв в виртуальные миры не затихает. В XIX ст., в пору, казалось бы, высшего торжества позитивизма и «критического реализма» с его социальными сверхзадачами, установка на скрытую мистериальность только крепчает⁴.

У раннего А. Чехова христианские образы и мотивы преобладают пока что как бы в пространстве секуляризации, как некий «культурный пласт» [21]. В целом основное внимание автора принадлежит «гуманистическому» плану: «Речевые события» – разговоры героев, их рассказы о своей жизни, исповеди, письма, речи по случаю и т. д. – выдвигаются на первый план и становятся главным, а часто – единственным сюжетным событием» [11, с. 23]. Тем не менее, зрелый А. Чехов переносит центр тяжести на внутренний сюжет, обусловленный чаще всего библейским интертекстом, тогда как житейский и «реалистически» моделированный материал дан во всей его серости и неприкрашенности, он – лишь поле проявления и борения неких скрытых сил.

Что же может свидетельствовать о «мистериальных» установках А. Чехова? Ведь простое следование литературной моде, подражание чужим экстазам – не чеховский уровень, а «мисте-

рия без теологии» – это разве что для постмодерниста с плюрализмом в одной голове. Но ведь веры-то у А. Чехова вроде бы и не было? Впрочем, писатель, признававшийся некогда в письме к А. Суворину: «Религии у меня теперь нет» [16, т. 5, с. 20], на закате своей недолгой жизни занесет в «Записные книжки» следующее: «Между «есть Бог» и «нет Бога» лежит целое громадное поле, которое проходит с большим трудом истинный мудрец. Русский же человек знает какую-либо одну из этих крайностей, середина между ними ему неинтересна, и он обыкновенно не знает ничего или очень мало» [16, т. 17, с. 33–34].

Такая диалектика уже сама по себе навязана той системой *pro* и *contra*, которая впервые обозначилась в медитативных монологах Экклезиаста и стала основополагающим методом для позднейших комментаторов Писания, как талмудических, так и схоластов. Ранний А. Чехов в самом деле был смешлив и падок до неприятных удовольствий: туберкулез стал расплатой за бездумное сжигание себя в кутежах; зрелый же А. Чехов, терзаемый мыслями о приближающейся смерти, воплощает свое экзистенциальное вопрошание в образе Черного Монаха. Это – намек на непознанное, неизведанное; это – «прободение реальности», и призрак Черного Монаха, знаменует неминуемую смерть человека. То, что Ш. Бодлер называл символическими *correspondances*, становится у зрелого А. Чехова скрытым, но главным сюжетом. И вот тут-то представляется наиболее уместным применить слово *мистериальность*, потому что здесь автор вводит читателя и зрителя в пространство, в котором обычные вещи становятся тайно значимыми, новыми и странными.

Более того, сначала А. Чехов попытался попросту драматизировать страницы Библии, а именно: переложить дидактику Экклезиаста в диалог персонажей (попытка пьесы о Соломоне Премудром), но попытка эта не была реализована [18]. Зато позже, у зрелого Чехова-прозаика, наблюдается явственное тяготение к мистериальности; при этом библейские идеи и образы А. Чехов воспринимал и интерпретировал преимущественно в своей нарративной прозе, а не в драматургии.

Поздний Чехов-драматург, мало уже напоминающий автора веселых водевилей, переходит к новаторским, не понятным зрителями (да и Московском художественным тоже) пьесам, имплицитно наполненным поисками скрытого высшего смысла, в которых при кажущейся абсурдности «низшего», «реалистического» плана шумят голоса судьбы, людьми не слышимые. Бесстрастная эпическая наррация незаметно перетекает в скрытый или даже явный конфликт, драматизм, но это странный диалог, напоминающий, скорее, перемежающиеся монологи.

Возьмем фрагмент чеховского «Вишневого сада». Голодная Шарлотта ест огурец и сиротливо рассуждает о том, что она одинока и ей не с кем поговорить. В ответ Епиходов играет на гитаре (которую называет мандолиной) и поет романс. Дуняша, пудря нос, заявляет, что какое счастье побывать за грани-

³ Уже поэтому абсолютизировать, говоря о средневековой культуре, одну лишь бахтинскую концепцию «карнавальности», нельзя: сам М. Бахтин четко относит карнавальность лишь к области культуры народной [8].

⁴ О мистериальном начале в романистике Ф. Достоевского писал В. Недзвецкий [13]; в самом деле, у Ф. Достоевского Христос вечно жив и потенциально воскресает в каждом – в процессе «восстановления погибшего человека», но наиболее потрясающе воплощается он у него в образе Сони Мармеладовой: это его вечные раны горят в растерзанной плоти девушки, повторившей Христов подвиг без всякой надежды на понимание и прославление. Без такой символики роман Ф. Достоевского был бы плосок и ужасен [3, с. 23]. И найти ответ лика Христа в приниженной петербургской блуднице мог только свободный художник, прозревающий под грязной плотью реальности некие скрытые силовые линии бытия. Установка литературы на мистериальность не исчезает и после 1917 года. В 1924–1925 годах активно работает над инсценировкой своего романа – пьесой «Петербург» – Андрей Белый, изначально задумав ее как мистериальное действие греха и искупления [17]. В конце 1920-х – 1930-х годов разворачивает в своей повести «Котлован» скрытую мистерию Андрей Платонов [15] – и, правда, это мистерия «зарывания таланта в землю», антагонистическая горделивой вертикали Вавилонской башни. Можно также упомянуть кандидатскую диссертацию О. Молодкиной «Трагедии и мистерии в художественных мирах Ф.М. Достоевского и Л.Н. Андреева: «Бесы» и «Черные маски» (2005 г.), статью Н. Берковской «Мистериальный хронотоп как «форма времени» в русской литературе 1906–1909 годов» (2002 г.) и др. Довольно напомнить о «Мастере и Маргарите» М. Булгакова, равно как и о многих однотипных явлениях 20–30 годов XX века, вплоть до «Мистерии-Буфф» В. Маяковского.

цей. Епиходов аттестует себя как развитого человека и достает револьвер, доказывая, что ему, человеку загадочному, хочется умереть. Мы видим, что в диалогической структуре чеховской драмы происходят серьезные изменения. Если в рассказе молодого А. Чехова доминировал диалог, воспроизводящий живую и обычно неправильную речь человека из низов, то в его поздних пьесах мы сталкиваемся скорее уж с параллельно идущими монологами, которых не слушает собеседник; коммуникативная связь между действующими лицами нарушена или даже полностью отсутствует. Речи действующих лиц разобщены, они не пересекаются, как прямые в геометрии Эвклида; непонимание и невнимание рождает конфликтность, что говорит о дискретности индивидуального человеческого опыта, об «атомизации» индивида: каждый как бы остается наедине с Вечностью. Это – расклеивающийся разговор *между людьми*, который разворачивается в горизонтале земного бытия, и он совершенно не похож на тот разворачивающийся в вертикали горячий *диалог человека и Бога*, который доминирует в Библии.

Лишенная измерения мистериальности «простая человеческая жизнь» плоска и безотраднa у А. Чехова в своей богооставленности и слепоте. Вспомним широко известные чеховские слова: «Люди обедают, только обедают, а в это время рушатся их жизни и слагается их счастье»⁵. Убитая «просто так» чайка из одноименной пьесы непоправимо изменяет будущее, подобно задавленной в мире динозавров бабочке у Бредбери.

Одновременно у А. Чехова формируется совершенно новый взгляд на театр и актера.

Искони скоморошество в России не было почитаемо; даже насквозь театральный XIX в., закончившийся триумфальным и даже неоднократным вхождением Матильды Кшесинской в царскую семью, ставил незримые кавычки над всем, что относилось к сфере сцены: «Послушался его актер Садовский: сам приехал и актерок привез», – пишет М. Салтыков-Щедрин в «Диком помещике», недвусмысленно намекая на дополнительную функцию «жриц рампы»⁶.

К началу XX в. установка театра на развлекательность, победившая установку времен М. Гоголя и А. Островского на «поучительность», плавно перетекает в сферу освящающих все плотское языческих Диониса и Эроса. Дерзко-застенчивые попытки слить литургию с оргией, соединить религию Христа с культом Диониса заявляли о себе в планах «соборной драмы» младосимволистов, выдвинувших концепцию самой жизни как театра, мистерии⁷.

Но случайно ли в «Юлиане-Отступнике» Д. Мережковского, чеховского современника, возникла такая сцена: император, ренегат христианства, хочет воскресить языческие празднества, но, взамен юных и ликующих мистов, удается собрать за деньги лишь всякое отребье... Кто в чеховской «Скудной истории» назван «табуном диких людей»? Да именно актеры, с которыми А. Чехова, казалось бы, связывало столь многое. Даже для Художественного театра не делалось исключения, об этом пишет И. Бунин, равно как и многие другие. Вопрос хорошо исследован в науке (см., напр., статью М. Горяче-

вой «Театральный роман», или Любил ли Чехов театр?» [9]). А вот и некоторое подтверждение: «Жаль русский театр <...> у наших гг. актеров все есть, но не хватает одного только: воспитанности, интеллигентности или, если позволите так выразиться, джентльменства в хорошем смысле этого слова. <...> Те же сотрудники «Московского листка»! (Исключения есть, но их так мало!) Народ порядочный, но невоспитанный, портерный... И, бранясь таким манером, я высказал Вам свою боязнь за будущность нового театра. Театр не портерная и не татарский ресторан...» [16, т. 1, с. 61–62]; «Современный театр – это сыпь, дурная болезнь городов. Надо гнать эту болезнь метлой, но любить ее – это нездорово. Вы станете спорить со мной и говорить старую фразу: театр школа, он воспитывает и проч. <...> А я Вам на это скажу то, что вижу: теперешний театр не выше толпы, а, наоборот, жизнь толпы выше и умнее театра; значит, он не школа, а что-то другое...» [16, т. 3, с. 60]; «Современный театр – это мир бестолочи, Карповых, тупости и пустозвонства» [16, т. 3, с. 65–66].

Выводы. Таким образом, реализм зрелого А. Чехова, в первую очередь драматурга, своеобразие которого исследователи прошлых лет пытались очертить такими определениями, как «экспрессивный», «символический» и пр., приобретает на стадии своего полного развития черты мистериальности, которая, не будучи привязана к определенной религиозно-идеологической системе, все же не позволяет ощущать несовершенную и трагическую реальность как безысходный абсурд и открывает реципиенту перспективу определенной надежды и осторожно-го оптимизма. Мимесис в пьесах А. Чехова уступает место диэгезису, причем доминирует не событийная, а психологическая коллизия; установка на развлекательность сменяется установкой на имплицитно изложенное, осязаемое лишь в подтексте поучение.

Литература:

1. Абрамович С. Драматическое начало в библейских текстах / С. Абрамович // Зб. наук. пр. : у 2 т. – Херсон, 2007. – Т. 2 : Міжнародний театральний симпозиум «Література – театр – суспільство». – 2007. – С. 6–9.
2. Абрамович С. Библия как интертекст в художественном мире Чехова / С. Абрамович // Мова і культура. – К., 2007. – Вип. 8. – Т. VII (2). – С. 12–16.
3. Абрамович С.Д. В поисках утраченного рая: духовное самоопределение русского писателя XIX – начала XX ст. : [монография] / С.Д. Абрамович. – К. : Издат. дом Дмитрия Бурого, 2009. – 264 с.
4. Абрамович С. Обретение вечности как метасюжет зрелого Чехова / С. Абрамович // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2010. – Вип. 13. – Т. I (137). – С. 5–13.
5. Абрашова Е.А. Христианские мотивы в прозе А.П. Чехова : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е.А. Абрашова. – М. : Московский государственный областной университет, 2004. – 181 с.
6. Агапов Д. Религиозные и психологические аспекты рассказа А.П. Чехова «Студент» / Д. Агапов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : samara.orthodoxy.ru/Smi/Vera/02_05.html.

⁵ Стоит, впрочем, напомнить, что эти часто цитируемые слова А. Чехова дошли до нас в передаче мемуариста Г. Арса [Ильи Яковлевича Гулянда] (Чехов и театр. – М. : Искусство, 1961. – С. 206).

⁶ Светский (народный) театр, существовавший в средние века на маргине культуры, в Ренессансе начал брать реванш, становился все более «карнавальным», а в эпоху либертинства бесстрашно доходил уже и до откровенного, чистейшего порнографизма, пышным цветом расцветшего в сегодняшней массовой культуре.

⁷ Впрочем, все это, помноженное на стремление «высокой литературы» превратить театр в учителя жизни, объективно создавало почву для будущей роли театра и кино в СССР; тут актер стал хорошо оплачиваемым пропагандистом с правом на экцентричность и некую ослабленность моральных скреп. Сегодня, когда окончательно победили карнавальные начала, мы бестрепетно наблюдаем полнейшее доминирование Скомороха во всех сферах культуры: в политике, в университетской аудитории, в суде и даже в храме. Актеры, обычно, мягко говоря, люди сложной судьбы, стали отчего-то экспертами в сфере политики, морали и вообще жизнестроительства в самом широком смысле, коучами.

7. Ауэрбах Э. Мимезис: изображение действительности в западноевропейской литературе / Э. Ауэрбах ; пер. с нем. А. Михайлова. – М. : Прогресс, 1976. – 556 с.
8. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
9. Горячева М. «Театральный роман», или Любил ли Чехов театр? / М.О. Горячева // Нева. – 2009. – № 12. – С. 160–174.
10. Емец Д.И. И слово было Бог (о рассказе Антона Чехова «Святою ночью») / Д.И. Емец // Литературная учеба. – 1994. – № 2. – С. 152–160.
11. Енджейкевич А. Религиозный мир человека и человеческое общение в творчестве Чехова / А. Енджейкевич // Anton P. Cechov – Philosophische und religiöse Dimensionen im Leben und im Werk. Vorträge des zweiten internationalen Cechov-Symposiums. – Badenweiler, 20–24 Oktober 1994 / Herausgegeben von V.B. Kataev, R.-D. Kluge, R. Nohejl. – München : O. Sagner, 1997. – S. 315–321.
12. Лановик З. Діалогічна множинність Біблії / З. Лановик // Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна». – Львів : ЛНУ, 2004. – Вип. 33 : Теорія літератури та порівняльне літературознавство. – Частина 1. – С. 192–197.
13. Недзвецкий В.А. Мистериальное начало в романе Ф.М. Достоевского / В. Недзвецкий // Научные доклады филолог. ф-та МГУ. – М., 1998. – Вып. 2. – С. 192–204.
14. Петрова Т.Г. А.П. Чехов в литературной критике русского зарубежья и оценках советских критиков 20–30-х годов / Т.Г. Петрова // А.Н. Островский, А.П. Чехов и литературный процесс XIX–XX вв. – М. : Intrada, 2003. – С. 421–433.
15. Проскурина Е.Н. Поэтика мистериальности в прозе Платонова 20-х – 30-х годов (на материале повести «Котлован») / Е.Н. Проскурина. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2001. – 258 с.
16. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. / А.П. Чехов. – М. : Наука, 1976–1984. – Т. 5 : Письма. Март 1892–1894. – 1977. – 679 с.; Т. 17 : Сочинения. Записные книжки, записки на отдельных листах, дневники. – 1980. – 525 с.
17. Шулова Я. «Петербург» и «Петербурги» Андрея Белого / Я. Шулова // Нева. – 2003. – № 8. – С. 237.
18. Яковлев Л. Антон Чехов. Роман с евреями. (Глава 5. Царь Соломон) / Л. Яковлев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.e-reading.club/.../Yakovlev_-_Anton_Chehov_Roman_s_evreyam...
19. Dinsmore Ch.A. The English Bible as Literature / Ch.A. Dinsmore. – New York : Houghton Mifflin, 1931. – 346 p.
20. Reed W.L. Dialogues of the word: The Bible as Literature. According to Bakhtin / W.L. Reed. – NY – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 223 p.
21. Saltanoff Sergey S. Obviously-religious in Chekhov's i period short prose [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tsenzor@mail.ru>.

Абрамович С. Д. Біблійна діалогічність і чеховська драматургія

Анотація. У статті проаналізовано ситуацію впливу специфічної структури біблійного діалогу (Людина й Бог) на драматургію зрілого А. Чехова, у якій «гуманістичний» момент доводиться до абсурду (учасники діалогу просто «не слухають» один одного), через що художнє узагальнення конденсується в ємних ключових образах (безглуздо загублена чайка тощо), які несуть відтінок християнської символіки.

Ключові слова: драматургія, біблійна діалогічність, абсурд, символіка, містеріальність.

Abramovich S. The Bible's Dialogism and Chekhov's dramaturgy

Summary. In the article is analyzed the situation of the inflection of the biblical dialogue (Man and God) in the drama of the mature Chekhov. The “humanistic” moment is brought to the absurd (participants in the dialogue simply “do not listen” to each other), whereby the artistic generalization is condensed in the intensive key images (senselessly ruined gull, etc.), bearing Christian symbols tint.

Key words: dramatic, the Bible's Dialogism, absurdity, symbolism, mystery.

Бабакова О. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

АСОЦІАТИВНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ *ЛЕЛЕКА* В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Анотація. У статті на підставі результатів асоціативного експерименту схарактеризовано когнітивні ознаки концепту *лелека*, реконструйовано архаїчні уявлення носіїв української мови про цього птаха. З'ясовано, що асоціації народження дитини, материнство, родина, рід, домівка належать до найглибінніших на рівні архетипів символічних уявлень і втілені концепту *лелека*.

Ключові слова: концепт, асоціативний експеримент, когнітивні ознаки, ядро й периферія асоціативного поля.

Постановка проблеми. Новий погляд на мову як на складник свідомості людини розширив межі лінгвістичних досліджень і зумовив появу сучасного напрямку мовознавства – когнітивної лінгвістики, центральним поняттям якої є концепт.

Особливе місце в українській лінгвокультурі посідають орнітологічні концепти, оскільки птахи завжди були важливим паралельним світом для людини, пов'язувалися з певними циклами її життя, ставали символами весни, кохання, народження дитини, родинного добробуту, слави, смерті тощо.

Наукових робіт, де б орнітоніми вивчалися з позицій когнітивної лінгвістики, у мовознавстві небагато. Однією з них є дисертаційне дослідження І.І. Казимир «Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу» [1]. У дисертації здійснено комплексне дослідження мовних засобів, що репрезентують концепт *птаха* у науковій, наївній і поетичній картинах світу українського народу. Українські орнітоніми як етнокультурні концепти представлені в словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» В.В. Жайворонка [2]. Однією з останніх робіт, де в концептуальному плані досліджується орнітологічна лексика в складі фразеологізмів, є дисертація Г.В. Москаленко [3].

Варто зауважити, що при великій різноманітності підходів і напрямів у вивченні орнітологічних концептів усі дослідники звертаються до фразеологічного, паремійного фонду певної мови, бо саме ці одиниці є репрезентаторами національного менталітету, а тому становлять інтерес як засіб вираження сутності концептуальної структури етнокультурної свідомості.

Концепт *лелека* як інформаційна структура, що відображає об'єктивний фрагмент буття – орнітофауну, дотепер не був представлений у мовознавстві.

Метою пропонованої наукової розвідки є моделювання асоціативного поля концепту *лелека* шляхом систематизації когнітивних ознак, виділених на основі асоціативного експерименту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою характеристикою концепту є його асоціативне поле, для побудови якого використовують методику вільного асоціативного експерименту, що дає змогу виявити сукупність парадигматично й синтагматично пов'язаних вербальних репрезентантів концепту, а також систему породжених ними асоціацій. Лінгвісти стверджують, що «асоціативний експеримент фік-

сує актуальне для людини психологічне значення слова, більш явно показує відмінність його реальної семантики від значення, поданого в словнику, виявляє простір асоціювання, який виходить далеко за межі словникових статей і є психічною реальністю «живого» слова» [4, с. 35]. На думку дослідників, «метод вільного асоціативного експерименту надає можливість виявити глибинну структуру поняття, актуалізовану асоціаціями інформантів» [5, с. 28].

Вільний асоціативний експеримент полягає в тому, що реципієнти повинні назвати реакцію на слово-стимул одним словом, яке першим спало на думку, або кількома словами, що виникли у свідомості як первинна асоціація. Слова-реакції підраховують, розміщують за спадом частот, і так устанавлюється асоціативне поле концепту.

Психолінгвістичні дослідження свідчать, що асоціативне поле будується за певним принципом: асоціативне значення є ядром поля, частина індивідуальних уявлень мовця утворює периферію. Унаочненню такого погляду стають асоціативні словники, у яких ядерно-периферійна будова представлена компоновкою реакцій від найбільш до найменш частотних. В Українському асоціативному словнику [6] немає слова-стимулу *лелека*, проте представлено реакції носіїв української мови на стимул *птаха*. Причому серед реакцій на цей стимул зафіксовано назви конкретних птахів: орел – 20,6%, голуб – 15,1%, сокіл – 6,5%; *лелека* – 5% тощо. Звичайно, такі асоціації можуть виникнути лише тоді, коли ця назва репрезентує найбільш яскравого представника класу птахів або ж є символом української етнокультури.

Для того щоб виявити когнітивні ознаки концепту *лелека*, протягом 2014–2015 років був проведений вільний асоціативний експеримент серед студентів 1–4 курсів стаціонарної та заочної форми навчання філологічного й соціально-гуманітарного факультетів Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. У ході експерименту було опитано 300 осіб. Асоціативне поле досліджуваного слова-стимулу після завершення обробки отриманих результатів набуло такого вигляду: дитина **100**; птах **43**; небо **32**; гніздо **27**; свобода **23**; щастя **20**; політ **18**; Україна **13**; дім **12**; білий, родина, добро, добробут **12**; радість **10**; дах **9**; народження дитини, сім'я **8**; птах, який приносить дітей, хата, казка **7**; мир, вірність, весна **6**; затишок, мрії, крила, турбота **5**; легкість, село, символ, оберт, краса, любов, повітря, білий колір, чистота, рідний край **4**; осінь, надія, воля, нове життя, сонце, малюк, відданість, спокій, стріха, символ добробуту, сум, птах у польоті, домівка **3**; нове, природа, вдача, звістка, шлях, достаток, новина, капуста, життя, вода, сімейний затишок, гніздо на даху, пташка, символ України, дзьоб, біла птаха, чорно-білий, простір, гарна птаха, українська мова, зародження нового життя, озеро, щось світле, доля, пісня гурту «Океан Ельзи» **2**; біле перо, біле, благородність, болото, будинок, удома, велич,

високість, висота, височінь, відвертість, вільний політ, Вірменія, вірний птах, вітер, вічність, вузлик із немовлям, гармонія, чистота думок, гарне, гарний птах, який приносить добро, гарчить, гілки, глечик, гніздо на хаті, горизонт, господарство, далека дорога, даль, дбайлива мати, дерево, дім бабусі, дітки, дітонародження, добрий птах, довгі крила, довгі ноги, домашнє тепло, домашній, домівка дідуся, дорога, духовна чистота, душа, жаба, журба, залітна птаха, захист, змахнула крилом, знак, знання, ключ, конкурс, крилата, лелеченята, літає високо в небі, літак, луг, любов до Батьківщини, любов до природи, магазин, майбутнє, маленька працююча пташка, маленькі діти, малеча, маля, мандрівка, материнство, мир на землі, міцна сім'я, народження чогось нового, небеса, невимушеність, недосяжність, несподіваність, несучи дитину в сім'ю, ніжність, нові пізнання, охорона, патріотизм, пелюшки, переліт, переховування, підгузок, підручник, піклування, пісня, племінниця, пологи, пологовий будинок, поповнення родини, постійність, похмурий день, приємно, прикмета, птаха з великими крилами, птахи відлітають, птахи, які літають над водою, пташенята, ранок, рід, рідне село, рідне слово, рідний дім, річка, родинне тепло, родинний дім, розлука, сила, символ родини, символ родинного з'єднання, сім'янин, сімейне гніздо, сімейне щастя, сльози щастя, солом'яний дах, сон, сонячний день, стовп, талан, тепло, традиція, турбота про дітей, українська хата з гніздом на стрісі, українська хата, український фольклор, уособлення життя, успіх, фільм, червоний, школа, щасливе життя, щастя в дім, щось легке, яйце, якість, яскравість 1; відмова 2.

Отже, слово-стимул *лелека* асоціюється у свідомості реципієнтів із таким:

– **народженням дитини, материнством 136** (дитина 100, народження дитини 8, птах, який приносить дітей 7, малюк 3, нове життя 3, зародження нового життя 2, життя 2, материнство 1, вузлик із немовлям 1, маленькі діти 1, малеча 1, маля 1, несучи дитину в сім'ю 1, пологи 1, пологовий будинок 1, поповнення родини 1, дітки 1, дітонародження 1); **птахом 55** (птах 43, пташка 2, біла птаха 2, гарна птаха 2, вірний птах 1, гарний птах, який приносить добро 1, добрий птах 1, залітна птаха 1, маленька працююча пташка 1, пташенята 1); **загальнолюдськими моральними цінностями 52** (свобода 23, добро 11, мир 6, краса 4, воля 3, надія 3, любов до Батьківщини 1, мир на землі 1); **почуттями 44** (щастя 20, радість 10, любов 4, сум 3, ніжність 1, щастя в дім 1, любов до природи 1, сльози щастя 1, журба 1, патріотизм 1); **відчуттями 38** (затишок 5, легкість 4, спокій 3, приємно 1, тепло 1, щось легке 1, гармонія 1, несподіваність 1); **якостями і властивостями 34** (вірність 6, турбота 5, чистота 4, відданість 3, якість 1, благородність 1, духовна чистота 1, відвертість 1, яскравість 1, постійність 1, гарне 1, піклування 1, захист 1, охорона 1, сила 1, турбота про дітей 1, чистота думок 1, велич 1, високість 1, невимушеність 1); **небом 33** (небо 32, небеса 1); **гніздом 30** (гніздо 27, гніздо на даху 2, гніздо на хаті 1); **родиною, родом 29** (родина 11, сім'я 8, сімейний затишок 2, рід 1, родинне тепло 1, сім'янин 1, сімейне гніздо 1, сімейне щастя 1, міцна сім'я 1, дбайлива мати 1, племінниця 1); **здатністю літати 26** (політ 18, птах у польоті 3, птахи відлітають 1, птахи, які літають над водою 1, вільний політ 1, літає високо в небі 1, переліт 1); **місцем гніздування 24** (дах 9, хата 7, стріха 3, українська хата 1, українська хата з гніздом на стрісі 1, будинок 1, солом'яний дах 1, стовп 1); **домівкою 22** (дім 12; домівка 3, домівка дідуся 1, дім бабусі 1, домашнє тепло 1, домашній 1, рідний дім 1, родинний дім 1, удома 1); **певним кольором 19** (білий 11, білий колір 2,

чорно-білий 2, щось світле 2, біле 1, червоний 1); **природою 18** (повітря 4, сонце 3, природа 2, вода 2, озеро 2, вітер 1, річка 1, луг 1, болото 1, гілки 1); **Батьківщиною 17** (Україна 13, рідний край 4); **символом 16** (символ 4, оберіг 4, символ добробуту 3, символ України 2, символ родини 1, символ родинного з'єднання 1, уособлення життя 1); **багатством 14** (добробут 12, достаток 2); **рідною мовою й культурою 11** (казка 7, українська мова 2, рідне слово 1, український фольклор 1); **абстрактними поняттями 12** (мрії 5, вдача 2, душа 1, розлука 1, успіх 1, вічність 1, сон 1); **порою року 10** (весна 6, осінь 3, літо 1); **наявністю крил 9** (крила 5, змахнула крилом 1, птаха з великими крилами 1, крилата 1, довгі крила 1); **просторовим відчуттям 6** (простір 1, даль 1, горизонт 1, висота 1, височінь 1, недосяжність 1); **селом 5** (село 4, рідне село 1); **будовою птаха 5** (дзьоб 2, біле перо 1, яйце 1, довгі ноги 1); **життєвою дорогою людини 5** (доля 2, талан 1, щасливе життя 1, майбутнє 1); **рослинним і тваринним світом 4** (капуста 2, дерево 1, жаба 1); **дорогою 4** (шлях 2, дорога 1, далека дорога 1); **вісником нового 4** (звістка 2, новина 2); **навчанням 4** (підручник 1, школа 1, знання 1, нові пізнання 1); **часом доби 3** (ранок 1, сонячний день 1, похмурий день 1); **відродженням, новизною 3** (нове 2, народження чогось нового 1); **піснею 3** (пісня гурту «Океан Ельзи» 2, пісня 1); **артефактами 2** (глечик 1, літак 1); **дитячими атрибутами 2** (пелюшки 1, підгузок 1); **передвістям чого-небудь 2** (прикмета 1, знак 1); **способом перельоту 1** (ключ 1); **мандрівкою 1** (мандрівка 1); **господарюванням 1** (господарство 1); **пташенятами лелеки 1** (лелеченята 1); **традиціями 1** (традиція 1); **країною 1** (Вірменія 1); **мистецтвом** (конкурс 1, фільм 1); **певними звуками** (гарчить 1); **ергонімами 1** (магазин 1); **діями 1** (переховування 1).

Усього нами виявлено 45 когнітивних ознак, що організують польову структуру концепту *лелека*. Як відомо, до ядерної зони належать лексеми, які експонують ядро національної свідомості, до периферії – індивідуальну свідомість. У концепті *лелека* когнітивні ознаки *співвіднесеність із народженням дитини, материнством, із птахом, загальнолюдськими моральними цінностями* становить ядро концепту і свідчать про найбільш значущі для свідомості українців риси, притаманні поняттю *лелека*.

На основі реакцій реципієнтів можна констатувати, що слово *лелека* природно асоціюється з **птахом 55** (птах 43, пташка 2, біла птаха 2, гарна птаха 2, вірний птах 1, гарний птах, який приносить добро 1, добрий птах 1, залітна птаха 1, маленька працююча пташка 1, пташенята 1) й ознаками, що є необхідними для ідентифікації об'єкта як птаха, – **здатністю літати 26** (політ 18, птах у польоті 3, птахи відлітають 1, птахи, які літають над водою 1, вільний політ 1, літає високо в небі 1, переліт 1); **наявністю крил 9** (крила 5, змахнула крилом 1, птаха з великими крилами 1, крилата 1, довгі крила 1) та **певною будовою 5** (дзьоб, пір'я тощо). Причому результати проведеного нами асоціативного експерименту підтверджують думку С.В. Мартінек – укладача Українського асоціативного словника – про малочастотність реакцій, де називаються зовнішні ознаки птаха: пір'я, дзьоб, яйця тощо. На думку дослідниці, «порівняно незначна частотність або відсутність експлікацій цих ознак не свідчить про те, що їх немає у свідомості мовця, просто для мовців вони не настільки яскраві, як здатність птаха до польоту» [7, с. 79].

Цікавим виявився той факт, що частотнішою реакцією на слово-стимул *лелека* було асоціювання його не з птахом (55 реакцій), а з народженням дитини, материнством (136 реакцій),

тобто у сприйнятті реципієнтами цього птаха переважає образний компонент, пов'язаний із давніми народними віруваннями, прототипними уявленнями. Саме давні вірування, які збереглися в легендах, стали основою формування символу лелеки, що репрезентовано в сучасній культурі узуальними паралелями між лелекою та зародженням нового життя. Численні дослідження науковців свідчать, що символи «зберігають етнічний код нації» і що «асоціативні відповіді ніколи не є випадковими» [8, с. 112, 114].

Із ядром асоціативного поля співвідноситься також когнітивна ознака «загальнолюдські моральні цінності» 52 (свобода 23, добро 11, мир 6, краса 4, воля 3, надія 3, любов до Батьківщини 1, мир на землі 1), що свідчить про образно-символічне сприйняття концепту. Такі результати збігаються з інтерпретацією птахів в українському фольклорі й поетичній творчості. Як стверджує І.І. Казимир, «орнітологічні сценарії ... зазвичай поєднуються з темами приходу весни або осінньої пори, описами природних явищ, проблемами життя людини на противагу смерті ...; темами Батьківщини – України, рідної домівки, любові до землі, своєї родини, місця, де народився. Любов до Батьківщини в українських поезіях асоціюється із землею і тим, що росте й живе на землі, зокрема із птаством, яке стереотипно прив'язане до України: солов'ями, лелеками, ластівками» [1, с. 13].

У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій: 1) синтагматичні атрибутивні – містять у собі оцінку й разом зі стимулом утворюють підрядне словосполучення (лелека – гарний, добрий, вірний, працьовитий, білий); 2) парадигматичні, до яких належать реакції, виражені іменниками, які є ширшими, вужчими, подібними чи протилежними поняттями до слів-стимулів, а саме: а) гіперонімічні (лелека – птах, пташка); б) антонімічні – за кровними зв'язками: лелека – лелеченята, пташенята; 3) тематичні (природне середовище, зовнішня будова птаха, місце гніздування тощо): лелека – повітря, сонце, вода, озеро, річка, луг, болото; дзьоб, біле перо, довгі ноги; дах, хата, стріха, українська хата, українська хата з гніздом на стрісі, будинок, солом'яний дах, стовп.

Асоціативне поле концепту лелека репрезентоване переважно парадигматичними реакціями. Як уважають лінгвісти, «поряд із фактором частотності (він є вирішальним) парадигматичні асоціати виразніше фіксують семантичну сутність концепту, його інтенціонал, а синтагматичні асоціати вказують переважно на семантичну периферію, валентні спроможності, імплікаціонал концепту» [9].

Висновки. Як відомо, знання семантичних асоціацій, а також символіка слів дають змогу виявити реальне функціонування слова в певному соціумі. На підставі отриманих даних асоціативного експерименту було реконструйовано архаїчні уявлення носіїв української мови про лелеку. З'ясовано, що асоціації народження дитини, материнство, родина, рід, домівка належать до найглибших на рівні архетипів символічних уявлень і втілень концепту лелека. Усі реакції реципієнтів позитивно забарвлені чи нейтральні. Жодної негативної реакції не зафіксовано. Значна кількість одиничних реакцій свідчить про різноманітність і багатство смислового наповнення концепту.

Перспективним, на нашу думку, є дослідження образно-символічної семантики концепту лелека в паремійному фонді й художніх текстах.

Література:

1. Казимир І.І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.І. Казимир ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2007. – 19 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Москаленко А.В. Концепт «птица» в английской фразеологической картине мира : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А.В. Москаленко ; Санкт-Петербургский гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2015. – 22 с.
4. Нещерет О.І. М.В. Гоголь у сприйнятті ніжинських студентів (за матеріалами асоціативного експерименту) / О.І. Нещерет // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – 2012. – Кн. 1. – С. 35–38.
5. Пономаренко Т.В. Понятие 'Украина' в лингвоментальности одеситов / Т.В. Пономаренко // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – Черкаси, 2003. – Вип. 44. – С. 28–37.
6. Мартінек С.В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С.В. Мартінек. – 2 вид., стер. – Львів : Паіс, 2008. – Т. 1 : Від стимулу до реакції. – 2008. – 344 с.
7. Мартінек С. Структура когнітивної категорії крізь призму асоціативного експерименту (на матеріалі слов'янських мов) / С. Мартінек // Проблеми слов'янознавства. – 2012. – Вип. 61. – С. 76–85.
8. Кучерява О.А. Збереження етнічного коду нації у словах-символах (на прикладі асоціативного експерименту) / О.А. Кучерява, Л.І. Прокопенко // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. статей. – Черкаси : Брама, 2003. – Ч. 2. – С. 111–116.
9. Карпенко О.Ю. Асоціативне визначення семантичного наповнення онімічних концептів / О.Ю. Карпенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/38.pdf>.

Бабакова О. В. Ассоциативные признаки концепта аист в украинской лингвокультуре

Аннотация. В статье на основании результатов ассоциативного эксперимента дано описание когнитивных признаков концепта аист, реконструировано архаические представления носителей украинского языка об этой птице. Установлено, что ассоциации рождение ребенка, материнство, семья, род, дом относятся к глубинным на уровне архетипов символическим представлениям и воплощены в концепте аист.

Ключевые слова: концепт, ассоциативный эксперимент, когнитивные признаки, ядро и периферия ассоциативного поля.

Babakova O. Associative features of the concept stork in Ukrainian linguoculture

Summary. On the basis of results of the associative experiment cognitive features of the concept stork were characterized, archaic ideas of native speakers about this bird were restored in the article. It was found that associations childbirth, motherhood, family, origin, home belong to the deepest, archetype-level, symbolic ideas and implementations of the concept stork.

Key words: concept, associative experiment, cognitive features, kernel and periphery of associative field.

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук, професор

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ПРИРОДА ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ: ЗАКОН ЗВУКОВОЇ ГАРМОНІЇ

Анотація. У статті подано спроби обґрунтувати сутність закону звукової гармонії поетичного тексту, визначити його природу, сформулювати основні положення й з'ясувати специфіку дії цього закону, схарактеризувати загальні умови реалізації, на конкретних прикладах показати можливості фонічних одиниць мови в максимальній гармонізації структури тексту (зовнішнього та внутрішнього його рівнів); довести, що мінімальні одиниці мови (звуки) володіють потенційною здатністю естетизувати зміст повідомлюваного.

Ключові слова: поетичний текст, мова поетичного тексту, звуковий (фонічний) рівень мови, звукова організація тексту, евфонія, закономірності звукової організації художнього тексту, закон звукової гармонії поетичного тексту.

Постановка проблеми. Художній текст, зокрема поетичний, характеризується лапідарністю, максимальним переосмисленням кожного складника. Поетичний континуум за своєю природою – феноменальне явище, продукт мисленнєво-чуттєвої, емоційної діяльності, з архітектонічного погляду – змістова, естетична, сюжетно-композиційна цілісність, утілена у відповідну форму. Мова поетичного тексту – його матеріальна субстанція, засіб кодування інформації та реалізації авторської концепції. Найнижчий, дознаковий, рівень мови – фонетичний – є одним із найчутливіших показників емоційно-змістової сутності слова (висловлювання, тексту). З'ясування потенційних можливостей фонічних елементів як важливих конструктивних одиниць архітектоники поетичного тексту має суттєве значення в аспекті обґрунтування природи віршового мовотворення. Спостережено, що поетичне мовотворення підпорядковане певним законам, які й визначають закономірності моделювання віршових зразків. Установлення цих законів – першочергове завдання філологічної науки як спеціальної галузі гуманітарних знань, яка дає змогу пізнати специфіку інтелектуально-творчої діяльності індивіда, що знаходить утілення в словесно-образних комбінаціях за допомогою різнорівневих мовних засобів, універсальних за своєю природою й індивідуальних у конкретній реалізації. Означене слугує показником актуальності пропонованого дослідження.

Мета розвідки – з'ясувати природу закону гармонійної організації художнього (поетичного) тексту як основу віршового мовотворення, як ознаку поетичного лінгвоконтинууму. Об'єктом дослідження обрано звукову організацію поетичного тексту, предметом – одиниці звукового рівня мови як інтегративні засоби структурно-змістової, естетичної цілісності тексту. Основне завдання статті бачаємо в тому, щоб показати й описати специфіку організації поетичного тексту на основі характеристики його звукового рівня, довести провідну роль звукоповторюваних одиниць у створенні цілісної, гармонійної, пластичної картини в змістовій і естетичній площинах.

На значущість фонічних елементів мови звернули увагу зарубіжні й вітчизняні вчені-лінгвісти (Ш. Баллі, К. Бюллер, В. Вундт, М. Граммон, О. Есперсен, Ж. Марузо, Е. Сепір, І. Тоцька, Р. Якобсон та ін.). Однак природа звукового текстотворення поки що з'ясована не достатньо. Варті уваги розвідки І. Богіна, Г. Векшина, І. Вороніна, Ж. Ганієва, О. Журавльова, І. Качуровського й ін. Питання про існування законів фонічної організації тексту поки що ніким із учених не порушувалося.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уважаємо, що першим суттєвим законом – обов'язковим правилом конструювання поетичного тексту – є свідоме чи (здебільшого) несвідоме, інтуїтивне тяжіння художника слова – текстотворця – до того, щоб досягти максимальної рельєфності, пластики, злагодженості, благозвучності в цілісному звуковому оформленні висловлення. Пропорційність звукового вираження віршового словесно-образного малюнка – це планомірне співвіднесення окремого звука як часткового з усім текстом (його звуковим тлом), залежність окремого звукового елемента від загальної звукової матерії поетичного твору.

Закон звукової гармонії поетичного тексту полягає в упорядкованій контамінації фонічних одиниць мови, що перебувають в акустичній взаємовідповідності, є приємними для слуху і створюють милозвучність тексту. Отже, **закон звукової гармонії художнього (поетичного) тексту** – закономірне поєднання фонічних елементів у контексті, співзвуччя, злагодженість, акустична пропорційність, відповідність звука як окремого (часткового) загальній фонічній тональності й організації тексту загалом. Активізація в міні- чи макроконтексті словесно-образних одиниць відповідно до авторського задуму з певною звуковою оболонкою спричинює підсвідомий або цілеспрямований добір, пошук звукоподібних лексем з метою досягнення ідентичного тонального малюнка оповіді, рівномірного, пластичного його звукового оформлення. В ідеалі звукова оболонка лексеми проектується на звукову матерію інших одиниць, що є компонентами висловлення. Окремий звук (звукокомплекс) за таких умов «перегукується» з ідентичними фонічними реаліями текстового континууму. У результаті виникає своєрідна «звукова сітка» (зовнішнє звукове обрамлення) тексту, що стає одразу помітним. Отже, подібне (у звуковому плані), напевне, «притягує» аналогічне. Наприклад: Любове, ми щасні: наш терен і терем, / У бутлі тернівка, бутні терцини. / Трохи терпіння – і вірш на папері, / І на терезах розважена щирість (І. Калинець); Там грали чайки білопінно / Над морем увертюру шторму, / Що аж ставало небо чорним – / Де невпокореність левина (А. Мойсієнко); І Псел поплив до інших плес (А. Гризун); І срібне сяйво навсебіч / Синіло в сніг хрестами літер (А. Гризун); Стриб – і бринькає все віття, – / Це з іридію – сніжинки. / Мов реальність білоквіття, / Ніби сон про ті обжинки (А. Гризун).

Звукова гармонія, тобто звукова пропорційність, співмірність словесно-образного моделювання тексту, за якої окремі

звук співвідноситься з ідентичними компонентами й із загальним тональним малюнком твору, безпосередньо пов'язана з його звуковим полем загалом. Фонічні елементи окремого звукового поля ніби «підтримують» один одного. Відповідно, звукове поле тексту мислиться як континуум, у якому поширюються певні звукоодиноці. Звукове поле формують звукові елементи, актуалізовані в окремому поетичному контексті з художньо-естетичною та архітектонічною метою.

Звукова пластика віршового тексту корелює з іншими його рівневими складниками: ідейно-тематичним, емотивним (емоційним), художньо-образним (тропеїстичним, образотворчим). При цьому звуковий рівень поетичного тексту одночасно має стосунок і до внутрішньої, і до зовнішньої його організації. Звукове тло (звукова матерія) – зовнішній план реалізації тексту, його сприйняття на слух (тобто милозвучне чи немилосвучне, присмне чи неприсмне звукове оформлення); внутрішній рівень звукової організації тексту – відповідність між ідейно-тематичним змістом, естетичним сприйняттям, художньо-образною системою та його звуковим оформленням.

Так, Т. Шевченко у поезії «Минають дні, минають ночі» в першій строфі, відтворюючи стан спокою в природі й душі людини (замирання, перехід природи до сну, душевний спокій (утихомиріння), відсутність різких, енергійних дій), мабуть, підсвідомо максимально уникає слів із проривними дзвінками, вібрантом. Натомість вдається до концентрації слів зі звуками, які корелюють із ключовими номенами *сон* і *осінь*, автоматично формуючи навколо них певне звукове поле з визначених асоціативно і природно слів: *сон* – *ніч, заснули, спить, заснуло; осінь* – *шелестить, пожовкле, листя*.

Основне звукове забарвлення строфи становлять слова зі свистячим *с*, шиплячими *ж, ч, ш*: *с* (*гаснуть, серця, світ, сміюсь*), *ж* (*живу, доживаю*), *ч* (*ніч, очі, волочусь, плачу*).

У результаті злагодженого рівномірного звукового впорядкування строфи досягається гармонізація її фонічного малюнка. Автору вдається передати спокій, утихомиріння, душевне заспокоєння. І таке сприйняття тексту інтенсифікують, поглиблюють «звукові» слова *шелестить, сміюсь*.

У другій строфі спостерігаємо поступове загострення, наростання емоційно-змістового плану оповіді; відразу відчутним стає «звуковий інструментарій» тексту: про це свідчить актуалізація слів із проривними дзвінками, вібрантом (доле, доброї, замирати, проклинати, страшно тощо). Наприклад: *Минають дні, минають ночі, / Минає літо. Шелестить / Пожовкле листя, гаснуть очі, / Заснули думи, серце спить, / І все заснуло, і не знаю, / Чи я живу, чи доживаю, / Чи так по світу волочусь, / Бо вже не плачу й не сміюсь... / Доле, де ти? Доле, де ти? / Нема ніякої! / Коли доброї жаль, Боже / То дай злої! Злої!* (Т. Шевченко). Порівняйте звукове відтворення осінньої пори, реалізоване в іншому тексті: *Поосеніла вода, посмутніла – / виграє і блискоче: / під скісним промінням студеного сонця* (В. Кордун).

Звуковий консонанс зумовлений також своєрідною «відображальною» здатністю фонічних засобів мови в тексті, яка полягає в тому, що окремі звукові елементи ніби дублюються, повторюючись в інших словах. У результаті виникає плавне «накладання» звукових міні-комплексів, що формує злагодженість, благозвучність за рахунок деякої ідентичності компонентів. Наприклад: *Тікає воля, дух її і слово. / І грає рабство в сурми золоті* (М. Вінграновський). Звукову впорядкованість і звукову цілісність забезпечують повтори звукосполук *во* (*воля, слово, рабство*), *ло* (*слово, золоті*), *ол* (*воля, золоті*), *ті* (*тікає,*

золоті), *ра* (*грає, рабство*). Такий складний перетин звукоповторюваних одиниць дуже міцно консолідує всі елементи тексту як у лінійному, так і вертикальному розгортанні. Пор. ще: *Бубонять рогачі й кочерги, / Щось пригадують з давнини. / І чекають покірно черги. / Засмагли горшки й чавуни* (В. Симоненко). У цьому текстовому фрагменті, крім епіфоризованого повтору *кочерги – черги*, спостерігаємо наскрізний повтор звука *ч* (*рогачі, кочерги, чекають, черги, чавуни*), одночасно звукокомплексу *че* (*кочерги, чекають, черги*) та звука *г* (*рогачі, кочерги, пригадують, черги, засмагли, горшки*).

У поезії Д. Загули також фіксуємо лінійне й вертикальне комбінування звукоповторюваних одиниць: *у* (*думи, струни, зашуміть*), *о* (*ой, полиньте, мої, гори, задзвоніть, море*), *ор* (*гори, море*), *за* (*задзвоніть, зашуміть*) тощо: *Ой полиньте, мої думи, на зелені гори! / Задзвоніть, тремтячі струни, зашуміть, як море!* (Д. Загул). У результаті виникає плавна, рівна пісенна мелодика віршового твору.

Звукова гармонія тексту на поверхневому рівні – це комбінування словесно-образного малюнка на основі активізації слів, що схожі деякою мірою за звуковим оформленням. Пор.: *Все повторялось: і краса, й потворність. / Усе було: асфальт і спориші. / Поезія – це завжди неповторність, / Якийсь безсмертний дотик до душі* (Л. Костенко). Помітно, що на тлі контексту «перетинаються» слова *повторялось, потворність, неповторність* тощо.

Комбінація в тексті слів, що мають у своєму складі однакові звуки чи звукосполучки, які й створюють зовнішню фонічну його суголосність, забезпечують пластичність, легковимовність віршових рядків: *Латаття ніжилось в озерах, / Хитали ряску карасі. / Черкнула блискавка по зелах, / Аж полягали вони всі* (Л. Костенко). У першому та другому рядках взаємодіють повтори *л* (*латаття, ніжилось, хитали*), *ра* (*озерах, ряску, карасі*), *р* (*озерах, ряску, карасі*), *а* (*латаття, озерах, хитали, ряску, карасі*) тощо. У третьому й четвертому рядках об'єднують звукоповторами, що гармонізують текстову матерію, є звукосполучки *ла* (*черкнула, зелах, полягли*) та *ли* (*блискавка, полягли*), які посилюють (завдяки плавному *л*) образне відтворення реалії.

Чуття звукової матерії слова характерне для ідіолекту Анатолія Мойсієнка. Автор добирає звукоподібні слова, творить на основі звукової схожості мовні одиниці й комбінує їх у контексті так, що виникають оригінальні словесно-образні малюнки, почасти сприйнятні на підсвідомому рівні. Загалом мовна картина тексту постає як злагоджене, ефонічно довершене, благозвучне поєднання компонентів висловлення. Це можливо насамперед завдяки гармонійному звуковому впорядкуванню тексту, пропорційному розташуванню повторюваних мінімальних одиниць мови. Наприклад: *Вередуна Лада – луну дерев... / У морг уморгала, дала грому, грому...* (А. Мойсієнко); *А коло тіні – толока. / У тон шипшин бубниш пишноту... / А крок осох осокорка, / А тонко римами рок-нога / Меча гукала кугачем* (А. Мойсієнко); *Що духу дощ – / Лозу в вузол; / Мов швом – / Межу; в хащах – вужем ...* (А. Мойсієнко). Дія цього закону засвідчена в організації поетичного континууму А. Гризуна. Наприклад: *Позалишаються печалі / На подальших берегах. / Зів'януть квіти на причалі. / Прочахне сум в твоїх очах* (А. Гризун). Не можна не зафіксувати взаємодію горизонтальних і вертикальних повторів, їх злагодженість, своєрідний перетин: асонансу *а* (перший, другий, третій, четвертий рядки), *о* (четвертий рядок тощо) й алітерації (перший, другий, третій

рядки), ч (перший, другий, третій рядки), х (другий, третій рядки). Помітно, що плавність, милозвучність формують горизонтальний повтор асонованого і (третій рядок). Зрештою, відзначаємо м'якість, уповільненість звукового малюнка поетичного твору.

Спостерігаємо, що звукову цілісність, злагодженість, отже, гармонійність, формують повтори окремих слів у складі інших слів разом із повторами звукосполук у межах одного висловлення. У результаті такого лінійно-вертикального нанизування подібних елементів виникає символічно значущий у змістовому аспекті малюнок. Важливу роль тут відіграє семантика вислову загалом: Та мури, мов із мертвих встали, / похмуро мовили – чекай (В. Стус).

Слово *мури* в наведеному вище контексті є ключовим. Йому притаманні негативні конотації. Інтенсифікують сприйняття образу аналогічно конотовані лексеми зі звуком *м*, звукосполукою *мур* (*мертвих*, *похмуро*). Своєрідно ефонізують звукове оформлення висловлення звукоподібні слова *мов* і *мовила*. Таке поєднання звукоподібних слів та елементів – показник чуття мовної матерії, факт мовно-естетичної індивідуально-авторської майстерності митця.

Висновки. Отже, звукова субстанція мови/мовлення – закономірна, природна реалія, її суттєва властивість. Фонетична оболонка одиниць мови є фактом естетичним, особливо якщо це стосується художнього континууму. Поетичний ідіолект відзначається певними закономірностями щодо фонічної організації. Відразу помітною є його звукова рівновага. Звуковий консонанс тексту як злагоджене пропорційне використання фонічних одиниць, що діють і взаємодіють і разом зорієнтовані на досягнення визначеного тематичного, ідейного та образно-естетичного змісту, становить обов'язкову ознаку художнього, насамперед поетичного, тексту. Загалом дія закону гармонійної звукової організації поетичного тексту є органічним, закономірним явищем віршового мовотворення, свідченням єдності форми і змісту, часткового, окремого й загального. Окрім того, цей закон варто зараховувати до феноменальних якостей і ознак мовленнєвої художньої дійсності, що базується на властивостях мови та її одиниць (дознакових) бути засобами естетичного впливу. Означений закон – суттєва реалія поетичного континууму (поетичного всесвіту як системи, як своєрідного універсуму віршової мовотворчості). Розуміння природи цього закону, його важливості – показник осмислення дії та конкретної реалізації глибинних механізмів художньої лінгвотворчості, що потенційно закладені в мові (і її одиницях) як явищі естетичному за своєю природою (слово є твором, за О. Потебнею, тобто творчим актом, результатом інтелектуально-емоційної діяльності індивідууму).

Література:

1. Беценко Т. Закони звукової архітекtonіки художнього тексту / Т. Беценко // Світогляд – філософія – релігія : зб. наук. праць. – Суми : Фабрика друку, 2014. – Вип. 6. – С. 155–173.
2. Беценко Т. Стилістика сучасної української мови. Фоніка / Т. Беценко, І. Голуб. – Суми : Мрія, 2016. – 348 с.
3. Гризун А. Перстень-зодіак / А. Гризун. – Суми : Мрія-1, 2014. – 162 с.
4. Вінграновський М. Цю жінку я люблю / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1990. – 206 с.
5. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд : [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
6. Загуд Д. Вибране / Д. Загуд. – К. : Рад. письм., 1961. – 411 с.
7. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Костенко Л.В. Сад нетанучих скульптур / Л.В. Костенко. – К. : Рад. письм., 1987. – 207 с.
9. Мойсієнко А.К. Вибране. Поетії і переклади / А.К. Мойсієнко. – К. : Фенікс, 2006. – 528 с.
10. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А.К. Мойсієнко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 200 с.
11. Симоненко В. Берег чекань / В. Симоненко. – К. : Наук. думка, 2001. – 246 с.
12. Стус В.С. Дорога болю: поезії / В.С. Стус. – К. : Рад. письм., 1990. – 222 с.
13. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 718 с.

Беценко Т. П. Природа художественно-образной организации поэтического текста: закон звуковой гармонии

Аннотація. В статті представлена попытка рассмотреть сущность закона звуковой организации поэтического текста, истолковать его природу, сформулировать основные положения и определить специфику действия данного закона, охарактеризовать условия реализации, показать на конкретных примерах возможности звуковых элементов максимально гармонизировать внешний и внутренний уровни организации разноплановой текстовой структуры; доказать, что минимальные единицы языка (звуки) владеют потенциальной способностью эстетизировать содержание сообщаемого.

Ключевые слова: поэтический текст, язык поэтического текста, звуковой (фонический) уровень языка, фонетические единицы, звуковая организация текста, эвфония, закономерности звуковой организации поэтического текста, закон звуковой гармонии поэтического текста.

Betsenko T. Nature is art-shaped organization poetic text: the law of sound harmony

Summary. The article presents an attempt to examine the essence of the law of the sound organization of the poetic text, to interpret its nature, to formulate the basic provisions and to determine the specificity of action of this law, characterized by the implementation of conditions, show specific examples of sound elements as possible to harmonize the external and internal levels of organization of diverse textual structure; prove that the minimum unit of language (sounds) possess the potential to esthet content imparted.

Key words: poetic text, language of the poetic text, sound (phonic) language level, phonetic units, sound organization of the text, euphony, patterns of sound organization of the poetic text, law of harmony sound poetic text.

*Бортун К. О.,
аспірант кафедри української мови
Донецького національного університету*

ІМПЕРАТИВНІСТЬ І КАТЕГОРИЧНІСТЬ У СТРУКТУРІ ВИСЛОВЛЕННЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ

Анотація. У статті з'ясовано місце категорій імперативності й категоричності серед інших способів вираження волевиявлення. Установлено чинники, що впливають на вибір того чи іншого способу оформлення спонукання. Проаналізовано основні диференційні ознаки і структурно-семантичні типи імперативності й категоричності.

Ключові слова: імператив, категорія, парадигма, категоричність, апеляція.

Постановка проблеми. Численні публікації лінгвістів: О.П. Володіна, Е.Г. Деренича, А.П. Загнітка, О.В. Ісаченка, В.В. Михайленка, О.М. Пешковського, О.Г. Почепцова, В.С. Храковського, Д.А. Штелінга – вказують на бурхливий інтерес учених до вивчення імперативних висловлень.

Ці висловлення привертають до себе увагу тому, що відіграють важливу роль у сфері спілкування. Дослідженням імперативних структур займаються мовознавці, котрі працюють у межах різних підходів: структурно-синтаксичного й функційно-семантичного, комунікативно-прагматичного й когнітивного.

Згідно із семантичним підходом, імператив має значення прямого волевиявлення мовця щодо виконання названої ним дії слухачем. Деякі ж значення імператива, зокрема наказ, прохання, інструкція, пропозиція, дозвіл, порада, відображають різні ситуації вживання імперативних висловлень і є окремою семантичною інтерпретацією єдиного значення. Імператив призначений для реалізації апелятивної функції, заклику мовця до здійснення певної дії [10, с. 68].

Актуальність дослідження визначається тим, що категорії імперативності й категоричності висловлення є важливими в організації ефективної взаємодії комунікантів як у спілкуванні, так і в комунікації представників окремого соціуму.

Мета статті полягає в комплексному системному вивченні основних диференційних ознак і структурно-семантичних типів категорій імперативності й категоричності.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки конкретних дослідницьких завдань: 1) вивчити категорію спонукання в сучасній лінгвістиці; 2) проаналізувати структурно-семантичні типи категорій імперативності й категоричності; 3) вивчити диференційні ознаки категорій імперативності й категоричності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Імператив – це граматична категорія, яка виражає волевиявлення мовця щодо слухача (слухачів) з метою спонукання його (їх) до певної дії. Традиційно імператив зараховують до морфологічної граматичної категорії способу дієслова [4, с. 124].

Згідно зі структурним підходом, імператив вилучають із системи категорій способу. Форму імператива не розглядають в одній площині з формами граматичної категорії способу (тобто з формами дійсного та умовного способів). Форма імператива

вирізняється експресивністю, вона невіддільна від особливої інтонації, не випадково в підручниках ця форма не розглядається у зв'язку з іншими дієслівними формами.

Наявність цих двох комунікантів (мовця й адресата) є граматичним стрижнем, організаційним початком форми імператива [5, с. 8]. У наказовому способі виокремлюють ядерні форми імператива та периферійні. Це пов'язано з тим, що не всі дослідники включали в парадигму наказового способу форми спонукання до спільної дії, до 3-ї та 1-ї особи.

Суперечливість у кваліфікації таких форм пояснюється тим, що за одними ознаками вони наближуються до значення імператива, а за іншими – відрізняються від нього. Одні вчені дотримуються «вузького» погляду на парадигму імператива, уважаючи його компонентами лише форми 2-ї особи (М.П. Некрасов, В.В. Виноградов). Зокрема, В.В. Виноградов наголошував, що більшою мірою вихідна форма імператива – форма 2-ї особи – збігається з основою 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу [3, с. 404].

Але більш обґрунтованим у мовознавстві вважають погляд Ф.І. Буслаєва, який указував на те, що при співучасті в дії різних осіб, наприклад 1-ї та 2-ї особи, 2-ї і 3-ї особи, «належить дієслово у множині й у переважній особі» [3, с. 412], і так характеризував ці форми наказового способу: «Спільна дія 1-ї особи з 2-ю однини виражається наказовими формами й 2-ю особою множини. Перші відповідають подвійному числу (як однині, так і множині), а другі – лише множині. Тому з ввічливості подвійне змінюється на множину» [3, с. 412].

Згідно зі способом подання змісту наказовості, виділяють два типи імперативності: категорійна (пряма) імперативність, коли імперативна семантика виступає як категорійне значення особливих морфологічних і синтаксичних форм: «*Ми їх зупинимо!*» («Високий замок» від 05.09.2012); «*Не заплатиш – не отримаш належної допомоги*» («Високий замок» від 05.09.2012); «*Звільняйтеся сьогодні і приходьте на моє місце*» («Високий замок» від 05.09.2012); також некатегорійна (непряма) імперативність, коли імперативний зміст передається за допомогою форми з іншим (неімперативним) основним значенням в особливих умовах функціонування цієї форми або конструкції.

Некатегорійна імперативність може бути, у свою чергу, експліцитною, коли імперативне значення безпосередньо виражається (експлікується) через питання («*Ви бачите, що робиться?*» («Високий замок» від 31.08.2012); «*А ви ще когось візьмете, щоб прибирав той двоповерховий дім і готував на таку кількість осіб?*» («Високий замок» від 05.09.2012); «*А кого ми маємо ще брати? Ми ж тебе вже взяли*» («Високий замок» від 05.09.2012)), через опитивність («*А чому б вам не розпочати «змагання» з Бортком, адже багато класичних творів чекають своєї екранізації?*» («Дзеркало тижня» від 11.05.2011); «*А не пішли б ви у відставку?*» («Україна молода» від 21.02.2011)), через футуральну індикативність («*Не буде*

ти – *прийде інша з України. Ви там всі без роботи!*)» («Високий замок» від 05.09.2012)), й імпліцитною, коли імперативна семантика лише імплікується пропозиційним змістом висловлення (*Ми хочемо їсти!* = *Принеси поїсти!*), формально ж не вираженим.

Що ж до семантики наказового способу дієслова, то він, на думку О.Л. Даскалюк [3, с. 40], є поліелементним. Дослідниця пропонує вирізняти такі диференційні семи імператива: «адресованість», «волевиявлення», «спонукання», «каузація», «потенційність дії», «повинність»/«необхідність» і за умови наявності її в меті комунікації «бажаність».

Адресат мовлення є обов'язковим компонентом ситуації волевиявлення, що передбачає внесення змін у позамовну реальність через спонукання до дії адресата мовлення. Сема «волевиявлення» фіксує ситуацію вольового впливу на адресата ініціатором унесення змін – мовцем.

Категоричність – це форма висловлення, що дає партнеру змогу зрозуміти: мовець уважає свою думку істиною в останній інстанції. Категоричність відображає зневагу до думки партнера, її свідоме несприйняття [4, с. 10].

Упевненість суб'єкта мовлення в міцності своїх морально-етичних, статусно-рольових переконань, у вірогідності висловлюваної інформації або прагнення чинити емоційний тиск на співбесідника є умовами посилення категоричності судження: *Я впевнений, що X, підкреслюю, що X, і хочу, щоб ти це зрозумів.*

«Категоричний» у Словнику української мови тлумачиться як «безумовний, рішучий», а «категоричне судження, лог. – безумовне судження» [7, с. 118]. Синонімічними є лексеми: категоричний, рішучий, твердий, безапеляційний, беззаперечний, ультимативний, наважливий [9, с. 531].

Категоричність – модусна категорія, що уможливує мовцю жорсткіше чи дипломатично висловити свою думку [10, с. 77]. Т.Ф. Шмельова зараховує категоричність до соціального метаспектру модусу висловлення, що характеризує взаємини між комунікантами [11, с. 30]. Через експресивний характер категоричність стає одним із важливих засобів мовленнєвого впливу. Наприклад: *Я зателефоную і перевірю // І не рюмсай.*

Це висловлення структуроване у формі наказу, що має на меті змусити адресата поводити себе так, як хоче мовець. Авторська експресія виражена агресивною, категоричною формою. Умисна брутальність, категоричність символізують прагнення суб'єкта мовлення посісти позицію «я над іншими». Мовець не до кінця впевнений, що його наказ буде виконаний, тому відчуває негативне емоційно-оцінне ставлення.

На поверхневому рівні осуд виявляється в тактиках мовленнєвого впливу із «твердістю про запас»: попередженнях і погрозах. Перлокутивний ефект підсилюють дієслова минулого часу доконаного виду зі значенням майбутнього, які подають дії адресата так, ніби він їх уже виконав [3, с. 15].

Причини підсилення категоричності висловлення різноманітні. Безапеляційність, панібратство суджень притаманні сильним особистостям. Так вони приховують свою тривогу чи, навпаки, виявляють зайву самовпевненість. За цієї умови категоричність покликана продемонструвати перевагу мовця перед співбесідником.

Відповідно до принципів лінгвістичної прагматики, націлених на гармонізацію міжособистісного спілкування, мовцеві необхідно пом'якшувати комунікативний намір, що може бути здійснено за допомогою модерації категоричності висловлення.

Серед них відхід від прямої оцінки подій і пом'якшення неприємних фактів, приховування скоєних неправових дій та аморальних вчинків, порятунк репутації політика чи політичної організації, перерозподіл відповідальності, дотримання дипломатичного етикету, створення іміджу «гнучкого політика», завоювання підтримки.

Модерація категоричності висловлення може виявлятися на морфологічному, синтаксичному й лексичному рівнях. Серед морфологічних засобів модерації категоричності висловлення одне з найважливіших місць посідають модальні дієслова. Як відомо, на відміну від інших дієслів, модальні дієслова позначають не дію, а ставлення до дії або стану, позначеного смисловим дієсловом у формі інфінітива, і передають абстрактні модальні значення необхідності, доцільності, бажаності, імовірності, подиву, сумніву тощо [2, с. 167].

Грамматична категорія категоричності співвідноситься з вираженням увічливості, організацією мовленнєвого акту і спрямуванням імператива до ірреальності. Імператив – єдина дієслівна форма, що у своєму значенні виконує специфічну апелятивну функцію. Призначення апелятивного висловлення полягає в спонуканні адресата до виконання дії. Типізація виконавця дії як адресата зумовила найбільшу функційну навантаженість форми 2-ї особи [7, с. 13].

Категоричність залежить від міри залучення суб'єкта до ситуації спілкування, тобто від того, наскільки актуальним для мовця є завдання вплинути на почуття, думки й поведінку співбесідника. За панібратського спілкування категоричність зумовлена щирою прихильністю мовця до співбесідника, його прагненням до співучасті в долі близької людини. Наприклад: *«Начальник наказує негайно зібратися в залі для засідань. Вам усе зрозуміло?»* (категоричне попередження); *«Ви помиляєтесь, Михайле Амадейовичу, – відповів я на ультиматум завуча. – Є ще третій вихід. Покажемо райєно ту цифру успішності, яка в нас є»* (Юрій Збанацький «Малиновий дзвін») (категорична вимога); *«Ми вимагаємо, щоб така установа, як «Прогресив», служила інтересам не петлюрівцівни й буржуазії, а працюючим»* (Улас Самчук «Волинь») (категорична вимога); *«Дивись! Дурниць не здумай наробити»* (Іван Кочерга, п'єси) (категоричне попередження).

Зниження категоричності висловлення здійснюється за допомогою модальних слів зі значенням припущення, непевності, сумнівності тощо. О.В. Гандзюк зазначає, що «модальні слова типу *мабуть, можливо, здається, видимо, очевидно* відіграють важливу роль у формуванні плану змісту висловлювань гіпотетичної модальності» [6, с. 93]: *Я, мабуть, вас зовсім заговорювала; Ми, мабуть, підемо; Здається, ви змінюєте напрямки своєї роботи; У майбутньому ми, очевидно, будемо мати потребу у ваших послугах.* Мовець, уживаючи подібні конструкції, ніби «ставити на обговорення» власний вислів, позначає його ознаками непевності, сумнівності, ненастирливості, ставить його під сумнів.

Можна стверджувати, що за допомогою цих модальних слів висловлюється намір, здійснення якого залежить від волі співрозмовника. Є.С. Корді зауважує, що непрямі висловлення з модальними словами частіше за все мають своє прагматичне завдання – вираження спонукання [9, с. 175].

Насамкінець, категоричність з'являється в мовленні в результаті обрання мовленнєвих тактик із «запасом тривкості»: погрози, докору, попередження, ультиматуму, різкої оцінки, які, як гадає мовець, примусять співбесідника виконати вимогу [2, с. 245].

Тип мовленнєвого акту й умови спілкування формують різноманітні смислові відтінки категоричності: рішучість, упевненість, переконаність і власне категоричність, безапеляційність, а також фамільярну відвертість. Перші три відтінки характеризують риторичний образ мовця, який, на думку спеціалістів, забезпечує успіх мовленнєвого впливу. Решта семантичних компонентів мають інтерактивний характер і більше спрямовані на адресата.

Висновки. Отже, категоричність висловлення повинна вивчатися у двох взаємопов'язаних аспектах – семантичному і прагматичному: семантика категоричності орієнтована на виявлення мовних знаків, що сприяють підвищенню або зниженню категоричності судження; прагматика – на визначення й опис тих ситуативних чинників, що зумовлюють ступінь категоричності висловлення.

Що ж до категорії імператива, то тут ми можемо зробити висновок, що значення та його інтерпретація залежать від інтонації, контексту й низки інших характерних ознак, наявності адресанта, адресата, слухача, який не бере участі в мовленнєвому акті, і самої спонукальної дії. Подані в статті положення, на нашу думку, перспективні для подальшого вивчення цієї проблеми. Можливості та перспективи для розвідок у цій граматичній галузі створює актуальний для аналізу категорій імперативності й категоричності підхід із позиції граматики апеляції.

Література:

1. Баранов А.Н. Вводные слова в семантической структуре предложения / А.Н. Баранов, И.М. Кобозева // Системный анализ значимых единиц русского языка. – Красноярск, 1984. – С. 83–93.
2. Безпояско О.К. Грамматика української мови: Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): [учебное пособие для вузов] / В.В. Виноградов; отв. ред. Г.А. Золотова. – 3-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
4. Даскалюк О.Л. Специфіка імперативної парадигми / О.Л. Даскалюк // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць: у 2 ч. / укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Вип. 11. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Ч. 1. – 2003. – С. 38–43.
5. Даскалюк О.Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.Л. Даскалюк. – Чернівці, 2005. – 20 с.
6. Исаченко А.В. К вопросу об императиве в русском языке / А.В. Исаченко // Русский язык в школе – 1957. – № 6. – С. 7–14.
7. Мірченко М.В. Категорійні значення в неелементарному простому реченні / М.В. Мірченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2011. – № 1. – С. 100–106.

8. Словник синонімів української мови: у 2 т. / [А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін.]. – К.: Наук. думка, 1999–2000. – Т. 1. – 1999. – 960 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
10. Швидка Н.В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.В. Швидка; Харківський держ. ун-т. – Харків, 1998. – 20 с.
11. Штелинг Д.А. Целенаправленность речи и категория наклонения / Д.А. Штелинг // Русский язык за рубежом. – 1973. – № 3. – С. 64–70.

Віддалені ресурси:

1. Високий замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/life/120104-ne-budesh-ty-pryide-insha-z-ukrainy>.
2. Високий замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/news/20009-khabari-medykam-uzakoniati>.
3. Високий замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/life/120104-ne-budesh-ty-pryide-insha-z-ukrainy>.
4. Високий замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/ukraine/120135-politychna-reklama-vhaniiaie-ukraintsiv-u-depresniak>.
5. Високий замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/sport/120144-klichko-stribav-na-skakaltsi-charn-rozvazhav-ditej>.
6. Високий замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/ukraine/120042-u-vyborchych-komisiiakh-povnyi-bardak>.
7. Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/archives>.
8. Україна молода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/archive>.

Бортун К. А. Імперативність і категоричність в структурі висказування: основні підходи к аналізу

Анотація. В статті в'яснено місце категорій імперативності і категоричності серед інших способів вираження волеизъявлення. Установлені фактори, впливаючі на вибор того или иного способа оформления побуждения. Проанализированы основные дифференциальные признаки и структурно-семантические типы императивности и категоричности.

Ключевые слова: імператив, категорія, парадигма, категоричність, апеляція.

Bortun K. Imperative and categorical statements in the structure: the main approaches to the analysis of

Summary. The research clarified the place of categories imperative and categorical among other ways of expressing will. The factors influencing the choice of method of obtaining motivation. Analyze the main differential signs and structural and semantic types is imperative and categorical.

Key words: imperative, category, paradigm, categorical, appeal.

*Гоголенко О. П.,
старший викладач кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету*

*Дзинглюк О. С.,
старший викладач кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету*

СИСТЕМА УКРАЇНСЬКИХ ІМЕНУВАНЬ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ПАНАСА МИРНОГО

Анотація. У статті розглянуто антропонімічну систему творів Панаса Мирного. Схарактеризовано структурно-семантичні моделі, визначено особливості функціонування та з'ясовано стилістичну роль антропонімів. Висвітлено значення антропонімічної системи у побудові художнього цілого.

Ключові слова: антропонімічна система, структурно-семантичні моделі, художнє ціле.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток системи власних назв (ВН) тісно пов'язані зі звичаями та особливостями духовної культури народу, його історією. Система українських іменувань складалася протягом багатьох століть, у ній знайшли своє відображення різні сторони суспільної, господарської, культурної та мовної діяльності народу на різних етапах його історичного розвитку, простежуються різні зв'язки з іншими народами, вплив християнської релігії та дохристиянських вірувань.

На нашу думку, ВН є одним із **джерел дослідження** мови, психології, історії, духовної та матеріальної культури народу.

Письменникові не однаково, які імена дати героям твору, як назвати місцевість, де відбуваються події. Це становить неабиякий інтерес для дослідників літературно-художньої ономастики, досягнення якої мають велику практичну й теоретичну цінність як для письменників, так і для дослідників художньої літератури.

Останнім часом помітно активізувалося вивчення ВН у творах таких письменників, як Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, М.М. Коцюбинський, Л. Українка, П.А. Загребельний, О.Т. Гончар, Г.М. Тютюнник, Л.В. Костенко, В.К. Винниченко та інших. Літературно-художня антропонімія в останні десятиліття стала дуже популярною і розмаїто **досліджується у працях** М.С. Альтмана, Л.О. Белея, С.І. Зініна, Ю.О. Карпенка, Л.І. Колоколової, В.М. Калінкіна, Л.Т. Масенко, В.М. Михайлова, О.І. Фоянкової та багатьох інших учених, які розкрили чимало загальних закономірностей, багатогранність і вагомість функціонування ВН у художньому тексті.

Творчість видатного українського письменника-реаліста Панаса Мирного ще мало досліджена в цьому плані. Крім того, необхідність висвітлення системи онімів і принципів ономастичного письма митця, як однієї з ознак його стилю, зростання уваги до творчості Панаса Мирного зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Мета нашої розвідки – дослідження функціонування антропонімічних одиниць у мові творів Панаса Мирного, з'ясування їх структурно-семантичних особливостей. Матеріалом для дослідження послужили прозові твори, що увійшли до академіч-

ного двотомного видання Панаса Мирного [3]. У процесі дослідження ми виконували такі завдання: визначення кількісного складу антропонімів у текстах названих творів; систематизація і класифікація антропонімічного матеріалу, визначення особливостей функціонування та стилістичної ролі антропонімів, виявлення частотності їх вживання та характеристика структурно-семантичних моделей, визначення ролі антропонімічної системи у побудові художнього цілого.

На нашу думку, художній текст широко виявляє всі грані ономастичного та лексико-семантичного потенціалу антропонімів, їхню здатність до варіювання та різноманітних комбінацій, що втілюється у модифікаціях формул імені, показує можливість синтагматичного розгортання ономастичних парадигм, їх конотативні властивості. Він дозволяє побачити вагомість ВН, її своєрідність при вживанні та взаємозаміні, контактному чи дискантному зіставленні, доречність уживання заміників імені.

Актуалізація ономастичних властивостей художніх онімів взагалі і антропонімів зокрема, коли в конкретній мовленнєвій ситуації виступає одне чи кілька забарвлень, підпорядкована певним закономірностям. Ці закономірності залежать від «причин вибору або створення даного власного імені для даного об'єкта», що за визначенням Н.В. Подольської, «являє собою мотив номінації» [5, с. 85].

Визначаючи принципи номінацій дійових осіб у художньому творі, слід відзначити, що антропоніми є досить рухливими, постійно змінюються у процесі розгортання сюжету. Крім того, вибір імені чітко підпорядковується меті розкриття образу, авторського задуму.

Літературно-художні антропоніми виконують, в основному, номінативну функцію називання персонажа, а також функцію характеротворення, яка вказує на авторське ставлення до персонажа, створює національно-мовленнєвий колорит, характеризує дійову особу з точки зору віку, статі, роду занять, стосунків із іншими персонажами.

Ці функції здійснюються за допомогою різних антропоформул та їх варіювання з точки зору фонетичного, словотвірного аспектів, а також через контактну та дистантну взаємодію з асоціативними апелятивами та між собою протягом усього твору.

Основою лексичного складу мови творів Панаса Мирного є загальнонародна мова [1; 12]. Письменник широко використовує невичерпні стилістично-художні можливості народно-розмовної мови, а також досягнення своїх попередників. Вплив народної мови позначився і на його стилі, який визначається загальною експресивністю та емоційністю.

Ономастикон Панаса Мирного теж є глибоко народним. Як письменник-реаліст, він вживає тільки загальнонародні імена, що існують у мові. Найбільшу частину ономастичної лексики його творів становлять антропоніми: особові імена, прізвища, імена, по батькові, прізвиська.

Письменник використовує у своїх текстах здебільшого слов'янські імена (лише декілька імен – єврейські). Антропонімія його творів відображає таку особливість українського іменника, як наявність великої кількості зменшено-пестливих форм у функції повних (*Грицько* замість *Григорій*, *Чіпка* замість *Нечипір*). Відповідно до народної традиції Панас Мирний називає своїх персонажів такими неофіційними формами народних імен, обирає саме той варіант, який найчастіше вживається у народному середовищі.

Ще однією цікавою особливістю функціонування антропонімів у творах письменника є велика розмаїтість особових імен, крім того, вони часто повторюються. Так, ім'я *Грицько* зустрічається в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Цим ім'ям названий також центральний персонаж оповідання «День на пасовиську». *Василь* – пастишок із того ж оповідання і пан *Василь Семенович* із роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Також частотними є імена *Іван*, *Онисько*, *Петро*, *Тимофій*, *Галя*, *Христя*, *Орися* та інші. Найчастіше зустрічається ім'я *Оришка*. Воно функціонує в романах «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Повія». *Орисею* названо дружину пристава в новелі «Лови» і стару панську ключницю у творі «Батьки». Часта однойменність персонажів пояснюється тим, що письменник вдається до найпоширеніших імен. При цьому під час написання збірний герой асоціювався у нього з різними людьми, риси характеру яких використовувалися для створення образу. Звідси більш-менш схожі персонажі на ім'я *Христя*, *Оришка*. Всі вони – носії нелегкої наймитської долі, жіночої доброти, людяності. Відомий дослідник мови Панаса Мирного В.М. Черкаський пише: «Так чи інакше за кожною з них на близькій відстані стояв прообраз любої бабусі Оришки – няні автора» [6, с. 191]. У питанні про однойменність персонажів він дотримується думки про збірність цих образів, художнє узагальнення реальних осіб. Цим почасти пояснюється сплутування імен дійових осіб у чернетках автора. «Ти часто плутаєш імена дійових осіб. Так, у тебе Пацюк – Петро, і Грицько, а наприкінці вже Притика, Москаль – Махамед – Сидір – і Сидір, і Максим. Це недогляди важливі», – писав Панасу Мирному його брат Іван Білик після першого прочитання повісті «Чіпка» [6, с. 251].

Автор узгоджує з народною традицією і вибір структури найменування для своїх персонажів. У своїх творах він використовує як одночленну, так і двочленну і тричленну антропоформули. Вибір тієї чи іншої залежить від соціального статусу персонажа, його походження, віку, від того, в чий мові (автора чи персонажів) уживається дана антропоформула. Тобто, вживання дво- і тричленної формули найменування певним чином характеризує персонаж, тоді як одночленна формула (ім'я або прізвище) здебільшого виконує номінативну функцію.

В аналізованих творах нами зафіксовано 29 випадків найменування персонажів двочленною антропоформулою *ім'я + ім'я, по батькові*. З них – 19 випадків називання персонажів-чоловіків і 10 – персонажів-жінок.

Імена, по батькові утворюються звичайним способом: чоловічі – за допомогою суфікса – *ович*, що додається до особового імені батька, жіночі – за допомогою суфікса – *івн(а)*: *Костянтин Іванович*, *Петро Федорович*, *Параскевія Остапівна*,

Епістимія Іванівна. Двочленною формулою *ім'я + ім'я, по батькові* називаються переважно поміщики, міські чиновники, священники, вчителі, а також їхні дружини. В романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» іменування *Чіпки* двочленною формулою створює іронічний відтінок. Українському селянству було властиве сприйняття цієї антропоформули, як чужої і панської, вона не є властивою для народного середовища:

«Отака ловись! – каже голова. – Був Чіпка, а став **Никифор Іванович**... Що то значить – гроші» [1; 3; 291].

І навпаки, двочленною формулою *ім'я + прізвище* названо переважно персонажів-селян. Таких випадків 17: Василь Буденко, Василь Воля, Яків Грицай, Іван Гудзь, Данило Вернигора, Улас Загнибіда, Микита Здоренко, Назар Кобила, Іван Кнур, Грицько Куцієнко, Петро Усенко, Іван Швець, Дмитро Шкарубний, Грицько Хоменко, Грицько Супруненко.

«*Іван Кнур* хвалився, що бачив його у шинку; *Грицько Хоменко* розказував, що вони водилися з *Уласом Загнибідою*; *Дмитро Шкарубний* казав, що бачив на самого *Миколи*, як *Пилип* виходив з міста» [2; 3; 199].

У досліджуваних творах використання прізвища поруч із власним ім'ям зумовлено необхідністю розрізнити персонажів із однаковим ім'ям. У цих випадках прізвища виконують диференціюючу функцію.

У досліджених творах наявні також 10 випадків найменування персонажів тричленною антропоформулою *ім'я + ім'я та по батькові + прізвище*: *Петро Гаврилович Кряжов*, *Іван Микитович Ливадний*, *Микита Іванович Ливадний*, *Григорій Петрович Проценко*, *Антон Петрович Рубець*, *Петро Федорович Телепень*, *Степан Федорович Гамза*, *Петро Степанович Шведов*.

«*Григорій Петрович Проценко*, бідного чиновника син, скінчивши школу, незабаром поступив на службу» [2; 3; 226].

«У *Степана Федоровича Гамзи* пир на весь мир» [2; 3; 419].

Тричленною формулою йменуються виключно персонажі-чоловіки. Кожне таке називання у текстах лише в одному вживанні – під час знайомства читача з персонажем, часто при першому введенні імені в контекст. Автор називає так переважно головних героїв твору і, починаючи розповідь про героя, прагне дати читачеві якомога більше інформації. Вживання тричленної формули виконує соціально-характеристичну функцію, бо так письменник називає персонажів – заможних поміщиків, дворян, багатих городян.

Найбільшою є кількість іменувань персонажів одночленною антропоформулою. Таких випадків у досліджуваних творах нараховуємо 61 (30 чоловічих і 31 жіноче ім'я). Переважна більшість імен – українські. Лише у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» наявні п'ять єврейських імен (два чоловічих *Оврам* і *Лейба* і три жіночих – *Ривка*, *Сурка*, *Хайка*). Їхня функція у тексті – створення колориту українського села XIX століття, неодмінною деталлю якого був шинок, де господарями були євреї.

«Кис би собі у *Хайки* в шинку...» [1; 3; 296].

«Генерал одібрав *Лейбі* на край села гуляще місце, за літо зоп'яв як *Лейба* на високих стовпах будиночок і став шинкарувати» [1; 3; 81].

Зазначимо, що письменник вживає як повні офіційні форми імен, так і зменшено-пестливі їх варіанти. Імена виконують номінативну функцію, а їх зменшено-пестливі варіанти – стилістичну (виражають ставлення автора чи інших осіб до персонажа).

Більшість чоловічих імен вжито у повній офіційній формі: Андрій, Василь, Григорій, Іван, Йосип, Карпо, Кирило, Костян-

тин, Максим, Миколай, Мирін, Нечипір (а також інший варіант цього повного імені – Некифор), Остап, Панас, Пилип, Петро, Семен, Сидір, Спиридон, Степан, Тимофій, Федір, Яків, Яким – усього 22 імені. Основна їхня функція – номінативна:

«**Андрію**, поганяй! Та гляди панича в дорозі! Гукнув він парубка» [1; 3; 162].

«**Петро!** – скрикнув він, схоплюючись. – Як ти взявся?» [1; 3; 284].

«Охрестивши дитину, батюшка назвав **Нечипором**» [1; 3; 21].

Дослідниця мови творів Панаса Мирного Г. Іжакевич зазначає: «У зв'язку із загальною експресивністю стилю Панаса Мирного, піднесеністю, емоційністю його мови значна роль у загальній системі мовних засобів письменника належить лексичі емоційній» [4; 454]. Це стосується і ономастичної лексики. У творах Панаса Мирного наявна велика кількість зменшено-пестливих варіантів імен. За основу їх класифікації ми взяли класифікацію І.І. Ковалика [2; 219]. Чоловічі і жіночі імена у досліджуваних творах поділяємо на такі словотвірні типи:

1. Здрібно-пестливий суфікс-флексія **-а-** сполучується з першим або другим складом здекомпонованої основи: **Костя** ← **Костянтин**, **Галя** ← **Галина**, **Христя** ← **Христина**. У жіночому іменнику цей суфікс використовується із середнім складом імені: **Настя** ← **Анастасія**.

2. Утворення із суфіксом **-ик-**, який додається до основи повного офіційного імені: **Іваник** ← **Іван**, **Карпик** ← **Карпо**, **Оленка** ← **Олена**, **Маринка** ← **Марина**.

3. Здрібно-пестливий суфікс **-к (о) / -к (а)-**, який додається до:

а) повних офіційних імен: **Андрійко** ← **Андрій**, **Пилипко** ← **Пилип**, **Миколка** ← **Микола**, **Оленка** ← **Олена**, **Маринка** ← **Марина**;

б) середнього складу імені: **Чіпка** ← **Нечипір**;

в) здрібно-пестливих форм: **Грицько** ← **Гриць**, **Тимошка** ← **Тимош**;

г) усиченої форми повного офіційного імені: **Омелько** ← **Омельян**, **Онисько** ← **Онисій**, **Панько** ← **Пантелеймон**, **Параска** ← **Парасковія**, **Химка** ← **Хима**. Варіанти такого типу вживаються у функції повних офіційних імен, Панас Мирний використовував їх для номінацій персонажів.

4. Суфікс **-ок-** із демінутивно-гіпокористичним функціонуванням: **Васильок** ← **Василь**.

5. Здрібно-пестливі імена на **-усь**, **-сь**, **-с(я)**, **-еньк(а)**, **-очк(а)**: **Івась** ← **Іван**, **Петрусь** ← **Петро**, **Ориця** ← **Оришка**, **Парася** ← **Парасковія**, **Катря** ← **Катерина**, **Маруся** ← **Марія**, **Варочка** ← **Варвара**, **Галочка** ← **Галина**, **Парасочка** ← **Парасковія**, **Писточка** ← **Феопистія**, **Орисенька** ← **Оришка**. Ці варіанти, особливо жіночі імена, мають найвищий ступінь вияву експресивності. Вони використовуються зрідка, в невеликій кількості в мові персонажів.

6. Фонетичні зміни: **Улас** ← **Влас**, **Педоря** ← **Федоря**. Останнє іменування є двома рівноцінними варіантами імені **Федора**, вони функціонують у романі «Повія» як зі звуком [e], так і зі звуком [u]. В них відбувається заміна початкового [f] ← [n], тому що звук [f] не є характерним для української мови. Відбувається також заміна [p] ← [pʰ]. Автор використовує саме ці варіанти, що є найбільш наближеними до народно-розмовної мови, для передачі сільського колориту.

7. Російські варіанти імені, вжиті в українському тексті:

а) зменшено-пестливі: **Гриша** ← **Григорій**, **Ванюшка** ← **Ваня** ← **Іван**;

б) утворені за допомогою пейоративного суфікса **-к(а)**: **Петрушка** ← **Петро**, **Стьонка** ← **Степан**.

Ці варіанти іменувань характерні для російської мови. У досліджених текстах вони вживаються лише у мовних партіях персонажів-росіян і таким чином є вказівкою на національність мовця.

Дослідження антропонімічної лексики у творчій спадщині митця дозволило зробити **висновок** про велику увагу автора стосовно добору ВН, зокрема антропонімів. У досліджених творах нами виявлено 188 антропонімів, серед яких 61 особове ім'я (30 чоловічих і 31 жіноче), 18 імен та по батькові, різні варіанти вживання одно-, дво- і тричленних антропоформул. Використання певної антропоформули певним чином характеризує персонаж із точки зору його соціального походження, віку, роду занять, ставлення до нього автора та інших персонажів. У більшості випадків антропоніми виконують номінативну функцію, а водночас зменшено-пестливі імена несуть певне стилістичне навантаження, показують стосунки між героями творів. Антропоніми у досліджених творах не тільки називають, але й певним чином відтворюють колорит українського села й міста ХІХ століття, і таким чином служать засобами ідейного задуму й естетичних настанов автора. Отримані результати можуть бути використані у студіях літературно-художньої ономастики, специфіки художньої образності, у пізнанні тонкощів роботи письменника зі словом.

Література:

- Грицютенко І.С. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного («Хіба ревуть воли, як ясла повні?») / І.С. Грицютенко. – К. : Рад. школа, 1959. – 156 с.
- Ковалик 1965: Ковалик І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібно-пестливі утворення) [Текст] / І.І. Ковалик // Територіальні діалекти і власні назви / Відп. ред. К.К. Цілуйко. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 216–225.
- Мирний Панас. Твори: У 2-х т. / Панас Мирний. – Т. 1 – К. : Держлітвидав, 1949. – 578 с.
- Курс історії української літературної мови / За ред. І.К. Білодіда. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1958. – С. 456–475.
- Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 189 с.
- Черкаський В.М. Художній світ Панаса Мирного / В.М. Черкаський. – К. : Дніпро, 1989. – 351 с.

Гогуленко О. П., Дзинглюк О. С. Система українських найменованих в прозаїчних произведениях Панаса Мирного

Анотація. В статті розглянута антропонімічна система произведений Панаса Мирного. Охарактеризовані структурно-семантичні моделі, определены особенности функционирования и установлена стилистическая роль антропонимов. Освещено значение антропонимической системы в построении художественного целого.

Ключевые слова: антропонимическая система, структурно-семантические модели, художественное целое.

Gogulenko O., Dzunglyuk O. System of Ukrainian naming a prose Panas Mirny

Summary. In this article deals with the anthroponimic system in works by Panas Mirny. The author describes their structure and semantics, carries out the comparison their functions in system of work of art.

Key words: anthroponimic system, semantics, comparison.

*Доценко М. В.,
аспірант кафедри української філології і культури
Донецького національного університету*

ЗВ'ЯЗОК ТОПОНІМІКОНУ І ЖАНРОВО-СТИЛЬОВОЇ ПРИРОДИ ТЕКСТУ

Анотація. У статті розглянуто топонімну лексику роману В.П. Підмогильного «Місто». Описано структуру цього класу власних назв, виділено розряди топонімів. Увагу приділено особливостям функціонування топонімного сегменту у жанрі урбаністичного роману і в модерністському тексті загалом.

Ключові слова: поетонім, топонім, онімний простір, топонімний простір, модернізм, урбаністичний роман.

Постановка проблеми. Українська література – невичерпне джерело для досліджень із поетичної ономастики. Власні назви у художньому мовленні входять у синтагматичні відношення між собою і апелятивами, активізуючи конотативні потенції, інформаційність, емоційно-логічні асоціації. Зокрема топонімкон робить полотно тексту більш рельєфним, володіє широкими можливостями для втілення ідейної домінанти авторського задуму. Топонімна лексика відрізняється своєрідністю функціонування в прозі і в поезії, в окремих жанрах і стилях. З огляду на вищевказане, вивчення цього розряду власних назв у художньому просторі користується неабиякою популярністю серед лінгвістів.

Незважаючи на те, що вивчення топонімів у художньому тексті є порівняно новою темою ономастики, сьогодні нагромаджено чимало спостережень вітчизняних та зарубіжних дослідників цієї проблематики. В.М. Топоров, С.В. Перкаса, І.І. Маруніч, К.М. Ірисханова, Ю.О. Карпенко, Г.П. Лукаш, Т.В. Немировська, Е.В. Боева, О.І. Фоякова, М. В. Феменко, О.В. Савреї досліджували топонімію у мовотворчості О.С. Пушкіна, М.В. Гоголя, І.С. Тургенєва, Т.Г. Шевченка, М.М. Коцюбинського, Лесі Українки, В.К. Винниченка, О.Ю. Кобилянської. Новим витком у розвитку ономастики став розгляд онімії художнього тексту через призму жанрової та стильової природи твору. Зазвичай пильна увага науковців приділяється дослідженню топонімів у жанрах наукової фантастики і фентезі (Є.А. Лугова). Питання стильових особливостей топонімного сегменту торкається у своїх розвідках М.Н. Максимюк у розвідках, присвячених постмодерністському онімному простору. Такий підхід є досить свіжим і актуальним, оскільки відкриває нові аспекти функціонування топонімів у художньому просторі.

Наше дослідження спрямоване на визначення ролі топонімного сектору у створенні модерністського тексту – першого урбаністичного роману В.П. Підмогильного «Місто». Ця мета визначає вирішення таких завдань: виокремити із тексту роману топонімні одиниці; упорядкувати топонімкон за розрядами; проаналізувати отримані результати з позиції жанрової і стильової своєрідності твору.

О. І. Фоякова наголошує, що топоніми в художньому тексті, крім того, що є засобом локалізації, «мають свої явні чи приховані стилістичні мотивації, прямі чи непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту і за його межа-

ми» (цит. за: [3, с. 105]). «Вживання (...) власних географічних назв – топонімів – має важливе допоміжне значення, бо сприяє конкретизації, посиленню враження, уявлення. Вживання топонімів у певній мірі свідчить про кругозір автора, його духовні інтереси, смаки, уподобання, симпатії чи антипатії» [1, с. 7]. Топонім – це «вмістилище» знань про конкретну географічну територію (місто, регіон, країну), що зберігає та передає від покоління до покоління інформацію про історію, культуру, звичаї, а також досвід мешканців, набутий у процесі трудової діяльності та історичного розвитку етносу. Топоніми в художньому тексті завжди відображають простір перебування людини. Унікальність топонімів, як культурних знаків, полягає в їхній здатності формувати образ, поглиблюючи світобачення, світорозуміння, моральні, етичні та естетичні засади. Отже, топоніми – це своєрідні «пам'ятники», «музеї», «дзеркала» історії та культури народу. Топоніми накопичують та зберігають культурну інформацію у свідомості індивідів, щоб у разі необхідності можна було відтворити ці знання за допомогою різноманітних мовних засобів.

Митець обирає оніми з певними художніми настановами. Зокрема, найперша функція топонімів у художньому тексті – це локалізація, означення місця подій. Роман «Місто» став першою урбаністичною прозою в українській літературі. На відміну від попередніх йому авторів, зорієнтованих на розробку «сільських» (народницьких) тем, Валер'ян Підмогильний на засадах модернізму позиціонує місто як зразок, джерело культури, об'єкт прагнень, наголошуючи на протистоянні з селом. Саме у Києві прагне головний герой і всі молоді люди отримати освіту, знайти себе, реалізувати свої можливості: «*Київ! Це те велике місто, куди він їде вчитись і жити. Це те нове, що він мусить у нього ввійти, щоб досягнути своєї давньої вищого мрії*». Проте деякі критики закидають автору «хуторянську ворожість» до міста. Наприклад, коли головний герой вперше вночі вийшов на Хрещатик, він був вражений небаченою розкішшю: «*О ненажерливе місто!*». Степан зробив такий висновок, адже село на той час лише мріяло про електричне освітлення, а Київ тонував у безлічі вогнів, освітлених вітрин із великою кількістю товарів, які селянину були недоступні.

Маючи на меті створити виразний і детальний образ міста, автор використовує тематичну топонімну лексику – формує органічні декорації, в яких відбувається дія (разом із дією змінюються і декорації). Для загального упорядкування топонімів зручним видається використання термінів, запропонованих М.М. Торчинським [4]. У романі знаходимо розмаїття **урбанонімів** – власних назв будь-яких міських топографічних об'єктів. В.П. Підмогильний свідомо використовує велику кількість **годонімів**, які занурюють читача у міський простір; автор згадує назви вулиць (*Андріївський узвіз (Андріївський взвіз), Васильківська, Велика Житомирська, Велика Підвальна, Володимирська, Леніна, Львівська, Мала Підвальна, Ниж-*

ній Вал, Павлівська, П'ятакова, Революції, Свердлова, Трьохсвятительська, Хрещатик); бульвару (Шевченківський); проспекту (Берестейське шосе); провулків (Гімназійний, Михайлівський). Якщо годонім – це назва лінійного міського об'єкта, то **агоронім** – назва об'єкта, подібного до площі. Автор коментує маршрут переміщення головного героя містом, вказуючи назви площ (Інтернаціоналу, Революції) і майдану (Комінтерну) Києва.

Найменування окремих мікрорайонів, кварталів та інших частин міста кваліфікують, як **кварталоніми**. В.П. Підмогильний, підпорядковуючи свій роман загальній меті урбаністичності, створює для читача путівник чи карту. Крім розлогого уточнення назв вулиць і їх місцезнаходження, вважає за потрібне вказати назви районів, частин Києва (Дарниця, Деміївка, Липки, Поділ, Старий Город).

Валер'ян Підмогильний використовує конотативні забарвлення деяких назв. Наприклад, використовує закріплену ознаку престижності: «Він поставив будинок у Липках, великий, п'ятиповерховий, став гуртовиком, склав мільйони». Ця історична місцевість у кінці XIX століття стала аристократичним районом, і назва надалі функціонувала зі стійкою асоціацією. Введення конотативності урбанонімів у текст роману зумовлене метою зробити малопривабливим образ передмістя – першого прихистку головного героя: «Поділ, зокрема Нижній Вал, занедбана вулиця, діра, нетрі передмістя, зовсім переставали йому подобатись, і довгий шлях до інституту, якого раніше він зовсім не помічав, почав здаватись йому надто втомним».

Серед усієї пропріальної лексики роману є ще кілька розрядів топонімів, які можна сприймати, як «візитівку» міста. Це назви лісів і назви парків, які виокремлюють у межах сільвонімів – назв зелених насаджень: **дрімоніми** (Голосіївський ліс) і **дендроніми** (Золоторитський сквер, Царський сад, Пролетарський сад, Володимирський горб, Аскольдова могила). Приділяючи увагу рельєфу земної поверхні, загальному вигляду і характеру місцевості Києва, автор деталізує ландшафт згадкою яру – **каньйонімом** Хрещатий Яр. Теж поодиноким, але не менш важливим у пейзажному зображенні і в символічному аспекті є використання гідроніму – назви «головної артерії» держави – **потамоніму** Дніпро; цей топонім говорить про красу і велич, символізує столицю. Уточнюючим «штрихом» в описі міста є згадка назви острова на Дніпрі – **інсулоніма** Труханів острів.

Крім власних назв просторових об'єктів, топографічну карту міста на сторінках роману творять **еклезіоніми** Лавра, Софія, Володимирський собор. Використання автором у перших двох випадках просторічних варіантів наближує читача до реальної атмосфери Києва. Згадуються назви музеїв (Історичний музей, музей Ханенка), історичних пам'яток (Золоті Ворота).

Можна зробити висновок, що автор свідомо використовує цілий спектр топонімів із різних розрядів (переважно урбанонімів) для достовірного відтворення образу міста в художньому просторі, а також використовує народні іменування. Таке різноманіття, наголошення на назвах і розташуванні, на нашу думку, можна вважати особливістю функціонування топонімичної лексики у жанрі урбаністичного роману.

Щодо загального розгляду топонімії в межах модернізму, варто відзначити вже сформований на той час відрив у літературі від народницьких тем (тем села) і звернення до більш глобальної проблематики. На рівні власних назв, зокрема топонімів, це виражається у введенні лексичних одиниць, які

свідчать про розширення світогляду, ерудованості, інтересів як автора, так і реципієнта – необов'язково представника еліти.

Широко представлені у топоніміці роману адміністративні хороніми **суверонімами** – назвами незалежних держав і союзів (Америка, Англія, Союз Республік (Союз), Україна (Вкраїна); Русь) і **районімами** – назвами адміністративних частин країни: автономій, областей, районів, округів тощо (Київщина, Херсонщина, Кагарлицький район). Природні хороніми (натуралоніми) репрезентовані **континентонімами** – назвами материків і частин світу (Австралія, Африка) і **регіонімами** – назвами природних районів (Кавказ).

Поодинокі вжиті назви островів – **інсулоніми** (Малайські острови) і півостровів – **пенінсулоніми** (Крим). Також вузько представлені назви шляхів сполучення поза населеними пунктами – **дромоніми** (лінія Київ–Тетерів).

Що стосується ойконімів, більшість **астіонімів** (назв міських поселень) у романі – національні, і пов'язані з описом рідного краю (Катеринослав, Київ, Одеса, Радомишль, Сімеїз, Харків, Черкаси). Світові полісоніми – найчастіше назви великих міст, культурних центрів – передають відповідну енциклопедичну інформацію (Батумі, Париж, Рим). Паралельно з астіонімами у романі функціонують **комоніми** – назви сільських поселень (Глухарі, Кіндратівка, Теревені). У романі роль цих назв зводиться до символізації «минулого» головного героя: місця проживання, інтересом до подій, які у цих локаціях розгортаються. Ще у межах комонімів вжиті назви залізничних станцій (Фундуклеївка, Носівська станція).

Властиво новим у прозі, співзвучним з українським авангардом, є вживання **космонімів** – назв планет (Марс).

Таким чином, особливість функціонування топонімної лексики у модерністській прозі полягає у розширенні кола розрядів, введених у текст, а також у специфіці окремих топонімів. Розвиток української літератури знайшов відображення в сприйнятті читачем топонімів з усієї земної кулі і поза її межами. Наявні назви, для інтерпретації яких потрібні знання не лише географії, а й історії.

Використання автентичних топонімів, як одного з компонентів образної деталізації урбаністичного тексту, забезпечує правдоподібність зображення міського простору і характеризує стиль письменника. Роль топонімів (як і всього онімікону) у художньому просторі полягає у віддзеркаленні процесів, які відбуваються в економіці, соціальній свідомості і культурному житті суспільства, тому заслуговує на подальше дослідження з такої точки зору.

Література:

1. Калиняк М. Урбаністична топоніміка Франкової прози. Трансформація реального топосу в художній / М. Калиняк // Українське літературознавство. – 2014. – Випуск 78. – С. 69–76.
2. Підмогильний В. Місто. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/p/pidmogilnij-valer-yan/446-valer-yan-pidmogilnij-misto>.
3. Саврей О. Функціонування топонімів у прозових творах О. Кобилянської. [Електронний ресурс] / О. Саврей. – Режим доступу: <http://www.karprnko.in.ua/wp-content/2013/Savrey1.pdf>. – С. 104–113.
4. Торчинський М. Денотатно-номінативна структура топонімікону української мови [Текст] / М. Торчинський // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : зб. наук. пр. / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 356–359. – С. 375–379.

Доценко М. В. Связь топонимикона и жанрово-стилевой природы текста

Аннотация. В статье рассмотрена топонимная лексика романа В.П. Подмогильного «Город». Описана структура этого класса имен, выделены разряды топонимов. Внимание уделено особенностям функционирования топонимного сегмента в жанре урбанистического романа и в модернистском тексте в целом.

Ключевые слова: поэтоним, топоним, онимное пространство, топонимное пространство, модернизм, урбанистический роман.

Dotsenko M. The relationship of toponymy and genre-stylistic nature of the text

Summary. The article describes toponymic lexicon of V. Pidmogilny's novel «City». Described the structure of this class names, allocated categories of place names. Attention given to peculiarities of functioning of toponymic segment in genre of modernist urban novel.

Key words: poetonym, toponym, onym space, toponymic space, modernism, urban novel.

Карпенко Н. А.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України

НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ ЖІНКА В «ЖИВОМУ» МОВЛЕННІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Анотація. У статті схарактеризовано семантичні компоненти, що вербалізують концепт «жінка» та забезпечують наявність у ньому ціннісної складової у межах «живого» мовлення П. Загребельного. Акцентуємо увагу на національному компоненті концепту, що містить винятково позитивні конотації, що зумовлено особистим ставленням письменника до жінок-українок.

Ключові слова: концепт, національний компонент, ціннісна складова, конотація, «живе» мовлення.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика має на меті багатоаспектне та вичерпне вивчення мовних одиниць з урахуванням принципів суміжних наук. Так, у коло найбільш досліджуваних об'єктів мовознавства було залучено поняття *концепт*, що дало змогу дослідити у ракурсі міждисциплінарного підходу до аналізу мовних явищ.

Матеріальне вираження низки концептів у мові було і є досі одним із найбільш досліджуваних об'єктів як на теренах сучасного, так і зарубіжного мовознавства. Лінгвістичні студії, присвячені дослідженню концептів, ґрунтуються на загальних засадах концепцій Л. Вайсбергера, Л. Виготського, В. Виноградова, В. Гумбольдта, Е. Гуссерля, О. Потебні, Е. Сепіра, Ф. де Соссюра, Б. Уорфа, Л. Щерби та ін.

Серед праць науковців, зусилля яких сфокусовано на вербальній репрезентації концептів, розвідки й таких сучасних лінгвістів, як А. Вежицька, Т. Вільчинська, С. Воркачов, В. Іващенко, І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Карасик, Т. Космеда, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Кубрякова, П. Мацьків, В. Нерознак, З. Попова, Г. Слишкін, Й. Стернін, Т. Сукаленко, Р. Фрумкіна та ін.

Метою статті є виокремлення та характеристика мовних одиниць, що становлять структуру концепту *жінка* в «живому» мовленні П. Загребельного та відображають його бачення жінок-українок.

Актуальність дослідження полягає в необхідності дослідження «живого» мовлення видатного письменника з огляду на його бачення жінки у межах актуальних сьогодні лінгвоконцептології та етнолінгвістики, що дозволяє робити висновки стосовно динаміки відображення жінки в українській свідомості, що втілено лексемами із семантикою оцінки.

У цій розвідці увагу сфокусовано на повсякденному мовленні майстра слова, на його «живому» мовленні, що його розуміємо як фрагменти дискурсу письменника, що безпосередньо відображають його ставлення до життя, духовні орієнтири та світоглядні позиції; натомість у художньому мовленні власна індивідуальність митця відображена через мовлення персонажів.

Під час аналізу мовлення письменника використовуємо ретроспекцію. Методологія ретроспективного вивчення особливостей комунікативної спроможності мовної особистості вперше запропонована та описана Т. Космедою, використана під час дослідження мовлення І. Франка [9]. Аналізуючи фрагменти

«живого» мовлення, послуговуємося методикою дослідження фактичного матеріалу, документальних даних та аналізуємо публіцистичні статті митця, автокоментар та інтерв'ю з ним.

У «живому» мовленні письменника простежуємо вербалізацію субконцепту *українка*, що ним утілена ідіоетнічно маркована складова концепту *жінка*. Із захопленням висловлюється письменник про жінку взагалі та про жінку-українку зокрема, напр.: *«Я писав про київську князю Євпраксію, про рогатинську попівну Роксолану. А ще хтось повинен неодмінно написати про Лесю Українку (досі написане – надто дрібне, поверхове), може, й про нашу сучасницю – Ліну Костенко. Всіх цих жінок-українок єднає дивовижна, сказати б, унікальна властивість, яку я б назвав: безперервність душі. Були в інших народів жінки героїчні, славетні, навіть великі (щоправда, великі здебільшого королеви та імператриці), але там – лиш епізод, спалах, миттєвість подвигу, як у Юдіфі або у Жанні д'Арк, але ж не українська безперервність душі крізь роки, крізь життя, крізь віки [4, с. 51].* Письменник уживає лексеми, що відображають етноспецифічно марковані складові концепту *жінка*. Ремінісцентні оніми *Євпраксія*, *Роксолана*, *Леся Українка*, *Ліна Костенко*, *Юдіф*, *Жанна Д'Арк* експлікують жіночі риси характеру, що ними ці видатні жінки виокремилися та ввійшли в історію. Імена жінок-українок протиставлені іменам жінок західних країн. У такий спосіб митець відтворює своє бачення українки, акцентуючи на характерних ознаках українського жіночого менталітету. П. Загребельний наголошує, що славетні українки відрізняються від інших видатних постатей жінок силою характеру, що виявляється протягом усього їхнього життя, а не розкривається в певний період або ж у конкретній ситуації – жінці-українці властива постійність вияву сили характеру та витривалість, як домінуючі ознаки менталітету, що виявляємо із відповідного контексту – внаслідок дистрибуції лексем *безперервність* та *душа (безперервність душі)* простежуємо з'яву смислів «стійкість», «сила», «витривалість», «незламність». Очевидно, що українська жінка в рецепції П. Загребельного була істотою, на долю якої випадала низка випробувань, що їх вона змушена була зносити, та які не могли знищити її внутрішню силу.

Розкриваючи образ визначної українки Євпраксії, П. Загребельний також відтворює портрет сильної, незламної жінки, порівн.: *Вона пробує бунтуватися – Генріх садовить її до в'язниці. Мужня жінка втікає з-під охорони, вона виступає на соборі, викриваючи Генріха перед цілим католицьким світом, <...>. Так Європа чи не вперше познайомилася з жінкою-політиком, з жінкою-борцем. І ця жінка була руська! [4, с. 452].* Прикметник *мужня*, юкстапозит *жінка-борець* та дієслово *бунтуватися* містять смисли «боротьба», «рішучість», «хоробрість», «непокора», «непримиренність», «гордість» та є репрезентантами відповідної риси українського жіночого менталітету. Окрім того, вживаючи юкстапозит *жінка-політик*, майстер

слова наголошує на тому, що саме ця відома українка вперше виявила себе як активний суспільно-політичний діяч, що суперечило встановленим у суспільстві гендерним стереотипам.

Сутність українського жіночого менталітету П. Загребельний убачав у здатності жінок зберігати почуття власної гідності, порівн.: *коли мені довелося після Перемоги майже рік бути в Західній Європі і дбати про повернення додому сотень тисяч фашистських бранців, а найбільше бранок, наших дівчат і жінок, я несподівано для себе (мені тоді було 20 років, недозрілий розум) зіткнувся з дикою жаждивістю переможців-американців і європейців до нашого жіноцтва. Розбещені приступністю західно-європейок, вони буквально несамовитіли, стикаючись із залізобетонною неприступністю загадкових слов'янок, вони брязкотили срібними доларами <...>, вони хотіли купити те, що купується в усьому світі, і не могли збагнути простої істини: **десь є жінки, які не продаються** [6, с. 169]. На думку письменника, неприступність є рисою українок, що виявляється та увиразнюється в їх порівнянні з європейськими жінками. Вияви характеру слов'янки видаються неприйнятними, незрозумілими, що репрезентовано прикметником *загадкова*. Для зображення контрастивних рис характеру жінок-українок та європейок, яких письменник змальовує як легкодоступних, він удається до вживання іменників-антонімів *приступність – неприступність*. Семантика другого посилюється внаслідок сполучення із прикметником з ідентичними смислами *залізобетонний* у переносному значенні «непохитний, що не піддається емоціям (про людину)» [2, с. 402]. Відповідно, виокремлюємо смисли «гідність», «гордість», «честь», «недоступність».*

Дівочу чистоту та цнотливість П. Загребельний розцінює, як найбільш цінну рису характеру української жінки, порівн.: *Я застав це майже язичницький звичай, який панував в українському селі. Заручені хлопець і дівчина, перш ніж повічатися, цілий рік повинні були спати «в коморі», але між ними ніколи не могло статися отого найголовнішого, і не дозволяла цього дівчина, **хранителька народного скарбу, скарбу нації** [220, с. 169]. Лексема *хранителька* реалізує одне зі своїх значень у відповідному контексті – дівчина, яка зберігає свою честь до заміжжя, є охоронницею традицій та цінностей свого народу, нації, так зберігаючи та передаючи наступним поколінням досвід та особливості світовідчуття попередніх. Смисли «цнота», «чистота», «невинність», що становлять зміст концепту *жінка* у свідомості П. Загребельного, є етноспецифічно маркованими, відображають звичаї, вірування українців, які приділяли увагу відповідним якостям молоді дівчини, яка збиралася вступати до шлюбу. Проте такі риси не є перманентними і асоціюються із дівчатами-українками лише конкретного періоду української давнини, натомість сучасна жінка у сприйнятті письменника позбавлена моральної чистоти. Зміст прикметника *неповторний*, ужитий на позначення української жінки, яку він оцінює максимально позитивно із властивими їй винятковими якостями, що не притаманні сучасній жінці, напр.: *Я щасливий, що народився і виріс на землі, де були (вимушений вживати це слово в минулому часі) такі **неповторні жінки*** [6, с. 169]. На жаль, на думку П. Загребельного, його сучасниці втратили всі риси, що окреслюють традиційний образ української жінки із властивою їм невинністю, скромністю, сором'язливістю.*

Письменник убачав у своїй дружині хранительку сімейного вогнища, оскільки лексема на позначення субконцепту *дружина* у своїй семантичній структурі має смисли «оберіган-

ня», «затишок», «вірність», порівн.: *вона – **Берегиня** нашої оселі* [1; 2]. Тут простежуємо вияв національної свідомості українців, адже Берегиня набула символічного статусу саме в мовній свідомості українців, стала елементом українського міфологічного світобачення, «уособленням українського міфу про вічну жіночність» [9, с. 134]. Вона усвідомлюється українцями, як богиня «добра, захисту людини, оселі, малих дітей від хвороб та інших злих сил. Берегиня – оберіг непорушності вірності подружжя» [3, с. 25]. Вживання слова-символу *Берегиня* в мовленні П. Загребельного мотивоване сприйняттям дружини як жінки, яка є охоронницею родинного спокою, затишку, та свідчить про сприйняття дружини як захисниці сімейних традицій, що відповідає традиційному українському національному світосприйняттю, давнім українським віруванням та традиціям, тому відповідні елементи структури концепту *жінка* визначаємо, як архетипні. Як зауважує О. Кісь, домінантами образу Берегині є «абсолютизація жіночих репродуктивних функцій» та «роль господині дому, опікунки родини і хранительки домашнього вогнища» [7, с. 38]. Проте зазначена дослідниця розцінює стереотип жінки-Богородиці як негативний, і такий, що обмежує соціальну реалізацію жінки. На її думку, модель Богородиці «є продуктом андроцентричного дискурсу, в межах якого суспільні функції жінки визначаються через її «природні» характеристики, тобто тіло» [7, с. 39].

Смислова структура іменників *мати, Берегиня, Богородиця* репрезентує ядро концепту *жінка* та його архетипну складову, що її становлять смисли «породження», «життя», «плодючість», «продовження роду», «оберігання». Вони є перманентними, оскільки супроводжують існування концепту на всіх етапах його розвитку та експлікують природний дар жінки продовжувати рід. Уживання письменником лексем *Берегиня, Богородиця* для реалізації відповідних смислів свідчить про його віру в Бога, повагу до жінки, дружини, матері, наділення їх надприродними властивостями, що зумовлено можливістю народжувати. У зверненні до цих образів виявляється менталітет українців – повага до національних традицій, символів. Етноспецифічну складову концепту *жінка* становлять смисли «волелюбність», «боротьба», «сила», «непримиренність», «гордість», «чистота», «цнота», «моральність» та ін.

У художньому мовленні П. Загребельного деякі смислові репрезентанти змісту концепту *жінка* етноспецифічно марковані та омовлюють риси жіночого менталітету, які притаманні українкам та представницям інших етнокультур – турецької, німецької, черкеської [7]. Образи-концепти жінок, співвідносних із жінкою-українкою, завжди мають позитивну оцінку в сприйнятті П. Загребельного, що зумовлює вживання низки лексем із відповідними конотаціями; натомість лексеми, що становлять зміст концептів, які втілюють жіночий менталітет іншої культури, позначені негативною оцінкою. Простежуємо своєрідний вияв дихотомії *свій – чужий*.

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності укладання концептуарія мови П. Загребельного, в якому концепт *жінка* буде обов'язковою складовою.

Література:

1. Бондаренко С. Писатель работает для своего народа / С. Бондаренко // Рабочая газета. – 2004. – 7 сентября. – 2 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1 736 с.

3. Войтович В.М. Українська міфологія: [енциклопедія] / В.М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Загребельний П.А. Думки наррозхрист / П.А. Загребельний. – К. : Пульсари, 2008. – 250 с.
5. Загребельний П.А. Неложними устами / П.А. Загребельний. – К. : Радянський письменник, 1981. – 479 с.
6. Карпенко Н.А. Структура концепту жінки в художній картині світу П. Загребельного (на матеріалі роману «Роксолана») / Н.А. Карпенко // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди]. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2010. – Вип. 29. – С. 94–100.
7. Кісь О.Р. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / О.Р. Кісь // Журнал «І». – № 27. – 2003. – С. 37–58.
8. Космеда Т.А. Ретроспекція, як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка / Т.А. Космеда // Мовознавство. – К. : 2008. – № 6. – С. 28–33.
9. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : [моногр.] / Т.М. Сукаленко. – К. : Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.
10. Тарнашинська Л.Б. Таємниця Свразії, або жінка і чоловік з погляду вічності [інтерв'ю з П. Загребельним] / Л.Б. Тарнашинська // Березіль. – 2000. – № 7–8. – С. 165–173.

Карпенко Н. А. Национально-маркированная составляющая концепта *женщина* в «живой» речи П. Загребельного

Аннотация. В статье охарактеризованы семантические компоненты, вербализующие концепт *женщина* и обеспечивающие присутствие в нем оценочной составляющей в «живой» речи П. Загребельного. Внимание акцентировано на национальном компоненте концепта, который содержит исключительно позитивные коннотации, что обусловлено личным отношением писателя к женщинам-украинкам.

Ключовые слова: концепт, национальный компонент, оценочная составляющая, коннотация, «живая» речь.

Karpenko N. National component of concept *woman* in P. Zagrebelyny's «live» speech

Summary. The semantic elements that verbalize the concept *woman* and provide the presence of evaluative component in its structure within P. Zagrebelyny's «live» speech were characterised. The attention is focused on national component of concept that holds exceptionally positive connotations that is contingent on personal attitude of writer towards Ukrainian woman.

Key words: concept, national component, positive connotation, evaluative component, «live» speech.

Кириленко Н. І.,

доцент кафедри української літератури

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ІСТОРИОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ БУТТЯ У ТВОРАХ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Анотація. У статті аналізуються твори поета 2 половини ХХ століття Миколи Вінграновського, в яких розкриваються конкретно-історичні та загальнолюдські проблеми, проекція їх на сучасність, значення текстів для актуальних запитів сьогодення та майбуття української нації, українського народу, зокрема, звертається увага на історичний роман «Северин Наливайко» та вірші «Остання сповідь Северина Наливайка», «Ніч Івана Богуна», «Скіфська коліскова» та ін. Розглядаються особливості авторської інтерпретації історичних подій та героїв як рушіїв історії, своєрідність розкриття неперервної ходи історії, та її значення для сучасного розвитку Української держави, українського народу. Особливу увагу звернено на концепцію людиноцентризму, гуманізму, як головну в історіософії поета.

Ключові слова: історіософія, поетика, сучасність, нація, міфологія, менталітет, образ.

Постановка проблеми. Сьогодні, як ніколи, постала проблема критичного огляду вітчизняної історії, часу, коли формувалися національний характер, свідомість, загальнолюдські цінності українців. Твори письменників другої половини ХХ століття позначені інтересом до історії України, проблем націотворення, мотивів національного визволення. Світогляд Миколи Вінграновського формувався в часи, коли актуальними були проблеми історичної пам'яті, звернення до фольклору, міфології.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю в науковому й системному осмисленні історичних творів М. Вінграновського, враховуючи сучасні підходи аналізу.

Творчість Миколи Вінграновського досліджували Ю. Барабаш, І. Дзюба, М. Ільницький, А. Макаров, В. Моренець, М. Слабошпицький, І. Світличний, В. Дончик, Т. Салига, М. Суліма, В. Базилевський, А. Макаров, В. Моренець, Л. Тарнашинська, Т. Бахрїарова, С. Антонішин, Л. Кужільна та ін., але цілісного дослідження з нашої проблеми бракує.

Л. Тарнашинська пише: «Письменник виробляв власну поетичну культуру, що виростала на його культурі почуттєвій, естетичній, родовій, ментальній – остання була повною мірою обумовлена тими етнопсихологічними чинниками, які й формують українську ментальність, специфіку поетичного мислення. Син степу і моря, він зумів синтезувати в своєму поетичному баченні всю Україну – від просолоного Сиваша до найменшої річечки» [4, с. 28].

Мета нашої розвідки – характеризувати особливості історіософської концепції буття в художньому осмисленні Миколи Вінграновського. Завдання статті – виявити домінуючі мотиви й образи творів М. Вінграновського на історичну тему, їх новизну; проаналізувати відображення драматичних суперечностей буття в історіософських творах автора; дослідити проекцію історичних творів М. Вінграновського на сучасність.

Виклад основного матеріалу. Українська історія посідає важливе місце у творчому доробку шістдесятника Миколи Він-

грановського. Звертаючись до історії, поет шукав першовитоки духовності українського народу, його джерела. У збірці «Атомні прелюди» бачимо єднання історії й сучасності, пізніше творчість автора еволюціонувала і набула драматизму й психологізації. Історія та людина в ній, її місце, її роль закладені в циклі «Вінок на березі юності»: «І встигну я до тих часів дожити, / Коли в польоті вічному Земля / навчиться вже собою володіти» [1, с. 45].

Микола Вінграновський був захоплений козацькою стихією, романтизував її. Про козаччину як історико-національне явище пише він у творах «Ніч Івана Богуна», «Остання сповідь Северина Наливайка». Давньоруській добі присвячено поезії «На Псло, на Воркслу, на Сулу...», «Скіфська коліскова». Захоплення козаччиною відчутне в поезії «Ніч Івана Богуна», де змальовуються страшні картини кривавої битви козаків із татарами, звучить ідея безглузості всіх воєн. Богун у вірші змальований мужнім воїном, якому краще вмерти, ніж мати «півсвободи» чи «півжиття»: «І никає помазаником Божим / Півправда, півсвобода, півжиття» [1, с. 67]. У минулому поет бачить сьогодення й майбутнє: «З ножів і душ, де голо і де кволо, / В осліпленій сльозами сліпоті / Такає воля, дух її і слово» [1, с. 68].

Саме переплетіння реалій минулого й сучасності, осмислення важливих потреб доби через минуле характерні для творів митця.

Автор удаю синтезував історію і сучасність, часто протиставляючи їх: «Одним займаємось, що ставимо свічки, / Та гордо плачемо, та «Заповіт» співаєм, / Співаєм тяжко так, що наче залюбки» [1, с. 68]. Ця іронія стосується нас, наших сучасників, які весь час плачуть, згадують волелюбних ватажків, а самі нічого не роблять.

Частиною духовності українців, їх зреалізованоті виступає в Миколи Вінграновського образ Дніпра – живодайного джерела й початку чогось величного, вічного, нескінченного. Та сьогодні іронічно звучать слова автора: «Дніпро утік – осталась лиш вода» [1, с. 76].

Твір побудовано на контрасті: руйнація й оптимізм, оповитий духом волі: «Ми знаємо, куди йдемо, / Як наші ночі йдуть за днями, / І України знамено / Кричить і горбиться за нами» [1, с. 134]. Про духовне рабство, із пут якого ми ніяк не вирвемося, пише Микола Вінграновський: «...Прости мене.../ Що не оспівував тебе, ридавши ридма, / А бив тебе у зуби за покірність, / За сліпоту, за гумовий хребет [1, с. 123].

Символом нескореності, козацької звияги виступає у творах Северин Наливайко. Цей образ є суперечливим в історії. Пантелеймон Куліш («История воссоединений Руси»), В. Антонович («Про козацькі часи на Україні») писали про нього як «ватажка волоцюг», «дикой анархії», яка лише грабувала заради своєї вигоди. М. Голубець («Велика історія України») писав про «сміливі рейди» полководця до шляхтичів. С. Леп'яко («Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні») по-новому осмислив роль гетьмана в

українській історії, вказуючи на соціальні причини його дій. У М. Вінграновського своє потрактування цього історичного діяча. Йому автор присвятив вірш «Остання сповідь Северина Наливайка» та історичний роман «Северин Наливайко».

«Ми починаєм битву за Україну. / ...Ми на Україні хворі Україною, / На Україні в пошуках її... / Не зречемося себе, поранених синів, / Коли й побачимо в кривавищі за волю, / Що наш народ вже тереном зацвів» [1, с. 156], – пише поет у вірші «Остання сповідь Северина Наливайка». Пише про ватажка XVI століття, а ми в кожному рядку відчуваємо події сьогодення: криваву битву за Україну, за свободу, понівечених синів і жевріючи надію, що вітчизна, як неопалима купина, ще «зацвіте тереном». Але так уже історично склалося, що незалежність нам дається кров'ю, стражданням і смертю кращих синів нації.

У творі порушену вічну проблему – проблему зради. Вона сьогодні також актуалізувалася. І, хтозна, що страшніше: зовнішні вороги, чи внутрішні запроданці: «В суцільних ворогах пройшли роки-рої... / Руїна захлиналася руїною...» [1, с. 156]. На цьому тлі зростала національна ідея, ставши «...у структурі українського менталітету універсально-своєрідною, цементуючою субстанцією» [5, с. 31].

Історична пам'ять – основа нації, бо без осягнення її уроків важко рухатися вперед: «Як минеться усе! І дурень той, хто зміни / Незмінно заміня вчорашнім днем без змін. / Народ в путі...» [1, с. 177]. У творах М. Вінграновського відтворено етнопсихологічні особливості наших предків, їх внутрішній світ, почуття, ідеали, переконання. Однією з головних категорій виділено категорію серця. Проте, як вважає Т. Салига, «ця сердечність не мляво-розчулена, а афективно-вольонтактивна, тобто пройнята емоціями і почуттями та врегульована вольовими діями. Вектор її спрямовано у «простір раціональний, що вимагає зосередженості розуму, жадає сприйняття в інтелектуальному вимірі» [3, с. 9]. І це дуже відчутно в творах на історичні теми, де розкриваються ментальні особливості різних представників українського народу.

Актуальним сьогодні для перепрочитання видається роман «Северин Наливайко», який за поетикальними особливостями можна віднести до химерних творів із елементами міфології, фольклору, фантастики та гумору. Не реальність, а вимисел і домисел стають основою твору. Реальність і фантастика тісно переплітаються й створюють цілісний твір, у якому показано причини поразок і трагедій українського народу, витоки зради й запроданства, вірності присязі Україні, початки формування національної свідомості. І. Дзюба бачить у творі елементи пригодницького жанру, історичної хроніки, навіть шахрайського роману й світової екзотики, але в органічній єдності.

Якщо говорити про збірний образ українського козацтва, то він ґрунтується на народно-міфологічних уявленнях наших предків. Козаки – вільнолюбиві, сміливі, веселі, справжні патріоти, кмітливі, завжди на коні, із шаблею, цінують козацькі звичаї, ліричні, щирі, шанобливі, живуть у гармонії з природою. «... у неспинному русі до любові і волі, задихані й мокрі, бігли люди і коні...» [1, с. 395], – так захоплено описує військо Наливайка автор.

Д. Яворницький у книзі «Із української старовини» писав про винахідливість, як одну з рис козаків. Це описує й М. Вінграновський у епізодах про маскування козаків, винайдення нової зброї, вміння вести бій, блискавичне зникнення й появу в несподіваних місцях (П'ятки, Очаків). У творі багато гумористичних сцен (уява Януша Острозького під час засідки, любовні

бажання Наливайка у відповідальний момент, чи Галі, яка заради кохання ладна кинути послухництво, незрозуміла поведінка Петра Жбура – покора й помста кривдникові).

І в той же час автор звертає увагу на слабкі місця українських козаків: невміння згуртуватися, анархізм, переважання особистих інтересів над спільними, емоцій над розумом, мало-розвинені інстинкти самозбереження нації: «відсутність національної державотворчої свідомості, оте бродіння в головах, при якому двоє українців утворюють три політичні партії. Звідси брак однотайності, кидання з одного кута в інший під впливом настрою» [3, с. 147]. Про негативні риси йдеться у моментах, коли козаки не хочуть простити помилки Северину Наливайкові, який доказав свою вірність діями, знищують коней, щоб не достались один одному, кидають жінок у степу гинути, щоб не брати на Січ і, врешті-решт, піднімають один проти одного зброю у той час, коли треба об'єднатися проти зовнішнього ворога: «Шаблі й ціпи, лопати, коси та ратища, все, що призначалося бити поляків, пішло бити своїх. Ні розпач і квиління дітей, ні благання та прокльони жінок не зупинили ні тих, ні тих. Знесені голови та відчухнуті руки летіли над табором, як під час бурі чи смерчу, і спину їм не було...» [1, с. 396]. Ось ця роздвоєність українського характеру, відсутність державотворчої свідомості, гордість призвела до руйнації нації. Внутрішній ворог виявився сильнішим і нещаднішим за зовнішнього.

Проблема роздвоєння українця простежується у образах Северина Наливайка та пасивного козака Григорія Лободи (хоча історія по-різному трактує це образ), якого автор вважає причиною смерті Наливайка. Про трагедійну смерть Лободи під час бійки козаків писав Д. Яворницький. Але Микола Вінграновський нікого не засуджує, не повчає, лише підводить нас до певних висновків.

Портретні характеристики персонажів також відповідають фольклорним уявленням. Узяти хоча б гіперболізований, навіть романтичний образ Наливайка, поданий через сприйняття інших осіб: «обличчя у вашого гетьмана від Бога. Таких обличчя не бачив [1, с. 203], (євнух Назар). Або ж: «... пальці у Наливайка були прями, тонкі і гнучкі, як на картинах у стародавніх китайців, а самі кисті довгі, широкі й також тонкі, ніби народжені для боріння і шаблі» [1, с. 267]. Детально, психологічно переконливо відтворено душевні переживання Наливайка та його сотні, які змушені воювати проти своїх співвітчизників: «Наливайківці мовчки хнюпилися у сідлах, дивилися по боках, ховали один від одного очі. Наливайко відчував: одне його слово і сотня відразу ж, не роздумуючи, розвернеться і поскаче назад до Острога. Та сотня і Наливайко знали, що він цього слова не скаже, бо князів наказ був наказом. Тому наливайківці і їхнього сотника так лихоманило – вони йшли бити своїх» [1, с. 62]. «Мені би таких!» [1, с. 206] – думав про нього польський воєначальник Жолкевський. І це найпереконливіший аргумент: ворог захоплюється противником.

Портрет, внутрішні роздуми, промови героя проектується сьогодні на сучасність, інтерпретують найсуттєвіші риси українського буття, історичні реалії та перспективи.

Цікаво виписані й інші образи твору (Петро Жбур, Петро Конашевич, Яків Шийка, полковник Шаула, джура Семен Оливка), яким симпатизує автор. Та є інші – зрадники, запроданці, байдужі чи зовнішні вороги. Зовнішніми ворогами у творі виступають Польща та Туреччина. Хоча незримо присутня й Московія, яка «вариться у собі». Польські інтереси на землях України відстоює «вірний і талановитий пес» гетьман

Станіслав Жолкевський, який, із одного боку, ненавидить Северина Наливайка: «Республіки захотілось?! Я тобі, Наливайку, дам республіку, і таку, що згадуватимеш у ста поколіннях!» [1, с. 297], а з іншого – захоплюється Наливайком, цінує його як освіченого ватажка, бачить у ньому рівного собі. Польщі служить і Януш-Іван Острозький – із роду Данила Галицького, внука гетьмана Костянтина Острозького, сина Василя Острозького, які так багато зробили для України. Та Януш добровільно вибирає католицизм і бореться проти своїх братів, уважаючи їх рабами й лайдаками. Образ Януша – своєрідна модель зради вірі, роду. Це трагедія роду, трагедія народу.

Цікаво подана постать папського шпигуна – єзуїта Александра Комулео. Фанатизм цього католика-сексота страшний і жорстокий. Його головне призначення – на всіх доносити, всіх підозрювати, навіть себе, хоча сам він – боягуз. Якщо порівняти деталі портретної характеристики супротивників, то козаки змальовані віталістично й світло, портрет пастиря зразу ж відштовхує своїми ніякими очима, які ховаються за скельцями окулярів, «зашнурованими» губами та язиком, який нагадував «жало гадюки».

Яскраво виписані сильні зовнішні вороги України – турки. Вони виконують роль руйнаторів, для них немає нічого святого. У той же час поет хоче довести, що є вічні речі, такі як мистецтво, які не мають кордонів, ворогів. Це показано за допомогою поезії. Кримський хан читає свої вірші українському гетьманові. Мистецтво – те, що може об'єднати навіть супротивників, які моляться різним богам. Пророчче, особливо сьогодні, під час російської анексії Криму звучать слова татарського поета Іслама Гірея: «Може колись, – не доведи, Аллах! – хтось отак само, як ми Україну, обдере, пожене і розжене по чужих землях і нас? І ми, розпоршені, понівечені й озлоблені духом, будемо жити поміж чужими людьми, наче той народ-сирота, і плакати, і проситись до себе додому, в Крим, а там на нашому місці і замість нас будуть сидіти вже інші люди...» [1, с. 287].

Висновки. Бачимо, що історія у творах Миколи Вінграновського показана через особистості. Концепція людиноцентризму, гуманізму – головна для поета. Це концепція буття, яка набирає світового масштабу. Історичний час показано через людські історії, людські душі. І, здається, всі події проходять перед нами, через нас, накладаються на сьогоднішнє, звучать актуально. Творцями історії є живі люди, люди свого часу, вони виражають національну самоідентичність. Герої творів діють реально чи умовно, вони саморозкриваються й відбиваються у свідомості читача. Історичні події проектуються на сучасність, універсалізуються, відтворюючи українське буття. Ми відчуваємо нестримну ходу історії, свого народу, осмислюємо втрати й здобутки, отримуємо уроки, вчимося на помилках. Автор у своїх текстах філософськи осмислив історію, образи-архетипи нашого народу, в яких закодоване духовне обличчя нації, через історичні події, минуле проклав місток у сучасне й майбутнє.

На перспективу плануємо дослідити етнопсихологічні коди в поезії Миколи Вінграновського.

Література:

1. Вінграновський М. Вибрані твори : У трьох томах / М. Вінграновський – Тернопіль : Богдан, 2004.
2. Дзюба І. Історичний міф Миколи Вінграновського / І. Дзюба // Вінграновський М. Северин Наливайко : Роман : для ст. шк. віку. – К. : Веселка, 1996. – С. 5–12.
3. Салига Т. Поет – це слово. Це його життя... / Т. Салига // М. Вінграновський ; авт. передм. Т. Салига. – Тернопіль : Богдан, 2004. – Т. 1 : Поезії. – С. 5–54.
4. Тарнашинська Л. Вінграновський М. : «Все на світі з людської душі» : бібліографічний нарис; [сер. «Шістдесятництво: профілі на тілі покоління»] / Л. Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2006. – 106 с.
5. Фурман А. Психокультура української ментальності : 3-є наукове видання / А. Фурман. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2014. – 168 с.

Кириленко Н. И. Историсофская концепция бытия в произведениях Николая Винграновского

Аннотация. В статье анализируются произведения поэта 2 половины XX века Николая Винграновского, в которых раскрываются конкретно-исторические и общечеловеческие проблемы, проекция их на современность, значение текстов для актуальных запросов современности и будущего украинской нации, украинского народа, в частности, обращается внимание на исторический роман «Северин Наливайко» и стихотворения «Последняя исповедь Северина Наливайко», «Ночь Ивана Богуна», «Скифская колыбельная» и др. Рассматриваются особенности авторской интерпретации исторических событий и героев как двигателей истории, своеобразие раскрытия непрерывного хода истории, и ее значение для современного развития Украинского государства, украинского народа. Особое внимание обращено на концепцию человекоцентризма, гуманизма, как главную в историсофии поэта.

Ключевые слова: историсофия, поэтика, современность, нация, мифология, менталитет, образ.

Kyrylenko N. Historiosophical understanding of being in Mykola Vinhranovsky works

Summary. The works of 2nd half of twentieth century poet, Mykola Vinhranovsky, are under the authors analysis, proposed in article. Author focuses on works, which disclosed the specific historical and human problems, the projection to modernity, the importance for urgent requests of present and future of Ukrainian nation, Ukrainian people. Special attention is paid to historical novel «Severinn Nalyvaiko» and poem «The Last confession of Severyn Nalyvaiko», «Ivan Bohun's Night», «Scythian lullaby» and others. Attention is drawn to peculiarities of author's interpretations of historical events and characters as drivers of history, originality continuous disclosure march of history and its importance for modern development of Ukrainian state, the Ukrainian people.

Key words: historiosophy, poetics, modern, nation, mythology, mentality, image.

Масловська Т. О.,

старший викладач кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету

КОНЦЕПТОСФЕРА ІДІОСТИЛЮ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Анотація. Статтю присвячено описові концептосфери поетичного дискурсу відомого українського поета Василя Симоненка. Завдяки концептам досягається емоційність, колорит, емоційно-імперативне забарвлення оповіді. Концепти у віршах поета виконують увиразнювальну, текстотворчу, образну функції.

Ключові слова: концептосфера, концепт, ідіостиль, дискурс, культура, етнокультура.

Постановка проблеми. У зв'язку зі зміною філологічної парадигми знань на початку XXI століття одним із актуальних завдань перед дослідниками постає вивчення ідіолекту митця слова за допомогою концептів, що допоможуть збагнути авторський світогляд. До таких відносимо концептуальні культурологічні поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мовознавчій науці термін *концептосфера* тлумачиться, як галузь знань, складена з концептів, тобто її одиниць. Термін було введено Д.С. Лихачовим, який розумів під концептосферою сукупність потенцій і окремої людини, і мови загалом. «Чим багатша культура нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатшою є концептосфера народу», – писав учений [3; 4]. В.М. Телія наголошує на національно-культурній специфіці поняття. На її думку, концептосфера – це упорядкована сукупність концептів народу. За спостереженнями В.Л. Івашенко [2], концептосфера – спосіб пізнання світу та самого себе; місцетворення в загальнолюдській культурі концептуалізації дійсності, «етнокультурна локалізація» або «сфера етнічної свідомості»; місцетворення в етнокультурі, «функціональна локалізація» або «сфера суспільної свідомості»; концептуальна структура, котра покриває певну сферу знання [2]. Нині актуальними є дослідження концептів і концептосфер окремих дискурсів: художніх текстів, ідіостилів, естетичних напрямів. Тож, на нашу думку, можна зробити спробу опису концептосфери ідіостилю Василя Симоненка, чия мовотворчість є цікавим феноменом художньої літератури і заслуговує на всебічне поглиблене вивчення.

Відтак **мета** нашої наукової розвідки – описати концептосферу ідіостилю Василя Симоненка, здійснивши образно-семантичний аналіз її складових концептів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За нашою вибіркою індивідуально-авторський стиль Василя Симоненка репрезентують такі культурологічні концепти: *Батьківщина, Україна, мати, світ, душа, земля*. Найчастотнішим серед них виявився лейтмотив *Україна*. У словнику-довіднику В.В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» подано таке визначення цього концепту: «Україна – країна, держава у Східній Європі, основне населення якої становлять українці...» [1, с. 610]. Його семантичний обсяг у Симоненковому поетичному мовленні визначається такими значеннями, як-от:

– Батьківщина: *Вибрати не можна тільки Батьківщину* [5, с. 10];

– незвідане: *Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе* [5, с. 11];

– рідний край: *В садах України весною Про щастя дзвенять солов'ї* [5, с. 18];

– диво: *Україно! Ти для мене – диво!* [5, с. 20];

– молитва і розпука: *Україно! Ти – моя молитва! Ти – моя розпука вікова* [5, с. 20];

– об'єкт ненависті: *Україно! Тебе я терпіти не можу...* [5, с. 30];

– об'єкт любові: *Я люблю тебе іну – коли ти бунтуєш...*

– олюднена Україна: *Україно, мовчи! Україно, затихни! Не така ти багата, щоб тратить слова... Україно! Яка в тебе мрія шалена!* [5, с. 30];

– невмирущість України: «Бо знайте – ще не вмерла Україна, І не умре» [5, с. 47];

– радість: «Як хороше у нас на *Україні*, Де пісня нив чарівна та лунка, І шепіт верб, і поклики гудка Злились навек в мелодії єдиній». Поет відчуває енергетичну силу землі на грані «фізичної спокровленості».

З концептом Україна тісно пов'язаний лейтмотив *мати*. Словникова дефініція поняття така: «мати – це 1) ... жінка, стосовно дитини, яку вона народила; 2) Мати Божа; 3) весільна мати, жінка, яка виконує на весіллі роль матері нареченої або нареченого; досвітчена мати – жінка, в хаті якої молодь збиралася на досвітки» [1, с. 356–357]. За нашою вибіркою виявлено такі значення цього концепту в мовотворчості поета. Наприклад:

– жінка, яка дала життя: Все одно благословлю завжди День, коли мене родила *мати* Для життя, для щастя для бід, День, коли мої маленькі губи Вперше груди *маміні* знайшли [5, с. 33];

– труд матері: *З матерів, змарнілих у труді* [5, с. 43];

– материнська всеохоплююча любов: *Материнська добра ласка в неї за плечима... Очі материнські і білява хата* [5, с. 10]; *Любить людей мене навчила мати* [5, с. 19]; *Материнську любов гарячу* [5, с. 22];

– символ краси, добра: *І нехай пливе за роком рік, Буду, мамо, горда і вродлив, З тебе дивуватися повік* [5, с. 20];

– найвища святість: *Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі! Маю я святе синівське право З матір'ю побути на самоті. Рідко, нене, згадую про тебе* [5, с. 20];

– ньєнка-Україна: *Плювала кров'ю ньєнка Україна. У морди Вам і вашим хазяям* [5, с. 47].

До ключових складових концептосфери індивідуально-авторського стилю Василя Симоненка входить і концепт *душа*. У словнику-довіднику В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» подано таке його визначення: «душа, за релігійними уявленнями, – безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить сутність її життя; до прийняття християнства наші предки вважали, що душа існує незалежно від тіла, і тому клали до могили все необхідне для життя; за християнськими уявленнями душа відділяється від тіла, а саме тіло переживає фізичну смерть; вийшовши з тіла, вона стає зіркою на небі і

дивиться з гори на своїх близьких, тому зорі – душі померлих; душам праведників у Раю живеться добре, а душі грішників мучаться у пеклі; за іншим повір'ям при народженні людина отримує зірку, а при смерті вона падає з небес» [1, с. 209].

На думку Н.К. Бородіної, «поняття *душа* належить до базових концептів національної культури, а тому онтологізується й реконструюється відповідно до усталеного розуміння змісту досвіду і знання про навколишній світ, результату всієї людської діяльності та процесів пізнання світу, що являють собою систему смислів, які становлять концепти або «оперативні когнітивні структури». Концепт *душа* представлено також в інших культурах, однак для слов'янської, зокрема, української, він має особливе значення. Концепт *душа* репрезентовано у мовній тканині поезій зі значеннями:

- жадібність пізнання: *Дай мені свій простір і неспокій, Сонцем душу жадібну налий!* [5, с. 11];
- людська душа: *Гріє душу твоє ім'я* [5, с. 13]; *Та не можуть душу зігрівати Ти, що не палають, не горять* [5, с. 13];
- чиста, незганьблена душа: *Не насунув на душу Ганьби козирок* [5, с. 21];
- краса душі: *І твоєї душі красу* [5, с. 22];
- зболена душа: *Біль у душу мою закрадається вужем* [5, с. 32].

Концептуальне поняття *душі* репрезентовано, як наскрізно метафоризований образ, ужитий на позначення різних емоційних станів, зокрема:

- жар: *В душі погас честолюбивий жар* [5, с. 34];
- вогонь душі: *Душа горить. Палає лютий розум* [5, с. 38];
- тривога: *Впадуть на душі плісняві і ситі, І загойдаять дерева на вітті* [5, с. 38];
- черстві душі: *Воскресайте камінні душі, розчиняйте серця і чоло* [5, с. 22];
- душа народу: *Народ росте і множить, і діє Без ваших нагаїв і палаша. Під сонцем вічності древніє й молодіє Його жорстока й лагідна душа. Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ!.. Народ мій є! В його гарячих жилах Козацька кров пульсує і гуде!* [5, с. 46].

Як свідчать зазначені метафоричні значення, поет віддає перевагу персоніфікованому образу душі, досягаючи ефекту олюднення завдяки поєднанню в одному контексті з відповідними дієслівними лексемами та номенами на позначення місця, стану, звуку, розміру, температури, а також різних людських відчуттів, зокрема, страху, болю, зневаги тощо.

За нашою картотекою одним із домінантних концептуальних лейтмотивів є *земля*. Це «верхній шар земної кори, а також уся земна куля як місце життя людей. За язичницькими уявленнями з давніх-давен земля шанувалася й обожнювалася як мати, що дає людям усе необхідне для життя, і забирає до себе по смерті, але великого грішника свята земля може не прийняти, і тоді він тиняється по землі неприкаяним» [1, с. 243].

У поезіях Василя Симоненка концепт *земля* репрезентовано у такому семантичному спектрі, як-от:

- біль і страждання: *Більше тебе не буде Завтра на цій землі... Бо ти на землі – людина* [5, с. 14];
- ґрунт: *Вростає туге коріння У землю глевку із ніг... І чую пульсують соки У тіло моє з землі. О, земле, жорстока і мила... Вслухайтеся, земле і небо, у рокіт страждань моїх* [5, с. 15].

Актуалізовано цю контекстему з семантикою просторового поняття, що означає частину території України, завдяки чому створено правдиву тональність оповіді, яка виступає засобом істо-

ричної конкретики. Таким чином подано докладну історичну хроніку боротьби українців за Вітчизну у багатьох контекстах типу:

- могила: *В землю лягли і безслідно зотіли – Ми ж і понині живі* [5, с. 16];
 - рідна земля найкраща: *І рідну землю, щоб там не було... Та вірю серцем щирим і гарячим: Нема землі такої, як у нас* [5, с. 19];
 - жива істота: *Чую, земле, твоє дихання* [5, с. 19];
 - казковість: *Люди – прекрасні. Земля – мов казка* [5, с. 22].
- Семантика концепту *земля* контекстуально ускладнюється описами внутрішнього стану персонажів, зокрема моделюванням психологічного портрета, наприклад:
- психоемоційність: *Кращого сонця ніде нема. Загруз я по серце У землю в 'язко. Вона мене цупко трима* [5, с. 22];
 - надра землі: *Повернули навіки у лоно землі* [5, с. 32];
 - смерть: *бо не хочу, щоб в землю шли без сліда безіменні, святі, незрівнянно чудесні, горді діти землі, вірні діти труда* [5, с. 32];
 - ландшафт: *Заступили землю кучеряву Горами високими могил* [5, с. 33].

Семантичне розгортання концепту *земля* зумовлене також його вживанням у значенні *Батьківщина*:

- земля-жінка: *О земле, з переоранним чолом, З губами, переохлими від сміху* [5, с. 34];
- земля-мати: *Прости мені, земле, коли не такий, Як треба синам твоїм бути* [5, с. 70].

У Василя Симоненка земля асоціюється із живою людиною, як у поезії «Земле рідна! Мозок мій світліє». Поет застосовує метафоричні ряди та риторичні фігури: *Земле рідна! Мозок мій світліє І душа ніжнішою стає, Як твої сподіванки і мрії У життя вливаються моє. Я живу тобою і для тебе, Вийшов з тебе, в тебе перейду, Під твоїм високочолім небом Гартував я душу молоду. Хто тебе любов'ю обікраде, Хто твої турботи обміне, Хай того земне тяжіння зрадить І з прокляттям безвість проковтне!* [5, с. 72].

Семантика концепту *земля* контекстуально ускладнюється описами внутрішнього стану персонажу, зокрема моделюванням психологічного портрета, наприклад: *В землю полускану втопився кожен* [5, с. 36].

Концепт *земля* має асоціацію у поета із живою людиною. Ці зізнання метафорично зображено у контексті типу: *З нею я ділити завжди буду Радощі, турботи і жалі, Бо у мене стукотить у грудях Грудочка любимой землі* [5, с. 52].

Відтак концепт *земля* вживається на позначення Батьківщини, України, території (окупованої, вільної), святої землі. Вербалізується за допомогою прикметників, іменників, дієслів. Завдяки сполученню лейтмотиву з присвійними займенниками моя, наша, своя, а також епітетами досягнуто інтимізуючої стилістичної функції, позитивних і негативних конотативних відтінків.

Як етнокультурний знак для українців: *життя* – це існування всього живого, також період і спосіб існування кого-небудь; вік; народ пов'язує життя з вічною течією, хоч розуміє, що для окремої особи воно миттєвість, тому закликає його цінувати, застерігає від легковажного до нього ставлення, спонукає проникнути в його філософію; народна філософія життя зводиться до того, що прожив краще не той, хто довше жив, а той, хто жив якісно відпущений Божим замислом час [1, с. 221].

Серед складових концептосфери поезій Василя Симоненка лейтмотив *життя* є загальнонаціональним, він визначається цілим комплексом змісту та внутрішньої організації. Це концептуальне поняття полісемічне. Його вжито з такими значеннями:

– творчі можливості людини: *Можна жити, а можна існувати* [5, с. 13]; *«Мріяти й шукати, доки жити, Шкварити байдужість на вогні!* [5, с. 12];

– людські безмежні прагнення, творчі можливості: *А живуть століття після смерті Ті, що роблять те, чого не можна* [5, с. 13];

– творче палахкотіння, жага винаходити, відкривати, створювати: *І жити спішити треба, Кохати спішити треба – Гляди ж не прости* [5, с. 14];

– життя задля нового покоління: *Живу не лише за себе, Я мушу жити за них* [5, с. 15];

– вічність: *Що живеш і житимеш повік* [5, с. 29];

– любов: *Жити і любити поміж людьми* [5, с. 33];

– життя заради життя: *Смертні вам продовжили життя* [5, с. 35]; *Розкажи – і життя дарую, І до матері відпушу* [5, с. 41];

– залишити слід в історії: *Живе лиш той, хто не живе для себе, хто для других виборує життя* [5, с. 43].

Висновки. Концепти можна типологізувати за рядом класифікаційних параметрів: походженням, основними характеристиками ментального простору, компонентним складом, за об'єктом/суб'єктом відображення, за онтологічним виявом тощо. Адже вони, як складні ментально-психічні явища, виражають суть предметів та явищ за допомогою слова або самі виступають інструментом пізнання, виконуючи гносеологічну функцію. *Концептосфера* охоплює сукупність концептів національної мови, комплекс тематично близьких понять, слів, образів, символів або концептуальну базу відповідного дискурсу, мови, також може стосуватися окремого концепту в його взаємозв'язках і взаємозалежностях.

Література:

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

2. Івашенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): [монографія] / В.Л. Івашенко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
3. Лихачев Д.С. Логический анализ языка. Культурные концепты / Д.С. Лихачев. – М.: ИНИОН, 1991. – 450 с.
4. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 280–287.
5. Симоненко В. Лебеді материнства: Поезія, проза. – Дніпропетровськ: Промінь, 1989. – 224 с.

Масловская Т. А. Концептосфера идиостиля Василя Симоненко

Аннотация. Стаття посвящена описанию концептосферы в языковом творчестве известного украинского поэта Василя Симоненко. Благодаря концептам (этим языковым моделям) достигается эмоциональность, колорит, эмоционально-императивное повествование. Концепты в стихотворениях поэта выполняют выразительную, текстотворческую, образную функции. Играют ключевую роль в формировании лексико-семантического и языкового уровня поэтических текстов.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, идиостиль, дискурс, культура, этнокультура.

Maslovska T. Conceptual sphere of Vasyl Symonenko's style

Summary. The article has been devoted to description of conceptual sphere in poetic discourse of well-known Ukrainian poet Vasyl Symonenko. Due to concepts of these linguistic models emotionality, brightness and emotionally-imperative colouring of story is reached. Concepts in poems of poet fulfil dominant, expressive, text forming and vivid functions. They play a key role in forming of lexical semantic and language levels of poetic texts.

Key words: conceptual sphere, concept, discourse, culture, ethnic culture.

*Медвідь Н. О.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та зарубіжної літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

О. ДОВЖЕНКО І СВІТ

Анотація. У статті подано огляд світових оцінок і досягнень О. Довженка, проаналізовані його вітчизняна та світова кінематографічні школи.

Ключові слова: світові досягнення, кіноповість, репертуар, рекорд відвідування, кінематографічна школа.

Постановка проблеми. Сьогодні, на щастя, вже не потрібно доводити, що постать і творчість Олександра Довженка є нашою національною гордістю. Він увійшов в історію вітчизняної культури як непересічна особистість, митець самотнього таланту, індивідуального погляду на світ, зумовленого особистою трагічною долею, впливом оточення, силою страждання й віри в життя. Але всіх нас знову й знову охоплює почуття подивування Довженковим талантом, його сумнівами і сподіваннями, ціною сходження не тільки на українські, а й на світові мистецькі вершини. Його кінематографічні роботи – це унікальні як для України, так і для всього світу свідчення глибинного осягнення, самовираження і самоаналізу митця. Саме тому при вивченні творчості О. Довженка слід розглядати її не лише в ракурсі метаморфоз авторитарного часу, а й у контексті світових оцінок. Доля і творчість письменника мають спонукати до перегляду усталених поглядів на роль і призначення мистецтва (не лише у вузьких межах національного, а й світового!), на розуміння свободи творчості.

У літературознавстві творчість О. Довженка досліджувалась досить активно. Серед праць, присвячених письменникові і кіномитцеві, слід відзначити дослідження О. Поляруша «Олександр Довженко і фольклор» (1988 р.), О. Бабишкіна «Олександр Довженко – публіцист» (1989 р.), І. Семенчука «Життєпис Олександра Довженка» (1991 р.), Б. Степанишина «Всеобіймаючі очі України: Іван Франко та Олександр Довженко» (1994 р.), І. Кошелівця «Олександр Довженко: Спроба творчої біографії» (1998 р.), Р. Корогодського «Довженко в полоні: національна поразка й більшовицька «Наука перемагати» (1996 р.). На сьогодні порівняно добре і ґрунтовно вивчено життєпис О. Довженка, даний цілісний аналіз його творчості. Так, О. Поляруш розглядав проблему формування самотнього таланту О. Довженка у тісних зв'язках із фольклором. О. Бабишкін досліджував жанрово-стилістичні особливості творів письменника. І. Кошелівець, Р. Корогодський багато праць присвятили питанням правдивого погляду і на біографію, і на творчість митця. Але попри існування такої великої кількості досліджень життя і творчості О. Довженка, все ж належного поцінування рівня його світових досягнень у літературознавстві ще не дано. Варто відзначити, що у цьому напрямку здійснював вдалі відкриття С. Плачинда ще за радянських часів, але ним упорядковане дослідження «Довженко і світ: Творчість О.П. Довженка в контексті світової культури» (1984 р.), на жаль, не позбавлене ідеологічних штампів. Ми здійснюємо спробу оцінити світові досягнення О. Довженка поглядом незаангажованої ідеологією людини.

Мета статті – дослідити вітчизняну й світову кінематографічні школи О. Довженка, виявити й оцінити його світові здобутки.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про значення творчості О. Довженка, необхідно наголосити на тому, як саме досягнення українського метра кіно впливали на світове кіномистецтво. Цікавим і корисним у цьому плані може бути такий матеріал.

Літературні, а особливо кінематографічні твори О. Довженка привертати неослабну увагу його сучасників і наступних поколінь. Скажімо, вони були джерелом для роздумів Карло Лідзани (Італія), якому відкривалися Довженкові нові обшири італійського кіномистецтва, особливо з демонстрацією фільму «Земля». Саме з Довженковою «Землі», на його думку, народилися такі талановиті майстри італійського кіно, як Олександр Блазетті (фільм «1860»), Расселліні (фільм «Пайза»). У їх роботах відчувуються добре засвоєні уроки метра українського кіно, серед яких колорит технічних прийомів: вільний ритм розповіді, творчий внутрішній задум художника, якому підпорядковані зображення природи, проникнення митця у психіку людини. Виняткове значення О. Довженко мав для англійських кінематографістів, оскільки дав поштовх для розвитку молодого кінорежисера Ленца, для ліричних празьких фільмів Войтека Ясного, Карел Пліцке, Ровенського, Номерата, Юри Якубіска.

Не можна обійти увагою й оцінки здобутків О. Довженка зарубіжною критикою, приклади вшанування таланту митця у світі. Так, Гу-Пеллетан (Франція), високо оцінюючи фільм «Повість полум'яних літ», поставив його у ряд світових шедеврів: «Іліади», «Енеїди», «Пісні про Роланда». Пітер Стюард (Англія) назвав О. Довженка найвизначнішим кінодіячем світу.

Довженкова «Земля» у 1958 р. на брюссельській всевітній виставці була визнана одним із десяти найкращих фільмів всевітньої кінопромисловості. Кіноповість стала справжнім світовим шедевром, у якому осмислювались основи людського існування: народження і смерть, любов і ненависть, добро і зло, краса і моральність, людина і природа, людина і земля, людина і космос. Разом із тим письменником утверджувалась головна думка про невмирущість духу українського народу, безсмертя нації, вічність людини загальною. Таким чином, проблеми національного звучання набували ознак загальнолюдського, що й стало однією з головних причин визнання й пошанування «Землі» у світі.

Кінофільми «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Іван» охоче демонстрували в Німеччині, Франції, Англії, Італії, Японії. Успіх доженківської кінематографії у 40-х роках зростає у Нью-Йорку, Чикаго, Бостоні, Денвері, Хартфорді та інших американських містах, особливо з демонстрацією фільмів «Аероград» і «Земля», які викликали чимало дискусій з приводу суб'єктивності й оригінальності режисерської техніки, авторських спостережень над природою і людиною. Позитивні рецензії на стрічки українського метра кіно надрукували нью-йоркські газети «Пост», «Геральд трибюн». А на сторінках газети «Ческо слово», що видавалась у столиці тодішньої Чехословаччини, писалося про те, що «Аероград» – це найсиль-

ніший твір, зроблений у тонах і півтонах, подібних до бетховенської симфонії [1, с. 88–89]. Після перегляду цього фільму у французькому прокаті багатьох здивувало те, що ним О. Довженко випередив Годара. І не лише його, а й усе модерністське кіно, досягши величчя Брехта [1, с. 171]. Значно пізніше у часі (травень 1961 р.) у нью-йоркському кінотеатрі «Блікер Стріт Сінема» протягом двох тижнів демонструвалася ретроспектива фільмів Довженка. Програма під назвою «Вшанування Довженка» була сьомою у всесвітньому кінематографічному репертуарі. Американські глядачі побачили фільми «Звенигора», який демонструвався щодня, «Арсенал», «Земля», «Щорс», «Україна в огні» і «Життя в цвіту» [1, с. 132–133]. А Довженкова «Поема про море» отримала премію молоді французької кінокритики, як найкращий закордонний фільм з усіх, показаних у Франції 1960 р. [1, с. 141]. Є свідчення про те, що з 23 грудня 1961 р. до 1 березня 1962 р. широкоформатний варіант фільму «Повість полум'яних літ» (японською мовою «Сандзе» – «Фронт») в Японії переглянуло 394 269 глядачів. Під час демонстрації фільму в Токіо в кінотеатрі «Юракудза» були встановлені нові рекорди на ринку закордонних фільмів.

Рекорд відвідування за один день прем'єри – 10 821 чол.

Рекорд відвідування за тиждень – 48 795 чол.

Прем'єри цього фільму відбулися у великих японських містах Осака, Токіо, Нагоя, Саппоро, Кіото, Хіросіма.

20 січня в першу неділю демонстрування «Повісті полум'яних літ», кінотеатр зібрав 3 080 тис. ієн, що стало своєрідним рекордом для токійських кінотеатрів [1, с. 147]. А в 1962 р. під час кінофестивалю в Канаді Довженкову «Землю» переглянуло за один лише день 1 500 глядачів. Березень 1971 р. став довженківським у Лондоні – йшов тематичний кінофестиваль «Мистецтво Довженка». Публіку по-новому вразили «Звенигора» й «Арсенал» [1, с. 190]. Саме кінофільми О. Довженка стали проривом українського мистецтва до європейського і американського культурного простору. О. Довженка називали поетом екрана, досліджуючи художню структуру його фільмів, вивчаючи їхню образність, ритміку, намагаючись розгадати таємницю мистецького дива, пояснити вражаючу силу й виразність кадрів. За О. Довженком утвердилася слава митця феноменальних можливостей, першокласного майстра світового кіно.

То що ж саме привертало увагу кіномитців, глядачів світу в кінотворах українського режисера? Так, фахівців італійського кіно Довженкова «Земля» привернула увагу «своєрідною побудовою сюжету, чистою лірикою, глибиною змісту і душевних переживань їх героїв» [2, с. 241]. А чехословацьких кінознавців вражала широта погляду на події, яскравість образів, колорит фільму, що нагадував народну творчість, незабутні барвисті картини з гоголівських творів, про що свідчили рецензії, зокрема журналу «Studio» [3, с. 113]. Увагу американської преси та критики привертала техніка Довженкового звукозапису, зокрема у фільмі «Аероград». «Своїми засобами використання звуку О. Довженко на багато років випередив усі існуючі фільми», – писалося в «Ньютеатрі» [1, с. 89]. О. Довженка як справжнього майстра кіно визнавали, насамперед, за величчя поетичного пейзажу, неперевершену гру акторів, революцію в мистецтві звукозапису і кіномонтажу, оригінальні поетичні засоби художнього вираження, за порушення вічних проблем тощо. Скажімо, Жорж Садуль (Франція) в «Історії кіномистецтва» визнавав, що у творах О. Довженка переважають три одвічні теми: любов, смерть, природа. Болгарин Костянтин Теплицький серед головних довженківських мотивів називав мотив боротьби смерті й

життя, в якій перемагає життя. Уго Казірагі (Франція) визнавав, що О. Довженко на світі один, бо лише він змусив своєю «Повістю полум'яних літ» відчувати велику істину про те, що «Земля наша – найпрекрасніша з планет». Януш Газда (Польща) побачив у картинах О. Довженка гуманістичну сутність буття людського. Очевидно, в самому підході українського кіномитця до проблем вічних (людина і природа, людина і земля, життя і смерть, кохання, батьки і діти) було те, що викликало інтерес у західноєвропейського і американського народу. У кінотворах О. Довженка глядач побачив самого себе і собі подібних у глибоко психологічному відтворенні.

Розглядаючи світові уроки О. Довженка, варто дати чітку відповідь на питання, чому ж саме вчив світ український кінорежисер? За словами Мат'яша Клопчича, любити життя, природу, людей, глибше розуміти красу, ставати добрішим і духовно багатшим [1, с. 173]. Та чи не найважливіші уроки О. Довженка – це відкриття світові духовної культури українського народу, України загалом. Із постановкою кінофільмів О. Довженка у світі на інші землі прийшли, по-перше, відкриття сутності української пісні, матері-українки як берегині роду людського, по-друге, інформація про багаті національні звичаї й традиції України, психічний склад української душі з її щирістю, відкритістю, пристрасністю, людяністю, органічним зв'язком із рідною землею батьків, переживанням природної краси і розчиненням у ній, по-третє, розуміння морально-етичних цінностей українців. Слушно з цього приводу Зденек Штабла (Чехія) зауважував, що твори О. Довженка для канадських кіномитців стали не лише матеріалом кіномистецтва, а й матеріалознавством, «адже за його стрічками можна вивчати матеріальну та духовну культуру українського народу» [1, с. 175]. І це дійсно так.

Переймаючись ідеєю оновлення українського кінематографа, О. Довженко відштовхувався від завоювань Молодого театру й театру «Березіль» Леся Курбаса, «Театрального Жовтня» Мейєрхольда, художньої школи Е. Геккеля (Німеччина), навчаючись у якій, особливо цікавився творчістю Ван-Гога і Георга Гроса [4, с. 78]. Перебуваючи на дипломатичній роботі у Польщі і Берліні, знайомився з відкриттями Д. Гриффіта і Ч. Чапліна, Г. Пабста та Е. Янінгса, чия професійна винахідливість стала для О. Довженка доброю школою. Так, підкреслена скульптурна пластика з певним тяжінням до символіки жесту й мізансцен, контрастний монтаж епізодів, поєднання експресії руху та скульптурності пози у кінофільмах О. Довженка є свідченням впливу театру Леся Курбаса. А засоби й прийоми експресіоністичного мистецтва – контрастно-емоційне зіставлення епізодів, маніпулювання освітленням і фільмуванням знизу, переміщення горизонтальної осі камери з метою підсилення експресії, підкреслення домінантного в образі, використання психологічної паузи – то показник добре засвоєних уроків школи Е. Геккеля. Окрім того, у кінотворах О. Довженка простежуємо типологічну спорідненість із полотнами німецького художника, як-от: людина серед природи, пейзажні картини із зображенням сонця й веселки, як мотив миру і родючості, образи дідів, батальні картини, портрети, які наскрізно ввійшли провідними мотивами у фільми українського кінофахівця. Виразністю, динамізмом зображуваного О. Довженко зобов'язаний, у першу чергу, Ван-Гогові і Георгу Гросу. Можливості ж широкоекранного кіно, яке могло б забезпечити демонстрацію степів, моря, літаків, широчинь у пам'яті давно минулого і не дуже віддаленого у «Поемі про море», були підказані О. Довженкові французькими кінотехніками (1930 р.).

Висновки. Намагаючись розширити художні можливості екрана, збагатити його виражальний спектр, звукові ефекти, О. Довженко черпав як із багаті скарбниці вітчизняного театру і кінематографа, так і зі здобутків зарубіжних художників і кінофахівців. Тому питання впливу О. Довженка на світ не можна розглядати однобічно. Варто наголошувати й на протилежній тенденції – впливу світових досягнень на кінорежисуру О. Довженка. Він увесь час ніби відштовхувався від щойно досягнутого у вітчизняному і зарубіжному кінематографі, шукав нових і нових можливостей мистецького самовияву. Кожна кінострічка майстра позначена карбом світової художності: видимістю дії, психологічною мотивованістю й природністю. О. Довженко уникав одноплщинності сценаріїв, оперував часовими зміщеннями, досягаючи помітних у світі художніх результатів і виявляючи справжній смак і хист. Але розкритися на повну силу йому не вдалося, бо зробити це можна було лише за умови іншої політичної системи в країні, де жив, а відтак – іншої системи цінностей, іншої концепції людини, історії й моралі. Можна тільки пошкодувати про втрачене. Визнання ж О. Довженка у світі, як великого кіно митця, стало важливим кроком до всебічного вивчення традиційної культури українців у всіх її проявах і формах, а отже, будили зацікавлення до ще малознаної тоді України. Але найголовніше – кінотвори О. Довженка засвідчили, що Україна і її народ у своїй глибин-

ності і всезагальності дослідження сягнули рівня кращих зразків європейської й американської культури.

Література:

1. Довженко і світ: Творчість О.П. Довженка в контексті світової культури: [упоряд. С. Плачинда]. – К., 1984. – 222 с.
2. Лидзани К. Чему учит Довженко / К. Лидзани, М. Лида // Иностранная литература. – 1957. – № 10.
3. Корнієнко І. Українське Радянське кіномистецтво (1917–1929) / І. Корнієнко. – К., 1959. – 143 с.
4. Золотоверхова І. Довженко – художник / І. Золотоверхова, Г. Коновалов. – К., 1968. – 185 с.

Медведь Н. А. А. Довженко и мир

Аннотация. В статье подан обзор мировых оценок и достижений А. Довженко, проанализированы его отечественная и мировая кинематографические школы.

Ключевые слова: мировые достижения, киноповесть, репертуар, рекорд посещения, кинематографическая школа.

Medvid N. O. Dovzhenko and world

Summary. The article deals with review of world's comments and achievements of O. Dovzhenko; there have been analyzed his native and world's cinematographic schools.

Key words: world's achievements, story, repertoire, attendance's record, cinematographic school.

Морошану (Демьянова) Л. И.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету

ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К СЛОВАРЮ ГОВОРА СЕЛА ЛИПОВЕНЬ-СОКОЛИНЦЫ СУЧАВСКОГО ОКРУГА РУМЫНИИ (VII)

Аннотация. Впервые публикуются диалектные лексические материалы, записанные в современном русском старообрядческом говоре румынской части Буковины. Данная публикация представляет собой седьмую часть словаря (*Май – Мать-ся*).

Ключевые слова: говоры, старообрядцы, диалектный словарь, Буковина, Румыния.

Постановка проблемы. В статье представлено продолжение материалов диалектного словаря старообрядческого русского говора Буковины, начатое в предыдущих (№ 5–8, 10, 19) выпусках «Наукового вісника» Международного гуманитарного университета [1]. Создание диалектного словаря в условиях современного интенсивного исчезновения русских народных говоров актуально и своевременно. Для русских переселенческих говоров в Румынии данный словарь – первый опыт такого рода работы. Сказанным определяется актуальность и новизна исследования.

Население русских сел Буковины составляют, в основном, потомки крестьян-старообрядцев из центральных и западных губерний России. Цель работы – отобразить лексику русского старообрядческого говора, функционирующего в отрыве от основного диалектного массива в иноязычном окружении. При сборе материала использовались наиболее распространенные **методы** сбора диалектологических данных: непосредственное наблюдение, анкетирование, интервьюирование. Материалы словаря частично отражены в публикациях [2–5]. Принципы составления словаря и построения словарной статьи отражены в первой его части [1]. В конце словарной статьи в квадратных скобках приводится справочный материал, отражающий фиксацию тождественной лексемы в «Словаре русских народных говоров» [6].

Май. 1) *Усилит. част. при глаголах, наречиях, в сравнит. степ. прилагат. и нареч.* Ана май молюже. Ванá зделала май красівее. Дётки май бальшии; бо ты жанáтый, я аддáденая. Ёсли вы тапер не ряшита дёло – май позней старá будяте. Ёсли ни падумаеш тапер – май позней не смóжеш. Ещэ май хóдю да фармачии. В Климауцах май бóльше гаворють. Весёлье дёлали май пазней. Май бóле бёленьки, отаки-ó лишь. Май бóле мала. Младэнцы май мёньше. Не клади так тóньенька, май пабóльше. Пёчка май бóле быля. То ездилá май чаще. У вас май дорóже. Ужэ май пастáрше люди. Штоб ана быля там трóшечки май бóльше. Я ужэ май позабыла. Она май малóже была. Прафёсар май лóче знайт. Такóй чи такóй? эта май свёжий. Тутатка маю у кóхни май крутэй. Эта май крутэй, май бóле тяг паклáла; а эта – май мёне паклáла. 2) *Более, больше (в сочетаниях с глаголами, в сравнит. степени прилаг. и нареч.)*. Кушанья май булó. Адвяáli у цёркавь – што май нóвая. Эта май инáче, цвятóчки-листочки. Эта канначка май стáрая. Кладут май рёткая. Мала май мнóга.

На тёрачку май мáленькую. Нада быля май дрóбньенька парубáть её. Он май знайт. Май дёся мала, алé не знаю. Май мáет усячину. Май ужэ пáру лет. Пайдёте май, мама пакажеть sóбу, как я у нас зделал – не видáли ешó такóе. Прафёсар май мáет у музёу. Чистей.. май харóшее. У зóради май инáчи. Упéред май арáла. Я пастарёла, бо я май срабóталась. Шкóла май дáлее. Я май брáла яды, брала гусей. Я май гоблёнов покáжу вам. Я май жёлтая буля. Я май мáленькии взяля. Я май маю такóй. Я май смéню. Я май шила; боле с ёгáва, с машины мала. Трóшки май расширила, а то занад было вускае. Я маю – ана ещэ бле маит; май, май... Я своё мала там пастроила, алé умёрла мама, я май не сидела. Я май мажу. Ани май рабóтали. Бóга май боялися. Дячóнка мая па-румынски май скáжет. Идёт эта на гобелёны? Есть ещэ май тóньенька. Май мёне дають. Маладэш май на странатáта папаэхали. Май туды, май туды. Я живу май нйже тамá. Я май читáю. // СРНГ: нет.

Макáня, ж. *Традиционное блюдо из курицы, картофеля и обильного соуса.* // СРНГ: *Маканье*, ср. Кушанье из сметаны и лука. КАССР. / *Маканье*, ср., собир. Горячие ржаные пампушки, облитые сметаной, молоком или творогом. Зап. Брян.

Малишка, ж. *Ласк. Мамалыга.* Лапшú с малишки. Хай, малишку свáрю. // СРНГ: *Мамалига*, ж. 1. Кукуруза. 2. Суп из муки и воды. Курск. 3. Сладкое кушанье из солода и муки с прибавлением слив и вишен. Дон., Арм. ССР.

Мáмик, ж. См. *Мамика*.

Мамика, *мáмик*, ж. *В обращении. Мама.* Отúта-о пакладёшь, мамика, на шёю. Хай, мамика, паеш. А дячóнка встáла с пёчки: мамик, ни разу ты ни сказáла: «Цыть, бáтька, бо дёти спят». Хлóпец ругáл менé: мамик, ужэ ни хадí у лес. Мамика, на тябé хоч цвятóчик. // СРНГ: *Мамика*, ж. Мама, матушка. Ряз.

Манать, *несов. Обманывать, давая напрасные обещания.* Ана манáла ево – не нóнчи, лишь зáвтри. А мáтка сказáла: «Што ана тебе манаит?». Как всé манаит – как нóнчи-зáвтри перевенчаёмся. // СРНГ: нет.

Мандруца, см. *мындруца*. // СРНГ: нет.

Маритáться, *сов. Выйти замуж; жениться.* Ана мари-тáлась, атдалáсь у Балачáни. Хату купили, кали он маритáлся. // СРНГ: нет.

Мáртурь, м. *Свидетель.* Не булó регистрóванное тóе пóле, ды паклáв мáртурь, ды зарабил 25 áрив. Штоб я быля мáртурь, што он ее бил, што ана утякáла. // СРНГ: нет.

Маскáтый, ая, ое. *Надевший маску для новогодних празднеств.* Тяпéря запретили, бо хадили маскáты; мы Нóвый год не прáзнуим. Не бойся, той маскáтый – то е брат мой. // СРНГ: нет.

Маскáться, *несов. Надевать новогодние маски.* Хадили календавáть, маскáлися. За что я маю маскáцца? // СРНГ: нет

Матáса, ж. *Шелк.* // СРНГ: нет

Материала, ж. Материал. Купила матеріалу таку-он. // СРНГ: нет.

Матерь, ж. Мать. Матерь памярла, он ажанился с другэй жёнщиной. // СРНГ: *Матерь, ж.* Мать. Арх., Беломор., Брян., Волог., Ворон., Калуж., КАССР, Коми АССР, Кубан., Курган., Курск., Латв. ССР., Ленингр., Мурман., Новг., Онеж., Перм., Пск., Рост., Ряз., Сев.-Двин., Сиб. Смол., Сталингр., Том., Тул., Урал.

Матэря, ж. То же, что материала. Матэрю маю. // СРНГ: Матеря, и, ж. Ткань, материя. Урал.

Матуля, ж. Обращение к матери. Матуля дарага́я. // СРНГ: 1. *Матуля, ж.* Ласк. Мать, мамочка. Зап., Смол., Зап.-Брян.

*Мать (маю, маеш/маишь, маи*т/маить, маем/маим/маемо, маете/маити/маитя, маюм/мають, прои. мал/мав, ма́ла, -о, и).* 1. *Мать*+ имя суц., прил. мест. *Иметь. Мать:* Кады павенчаюцца, то трёмна мать зборничек. Пат платком мусить мать зборник. Будем сабрания мать. Стома́к хто есть – будет мать гроше́й бага́та. Што не будут мать пенсию – што будут де́лать? Тут гиве́тку пакладу, буду мать ваду – мыть тарелки. *Маю:* Я маю у той ха́ти по́лный шка́ф. Але не маю пу́лечки. Даво́льна маю. Зимой, кады не маю што де́лать. И присла́ли мне и маю тапе́ра. И я маю тако́ва, вяли́кава (пса). Ка́кую фран́ку маю – купляю ни́тки. Ко́льки маю; ка́ли маю – дам. Ле́ташние маю. Мате́рю маю. Маю ади́н па́зник на га́роди. Маю до́чку у Гре́ции, и сы́на маю, вну́ка маю у Гре́ции. Маю зяле́нькую куло́рю. Маю кады – так пакла́ду. Маю кни́гу маско́ускую са́у ленингра́тскую. Маю адну, але́ тро́шки паба́рва́ная. Маю та́кую га́родину – и агу́рцо́в, и пами́дуры, и ка́пя. Маю тапе́р три бра́та, че́тверо нас. Назби́раю, ды паприня́су, ды тады́ маю. Не маю атко́лича. Не маю атку́лича. Не маю лю́мину та́ма. Не маю я кады́ с табо́й. Рушнико́у ко́льки маю. Я не ду́же маю пра́ва сук пить. Тепе́ря маю до́сталь. Ту́та-о́ маю, ту́та-о́. Ту́татка маю. Тяну́ть лишь не маю пу́те́рю уже́. У джа́нту до́сталь кни́жки маю. Уже́ со́рак ше́сть лет я маю. Я лишь маю адну́ ся́стру. Я маю тако́й. Я маю – ана́ еше́ бо́ле ма́ит. Ма́й, ма́й. Я маю ба́льшую [икону] – «Чи́на та́йная». Я маю ду́жа бага́та знако́мых. Я маю ла́нчик се́ребряный то́нянькый. Я маю штото́я ии [её] спыта́ть. Я маю, запи́сано. Я не купляю, ба маю до́сталь. Я памалу́ ем, бо зу́бы не маю. Я тут маю ни́ву. Я хоч маю с кем пагавари́ть. Я э́тих ни маю. А вон*Мать (маю, маеш/маишь, маи*т/маить, маем/маим/маемо, маете/маити/маитя, маюм/мають, прои. мал/мав, ма́ла, -о, и).* 1. *Мать*+ имя суц., прил. мест. *Иметь. Мать:* Кады павенчаюцца, то трёмна мать зборничек. Пат платком мусить мать зборник. Будем сабрания мать. Стома́к хто есть – будет мать гроше́й бага́та. Што не будут мать пенсию – што будут де́лать? Тут гиве́тку пакладу, буду мать ваду – мыть тарелки. *Маю:* Я маю у той ха́ти по́лный шка́ф. Але не маю пу́лечки. Даво́льна маю. Зимой, кады не маю што де́лать. И присла́ли мне и маю тапе́ра. И я маю тако́ва, вяли́кава (пса). Ка́кую фран́ку маю – купляю ни́тки. Ко́льки маю; ка́ли маю – дам. Ле́ташние маю. Мате́рю маю. Маю ади́н па́зник на га́роди. Маю до́чку у Гре́ции, и сы́на маю, вну́ка маю у Гре́ции. Маю зяле́нькую куло́рю. Маю кады – так пакла́ду. Маю кни́гу маско́ускую са́у ленингра́тскую. Маю адну, але́ тро́шки паба́рва́ная. Маю та́кую га́родину – и агу́рцо́в, и пами́дуры, и ка́пя. Маю тапе́р три бра́та, че́тверо нас. Назби́раю, ды паприня́су, ды тады́ маю. Не маю атко́лича. Не маю атку́лича. Не маю лю́мину та́ма. Не маю я кады́ с табо́й. Рушнико́у ко́льки маю. Я не ду́же маю пра́ва сук пить. Тепе́ря маю до́сталь. Ту́та-о́ маю, ту́та-о́. Ту́татка маю. Тяну́ть лишь не маю пу́те́рю уже́. У джа́н-

ту до́сталь кни́жки маю. Уже́ со́рак ше́сть лет я маю. Я лишь маю адну́ ся́стру. Я маю тако́й. Я маю – ана́ еше́ бо́ле ма́ит. Ма́й, ма́й. Я маю ба́льшую [икону] – «Чи́на та́йная». Я маю ду́жа бага́та знако́мых. Я маю ла́нчик се́ребряный то́нянькый. Я маю штото́я ии [её] спыта́ть. Я маю, запи́сано. Я не купляю, ба маю до́сталь. Я памалу́ ем, бо зу́бы не маю. Я тут маю ни́ву. Я хоч маю с кем пагавари́ть. Я э́тих ни маю. А вон пака́зуит – вон, я маю плато́к ат де́уки. Маю каш – не хочяте? Не маю ча́во вам да́ть. Ту́татка маю у ку́хни ма́й круте́й. Маю уну́кув, у го́ради в Са́ча́ви. Я маю ади́н дакуме́нт. Я пака́жу де́сять миллио́нов – да я маю два ме́сяца че́м жить. Не маю ча́во вам да́ть. Там негодна та́пить, бо маю га́джак, бо маю се́на. *Маеш/маишь:* Маеш две ка́меры? Маеш как режистра́т? Ма́рфа, што ты ма́еш до́ма? Ты не ма́еш ро́зум. Ма́ешь кады́. Ску́рты ка́кие ма́ешь. Как ма́иш гро́ши – дава́зуть тебе́ до Искáнь. Ты не ма́иш до́ма што е́сть? Уже́ ма́иш дро́вы, папáли э́ти. Ма́иш в ха́ти? Е́сли ма́ишь сво́й – не лишáй де-нибу́дь. Ма́иш укро́п? Са́мынца? Мы́т ка́да ма́ишь – ба́лит стама́к, ды у пу́зи та́кий мы́т ма́ишь. *Маи*т/маить:* Блю́зачка пестру́тка – ма́ет пу́нтики [точечки]. До́чка ма́ет две ка́ровы. Ка́ждый ма́ет сваю па́вестю. Загара́дили, ко́жин себе́ ма́ет кусо́чки. Ма́ет атку́ля бра́ть. Не прада́ст – он ма́ет две ка́ровы, два тяле́нка. Он ма́ет жа́ну. Прафе́сар ма́й ма́ет у му́зеу. Э́та-от спа́днizu ма́ет ру́чку та́ко. У по́гриби ма́ет кри́ницу. А е́сть та́я, што ма́ит три ру́цы. А я си́жу за ду́бьм, ды ни ха́тела е́му пака́зывать, он ма́ит но́жичек. Ана́ ма́ит го́лас краси́вый. Ана́ ма́ит ла́нцушо́р. Зде́ся ма́ит сусе́т ца́рк. Кады́ ма́ит раба́дэре. Ко́лька ма́ит зя́ть гадо́у? Ла́шо́нак ма́ит гот. Ма́ит хло́пца, ма́ит де́уку. Ма́я [ха́та] ма́ит 120 лет, а э́та еше́ напе́ред. Ана́ ма́ит збо́рник, а́ли збо́рник па́д ни́зам. Не ма́ит пу́те́ри ду́жа; хва́рала, ана́ ма́ит у́льчер. Он ту́тава ма́ит худо́бу. От ма́ит ка́роуку, ма́ит тяле́начка. Рабо́ту ма́ит, се́рачка. Те́лка ма́ит гот. Три ру́цы ма́ит ту́та-ся. Хто ма́ит са́нда́лии, ба́тиначки, чуло́чки. Э́тава ма́ит во́семьдесят лет, ста́ре́нций. ма́ит ба́га́та, ма́ит фе́рму. Ма́ит две де́уки. Ма́ленька – ана́ ма́ит ме́тру. Ко́лька до́чка ма́ить лет? Ра́ба ма́ить два ко́леса. Ту́та ма́ить петуха́. Ма́ет у ха́ти ваду́; ды там ца́ва адна́. Па́клав де́ньги, да тепе́р не ма́ет че́м да́канчи́ть. Хто за́чнёт – да канца́ ма́ет канчи́ть це́ркву. Не ма́ет ба́ба ту́та, ба ту́та жа́рка, те́пла. Две киломе́тры ма́ет да ха́ты. Не ма́ит пра́ву е́здить у Су́ча́ву; е́здит тут усяре́дке, па́сялу. *Маем/маим/маемо:* Та́кое-ся ма́емо. Ше́сть гадо́у ма́емо, атка́ли е́здили. Вса́во ма́им. *Маете/маити/маитя:* Фсе́ ма́ете там где спа́ть. Уже́ па́ели, ма́ите уже́ [утка́м]. Блю́зачку ма́ите? Вну́кав ма́ите? Вот вы ба́гатые, как ма́ите са́уну. Ма́ите адну́ до́чку, бо́ле нет? Ма́ите ка́ла ха́ты па́мынт? Ско́льки гот ма́ите? Ко́лька ма́ити це́рков там у Аде́си? Я пы́таю, ка́жу – ма́итя бло́к (кварти́ру)? У вас пагриба́ют, ма́ите ма́гилки? Ма́леньких ма́ете дите́й? *Маюм/мають:* Де́ти не ма́ют атко́ля, а́ни ста́раю́тся, а́ни стро́ятся. Е́сть аве́чки ма́ют во́вну ма́ленькую, а е́сть ла́хма́тчи. Так на три неде́ли конче́ду а́ны ма́ют. Там ро́блят и ма́ют би́не. А ма́леньких не ма́ют? Во́вну ма́ют ба́льшую, а е́сть ма́ленькую ма́ют. Ма́ют пята́дцать а́рив, ды ха́тела прада́ть. Не ма́ли атку́ля сва́дьбу де́лать. Ра́мын ка́кой-ся е́дет, а́ны прада́дут и ма́ют фран́ку. Сарафа́ны ма́ют и блю́ски бе́лыи. Тяпе́ря канче́д ма́ют. Че́тыре ме́тра, и де́сять, и два́дцать ма́ют, и а́ни называ́юцца ка́прио́ра. *Мал/мав, ма́ла, -о, и:* Он ма́л ра́ту. Тя́тя мо́й ма́л ма́етки там у Кли́мау́ц, ты́гравáл. Ана́ ма́ла все́ припа́сенная. Ма́й де́ся ма́ла, але́ не зна́ю. Ма́ма ма́ла ла́мпачку с га́сам, ке́раси́нка. А ту́татка ма́ла ишо́ адну́ ди́рачку. А хло́пца ма́ла за гот. А́ли ма́ла ишо́ адна́во́ хлопчи́ка, бра́тика, уме́р ма́ленькый. Ми́лициа́н кады́ ма́в е́хать. Ма́в сво́й га́ршо́чек,

сваю лóшку, сваю тарéлку. Мав жоўтку [гепатит]. Мал ща́стя - ни балéла ничéвшука. Он устрéлся с друго́й, мал пять дéвак и два хлóпца. Ба́пка ма́ла бутóйку таку́, квасни́цу, кіслы́я я́блаки. Была́ хварая́, ма́ла канчeр. Ды ма́ла бо́ле. Ишо́ ма́ла шось у вас спытáть. Ма́й бо́ле ма́ла. Ма́ла вино́ 25 кил. Ма́ла дéньги, алé ни ма́ла инкрéдирую на ево́. Ма́ла ма́й мно́га. Ма́ма ма́ла васемна́цать лет, ка́да аддалáсь. Ма́ма ма́ла со́рак два го́да. Не ма́ла то́льки га́су. Ниткими те́и шо ма́ла. Прадалá телку́, ды ма́ла прасéнка. Сястра́ ево́ ма́ла му́жа, была́ венча́ная. Шось анá ма́ла в галавé. Я ма́й ши́ла; бо́ле с éтава, с маши́ны ма́ла. Я ма́ла во́семь гот. Я ма́ла там палéнницу склáденую. Я свое ма́ла там пастро́ила. Ды там расклáла рeнь, бо не мала де паклáсть. И сéтку мала, и збо́рник, анá збо́рник клáдет, калі идúт у цéркву. Идú на пляц; Не ма́ла кады́ стря́пать. Карóва ма́ла атяли́цца. Ма́ла дватри грýбика. Ма́ла сястру́ у Гамо́ри, ды памярла́, сэра́ка. Не ма́ла кады́ гаварі́ть с ей. Я паклáду крэстик. Ма́ла ланчик. Я штось ма́ла. Мы тады́ не ма́ли лю́мину. Анé ма́ли балши́и. Не ма́ли за чаво́ купі́ть. Ужé ма́ли аднавó детéначка. 2. *Мать + инфинитив. 1) Быть должным.* Дeньги ма́ю сабрáть. Ма́ю кураце́ню сдéлать. Э́та ма́иш вы́прашавать, э́та ма́иш скаси́ть. Он ещé не заканчéнный, я ма́ю лить, ма́ю класть патрeт яво́. Сeна ма́ю заклáсть. Ма́еш паeсть, как зго́дна. Ма́еш принeсти́ рeст. У пятни́цу мы ма́ем захаді́ть у пост. Мы тут снiли – мы тут ма́им пастро́ить хáтку. Э́та ишо́ ма́еш ушувáть оту́та? Ма́ет éхать на фестивáль. Ана ма́ит ателя́цца. Як ты ма́иш зачáть хáту нóвую. Ма́иш ругáца. Ма́ет итiть на бал. Калі éтава ма́ют харанiть. Ма́еш писáть та́ма, у те́й хáти? Ты не ма́еш рабдáть. Ещé ма́иш сабрáть смята́ну. У панeдeльник ма́ют оперáть. За чтó [‘зачeм’] я ма́ю маскáцца? А те другiе ма́ють приéхать. Ма́ете сeсть на бус ды паéхать. Ма́итя тут сидéть с дóчки. Опя́ть ма́ють дéлать на друго́й глас. Палавiну цéркви накрýрили, а палавiну ишо́ ма́ють накрывáть. Алé как съeл ды забýлд, што мал дéлать. Вы́пил – што мал дéлать? Ана́ ма́ла реперáть э́ту кáзу, де я сижú. Калі ма́ла шiти, ды ма́ла узя́ть на про́бу. Он робiл, и я ма́ла дасть адну́, а далá пять. Сабáка ма́ла гáвкать на тибé, а ты не кричи́ш. Э́та ма́иш вы́прашавать, э́та ма́иш скаси́ть. Я ма́ла узя́ть друго́й запън. Анi ма́ли итiть на магілки. 2) *Иметь возможность.* Ма́еш дасть – то дай. Как ты ма́иш забýть свой язýк? Не ма́ю аткúлича узя́ть. Ана́ не ма́ит што дóма сидéть. Ха́зяин што мал дéлать. Ана́ ма́ла eё разарвáть комплéкт (полностью). Я не ма́ю жо́нку лишáть. Как вы́шла ис ба́ни, не ма́ла напрами́цца. Не ма́ла итiть, бо я с нага́ми сла́бая. Ды ма́ли пeрeвенча́цца у аднeй цéркви. Ма́ли éхать ишо́ у Палóнию. Ма́ли несть крeст. Ма́ли разбивáть э́ту хáту, дéлать дарóгу. Ха́зяин што мал дeлать? – Дал ей курачку. // СРНГ: 4. *Мать, маю, маeшь, несов., перех.* 1. Иметь. Яросл., Смол., Арх., Лит. ССР. / В знач. вспом. глаг. для выраж. возм.-сти что-л. делать. Смол. 2. Формы буд. вр. с неопр. ф. глаголов несов. вида употр. для образ. буд. вр. изъяз. накл. Яросл., Новг.

Мать грýжу. Заботиться. Я не впáду – я ма́ю грýжу. Абi за детeй ма́и'т грýжу. Ана́ ма́и'т грýжу – малако́, кáшу засыпáла им. Мал грýжу – пас карóву. Штоб я ма́ла грýжу за ма́му. // СРНГ: нет.

Мать инкрéдирую. Верить. Ма́ла дéньги, алé ни ма́ла инкрéдирую на ево́. // СРНГ: нет.

Мать лóвку. Уметь, приловчиться. Трéба ма́ть лóвку [доить корову] // СРНГ: нет.

Мать-ся, несов. То же, что мать 1). И не ма́ю-ся как пага-варі́ть с ей. // СРНГ: нет.

Продолжение публикации лексических материалов к словарю планируется представить в следующих выпусках данной серии.

Литература:

1. Морошану (Демьянова) Л. Лексические материалы к Словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) [Текст] / Л. Морошану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Філологія. – 2012. – Вип. 5. – С. 8–14; Вип. 6. – С. 19–31; Вип. 7. – С. 41–54; Вип. 8. – С. 72–74; Вип. 10. – С. 62–65; Вип. 19 (у друку).
2. Морошану (Демьянова) Л. Географический ареал русской лексики старообрядческого говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского уезда Румынии [Текст] / Л. Морошану (Демьянова) // Одесский лингвистический вестник. – Одесская нац. юрид. академия. – Вып 1. – С. 88–99.
3. Морошану (Демьянова) Л. О диалектном словаре русского старообрядческого говора с. Липовень (Соколинцы) (Сучавский уезд, Румыния) [Текст] / Л. Морошану (Демьянова) // II Міжн. наук. інтернет-конф. «Філологія XXI століття: теорія, практика, перспективи», 24 квітня 2013 р. – 3 с.
4. Морошану (Демьянова) Л. Рефлексы древнерусского ять в старообрядческом говоре с. Липовень / Соколинцы (Сучавский округ, Румыния) [Текст] / Л. Морошану (Демьянова) // Наукові записки МГУ – Вип. 18. – Мат-ли конф. проф.-викл. складу МГУ. – Одеса, 2013. – С. 214–217.
5. Морошану (Демьянова) Л. Особенности существительных среднего рода в русских старообрядческих говорах Южной Буковины / Л. Морошану (Демьянова) // Наукові записки МГУ. – Вип. 21. – Мат. конф. проф.-викл. складу МГУ. – Одеса, 2014. – С. 196–199.
6. Словарь русских народных говоров [Текст] / АН СССР. Ин-т рус. яз. Под ред. Ф.П. Филина. – Л.: Наука. Ленингр. отд-е. – 1965–2013. – Т. 1–46.

Морошану (Дем'янова) Л. І. Лексичні матеріали до Словника говірки села Лiповeнь-Соколинці Сучавського округу Румунії (VII)

Анотація. Вперше публікуються діалектні лексичні матеріали, записані в сучасній російській старообрядницькій говірці румунської частини Буковини. Дана публікація являє собою сьому частину словника (*Май – Мать-ся*).

Ключові слова: говірки, старообрядці, діалектний словник, Буковина, Румунія.

Moroshanu (Demyanova) L. The lexical material for dialect's dictionary of village Lipoveni-Sokolinty (Suceava district) of Romania (VII)

Summary. The article presents first publication of vocabulary of modern Russian starover's (Old Believers) dialect. This publication is 7 part of dictionary (*Mai – Mать-ся*).

Key words: dialects, Old Believers, dictionary of dialect, Bucovina, Romania.

Попов С. Л.,

доктор філологічних наук, доцент кафедри російського мови філологічного факультета
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

О ПЕРЦЕПТИВНО-ЛОГИЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ ФОНЕТИЧЕСКОГО СТРОЯ РУССКОГО ЯЗЫКА: ГЛАСНЫЕ

Аннотация. В статье представляется когнитивно-историческое исследование перцептивно-логической эволюции фонетического строя русского языка, осуществленное на примере гласных. Такой подход предполагает повышенное внимание к восприятию и логике в их эволюции.

Ключевые слова: восприятие, логика, эволюция, фонетика, гласные.

Постановка проблемы. То, что естественные языки с течением времени изменяются на всех своих ярусах, сегодня бесспорно, поскольку убедительно доказано трудами представителей сравнительно-исторического языкознания. Для большинства лингвистов языковые изменения являются абсолютным синонимом проявлений развития языка, которое, таким образом, автоматически является позитивным. Однако встречается и достаточно щепетильное различие прогрессивного и не-прогрессивного языкового развития. Как следствие такого различия по-разному трактуется и понятие языковой эволюции. Так, Б.А. Серебrenников отождествляет эволюцию с прогрессом и различает относительный и абсолютный языковые прогрессы [1], а Н.В. Юдина различает в языке «просто изменения», которые и называет эволюцией, и «изменения прогрессивные» [2, с. 264–265].

Когнитивно-эволюционный подход, предложенный эволюционной эпистемологией к изучению механизма познания различных явлений действительности и примененный нами к изучению механизма дифференциации русских грамматических вариантов, позволил осознать правоту Б.А. Серебrenникова и многих других лингвистов, склонных видеть в языковых изменениях языковой прогресс, и признать эволюцию языка потенциально позитивной, характеризующейся высокой степенью позитивной реализации. Основой для такого признания стала фиксация когнитивно-эволюционного алгоритма «восприятие → логичность мышления → логичность грамматики». Восприятие может быть следующим: 1) синкретичным, то есть целостным, не позволяющим дифференцировать признаки и, следовательно, категоризировать познаваемое; 2) поверхностным, то есть ориентированным на ближайшие, наиболее заметные, «лежащие на поверхности» признаки, по которым и происходит категоризация, часто ошибочная; 3) альтернативным, то есть ориентированным на все имеющиеся признаки, благодаря чему может быть выбран признак, категоризация по которому корректна. Каждая из данных степеней восприятия обеспечивает соответствующее качество логичности мышления и, как следствие, логичности тесно связанного с мышлением грамматического строя языка (подробнее об этом – см. [3, с. 64–142]). Однако очевидно, что перцептивно обусловленное качество логичности мышления влияет не только на грамматический строй, в той или иной степени оно влияет на язык в целом, то есть на все его уровни, обуславливая соответствующее качество их логичности.

Цель статьи – рассмотреть проявления влияния перцептивно-логической зависимости на вокальный аспект фонетического строя русского языка.

Изложение основного материала исследования. На первый (как это часто случается, поверхностный) взгляд поиск логики в звуковом строе языка вообще и вокальном его инвентаре в частности неуместен хотя бы потому, что звуки языка, будучи лишенными самодостаточного смыслового наполнения, традиционно признаются не более чем строительным материалом для создания более значимых языковых единиц. Однако при вдумчивом подходе можно констатировать две логичные характеристики звукового инвентаря любого языка. Во-первых, звуки языка всегда представляют собой систему со своими, безусловно, в той или иной мере логичными, парадигматическими и синтагматическими отношениями. Как справедливо замечает С.А. Бурлак, «не существует языка, в котором фонемный инвентарь был бы устроен совершенно хаотически» [4, с. 61] (очевидно, что и понятие, обозначаемое словом *устроен*, противоречит понятию хаоса). Во-вторых, от развитости такого системно организованного инвентаря звуков прямо зависит смысло-различительная способность языка (условимся считать смысло-различение общим понятием, включающим и семантические, и стилистические различия): чем больше звуков – тем качественнее такая способность.

Известно, что языки первобытных народов, равно как и «языки» произносящих первые звуки детей (изоморфизм филогенеза и онтогенеза, гипотетически отмеченный в свое время Л.С. Выготским, в настоящее время несомненен [5, с. 52]), имеют относительно мало звуков (и, как следствие, слов) по той причине, что в окружающей их и познанный ими действительности нет такого количества объектов, для обозначения которых понадобилась бы опирающаяся на развитый звуковой инвентарь смысло-различительная способность (хорошо известно, что у произносящих первые звуки детей, как и у говорящих на своих «первоначальных» языках первобытных людей, в особенности древних, отсутствие такой потребности коррелирует с недостаточной развитостью артикуляционного аппарата). По мере расширения сферы познания увеличивается потребность в смысло-различении. Когда носители языка подсознательно воспринимают эту потребность, они так же подсознательно, но, бесспорно, логично осуществляют деятельность, компенсирующую недостаточность звуков. Эта деятельность во всех языках разнится, что с точки зрения эволюционной эпистемологии неудивительно: присущая человеческой когниции и трудно преодолеваемая поверхностность восприятия обуславливает случайность выбора возможности компенсации. Еще И.С. Рижский писал: «Представим себе, что несколько человек смотрят в одно время на один огромный предмет. Поелику никто из них не в состоянии объять его всем своим взором, то один видит только одну, другой другую, и так далее, притом иной самую важную, иной, напротив, малозначущую его часть. Подобно сему пер-

воначально действует на умы разных народов всякий предмет» [6, с. 37]. Неудивительно, что «блуждание взора», неспособность зафиксировать существенные признаки психологи отмечают и у младших дошкольников [7, с. 205]. Конечно, фиксируемая спонтанность фонетических изменений может являться следствием их недоизученности (см. об этом фундаментальный историко-фонологический труд В.И. Постоваловой [8, с. 101–102]). Но такая недоизученность не всегда является свидетельством того, что логическая стройность и единообразие действительно имеют место. Как замечает Л.Б. Вишняцкий, «наша состоявшаяся эволюционная история – это только один из многих потенциально существовавших ее сценариев, который, в отличие от других, не остался запасным лишь в силу во многом случайного стечения мало связанных между собой обстоятельств» [9, с. 7]. То же можно сказать о звуковом (и прочем) развитии языков. Но, повторимся, любая стихийная компенсация звукового недостатка логична уже постольку, поскольку является естественной реакцией на восприятие потребности улучшить смысловозначение. Например, в финском языке наблюдается наиболее скудный среди всех финно-угорских языков состав согласных, поэтому в данном языке часто встречаются длинные слова с удвоенными согласными и гласными: финны стихийно восприняли именно такую, синтагматическую, возможность удовлетворить потребность в большем смысловозначении. Аналогичным путем спонтанно пошли гавайцы: в гавайском языке всего 12 фонем, 5 гласных и 7 согласных, поэтому в нем обычны такие длинные, но фонетически простые слова, как, например, *манаманалима* («палец»). В данном слове только 3 сонорных согласных [м], [н], [л] и два гласных [а] и [у], один из которых – [а] – повторяется пять раз (то есть наблюдается простейший слоговой сингармонизм), поэтому различительная способность обеспечивается повторением одинаковых звуко сочетаний и, соответственно, «удлинением» слова (ср. в малагасийском, включающем «океанический субстрат», название столицы Малагасийской республики: *Антананариву*). В кабардинских языках имеется только два гласных, но этот различительный недостаток компенсируется значительным количеством согласных (от 70 до 80): кабардинцы пошли по пути совершенствования системы консонантизма. В китайском языке сравнительно немного слогов (414), большинство китайских слов односложны, что само по себе не обеспечивает самодостаточность различительной способности языка. Однако китайский язык избавлен от этого логического затруднения совершенствованием системы музыкальных тонов (музыкального ударения), благодаря которой один слог получает до четырех (в некоторых диалектах больше) разных по высоте и интонированию звуковых форм (сейчас в китайском языке 1 324 слога) [10, с. 117–119].

Если говорить о фонетической системе древнерусского языка, то первые изменения в ней – закономерно для раннего периода эволюции языка (как и для «раннего периода» эволюции человека в онтогенезе или филогенезе) – выглядят хаотичными, то есть необусловленными. Исследователи не могут четко зафиксировать логику всех древнейших фонетических изменений [11, с. 38–90; 13, с. 76–94; 14, с. 45–98; 15, с. 75–169; 16, с. 43–65]. Так, не вполне ясны причины почти повсеместной трансформации праиндоевропейского музыкального ударения в индоевропейское динамическое (например, в сино-тибетских языках, как известно, этого не произошло). Трансформацию праславянского [q] в русское [y] (состоявшуюся не во всех славянских языках) можно объяснить логичным нежеланием произносить носовой

призвук при отсутствии обозначающей его отдельной буквы, а также артикуляционной близостью данных звуков. Но если параллельно происходящее изменение [e] в [’a] тоже можно объяснить указанным нежеланием, то формальную близость между ними зафиксировать сложнее. Изменение [e] в [o] в начале слова не объясняется полностью ни одним алгоритмом. Неизвестна причина развития в древнерусском полногласия (не поддержанного другими славянскими языками), и закон открытого слога – не более чем фиксация сложившегося положения дел, но никак не его объяснение. Возможно, гласные между согласными позволяют четче воспринимать эти согласные, но ведь полногласие охватило только некоторые сонорные, то есть самые вокальные согласные, так что логики в этом не наблюдается, однако можно констатировать свойственный первобытному сознанию повтор (в данном случае – звуковой характеристики): примитивное стремление усилить звучание и без того неплохо звучащего (такое явление логично называть фонетическим плеоназмом). Вторичное смягчение полумягких перед гласными переднего ряда можно объяснить продвижением согласного вперед под влиянием переднего гласного (по логическому закону тождества и языковому закону инерции), но такое влияние не обязательно: его нет во многих других языках. Не поддается логике и по-разному произошла древняя трансформация сочетаний с праславянским [jj] и других сочетаний в начале и середине слова. И, наконец, несмотря на многотрудные старания лингвистов, по-прежнему нераскрытыми остаются причины развития русской редуции.

Однако в целом логичными можно считать падение редуцированных и его последствия. По данным историков языка, в общеславянском, а затем в славянских языках ударение было музыкальным и политоническим [12, с. 67; 14, с. 80; 17, с. 268–269; 18, с. 132–138]. Именно в это время в славянских языках наряду с полными звуками свою различительную (логичную) функцию выполняли звуки редуцированные (и обеспечивали тем самым действие зафиксированного современными лингвистами закона открытого слога). После того как в большинстве славянских языков ударение стало монотонически-динамическим (это, как предполагается, но никак не объясняется, естественный путь акцентного развития индоевропейских языков [19, с. 531], который как обеспечивающий большую звуковую определенность и простоту слова можно считать логически прогрессивным), возникло противоречие в тех случаях, когда под такое сильное по звуковому проявлению ударение стали попадать слабые в звуковом отношении редуцированные (см. противоречивое сочетание «сильный редуцированный» у П.С. Кузнецова [14, с. 99]). Звуки [ъ] и [ь], а также менее частотные редуцированные [ы] и [у] под воздействием ударения переставали быть редуцированными, превращаясь, соответственно, в полные [o] и [e] или [ы] и [у], а в клитической позиции – в силу закона сохранения длительности (то есть сохранения тождества длины) фонетического слова после удлинения ударного звука [14, с. 99] – логично вытеснялись [12, с. 200–286; 13, с. 107–113; 14, с. 99–111; 15, с. 170–179; 16, с. 65–67; 17, с. 46–57; 18, с. 115–117; 20, с. 83–93]. (Только к этому вытеснению и было бы корректным применять термин «падение», который на самом деле нелогично распространяется и на превращение редуцированных в сильные звуки под ударением, при котором редуцированные вовсе не «падают»). Неудачность термина «падение» подтверждается и его синонимическим толкованием в указанной литературе с помощью семантически более подходящего слова *упамя*.) Это изменение фонетической системы, имевшее столько последствий не только для фонетики, но также для словообразования и морфо-

логики, особливо наглядно показує неосознанність логічної перемены в сложившихся условиях. Совершенно очевидно, что к цепи описанных событий привела логичная реакция употребления редуцированных на логичное изменение качества ударения, но эта реакция привела к противоречию: ослаблению смысло-различительной способности древнерусского языка, в котором «чередования гласных и согласных звуков» (закон открытого слога) являлись «важным морфологическим средством образования слов и их форм» [15, с. 246]. Компенсация данного ослабления смысло-различительной способности состоялась за счет обусловленного падением редуцированных расширения системы консонантизма, например за счет большего различия твердых и мягких, а также звонких и глухих фонем, а не позиционно обусловленных звуков, за счет получения нового для языка звука [ѣ] перед глухими и в конце слова. Итак, изменение качества русского ударения логично привело к исчезновению в слабой позиции и усилению в сильной позиции редуцированных, что, в свою очередь, логично привело к усовершенствованию русского консонантизма (хотя оно не коснулось нескольких русских согласных). Трудно с уверенностью говорить о логичности такого, приведшего к сокращению вокализма, явления, как индоевропейская акцентная динамизация (состоявшаяся не только не во всех языковых семьях, но и не до конца последовательно в индоевропейской семье), но последовавшие за ней явления по-своему логичны, поскольку вызваны именно ею. Носители древнерусского языка неосознанно компенсировали ухудшение смысло-различения развитием консонантизма. У них были альтернативные возможности осуществления такой компенсации, например, удвоением гласных, как в финском и эстонском, или создание новых гласных, к примеру, гласных крайне переднего ряда, обозначаемых буквами *e* и *i*, как во французском, но носители русского языка восприняли только возможность совершенствования согласных. Скорее всего, это было поверхностно-случайное, а не альтернативное – с осуществлением выбора – восприятие такой возможности.

Другим свидетельством стихийной, но не всегда абсолютной логичности в сфере русского вокализма является действие закона аналогии [12, с. 248–266]. Например, при склонении память о превратившемся в полный звук редуцированном проявлялась в выпадении данного звука в косвенных падежах: *сон* (из *сънь*) – *сна*, *день* (из *дьнь*) – *дня*. Однако по простой аналогии с этим явлением выпадение гласного стало происходить и в словах, где данный гласный изначально был полным: *ров* (из *ровь*) – *рва*, *лед* (из *ледь*) – *льда* [13, с. 112; 15, с. 182–183]. П.С. Кузнецов пишет: «Аналогия – один из основных факторов преобразования морфологического строя языка, в ней проявляется обобщающая работа человеческого мышления, результатом которой является усиливающая (-ся? – С. П.) тенденция выражать подобные значения одними и теми же средствами» [14, с. 179]. Однако такая «обобщающая работа человеческого мышления», в целом возможная при абстрактности мышления, обеспеченной альтернативностью восприятия конкретного и обобщенного, часто оказывается нивелирующей существенные различия и потому является лишь поверхностно коррелирующей с логическим законом тождества, когда, обобщая, носители языка поверхностно воспринимают только преимущества обобщения, но синкретично не воспринимают сопровождающий такое обобщение ущерб для смысло-различения. Однако в данном случае упрощающая произношения вокальная аналогия такого ущерба не наносит, поскольку, возможно, лишь на данном этапе развития языка, не приводит к омонимии.

При изменении [e] в [o] не в начале слова наблюдается два достаточно разных явления. С одной стороны, это относительно логичное фонетическое изменение [e] в [o] перед лабиализованными твердыми согласными под действием распространенной в русском языке регрессивной ассимиляции (*[нес]* – *[нос]*). Данное изменение можно считать относительно логичным потому, что регрессивная ассимиляция, обеспечивающая удобство произношения путем поверхностно воспринятой возможности адаптации характеристик предшествующего звука к характеристикам звука последующего, вряд ли может быть признана работающей на большее смысло-различение. Как известно, к XVI веку это регулярное изменение прекратилось, возможно, по причине обеспечивающей большее смысло-различение делабиализации к этому времени твердых согласных, об этом исследователи умалчивают. С другой стороны, наблюдается поверхностно воспринятая возможность аналогии изменения [e] в [o] не перед твердыми согласными, то есть на конце слова (*[мо]о*) под влиянием [*окно*], [*оно*], и непременно с ударением на -о при аканье) и перед мягкими (*ве[сол]енький* – под воздействием однокоренного *ве[сол]ый*) [13, с. 129–135; 14, с. 130–135; 15, с. 195–202; 16, с. 83–87; 17, с. 59–67]. Однако такие очередные, стихийно предпринятые носителями русского языка типичные для флективных языков упрощающие и обобщающие действия, которые создали трудности при изучении русского языка как иностранного, но в ходе познания и номинации познанного не привели к омонимии, тоже не обусловили ослабления смысло-различительной способности русского вокализма.

Несмотря на смысло-различительную полезность большого количества звуков, одним из требований смысло-различительной ясности языков является нежелательность сосуществования похожих звуков, так как при восприятии на слух их трудно дифференцировать [4, с. 340]. Зафиксировать указанную нежелательность можно лишь при восприятии похожих звуков как проблемной альтернативы. В результате такого альтернативного восприятия логически естественными представляются слияние звука [e] = [ue] с похожим частотным [e] или (реже) с похожим [u], а дифтонга [yo] с формально близким частотным [o] [13, с. 126–129; 14, с. 137–143; 15, с. 199, 202–209; 16, с. 87–97; 17, с. 69–75; 20, с. 93–97]. Такой уход из вокального инвентаря дифтонгов, состоявшийся по причине их замены очень похожими и, что немаловажно, более частотными одиночными звуками, то есть по тоже своего рода аналогии, квазианалогии, к ослаблению смысло-различения не привел.

Развитие редукции гласных в безударных слогах – явление, причина которого пока не имеет удовлетворительного научного объяснения [13, с. 135–142; 14, с. 146–157; 15, с. 214–230; 16, с. 97–111; 17, с. 75–85], как падение редуцированных и замену дифтонгов квазианалогичными одиночными звуками, звукодифференцирующим назвать трудно. В то же время невозможно не заметить, что такая редукция, как и в описанной выше истории с дифтонгами, выглядит по-своему логичной квазианалогией. Создается впечатление, что носители языка подсознательно конвенционализировали правило: ударные и клитичные [o] и [a], [e] и [u] должны быть если не одинаковыми (как более полувека упрощенно учат изучающих русский язык иностранцев на подготовительных факультетах), то очень похожими – для удобства произношения. В защиту такой разновидности редукции, как аканье, свидетельствует тот факт, что нелегко найти исконно русские примеры, в которых аканье приводит к омонимичному смешению слов, можно привести лишь примеры заимствований:

компания – кампания. Из этого следует, что при появлении и закреплении аканья, то есть в период отсутствия в русском языке большого количества заимствованных слов, вызванных аканьем, недостатков смысловозначения не было, а смешиваемых из-за аканья заимствований в современном русском языке не так много, чтобы возникла потребность в стихийном отказе от аканья. В отношении неразличения клитических [e] и [u] в устной речи исконно русские примеры имеются: *преумножить – приумножить*, но всё же не в таком количестве, чтобы возникла потребность в отказе и от этого вида редукции.

В XX веке особенно распространенным и в то же время необратимым стало восприятие такой возможности оптимизации звукового строя языка, как «отказ от переноса ударения на предлог», когда предлог – односложный (типа *выйти из леса, поднять на смех*) [21, с. 376–379], что, безусловно, логично по не ущербной для смысловозначения аналогии, ведь, как правило, выполняющее смысловозначительную функцию ударение свойственно словам, относящимся к знаменательным частям речи. Обеспечивает такую логичность альтернативное восприятие, поскольку именно оно позволяет сопоставить частное и общее явления как противоречащие друг другу и разрешить это противоречие.

Постепенно – по аналогии с большинством – происходит смещение ударения у бесприставочных возвратных глаголов с подвижным ударением с постфикса на основу: не *дался*, а *далься*, не *родился*, а *родился* [21, с. 381–383], что тоже, будучи обусловленным показанным выше механизмом альтернативности восприятия, логично по шадящей для смысловозначения аналогии, так как постфиксальное ударение выглядит исключением из общей тенденции.

Выводы. Таким образом, рассмотрение исторических преобразований русского вокализма с точки зрения перцептивно-логической эволюции позволяет говорить о том, что обладающие в целом альтернативным восприятием носители русского языка, подсознательно стремясь обеспечить возможности смысловозначения, оптимизируют систему русских гласных, компенсируя ее потери развитием консонантизма и совершенствуя удобство произношения гласных по обусловленной альтернативностью восприятия аналогии не в ущерб смысловозначению. Однако с точки зрения большей абстрактности восприятие только этих двух возможностей указанной оптимизации является свидетельством достаточно поверхностного, свойственного носителям всех языков, восприятия возможности обеспечить большую степень смысловозначения.

Представляется симметрично целесообразным изучение перцептивно-логической эволюции русского консонантизма.

Литература:

1. Серебренников Б.А. Язык как исторически развивающееся явление. Проблема прогресса в развитии языков / Б.А. Серебренников // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1970. – С. 302–307.
2. Юдина Н.В. Русский язык в XXI веке: кризис? эволюция? прогресс? / Н.В. Юдина. – М.: Гнозис, 2010. – 293 с.
3. Попов С.Л. Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект: дисс. ... докт. филол. наук / С.Л. Попов. – Харьков, 2015. – 453 с.
4. Бурлак С. Происхождение языка: Факты, исследования, гипотезы / С. Бурлак. – М.: Астрель CORPUS, 2011. – 464 с.
5. Барулин А.Н. К аргументации полигенеза / А.Н. Барулин // Разумное поведение и язык. Вып. 1: Коммуникативные системы животных и язык человека. Проблема происхождения языка / сост. А.Д. Кошелев, Т.В. Черниговская]. – М.: Языки славянских культур, 2008. – С. 41–58.
6. Рижский И.С. Введение в круг словесности / И.С. Рижский // Хрестоматия по истории русского языкознания: [учеб. пособ. для филол. спец. ун-тов и пед. ин-тов] / под ред. Ф.П. Филина. – М.: Высш. школа, 1973. – С. 37–39.
7. Эльконин Д.Б. Детская психология: [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Д.Б. Эльконин; ред.-сост. Б.Д. Эльконин. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 384 с.
8. Постовалова В.И. Историческая фонология и ее основания. Опыт логико-методологического анализа / В.И. Постовалова / отв. ред. Б.А. Серебренников. – 2-е изд., доп. – М.: КомКнига, 2006. – 232 с.
9. Вишняцкий Л.Б. Человек в лабиринте эволюции / Л.Б. Вишняцкий. – М.: Весь Мир, 2004. – 156 с.
10. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление / Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
11. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Буслаев. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.
12. Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода истории русского языка / А.А. Шахматов. – М.: Индрик, 2002. – 424 с.
13. Черных П.Я. Историческая грамматика русского языка / П.Я. Черных. – 3-е изд. – М.: Учпедгиз, 1962. – 376 с.
14. Борковский В.И. Историческая грамматика русского языка / В.И. Борковский, П.С. Кузнецов. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 1965. – 554 с.
15. Иванов В.В. Историческая грамматика русского языка: [учеб. для студентов филол. спец. фак. ун-тов и пед. ин-тов] / В.В. Иванов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1983. – 399 с.: ил.
16. Горшкова К.В. Историческая грамматика русского языка: [учеб. пособ. для ун-тов] / К.В. Горшкова, Г.А. Хабургаев. – М.: Высш. школа, 1981. – 359 с.
17. Соболевский А.И. Лекции по истории русского языка / А.И. Соболевский; предисл. В.К. Журавлева и И.В. Журавлева. – 5-е изд., стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 328 с.
18. Дурново Н. Очерк истории русского языка / Н. Дурново. – М.-Л.: Госиздат, 1924. – 376 с.
19. Виноградов В.А. Ударение / В.А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 530–531.
20. Булаховский Л.А. Исторический комментарий к русскому литературному языку / Л.А. Булаховский. – 5-е изд., доп. и перераб. – К.: Учпедгиз, 1958. – 488 с.
21. Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX–XXI веков / Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН; отв. ред. Л.П. Крысин. – М.: Языки славянских культур, 2008. – 712 с.

Попов С. Л. Щодо перцептивно-логічної еволюції фонетичного ладу російської мови: голосні

Анотація. У статті подається когнітивно-історичне дослідження перцептивно-логічної еволюції фонетичного ладу російської мови, здійснене на прикладі голосних. Такий підхід передбачає підвищену увагу до сприйняття й логіки в їх еволюції.

Ключові слова: сприйняття, логіка, еволюція, фонетика, голосні.

Popov S. Revisiting the perceptually-logical evolution of the phonetic system in Russian language: vowels

Summary. The article presents the cognitive and historical research of perceptually-logical evolution of the phonetic system in Russian language carried out as exemplified in the vowel sounds. This approach implies increased attention to perception and logic in their evolution.

Key words: perception, logics, evolution, phonetics, vowels.

Сіроштан Т. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

АБСТРАКТНІ ІМЕННИКИ В СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ «МАЛОЇ ПРОЗИ» ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті визначено місце абстрактних іменників у словотвірній системі української мови, проаналізовано лексико-словотвірні типи абстрактних іменників на прикладі оповідань сучасних українських письменників.

Ключові слова: словотвірна категорія, словотвірний тип, абстрактні іменники, суфікс, формант.

Постановка проблеми. Абстрактні назви, пов'язані з вираженням важливих соціально-політичних, філософських, етичних і естетичних уявлень, давно й активно досліджувалися в українському та зарубіжному мовознавстві (праці П. Білоусенка, І. Ковалика, Н. Медведовської, В. Німчука, З. Піскозуб, Л. Полюги, О. Потебні, Н. Томи, І. Чепіги, Л. Чернейко, В. Шадури й ін.). До категорії абстрактності науковці зараховують слова, які не здатні викликати жодних візуальних образів у свідомості або пам'яті, не мають конкретно-речового вираження, співвідносяться передусім із внутрішнім світом людини, її моральними й психічними властивостями, розумовим складом, рисами характеру, а також які позначають явища довколишнього світу, суспільні поняття тощо. Сьогодні автентична абстрактна лексика суспільно-політичної, наукової, духовної та інших галузей життя людини є особливо актуальною, такою, що потребує вивчення, поширення й навіть популяризації, адже кількість абстрактних іменників у словниковому складі є суттєвим показником рівня розвитку мови загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття абстрактності в українській мові видається доволі очевидним і достатньо вивченим, але водночас остаточно не з'ясованим, оскільки дотепер не визначено коло таких іменників і загальноприйняті критерії зарахування лексики до абстрактної чи конкретної. Це пояснюється різними підходами до встановлення абстрактності – на рівні семантики, граматики або синтагматики. Не висвітленою залишається й сама сутність класу абстрактних імен, адже мовознавці використовують такі формулювання, як «категорія абстрактності», «лексико-граматична група», «лексико-граматичний розряд» тощо.

Абстрактна лексика як сукупність слів із узагальненим значенням якості, властивості, стану, дії, на думку вчених, з'являється на вищому рівні розвитку мислення й відображає «систему світоглядних цінностей, уявлень людини про світ, про себе, про ставлення до іншої людини, до добра і зла, тобто абстрактна лексика виражає інтелектуальну, духовну та емоційну діяльність людини» [6, с. 288]. Відповідно, сама категорія абстрактності не є суто лінгвістичним явищем, а становить одне з центральних понять логіки й філософії, перебуває в діалектичній єдності з категорією конкретного.

Згідно з визначенням у філософії, терміном «абстрактний» називають «неповне, однобічне знання про досліджуваний об'єкт; наукові поняття, отримані методом ідеалізації; рівень

пізнання, яке здійснюється за допомогою мислення і є протилежним до чуттєвого, конкретного, наочного» [7, с. 7], тобто абстрактність є невід'ємною стороною конкретності, виявляється на її основі, кожне конкретне поняття складається із сукупності абстрактних уявлень, які його утворюють (натомість у мові абстрактна лексика функціонує самостійно, є рівноправною з конкретною). Логічні й філософські категорії легко потрапляють до мови, засвоюються нею, поступово стають лексичними та граматичними, оскільки мова завжди фіксує результати пізнання й усвідомлення навколишньої реальності. Отже, переосмислення цієї логіко-філософської категорії призвело до формування лексико-граматичного розряду абстрактних іменників і відповідної словотвірної категорії.

Питання категорійного статусу абстрактності в сучасному мовознавстві є дискусійним. Це пояснюється тим, що між різними типами лінгвістичних категорій, зокрема між граматичними та семантичними, спостерігаються певні зв'язки, оскільки план вираження (граматична категорія) часто співвідноситься у свідомості мовців із планом змісту (лексико-семантичною категорією), тобто фактично йдеться про різні рівні узагальнення. Категорію абстрактності варто кваліфікувати як універсальну, тобто таку, що пронизує всі мовні рівні. З іншого боку, вона виходить за межі суто мовних категорій і здатна реалізовуватися в інших, позамовних сферах, тому є і власне категорійною (за визначенням А.П. Загнітка [2, с. 16–21]).

Якщо враховувати тільки семантичний критерій, то до абстрактних слів варто зарахувати не лише іменники, а й прикметники, дієслова й інші частини мови. Проте у вітчизняному мовознавстві питання абстрактності стосується переважно іменника, оскільки до уваги беруться також граматичні показники, зокрема нездатність утворювати корелятивні форми однини та множини (більшість уживається лише в однині) і сполучатися з означено-кількісними числівниками.

У словотвірній системі української мови абстрактні іменники утворюють дериваційну категорію, тобто становлять «сукупність похідних слів, що мають твірні, які належать до тієї самої частини мови, наділені спільним словотвірним значенням і використовують однаковий спосіб словотворення» [3, с. 618]. Категорія абстрактності представлена лексико-словотвірними типами іменників, які мають спільне дериваційне значення й утворюються переважно від дієслівних і прикметникових основ за допомогою певного набору словотвірних засобів – суфіксів зі значенням узагальненості. Мовознавці наголошують, що словотвірна структура абстрактних іменників оформлюється за допомогою таких суфіксів: *-анн(я)*, *-енн(я)*, *-інн(я)*, *-н(я)*, *-ин(а)*, *-б(а)*, *-ість*, *-оц(і)*, *-ок*, *-ств(о)*, *-изм (-ізм)* [1, с. 66–67].

Отже, якщо брати до уваги словотвірні особливості аналізованої лексики, то варто виділити такі основні групи слів:

1) абстрактні іменники на позначення предметної дії або стану (девербативи); 2) абстрактні іменники на позначення предметного якісного стану (деад'єктиви); 3) абстрактні іменники на позначення узагальнених понять (десубстантиви). У межах кожної з наведених груп виділяються словотвірні типи з різними афіксами й більш конкретними лексико-словотвірними значеннями.

Аналіз оповідань сучасних українських письменників [4] дав змогу виділити такі лексико-словотвірні типи абстрактних іменників:

1. Віддієслівні похідні на позначення узагальненої дії, процесу, стану утворюють лексико-словотвірні типи найменувань почуттів, психічних станів, особливостей інтелекту, назв різноманітних дій, процесів; найменувань звичаїв, обрядів, традицій; суспільних реалій тощо.

1.1. Назви почуттів, психічних станів, особливостей інтелекту на **-анн(я)**, **-інн(я)**, **-енн(я)** в аналізованих текстах спостерігаються дуже часто: *виникає бажання запитати* (Г. Вдовиченко, с. 8); *станеться збіг очікувань* (Г. Вдовиченко, с. 9); *ставало об'єктом бажання та активного замишування* (Н. Гурницька, с. 34); *для свого задоволення* (Г. Вдовиченко, с. 15); *він скинув із себе заціпеніння* (Г. Вдовиченко, с. 16); *немає гострого розчарування чи невдоволення тим, як складається життя* (Н. Гурницька, с. 39); *збирало нектар з квітів для творчого натхнення* (Д. Корній, с. 114).

Рідше трапляються похідні з формантом **-j(а)**: *у напівсні усміхнулася відчуттю лагідного тепла* (Н. Гурницька, с. 32); *її власні почуття до Львова були родовими, в'язали її з містом невидимими ниточками, як дитя з мамою* (Л. Олендій, с. 129).

Обстежені джерела фіксують також назви із зазначеною семантикою, утворені за допомогою нульового форманта, наприклад: *сон приносить відпочинок, а смачна їжа – насолоду* (В. Гранецька, с. 97); *їхні погляди зустрілися, і вона, відчувши до нього довіру, відповіла* (Л. Олендій, с. 128).

1.2. Найменування різноманітних дій, процесів із указівкою на їх перебіг, протяжність у часі на **-енн(я)**, **-анн(я)**, **-інн(я)** утворюють продуктивний лексико-словотвірний тип абстрактних іменників: *нареши могла дозволити собі розкрити некапатного пробудження* (Н. Гурницька, с. 33); *І між ними зав'язалося листування* (В. Гранецька, с. 84); *дріботіння дощу по віконній шибі* (Д. Корній, с. 110); *Подруги відволіклися від споглядання створення модерних картин* (Л. Олендій, с. 124) тощо.

Доволі поширеними є деривати з матеріально невираженим формантом, які мають у семантичній структурі відтінок результативності, завершеності: *чи станеться збіг очікувань* (Г. Вдовиченко, с. 9); *напівлітнього плину часу* (Н. Гурницька, с. 33); *вчасно реагував на зміни в житті Львова* (Н. Гурницька, с. 34); *Замість розповіді про шлюб із Левком* (В. Гранецька, с. 88); *Останній місяць року збирається до втечі, як і я* (О. Деркачова, с. 224); *Завжди знаходилося виправдання зрадам* (Д. Корній, с. 114); *Туристичне місто дарує мешканцям і гостям розваги* (Л. Олендій, с. 124); *вийшли у прохолоду осіннього ранку і взяли керунок на Високий Замок* (Л. Олендій, с. 130) від *прохолодити*.

Поширеними є деривати на **-ств(о)**: *поспішали на будівництво* (Г. Вдовиченко, с. 17); *З першого знайомства* (Л. Олендій, с. 130).

Трапляються також похідні із суфіксом **-аці(я)**: *усе було за правилами, без несподіванок та імпровізацій* (Г. Вдовиченко, с. 7); *щойно після реставрації* (Г. Вдовиченко, с. 16); *пережити німецьку окупацію* (Н. Гурницька, с. 34).

Інші форманти спостерігаються в словотвірній структурі незначної кількості абстрактних іменників із указаною семантикою. Суфікс **-ок**: *сон приносить відпочинок* (В. Гранецька, с. 97); *Ми рідко виходимо на зв'язок* (В. Гранецька, с. 104). Формант **-j(а)**: *стаю холодною кавою, не придатною до пиття* (Д. Корній, с. 114). Суфікс **-к(а)**: *виглядатиме наче вигадка* (Г. Вдовиченко, с. 21); *у Львові отримали власне обличчя з сезонною пропискою* (Л. Олендій, с. 124).

1.3. Назви звичаїв, обрядів, традицій творяться за допомогою нульового суфікса: *Ти не прийшов ані на похорон, ані на поминки...* (Д. Корній, с. 115) від *похоронити*. До цієї ж групи можна зарахувати іменник на **-ин(и)**, що вживається тільки в множині: *Той спогад про відвідини італійського міста* (Л. Олендій, с. 127).

1.4. Наукові терміни, уживання яких у художньому тексті є доволі обмеженим, трапляються як виняток. Наприклад, на **-енн(я)**, **-анн(я)**: *Перечіпаєшся на деяких словах, закінчення ковтаєш* (Д. Корній, с. 116); *вмовкла, шукаючи вдале порівняння* (Л. Олендій, с. 125).

2. Відприкметникові похідні, що вказують на узагальнену ознаку, об'єднують назви властивостей, які сприймаються органами чуття людини; найменування рис характеру, особливостей поведінки, психічного стану; назви абстрактних ознак, пов'язаних із суспільним життям, довколишнім середовищем.

2.1. За допомогою суфікса **-ість** утворюються іменники на позначення властивостей, які сприймаються органами чуття людини: *рятуватимуть нас від вечірньої сирості* (Г. Вдовиченко, с. 7); *І продовжую варити каву. Таку, як ти любиш, – густу, смолянну, темну, з гвоздикою, корицею та терпкістю* (Д. Корній, с. 117).

Суфікс **-от(а)** в словотвірній структурі таких похідних спостерігається нечасто: *не розгубила твоєї чистоти й безпосередності* (В. Гранецька, с. 106).

2.2. Назви узагальнених рис характеру, особливостей поведінки, психічного стану людини оформлюються за допомогою суфікса **-ість**: *відкритість до оточення, щирість і віра у те, що навіть горе та труднощі – тимчасові* (Н. Гурницька, с. 39); *не розгубила твоєї чистоти й безпосередності* (В. Гранецька, с. 106); *Скільки кроків від кохання до байдужості – я тепер знаю, набагато більше* (Д. Корній, с. 115).

2.3. Назви узагальнених ознак, пов'язаних із суспільним життям людини, її діяльністю, стосунками в колективі, довколишнім середовищем найчастіше творяться за допомогою форманта **-ість**: *Творчість генія потребувала постійних «свіжих емоцій»...* (Д. Корній, с. 114) від *творчий*; *Згодом я згадала про цю небалість* (В. Гранецька, с. 106) від *небалій*. Рідше трапляються похідні на **-ок**: *лишалася байдужою до обіцянок* (В. Гранецька, с. 98) від *обіцяний*; та окремі деривати із суфіксом **-ощ(і)**: *горе та труднощі – тимчасові* (Н. Гурницька, с. 39). У словотвірній структурі деяких іменників спостерігається нульовий формант: *Квартиру з меблями і техніку було продано за безцінь* (В. Гранецька, с. 92).

2.4. Фізичні якості, властивості предметів передаються деад'єктивами на **-ість**: *художнику для справжньої творчості потрібна барвистість* (Д. Корній, с. 120); *Стіни прикрасила фотопейзажами, створивши ілюзію присутності в квартирі живої флори* (Л. Олендій, с. 126); *Відколи разом, у цю кав'ярню зазирали часто, і не лише через близькість до її квартири* (Л. Олендій, с. 128).

Окремі деад'єктиви з такою семантикою утворюються за допомогою форманта **-ин(а)**: *сялючий порожниною, з рахованими пасажирами трамвай* (Л. Олендій, с. 130).

2.5. В аналізованих текстах спостерігаються також окремі наукові терміни відприкметникового походження: *музична топальність* *вибраного твору з життєвими хвилюваннями, що шматували серце співака* (Л. Олендій, с. 127).

3. Десубстантиви на позначення абстрактних понять уживаються в обстежених текстах нечасто й мають різноманітну семантику.

3.1. Абстрактні найменування, які позначають властивість, стан або заняття особи, названої мотивувальним словом, творяться за допомогою суфікса **-ізм**: *набралася досвіду та професіоналізму* (Н. Гурницька, с. 38).

3.2. Назви почуттів, емоцій передаються іменниками на **-ок**: *Перша крапля дощу скорботно й зі смутком падає на плакат* (Д. Корній, с. 122), *певно, від смута*.

3.3. Деякі абстрактні назви творяться від інших абстрактних іменників з метою уточнення, деталізації вже позначених узагальнених ознак за допомогою префіксів: *Нещастя єдиної доньки підкосило й батьків* (В. Гранецька, с. 93); *Очі на півсвіту* (Д. Корній, с. 120).

3.4. Назви наукових понять, напрямів, галузей наук передаються іменниками, у словотвірній структурі яких виділяється суфікс **-ізм**: *про модернізм, новий український авангард у живописі* (Д. Корній, с. 112); а також окремими похідними на **-ик(а)**: *потім переведені у мелодіку твого голосу* (Д. Корній, с. 117).

3.5. Деякі десубстантиви з абстрактним значенням є складними іменниками: *Та й Роман вважає, що цього робити не слід, бо від надмірного самоаналізу й самозаглиблення можна просто збожеволіти* (В. Гранецька, с. 109); *Скільки їх було: для натхнення, для самоповаги, для творчого збагачення...* (Д. Корній, с. 114).

3.6. Окремі абстрактні найменування варто кваліфікувати як конфіксальні утворення: *Над містом у вигляді перших несміливих сніжинок кружляло передвістя близької зими* (Л. Олендій, с. 130), *певно, від вість; впадала у безпам'ятство, марила і прокидалася* (В. Гранецька, с. 93) від *пам'ять*.

Отже, згідно з нашими спостереженнями, у сучасній українській мові найбільш уживаними у віддієслівному словотворі виявилися форманти **-енн(я)**, **-анн(я)**, **-інн(я)** та нульовий суфікс, які оформлюють лексико-словотвірні типи назв почуттів, психічних станів і особливостей інтелекту, а також найменування різноманітних дій, процесів. Серед деад'єктивів найпоширенішими є похідні на **-ість**, що позначають властивості й ознаки, які сприймаються органами чуття людини, та риси характеру, особливості поведінки.

Висновки. Отже, категорія абстрактності є властивою логіці, філософії, лінгвістиці. Абстрактні слова перебувають у точці перетину мови і свідомості, мовлення й думки, здатність до абстрагування забезпечує сама мова [5, с. 16]. Структура та

лексичне наповнення аналізованої категорії неоднорідні й неоднозначні, адже складність самої природи абстрактних слів зумовлює неоднакові погляди вчених. Оскільки категорія абстрактних іменників об'єднує слова за семантичними, граматичними і словотвірними ознаками, саме одночасне врахування всіх цих критеріїв дасть змогу визначити чіткі межі категорії абстрактності. На нашу думку, лише комплексний аналіз із залученням діахронічних даних надасть можливість отримати найбільш точне вирішення цього питання.

Література:

1. Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / О.Т. Волох, М.Т. Чемерисов, С.І. Чернов. – К. : Вища школа, 1989. – 334 с.
2. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії : [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 338 с.
3. Клименко Н.Ф. Словотвірна категорія / Н.Ф. Клименко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 618–619.
4. Львів. Кава. Любов : збірка / укл. і передм. Н. Нікалео. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 272 с.
5. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л.М. Полюга. – К. : Наукова думка, 1991. – 240 с.
6. Тома Н.М. До проблеми визначення абстрактної лексики / Н.М. Тома // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – Вип. 34. – К., 2011. – С. 288–292.
7. Тома Н.М. Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.М. Тома. – К., 2012. – 19 с.

Сероштан Т. В. Отвлеченные существительные в словообразовательной системе современного украинского языка (на материале «малой прозы» начала XXI века)

Анотация. В статье определено место отвлеченных существительных в словообразовательной системе украинского языка, проанализированы лексико-словообразовательные типы абстрактных существительных на примере рассказов современных украинских писателей.

Ключевые слова: словообразовательная категория, словообразовательный тип, отвлеченные существительные, суффикс, формант.

Siroshtan T. The abstract nouns in the word-building system of modern Ukrainian language (based on the “short prose” of the beginning of the XXI century)

Summary. The article denotes the place of abstract nouns in word-building system of the Ukrainian language, analyzes the word-forming types of abstract nouns in the example of short stories by contemporary Ukrainian writers.

Key words: derivative category, word-forming type, abstract nouns, suffix, formant.

Циганок І. Б.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Чеботар К. С.,

магістрант кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

КОНЦЕПТИ ХЛІБ І ВОДА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ НАДДУНАВ'Я

Анотація. Статтю присвячено вивченню особливостей словесного вираження двох ключових культурологічних концептів – *хліб і вода*, які позначають життєво важливі реалії для людини. Джерельною базою дослідження слугували лінійні діалектні тексти, що є зразками українських говірок Наддунав'я. Виявлено широкий спектр найменувань хлібних виробів, на відміну від назв води. Її, як і хліб, традиційно використовують у всіх сімейних обрядах. Вербалізацію означених концептуальних понять спостережено на лексичному мовному рівні.

Ключові слова: говірка, культурологічний концепт, емпіричний концепт, лінійний діалектний текст.

Постановка проблеми. Одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики є й вивчення концептуальних понять, адже зі зміною лінгвістичної парадигми знань на початку XXI століття змінилися й пріоритети мовознавчих досліджень: рівневі системні описи мовних фактів замінено когнітивними. Відтак особливої популярності набули дослідження концептів і концептосфер окремих дискурсів: художніх текстів, ідіостилів, естетичних напрямів тощо.

У науковій літературі концепти прийнято диференціювати на емпіричні, тобто примітивні, і культурологічні. Деякі мовознавці перші розглядають як кореляти других. В. Івашенко із цього приводу зазначає, що, описуючи той чи інший концепт лише як наївно-побутове осмислення, дослідник залишає поза увагою власне художнє та наукове бачення такої одиниці в певному соціумі [1].

Під концептами етнокультури розуміють калейдоскопічні ментально-мовні утворення, які містять у собі різноманітні ментальні структури і пронизують усі сфери людської діяльності, саме тому їх варто науково обґрунтувати як наївно-побутові й разом із тим релігійні, міфологічні одиниці [1; 2]. Наївно-побутові концепти – це такі утворення, котрі виявляють себе насамперед у повсякденних розмовних практиках, у літературному й діалектному мовленні. Однак, на нашу думку, як тільки емпіричний концепт мовці починають уживати в культурному, історичному, релігійному контекстах, він стає культурологічним. Саме такими можна вважати концептуальні поняття *хліб і вода*.

Мета статті – подати опис концептуальних понять *хліб і вода*, слововжиток яких зафіксовано в українських говірках Наддунав'я. У ході фронтального аналізу цих найменувань було виявлено їх ритуальну функцію в усіх сімейних обрядах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексика на позначення традиційних сімейних обрядів становить одну з найдавніших тематичних груп діалектної мови. У динаміці вона

детально відображає всі зміни як самих реалій, так і способи їх номінації. Обрядові номени засвідчують тенденції чіткого просторового розташування, яскраво репрезентують спільне та відмінне в родинних обрядах етносів, а на мовному рівні – усі семантичні процеси, які відбуваються в лексичному складі тієї чи іншої говірки. Дослідження в такому аспекті важливе для поліетнічного та полімовного Наддунав'я, «лінгвальна феноменальність» якого, за словами П. Гриценка, полягає в такому: «а) у його латеральності – говірки кожної з мов (української, російської, румунської, гагаузької) становлять або межову зону поширення, або діалектну анклав (болгарські) в іншодіалектному оточенні; б) у мовній діалектній строкатості – наявності умов для багатосторонніх афронтальних контактів; в) у змінах наддіалектних форм комунікації: літературними мовами, які в різний час мали неоднакову сферу поширення, у регіоні (в усьому чи його частинах) були російська, румунська, українська, болгарська» [3, с. 3].

Як свідчить наша вибірка, на весіллі з хлібом в українських селах молодих зустрічають батьки. Наприклад, у Семенівці Білгород-Дністровського району: *ж'є'н'іх при'ходит' з'хл'і'бом за'н'є'в'єсто'ю / тор'зу'єц' :a//*, у с. Пшеничне Саратського району Одеської області хлібом проводжають молоду з її посагом до молодого додому: *бат'ко де'р'жєв'у'ру'ках | круг'ли' | ве'лики' | хл'і'б на ру'шні'ку / 'мату' / і'кону' //*.

У досліджуваних українських говірках Наддунав'я зафіксовано такі лексеми: укр. *хл'і'б до |сто'лу; к'ор'о'ва'ј, |шишки', |лежен' |, |дивен' |*.

Концептуальна назва *хліб* позначає «харчовий продукт, що випікається з борошна. У цьому значенні слово відоме у слов'янських мовах з найдавнішого періоду. Уважається запозиченим із германських мов: гот. *hleits*, дв-нім. *hlieb*, сучасна форма *хліб* розвинулася з др-рус. *хлѣбъ*. Давньогр. і ст.-сл. *хлѣбъ* розвинулося з псл. **xleibъ*. Припускається також, що слов. **xhliebъ* і герм. *hlieb* запозичені з мов балтів. Пор.: лит. *klepos* «хліб», лтш. *klaips* – «буханка, каравай» [4, с. 464].

Загальноприйнятої етимології іменника *коровай* немає. За Етимологічним словником української мови, «коровай; млинець із пшонаного борошна»; р. каравай «велика кругла хлібина; [коровай]», ... бр. каравай «тс», п. *коговай* «весільний обрядовий хліб»... болг. [каравай] «калач; обрядовий хліб», кравай [карвай] «тс.», м. *кравай* «коровай; круг, кружало (сиру, воску тощо)», схв. *краваль* «калачі і напої, що приносять як подарунок на весілля» ..., подарунок (частіше корж або калачі) для породіллі; маленький круглий святковий хліб; калач», слн. *кравай* (*kravaj*, *kravaj*) «хліб, велика хлібина, коровай», р. – цсл. *коровай* «хліб», цсл. *кравай* «тс.»; псл. **когвай* «коровай»... Це

слово похідне від псл. *korva «корова», зумовлене, очевидно, поширеною у слов'ян подібністю обрядових булочних виробів за формою до корови взагалі чи її голови з рогами або вимені ... [5, с. 35]. Найбільш поширена його форма – висока кругла паляниця, оздоблена квітами, шишками, пташками з тіста.

В українській наддунайській говірці с. Трудове Кілійського району, крім найменування *коровай*, інформантами було названо лексему *лежень*: у^д і^вч^ини п^еч^ут' *к*руглий *к*оро^вай / а у^хло^ц'а п^еч^ут' *п*родов^зу^ватий / *л*ежен' / *к*ра^сиво *у*кра^ша^юч' :а / *к*а^не^жки *с*та^вл'а^ц' :а / і *с*ні^ва^ют' //.

Відомо: коровай і лежень на весіллі мають символічне значення і відображають своїми формами образ жіночого та чоловічого начал. У науковій літературі зазначено, що лежень – весільний обрядовий хліб, різновид калача. Проте лежень робили завжди овальним і великим – як із плетінки, так і з цілої довгастої хлібини. Зверху, подібно до короваю, прикрашали оздобами з тіста. Лежень возили молоді до нової родини: молодий – для тещі, молода – для свекрухи. Ділили його на другий день весілля, а доти він лежав на столі перед молодими, чекаючи своєї долі (звідти, мабуть, і його назва). Лежень найбільш характерний для Лівобережної України, частково для Півдня. У деяких районах Полісся лежем називали різдвяний хліб, який лежав на столі протягом усіх святків аж до Водохреща [6].

У словнику весільної лексики слобожанських говірок І. Магрицької зафіксовано лексему *коровай* зі значеннями: 1) 'коровай молодого'; 2) 'коровай молоді'; 3) 'хліб для обдаровування друзів'; 4) 'хліб періоду сватання'; 5) 'хліб для обміну між сім'ями наречених'; 6) 'хліб, який вручають священникові за те, що повинчав молодих' [7, с. 40]. За словами Л. Артюх, на півдні Поділля, Буковині, у Карпатах калачі виконували функцію короваю, їх там випікали багато – для обдарування на застіллі, для почесних батьків, для обміну між родами, для даровизни тощо. У тих районах, де випікали коровай, калачі мали допоміжні, менш престижні функції: ними обмінювалися роди, маленькими калачами запрошували на весілля; великі дарували на презві. Аналогічні функції на Півдні виконував *дивень*, на Поліссі – *верч*, на Полтавщині та Слобожанщині – *лежень* [6].

У говірці с. Пшеничне Саратського району Одеської області зафіксовано лексему *дивень*: *к*оро^вай / *д*ивен' / *т*ак *н*аз^и *в*а^юч'а // . Пояснити назву інформант не змогла. Однак у Словарі української мови Б. Грінченка надано таке тлумачення: «Хлѣб у видѣ толстаго кольца; его пекуть на свадьбу для невѣсты, которая должна сквозь него посмотреть на гостей» [8, с. 381–382].

В українських говірках окрему підгрупу становлять назви весільних хлібців невеликих розмірів, фігурок із тіста, що мають різні назви, як-от: *шишка*, *верч*, *калачик* [9], *зуска*, *голубка*, *качка* [7]. У досліджуваних українських говірках Наддунав'я також зафіксовано номен *шишки* зі значеннями: 1) 'весільне печиво у вигляді булочок із прикрасами у формі зубчиків, призначене для запрошення та обдарування гостей, ритуальних викупів'; 2) 'прикраси з тіста на короваї у вигляді шишки'; 3) 'центральна прикраса з тіста на короваї у вигляді шишки'. Інформант із с. Броски Ізмаїльського району Одеської області так розповідає про шишки: *ра*н' іше *п*ек^ли *о*б^ично *на* *с*ват'бу *ш*и^шки^е / *б*у^лочка *та*ка / *т*іл'ки^е *по*р'ізана *у* *в*игл'аді *ш*и^шки^е *к*ол'у^чки^е *я*к^иб^и *з*в^ерху // *о*це *ш*и^шку *но*с^или^е / *п*ри^егла^шали^е *на* *с*ват'бу *ш*и^шко^ю / і *с*'і^час *я*е *та*к'і *с*'ем^і *в*'еру^юш'ч'і / *я*к'і *т*ак *п*ри^егла^ша^ют' // *о*б^ично *ц*е *к*о^ли *в*'ц^ерк^в'і *в*'ін'ч^али^е *с*'а / *то*д'і *п*ри^егла^шали^е / *но*с^или^е *ш*и^шки^е / а *н*'і^е *в*'еста

з *д*ру^шками^е *но*си^т' *с*во^їм *ш*и^шки^е / *п*ри^егла^ша^ют' / *с*'і^час *от*'к^ритку *но*сат' / а *ран*'іше *ш*и^шку *об*'е'з'ат' *е*л'но //.

На різних етапах весільної драми хліб і хлібні вироби виконують різноманітні важливі функції: дарувальну (з ними йдуть запрошувати батьків на весілля в с. Дивізія, Броска, Пшеничне, сватають дівчину у Бросці); сигнальну (прийняття або неприйняття хліба є, відповідно, знаком згоди або відмови); функцію благословення (зустріч молодят батьками з хлібом-сіллю та іконою), перевірка нареченої на чесність/нечесність у с. Броска.

На поминки українці також пекли 'круглі калачі з отвором посередині'. У наддністрянських говірках такий обрядовий хліб названо: *короваль*, *карвай* [10]. Зазначені номінативні одиниці, за визначенням В. Конобродської, з погляду обрядового функціонування є неоднорідними, що уможливило зарахування їх до групи назв предметів, побутування яких виходить за межі поховальної обрядовості, але поза обрядом мають інше семантичне навантаження [11].

Ритуальну функцію в обряді народження дитини в досліджуваних українських говірках Наддунав'я виконує реалія, найменована *хл'іб* – символ достатку й багатства. Наприклад, у говірці с. Дивізія Татарбунарського району на Одещині на перші відвідини породіллі /*п*ри^еноси^ли^е *я* *х*л'і^б / *с*'і^л'і *г*ово^рили *п*о^же^лан' *ї*я *д*и^тин'і / *я*к *в*а^рени^к' *о*вни^ї / *ш*ч^об *та*ка *бу*ла *і* поро^діл' :а / *ш*об *д*и^тина *бу*ла *ба*г^ата *я*к *зе*'м'ла / *з*д'о^рова *я*к *во*да / *ш*ч^об *у* *к*о^мор'і *та* у *о*бор'і / *у*с'ого *бу*ло *уд*о^во^л'і //.

Відомо, що концептуальні найменування *хліб* і *вода* позначають необхідні для життєдіяльності людини поняття.

Концепт *вода* також належить до культурологічних і визначається в лексикографічній літературі як «прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем; опоетизована в народній творчості, оскільки з нею тісно пов'язане життя людини від народження до смерті, взагалі все земне природне життя; вважалося, що вода була від початку світу; ... її здавна шанують як святу – у воду не можна плювати; воді поклонялися; річкам, ставкам, озерам тощо приносили жертви...» [12, с. 106].

Як свідчить наша вибірка, воду, як і хліб, традиційно використовують у всіх сімейних обрядах. Діалектоносії зазначають, що в ході весільного обряду обов'язково переливають дорогу молодим, також особливе дійство з водою спостережено при зустрічі наречених батьками молодого. Носії говірки с. Шевченкове Кілійського району розповідають, що *ц*е^ї *о*б^рад // *к*о^ли^е *'*ба^лт' *к*и *у*с^тали^е / *т*ре^ба *'*їх *у*м^ит' // *д*ат' *'*їм *во*ди / *з*л^ит' / *ш*об *'*во^лни *у*м^или^е *'*с'а // і *'*дат' *'*ру^шник / *ш*об *'*во^лни *у*те^рли^е *'*с'а //.

У ході обряду хрещення дитину купають, у воду кладуть різні трави, щоб маля було здоровим і красивим.

Важливу роль відіграє вода й у поховальному обряді. Діалектоносії розповідають таке: *к*о^ли^е *'*п^ри^ех^оди^т' *'*ч^ас / *л*'у^л *д*ина *п*о^ми[']ра^їе["] // *'*са^ме["] *'*п^ри^еше["] *'*л'у^дину *'*т^ре^ба *'*о^бм^ити["] / *д*л'а *'*ц'ого *'*з[']а[']п[']ро[']ш[']у[']ют' / *'*ну *'*х[']то *'*на[']б[']л[']и[']чи[']ї['] / *'*с[']у[']л' *'*і[']д' *'*ї[']у *'*на[']ч[']а[']ст' *'*іше["] *'*з[']а[']п[']ро[']ш[']у[']ют' // *'*я[']к[']и[']о *'*ц[']е *'*п[']о[']м[']ер[']ла *'*ж[']і[']нка / *'*то *'*з[']а[']п[']ро[']ш[']у[']ют' *'*ж[']і[']нок / *'*я[']к[']и[']о *'*ц[']е *'*ч[']о[']л[']о[']в'і[']к / *'*з[']а[']п[']ро[']ш[']у[']ют' *'*ч[']о[']л[']о[']в'і[']к' *'*ї[']у // *'*о[']м[']и[']в[']а[']ю[']т' *'*т' *'*і[']ло *'*п[']о[']к' *'*ї[']ни[']ка / *'*я[']к[']и[']о *'*ц[']е *'*ж[']і[']нка / *'*то *'*ї[']ї['] ро[']ш[']ч' *'*і[']с' *'*ї[']ют' / *'*ш[']об *'*во[']на *'*бу[']ла *'*ро[']ш[']ч' *'*і[']сана //.

А мертву воду, так її називають після обмивання покійника, *в*и^енос'ат' *в*и^ли^е *в*а^ют' *п*'і^сл'а *'*о[']м[']и[']в[']ан' :а *'*п[']о[']к' *'*ї[']ни[']ка *'*у *'*з[']лу['] *'*х[']е *'*л' *'*і[']с[']е["] / *'*у *'*з[']лу['] *'*х[']и[']ї *'*к[']у[']т[']ок / *'*д[']е["] *'*м[']а[']ї[']ж[']е *'*н' *'*ї[']х[']то *'*з *'*л[']у[']д[']е['] *'*н[']е["] *'*х[']о[']д[']е["] *'*і *'*д[']е["] *'*м[']а[']ло *'*х[']то *'*х[']од[']и[']т' / *'*от // *'*д[']и[']ц[']л[']а[']ц' :а *'*ш[']об *'*н' *'*і['] *'*х[']то *'*н' *'*і[']к[']уди['] *'*ц[']у *'*в[']о[']ду *'*н[']е["] *'*б[']ра[']у *'*і *'*н' *'*і[']к[']уди['] *'*ї[']ї['] *'*н[']е["] *'*в[']и[']к[']ори['] *'*с[']т[']о[']в[']у[']а[']у //.

Висновки. Як помітно із зазначеного вище, вербалізація концептів *хліб і вода* в українських говірках Наддунав'я засвідчує таку тенденцію: поняття хліб, коровай, вода для українців мають символічне значення під час усіх традиційних сімейних обрядів. Ці номени є загальновоживаними. Однак мікрогрупа концептуального поняття *хліб* в українських говірках регіону представлена багатше, порівняно з номеном *вода*, саме завдяки регіоналізмам, які функціонують не лише на Півдні, а й на Поліссі, Полтавщині, Слобожанщині.

Подальші дослідження вбачаємо у вивченні ключових культурологічних концептів говірок полімовного Наддунав'я.

Література:

1. Івашенко В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання у науково-мистецькій картині світу / В. Івашенко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 326 с.
2. Карасик В.И. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методические проблемы когнитивной лингвистики / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин. – Воронеж : ВТУ, 2001. – С. 75–80.
3. Гриценко П.Ю. Межірччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети) / П.Ю. Гриценко // Науковий вісник ІДГУ. – 2006. – Вип. 21. – С. 3–13.
4. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка / Г.П. Цыганенко. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. 3. – 1989. – 549 с.
6. Артюх Л. Українська обрядова їжа / Л. Артюх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.musart.org.ua.
7. Магрицька І.В. Словник весільної лексики українських східно-слобожанських українських говірок (Луганська область) / І.В. Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.
8. Грінченко Б. Словарь української мови : в 4 т. / Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 1996. – 588 с.
9. Бігусяк М. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору / М. Бігусяк // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – С. 125–148.

10. Шелемех В.К. Назви страв та кухонного начиння в надсянському та наддністрянському говорах / В.К. Шелемех // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип. 12. – С. 216–219.
11. Конобродська В.Л. Вербальний компонент традиційного похоронного обряду в поліських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.Л. Конобродська. – Львів, 1999. – 21 с.
12. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Цыганок И. Б., Чеботарь Е. С. Концепты *хлеб и вода* в украинских говорах Придунавья

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей словесного выражения двух ключевых культурологических концептов – *хлеб и вода*, которые обозначают жизненно важные реалии для человека. Источником для исследования послужили линейные диалектные тексты – образцы украинских говоров Придунавья. Установлен широкий спектр наименований хлебных изделий, в отличие от названий воды. Ее, как и хлеб, традиционно используют во всех семейных обрядах. Вербализация данных концептуальных понятий наблюдается на лексическом языковом уровне.

Ключевые слова: говор, культурологический концепт, эмпирический концепт, линейный диалектный текст.

Tsyganok I., Chebotar K. The concepts *bread and water* in Ukrainian dialects of Danube

Summary. This article focuses on research of main features of the verbal expression of two key concepts – bread and water which denote vital things for people. As the sources for this research served lineal dialectal texts – samples of Ukrainian Dialects of Danube. It has been stated a broad-spectrum of names of bread products as opposed to names of water. Water and bread are traditionally used in the family ceremonies. Verbalization of these concepts is represented on lexical linguistic level.

Key words: dialect, culturological concept, empirical concept, lineal dialectal text.

Шатілова О. С.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ОЦІННІСТЬ ЯК ІНТЕНЦІЙНА КАТЕГОРІЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ

Анотація. Статтю присвячено важливій інтенційній категорії публіцистичного тексту – оцінності. Проаналізовано функції оцінки як засобу затвердження важливих ідей, поглядів. З'ясовано, що в текстах засобів масової інформації автори прагнуть за допомогою різних мовних засобів позначити власну позицію, передаючи ставлення й емоції в оцінці описаних подій. Категорія оцінки є інтенційною текстотвірною категорією публіцистичного тексту, важливим складником лінгвістики переконання. За її допомогою автори формують і закріплюють у свідомості адресатів певні думки, переконання.

Ключові слова: публіцистичний текст, механізми впливу, оцінка, експліцитна оцінка, імпліцитна оцінка.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства посилюється увага до проблем комунікативної лінгвістики. Дослідників цікавлять механізми впливу на людську свідомість, процеси переконання, формування суспільної думки тощо.

Історія дослідження технології впливу за допомогою засобів масової інформації (далі – ЗМІ) бере початок з ідей американського політолога Г. Лассуела [1] середини ХХ століття. Лінгвістичним механізмом сугестивного впливу присвячено дослідження С. Мегентесова [2]. А. Романов виокремлює більш специфічну сферу використання сугестії – це політична лінгвістика, предметом якої є мовленнєва дискурсія влади [3]. Питанням впливу й переконання реципієнта присвячено дослідження таких учених, як Л. Демоз [4], О. Доценко [5], Н. Клушина [6], Дж. Тернер [7], В. Шейнов [8] та ін.

Вплив на суспільну свідомість ЗМІ, прагматичне використання й модифікування мови як інструмента соціального впливу є на сьогодні однією з найактуальніших проблем.

У публіцистиці засобом ствердження базових ідеологем є оцінка. За її допомогою формується певна аксіологічна модель суспільства, яка закріплює в масовій свідомості політичні, ідеологічні, морально-етичні та інші універсальні й етноспецифічні цінності.

Провідним конструктивним принципом публіцистичного дискурсу є соціальна оцінність, оскільки автор-журналіст є виразником не тільки й не стільки індивідуального, особистісного світогляду, а насамперед світогляду певних соціальних груп, який він поділяє.

Метою статті є дослідження оцінності як інтенційної категорії публіцистичного тексту, зокрема порушення питання щодо типології оцінок.

Виклад основного матеріалу дослідження. В аспекті комунікативної стилістики оцінність є однією з найважливіших інтенційних характеристик публіцистичного тексту. Як зазначає Н. Клушина, оцінність – це інтенційна категорія публіцистичного дискурсу, за допомогою якої адресант переконує адресата в певних заданих ідеях. І всі лінгвістичні потенції, надані

в розпорядження автора-журналіста, відбираються та реалізуються ним через призму оцінності [6].

Будь-який персуазивний тип дискурсу (дискурс впливу) не є нейтральним. Такий тип дискурсу завжди оцінно заряджений. Саме оцінка є інтенційною текстотвірною категорією публіцистичного тексту, дискурсивною домінантою, складником лінгвістики переконання.

У сучасному публіцистичному дискурсі репрезентовано різноманіття авторських оцінок. Автор-адресант сьогодні вважає можливим подавати власні погляди, не ховаючись за чужий авторитет, оскільки центр сучасної публіцистичної комунікації зсунуто в бік адресанта повідомлення. Проте розмаїття авторських оцінок, які дійсно можна спостерігати в сучасній публіцистиці, усе ж лиш удаване й зачіпає рівень конкретного тексту в площині газетної статті [6]. Під час дослідження не окремих текстів, а їхнього контенту, представленого в дискурсі, можна помітити, що оцінки, виражені різними авторами різних текстів, у дискурсі об'єднуються навколо полярних полюсів шкали оцінки. Отже, принцип соціальної оцінності (Г. Солганик) сьогодні виявляється швидше загалом у публіцистичному дискурсі, ніж у кожному конкретному тексті, тобто соціальна оцінність стає дискурсивною домінантою. Як зазначає Г. Солганик, оцінну кваліфікацію отримують тільки ті об'єкти, які значущі для комунікантів, саме тому найважливішим аспектом концепту є його цінність [9, с. 154].

Принципово різниться оцінка певного явища з позицій професіонала чи непрофесіонала. «Непрофесійна оцінка явища проявляється як значущий нуль, тобто байдужість, або як кваліфікація явища як корисного/шкідливого, безпечного/небезпечного, красивого/некрасивого, цікавого/нудного тощо» [9, с. 154].

Важливою рисою новітньої журналістики є відмова від відкритої пропаганди та використання старанно завуальованого маніпулювання суспільною свідомістю. Тому з-поміж різних типів оцінок, поширених у сучасному публіцистичному дискурсі, найбільш затребуваними сьогодні є імпліцитні оцінки.

Існують два основні типи оцінок, які використовують автори публіцистичних текстів: відкриті й приховані. Відкрита (експліцитна) оцінка – це явне, часто полемічне твердження авторської позиції за допомогою чітких пейоративних або, навпаки, меліоративних номінацій. Така оцінка була характерна для радянського пропагандистського дискурсу, з яскраво вираженою ідеологічною домінантою, яка пригнічує прагнення адресата до самостійності умовиводів. Приклади відкритої оцінки містять матеріали, присвячені подіям у зоні АТО. У них засуджено певні дії, вчинки тощо: *Активність гібридних бандитських формувань зафіксована на Донецькому та Маріупольському напрямках. Вогневі удари з мінометів калібру 120 мм загарбники нанесли в напрямку наших опорних пунктів поблизу Авдіївки і шахти Бутівки. А із калібру 82 мм – в ра-*

йонах Ленінського, Опитного, Широкіного, Майорська, Бердянського та Мар'їнки (Високий замок. – 20.04.2016). Проте у виданнях ЗМІ для формування потрібної суспільної думки використовують переважно приховану (імпліцитну) оцінку. У такий спосіб можна «ненав'язливо нав'язати» [6] адресатові необхідні висновки. Нерідко цими механізмами послуговується опозиція, критикуючи владу.

Одну й ту саму новину можна подати з різною оцінкою. Так, про зміни в оподаткуванні нерухомості в ЗМІ писали, засуджуючи їх імпліцитно: *В додаток до традиційних олів'є, шампанського та пухнастої ялинки українці отримали і від влади подарунок – податкову та бюджетну реформи. ... Згідно змін, мінімальна неоподатковувана площа квартир складає 60 кв. м., а будинків – 120 кв. м.* (Антикор. – 21.02.2015), а також експліцитно: *Податок на нерухомість: по-європейськи та не з розумом* (Вголос. – 05.02.2015).

Багатомірним процесом є надання оцінки через порівняння, за якого механізм впливу на адресата ускладнюється, оскільки порівняння стає аргументом на користь авторської оцінки. Подібні оцінні судження створюються за допомогою уподібнення подій і персонажів із подальшою експлікацією порівняння. У межах такого різновиду оцінки Н. Клушина пропонує виокремити історичну оцінку, коли порівнюють події та персонажів з історичними фактами й діями, і випереджувальну оцінку, за якої конструюють позитивний або негативний образ прогнозованої події, витоки якої знаходяться в сучасній ситуації [6]. Непряма оцінка – це оцінка, побудована на порівнянні чужого досвіду зі своїм.

Імпліцитна оцінка є можливою завдяки маніпулятивній стратегії затвердження певних ідеологем і ідей на суттєвому, підсвідомому рівні, тобто за допомогою «магічної» функції мови. Вона притаманна семантиці слова, найчастіше метафорі, тому імпліцитна оцінка тісно переплітається зі стратегією номінації. Прихована оцінка закладена в сему слова, тим самим заряджаючи весь текст необхідною оцінною модальністю.

Метафори-ідеологеми, що містять у собі особливі оцінні смисли, слугують похідною основою для створення й закріплення оцінних уявлень в адресата. Вони стають ключовими словами, здатними викликати в реципієнтів негативні або позитивні враження.

Оцінні функції притаманні й okazіоналізм (рашисти, демократи, бандерлоги, Лугандон). Маючи яскраве негативне або позитивне (що зустрічається значно рідше) стилістичне забарвлення, такі слова-образи викликають необхідні авторові асоціації, швидко засвоюються адресатом і поширюються в масовій свідомості.

Імпліцитну оцінку містять у собі й евфемізми, які пом'якшують і коригують враження, нав'язують стійкою конотацією вихідного слова. Евфемістичні заміни – це також дієвий публіцистичний прийом створення позитивного образу або нейтралізації негативного враження для затвердження потрібних (не завжди популярних) ідей: *непрацевлаштовані українці* (замість «безробітні»), *відновлення конституційного порядку* (замість «війна»).

Імпліцитна оцінка може перебувати не тільки в семі слова, а й міститися в контексті – потужному механізмі формування потрібної оцінки в нейтральній номінації. У такому випадку можна говорити про тісну взаємодію трьох найважливіших інтенційних характеристик публіцистичного тексту: оцінності, номінації й текстової тональності. Часте вживання ней-

трального слова в стилістично забарвлених контекстах сприяє закріпленню в мовній свідомості адресата нових стилістичних характеристик цього слова. Така ситуація теж сприяє закріпленню в масовій свідомості заданих оцінок за допомогою нашарування оцінної конотації контекстуальних синонімів на нейтральне слово. Так, у російських ЗМІ слово «майданівці», на жаль, ставили нерідко в один ряд зі словами «фашисти» й «нацисти» з метою закріплення за ним негативної конотації. Такі прийоми характерні для країн тоталітарного режиму. У результаті слово набуває потрібної авторові конотації, відбувається маніпулювання свідомістю читача, викривлене сприйняття ним реальності.

Цікавим різновидом є оцінка випереджувальна, яка ніби прогнозує події на майбутнє. Така оцінка також має певні прагматичні цілі: автор моделює ситуацію, яка може статися в майбутньому, оцінюючи її як негативну або, навпаки, позитивну, але причини модельованої ситуації знаходяться в сучасності, а отже, адресат підштовхується до висновку робити так, а не інакше задля отримання позитивного результату: *Сьогодні ми робимо вибір, яким буде наше місто завтра. Львів показав доволі високий відсоток явки виборців у порівнянні з іншими регіонами. Проте, за результатами наших досліджень, на вибори з тих чи інших міркувань прийшло менше молодих самодостатніх людей, середнього класу, людей, які зробили себе. На жаль, в нашій країні цей середній клас і молодь творять революції, змінюють країну, але коли є можливість продовжити ці зміни в демократичний спосіб, то вони ігнорують вибори. Дуже важливо, щоб у Львові була висока явка, бо сьогодні ми робимо вибір, яким буде наше місто завтра – чи ми продовжимо розвиток, який у місті Львові визнає вся Україна, чи ми проголосуємо за поступову деградацію. Висока явка – це один з наших пріоритетів* (Радіо «Галичина»). – Деталі тижня. – 09.11.2015).

Цілям маніпулювання суспільною свідомістю слугує також переінтерпретація цитат. У таких випадках наявна певна частка достовірності, але загальний зміст трансформований під необхідним авторові кутом. Відбувається перекручування, викривлення інформації.

Прикладом експліцитної оцінності є використання адресантом меліоративних або пейоративних номінацій, ярликів, які швидко сприймаються адресатом і не потребують зусиль для декодування. Проте подібні оцінки в сучасних публіцистичних текстах є досить рідкісним явищем, оскільки нагадують радянську агітацію, а тому викликають відторгнення в сучасного читача.

Висновки. У текстах ЗМІ автори прагнуть за допомогою різних мовних засобів позначити власну позицію, передаючи ставлення й емоції в оцінці описаних подій. Саме оцінка є інтенційною текстотвірною категорією публіцистичного тексту, важливим складником лінгвістики переконання. За її допомогою автори формують і закріплюють у свідомості адресатів певні думки, переконання. Різноманіття імпліцитних форм вияву категорії оцінності в публіцистичних текстах окреслює коло подальших наукових досліджень.

Література:

1. Лассуэлл Г. Язык власти / Г. Лассуэлл // Экспертно-аналитический портал «Центр гуманитарных технологий» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/880>.
2. Мегентесов С.А. Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции / С.А. Мегентесов, И. Мохаммад. – Краснодар : КубГУ, 1997. – 111 с.

3. Романов А.А. Языковая суггестия в предвыборной коммуникации / А.А. Романов, И.Ю. Черепанова. – Тверь : ГЕРС, 1998. – 205 с.
4. Демоз Л. Психиистория / Л. Демоз ; пер. с англ. А. Шкуратова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 512 с.
5. Доценко Е.Л. Психология манипуляции : феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
6. Клушина Н.И. Интенциональные категории публицистического текста (на материале периодических изданий 2000–2008 гг.) : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.10 / Н.И. Клушина. – М., 2008. – 352 с.
7. Тернер Дж. Социальное влияние / Дж. Тернер. – СПб : Питер, 2003. – 256 с.
8. Шейнов В.П. Искусство убеждать / В.П. Шейнов. – М. : Приор, 2000. – 304 с.
9. Лингвистика речи. Медиалингвистика : [колл. монография, посвященная 80-летию профессора Г.Я. Солганика]. – 2-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2013. – 528 с.

Шатилова Е. С. Оценочность как интенциональная категория публицистического текста

Аннотация. Статья посвящена важной интенциональной категории публицистического текста – оценочности. Проанализированы функции оценки как средства утверждения важных идей, взглядов. Установлено, что в текстах средств массовой информации авторы стремятся с помощью различных языковых средств обозначить свою

позицию, передавая эмоции в оценке описанных событий. Категория оценки является интенциональной текстообразующей категорией публицистического текста, важной составляющей лингвистики убеждения. С ее помощью авторы формируют и закрепляют в сознании адресатов определенные мысли, убеждения.

Ключевые слова: публицистический текст, механизмы воздействия, оценка, эксплицитная оценка, имплицитная оценка.

Schatilova O. Evaluativity as an intentional category of publicistic text

Summary. The article is dedicated to evaluativity – an important intentional category of a publicistic text. The functions of evaluation as the means of asserting the important ideas and views were analyzed. It was established that in the texts of the media authors seek to express their attitude through various linguistic means, conveying the emotions in the evaluation of the events they have described. Category of evaluation is an intentional text-forming category of publicistic text and an important component of linguistic persuasion. Through the use of it, the authors form and fix certain thoughts and beliefs in the minds of recipients.

Key words: publicistic text, mechanisms of influence, evaluation, explicit evaluation, implicit evaluation.

*Шестакова С. О.,**доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету*

ПУРИСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті розглядаються наявні підходи до створення терміносистем різних галузей з огляду на наявні сьогодні процеси глобалізації та інтеграції різних сфер суспільної діяльності, досліджуються погляди представників пуристичного напрямку та протилежного – ксеноманії.

Ключові слова: пуризм, ксеноманія, утилітаризм, термінологічна лексика, запозичений термін, національний термін.

Постановка проблеми. Одним із ключових моментів розвитку сучасного суспільства є процеси глобалізації та інтеграції, які охоплюють усі сфери життя й діяльності: політику, економіку, соціальну сферу, науку тощо. Зрозуміло, що мова як суспільне явище не може стояти осторонь і розвивається, відображаючи прогрес соціуму, науки, техніки, унаслідок чого постійно поповнюється як запозиченнями, так і новими терміноодинацями, створеними з власних мовних ресурсів.

Як відомо, у термінологічній лексиці, порівняно із загальноживаною, обмін мовними одиницями відбувається більш інтенсивно. Саме взаємовплив мов через мовні контакти визнається дослідниками основним стимулом до мовних змін. До інших причин поповнення національних терміносистем іншомовними запозиченнями можна зарахувати більш високий рівень розвитку науки країни, з мови якої запозичуються терміни, виникнення нових наукових понять, намагання розширити можливість власної мови в галузі термінологічної номінації.

Безперечно, кількість запозичень, що використовуються в термінології будь-якої галузі, постійно збільшується, що вимагає від лінгвістів їх ретельного та комплексного вивчення для визначення закономірностей, пов'язаних із їх появою та особливостями функціонування в українській спеціальній лексиці.

Різноманітні аспекти дослідження запозичених термінів були предметом наукової уваги таких учених, як Л. Булаховський, М. Геєре, М. Желуденко, Л. Жукова, С. Єрмоленко, А. Калетнік, Т. Кияк, Л. Крисін, І. Кочан, З. Кульч, Т. Секунда, Л. Симоненко й ін.

Проте питання щодо загальноєвропейської (інтернаціональної) чи власномовної орієнтації під час створення терміносистем національних мов залишається предметом численних наукових дискусій.

Метою статті є дослідження поглядів на лінгвопуризм в українському термінознавстві та визначення їх доцільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі активне поповнення терміносистем різних галузей діяльності запозиченими словами, з одного боку, й усвідомлення того, що мова є основним націєутворювальним чинником – з іншого, зумовили появу двох протилежних тенденцій: беззастережне вживання запозичень, особливо в науковій мові (ksenomania), та, навпаки, повне неприйняття непитомого слова і прагнення очистити мову від чужомовних елементів через

заміну іншомовних слів своїми, створеними на українському мовному ґрунті (лінгвопуризм). Варто зазначити, що існують дві форми лінгвопуризму – крайній і поміркований. Крайнім вважається пуризм, якщо відкидаються всі іншомовні слова, усі запозичення й навіть кальки. Замість них, пропонуються слова або створені на українському мовному ґрунті, або оновлені в семантичному плані. Представники поміркованого пуризму більш диференційовано підходять до оцінювання запозичень, вимагаючи уникати лише тих, які мають відповідники в рідній мові. Розглянемо особливості кожного з цих напрямів.

За Словником іншомовних слів, «пуризм [франц. purisme], лат. purus – чистий] – 1) прагнення до чистоти і суворості моралі, часто – показне; 2) надмірне прагнення до очищення мови від чужомовних запозичень, неологізмів, позалітературної лексики тощо» [1, с. 777].

Літературна енциклопедія в 11 т. (1929–1939) трактує пуризм як «напрямок у будівництві літературної мови, що має на меті стабілізацію її лексики, «очищення» її від усіх елементів, засуджуваних літературним каноном, у першу чергу від слів іншомовного походження, і подальше збагачення мови словами, утвореними виключно засобами рідної мови» [2].

На думку І. Пасемка, у розвитку будь-якої мови процес пуризму стає своєрідним каталізатором у вдосконаленні й уніфікації словникового запасу, словникового багатства мови, сприяє глибшому розумінню цієї мови тими, хто користується нею в повсякденному житті. «Очищуючи нашу мову від засмічень іншомовними виразами, ми тим самим свідимо про наявність словотворчі засоби і можливості української мови, розширюємо сферу їхнього застосування, взагалі збагачуємо можливості нашого словотвору. Внаслідок цього мова формує своє національне обличчя, стає національно самобутньою» [3, с. 19].

Причинами посилення пуристичних настроїв є переважно зовнішньолінгвістичні чинники, зокрема історичні й суспільні зміни в країні, зростання національної самосвідомості, вплив літературних та естетичних напрямів. Так, перша хвиля пуризму в Україні припадає на 20–30 роки ХХ ст. Цей період називають «золотим десятиліттям» (1923–1932). Він характеризувався розширенням сфери функціонування української мови, активним розвитком наукового стилю, що викликало нагальну необхідність унормування української термінології й, відповідно, зумовило появу великої кількості термінологічних словників із різних галузей діяльності, зокрема таких як Російсько-український словник технічної термінології (Київ, 1928), Словник ділової мови (Харків-Київ, 1930), Словник економічної термінології (Харків, 1931).

Для аналізу ми використали Російсько-український словник технічної термінології І. Шелудька, Т. Садовського, виданий у Києві 1928 року, у передньому слові до якого читаємо: «Принципи до ухвали термінології базувалися на таких заса-

дах, що перевагу давалося завжди термінам народним з загальноновизнаним сучасним поширенням, або вони змістом та об'ємом укладеного в ці терміни поняття відповідали визначуваній речі, чи процесові. Коли-ж поставав сумнів, чи не є дане слово чуже в системі української мови, чи не з'явилося воно внаслідок чужомовних впливів (русифікації, полонізму, тощо), тоді на обов'язку наукового робітника, члена Секції було дослідити походження цього слова та по змозі й усю історію його, що й давало наочну картину вартості такого терміна. Якщо траплялося, що термін має однакову транскрипцію та фонетичну сторону ще в якійсь слов'янській мові через рівнобіжний розвиток його в різних паростках слов'янського племені, або й більше, коли в українській мові цей термін має давнішу історію, то такий термін діставав ухвалу» [4, с. 3].

Наводимо приклади технічних термінів, які мають або паралельну фіксацію, тобто запозичений і національний термін в одному реєстрі, або тільки власне національний термін як рекомендований замість іншомовного: *перфоратор – діркувач, перфоратор; ротатор – обертач, ротатор; вентилятор – вітрогон, вентиляція – провітрювання, вертикаль – прямовис, простовис; веси – терези, спайка – злютовання; список – реєстер, фільтр – цідило; фланцевий – крисовий, башмак (под. рейку при нивеліров.) – підкладень, бункер – кіш, кочерга – коцюба, лебедка – катеринка* тощо.

Очевидно, у доборі лексичних одиниць автори словника керувалися одним із принципів, висунутих Степаном Риндиком: «Навіть невдалий, але свій термін є ліпший від чужого, хоч би з огляду на те, що кожний термін є здебільшого умовна річ і до нього треба звикати, а цього легше досягнути, коли термін збудовано з рідного коріння» [5, с. 68].

Проте ця справа вимагає дбайливої роботи, зважливості, фахової досконалості, щоб не перенести на сторінки сучасних термінологічних словників недосконалі терміни, такі як *флейц, кисть* (плоский широкий пензель (щітка) з м'якого волосу, яким у малярстві згладжують, вирівнюють свіжопофарбовану поверхню) – *щитяк, заусенець – задра; зарядка електр. – наснажування; гайка – мутра; гайка-направитель – мутра-напрямнаця*. Подібні слова продукували представники російського літературного товариства «Беседа любителей русского слова», заснованого 1811 року О. Шишковим, які пропонували «очистити» російську мову від усіх слів неслов'янського походження, замінюючи запозичення власноствореними словами, наприклад: *тротуар – топталище; кий (или бильярд) – шаротык; фонтан – водомет; фортепиано – тихогромы; инстинкт – побудка; брильянты – сверкальцы; философия – любомудрие*. Звичайно, такі слова були об'єктом постійної критики з боку лінгвістів і звичайних носіїв мови.

На нашу думку, наведені вище варіанти заміни іншомовних слів є прикладом штучного намагання утворити своє слово замість іншомовного терміна. Проте не варто забувати, що результативність пуристичної діяльності завжди залежить від якості запропонованих термінів і готовності суспільства взяти їх до активного вжитку. До того ж багато запозичених слів так щільно входять до складу національної мови та міцно «приживаються», що їх заміна стає просто недоцільною. Запозичені терміни часто вирають, порівняно з національним, своєю компактністю, однозначністю. Отже, національна мова не значно буде покращена, якщо вилучити знайомий запозичений термін, а послідовне й безоглядне застосування пуристичних настанов не сприяє збагаченню й розвитку мови.

Із цього приводу свого часу Тадей Секунда застерігав: «Складати українську термінологію треба дуже обережно, щоб не засмітити мови невдалими термінами, а що це складання відбуватиметься під впливом чужих мов, то треба буде заздалегідь визначити хоча б певні загальні принципи щодо участі в ній чужих мов» [6, с. 17]. Часом раніше щодо цього свою думку висловив В. Самійленко: «У питанні про те, в якій мірі чужомовні слова можуть увиходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не брати їх у нашу мову без міри» [7, с. 371].

Без сумніву, досвід лексикографів цієї доби заслуговує на всебічне вивчення. Треба зазначити, що основною концепцією тогочасного термінотворення було підшукування народного терміна, побудованого за законами української мови, і залучення незначної кількості іншомовних термінів.

Слушно виникає питання: наскільки пуристичні тенденції минулої спадщини можуть відбитися на теперішньому термінотворенні? Л. Булаховський стверджує, що «... пуристичні тенденції звичаєм гостріше підтримує народ, який стоїть перед більшою або меншою загрозою денационалізації, ніж нація, готова до наступу на інші... Захист свого має поєднуватися з розумінням доконечності для літературної мови бути в сферах людських інтересів органом інтернаціональної культури і тим самим послуговуватись більш-менш спільною лексикою і схожими формами передавання понять» [8, с. 389–390].

Безумовно, позитивним чинником, який варто підтримати, є утворення національного терміна, що відповідав би як внутрішній формі, так і лексичному значенню запозиченого терміна і разом із тим був утворений природно за принципами національного словотворення й відповідно до тих вимог, що висуваються до терміна загалом. Проте вихідною саме для нашого аналізу стала думка Ю. Шереха: «... Практичне і теоретичне значення мають протилежні тенденції – тенденції очистити мову від чужомовних елементів. Вони мають назву пуризму (від лат. *purus* – «чистий»). Пуризм прагне не допускати в мову нових чужих слів і по змозі очистити мову від давніше запроваджених етранжизмів... Поміркований пуризм до певної міри корисний тим, що перешкоджає надто швидкій і численній появі чужих слів. Однак послідовне відкидання всіх взагалі чужих слів суперечило б закону розвитку мови. Тому нормальний приплив чужих слів не шкодить розвитку мови й не порушує її цілісності, її системи, а часто збагачує її» [9, с. 45].

На користь запозичених термінів висловлюються Т. Кияк, З. Куньч, П. Селігей, Г. Онуфрієнко. Так, З. Куньч зазначає: «Запозичені термінологічні елементи, особливо морфеми давньогрецького і латинського походження, добре придатні для термінотворення, оскільки якнайкраще відповідають основним ознакам термінів (однозначність, стилістична нейтральність, точність, короткість, відсутність експресивності, суб'єктивно-оцінних відтінків тощо)» [10, с. 215]. У наукових працях останніх років В. Лейчик, Г. Онуфрієнко іншомовні слова трактують як нормальну функцію лінгвістичного життя, яка набуває особливої перспективності й унаслідок цього заслуговує на серйозну увагу дослідників. Такі терміни не посідають у мові ізольованого місця. Вони відмінюються, входять до словосполук і фраз, утворюють похідні.

Ми підтримуємо думку П. Селігея, який вважає, що в науковій лексиці співіснують чуже й питоме, інтернаціональне й національне [11, с. 20]. Перший складник єднає її з міжнародними стандартами, другий виявляє її самобутність, зберігає

народний характер. Переконані, що для повноцінного розвитку термінології важливо дотримуватися рівноваги цих двох складових, тобто враховувати як зарубіжні здобутки, так і національні традиції. Отже, в українській мові на рівноправних засадах мають побутувати терміни як запозичені із західноєвропейських мов чи утворені з греко-латинських елементів, так і посталі на ґрунті питомих (слов'янських) словотвірних засобів. Нехтування тієї чи іншої складової може зашкодити усталенню термінології, порушити її органічність, загальмувати розвиток наукового стилю. Сучасні термінологи повинні розумно й точно аналізувати кожний термін, дотримуючись головного принципу термінознавства – системності.

Висновки. Отже, проведений нами аналіз дає змогу стверджувати, що сучасні лінгвісти здебільшого толерантно ставляться до запозичених термінів, визнаючи запозичення в термінолексичі об'єктивним процесом, унаслідок якого терміносистема поповнюється новими терміноодинамиціями. Ми дотримуємося думки щодо необхідності гармонійного поєднання тенденції до інтернаціоналізації та збереження національної самобутності в українській термінології. Заперечення запозичених термінів не відповідає сучасному рівню знань про мову, не враховує потреби сучасної наукової комунікації, яка зумовлює високий ступінь насичення терміносистем інтернаціоналізмами й новими запозиченнями з сучасних мов, використання яких, без сумніву, сприяє чіткому, точному, логічному викладу наукової думки, є невід'ємною складовою процесу функціонування терміносистеми будь-якої галузі. На нашу думку, беззастережно орієнтуватися на мовний пуризм – це гальмувати природні процеси розвитку української термінології.

Література:

1. Словник іншомовних слів / уклад.: Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.І. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
2. Літературна енциклопедія: в 11 т. (1929–1939) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/.
3. Пасемко І. Лінгвопуризм і сучасні мови / І. Пасемко // Дивослово. – 2000. – № 12. – С. 17–19.

4. Шелудько І. Російсько-український словник технічної термінології / І. Шелудько, Т. Садовський – К.: Державне видавництво України, 1928.
5. Покровська О. До питання про пуризм (на матеріалі української торговельної термінології) / О. Покровська // Видатний філолог сучасності: Наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова. – Х., 1996.
6. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології / Т. Секунда // Вісник Ін-ту укр. наук. мови. – 1930. – Вип. 2.
7. Самійленко В. Чужомовні слова в українській мові / В. Самійленко // Самійленко В. Твори / В. Самійленко. – К., 1956. – Т. 2. – 1956.
8. Булаховський Л.А. Вибр. праці: у 5 т. / Л.А. Булаховський. – К., 1975. – Т. 1: Загальне мовознавство. – 1975.
9. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен, 1951.
10. Куньє З.Й. Проблеми чужомовного впливу на українську науково-технічну термінологію / З.Й. Куньє // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. – К.: ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 215–220.
11. Селігей П.О. Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт? / П.О. Селігей // Вісн. НАН України. – 2007. – № 9. – С. 20–28.

Шестакова С. А. Пуристические тенденции в украинском терминоведении

Анотация. В статье рассматриваются существующие подходы к созданию терминосистем различных отраслей с учетом существующих сегодня процессов глобализации и интеграции различных сфер общественной деятельности, исследуются взгляды представителей пуристического направления и противоположного – ксеномании.

Ключевые слова: пуризм, ксеномания, утилитаризм, терминологическая лексика, заимствованный термин, национальный термин.

Shestakova S. Puristic tendencies in Ukrainian terminology

Summary. In the article is considered the existing approaches to the creation of terminological various industries due to available today globalization and integration of various fields of social activity, investigated the views of members of the puristic direction and the opposite one – xenomania.

Key words: purizm, xenomania, utilitarianism, terminology, borrowed term, national term.

Юган Н. Л.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри мирової літератури і російського мовознавства
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОППОЗИЦИЯ «ПРАВДА – ЛОЖЬ» В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ, СОБРАННЫХ В. И. ДАЛЕМ

Аннотация. Статья посвящена анализу содержательной структуры концептуальной оппозиции в паремиях, собранных В.И. Далем. Рассматриваются основные лексические средства реализации концептов «Правда» и «Ложь» как ядерные составляющие исследуемого явления, отмечаются пути их формирования и способы репрезентации.

Ключевые слова: концепт, концептуальная оппозиция, языковая картина мира, синонимы, антонимы, содержательная структура.

Постановка проблемы. Проблема вербализации и определения структуры и содержания понятий «истина», «правда» и «ложь» издавна интересовала теологов, философов, психологов. Во второй половине XX в. и начале XXI в., когда центральным объектом исследований теоретиков языка становится живой язык, функционирующий в речевом общении, когда развитие получает положение (впервые высказанное В. Фон Гумбольдтом) о том, что в основе всех лингвистических исследований должен быть человек не просто как личность, а как «языковая личность», концепты «Истина», «Правда» и «Ложь» приобретают статус важнейших объектов изучения теории языка и лингвокультурологии.

Рассмотрению концептов истины, правды, лжи, обмана и языковых средств их выражения посвятили свои труды зарубежные, в том числе российские, исследователи (Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелёв и др.). Эти концепты отражают сложную систему духовно-нравственного и морально-этического измерений языковой картины мира и внутренней, духовной жизни личности.

Понимание концептуальной оппозиции для исследователей интуитивно, так как данное явление – нефизическая сущность. Поэтому необходимо найти какое-то фундаментальное основание для его анализа. Этим основанием может быть слово, которое выступает репрезентантом ядерных концептов «Правда» и «Ложь», слово, значение которого закреплено в словарях.

Правда как философская и лингвистическая категория по-разному представлена в лексикографических изданиях. Особенности понятия «правда» находят воплощение в лингвистике. Язык в данном случае является формой отражения действительности, так как «Правда» выражается конкретными лексемами: истина, правосудие, справедливость, честность, неподкупность.

Цель статьи – сопоставив накопленный в лексикологии опыт толкования слов «правда» и «ложь», выявить специфику культурной оппозиции данных концептов в корпусе пословиц и поговорок, собранных В.И. Далем.

Изложение основного материала исследования. Слово «правда», этимологически связанное с корнем *ргав-*, древнерусск. *правъ* – «прямой», «правильный», «невиновный», исход-

но выступает в таких значениях, как «обет», «обещание», «присяга», «заповедь», «правило», «договор», «закон» [1, с. 352]. Согласно мифопоэтической традиции, слова со значением «истина» соотносятся со значением «солнце, луна, светило»: русск. правда (**per/*pel*). Слова со значением «истина» могли соотноситься со словами, имеющими значение «дерево» (ср. миф о Мировом древе): ср. в этой связи с нем. *Treue* «правда», англ. *true* «правдивый», но инд.-евр. **dru* – «дерево»; словенск. *tes* «правда» **tes-to*, но инд.-европ. *reto* «роща»; лат. *verus* «правдивый», но латышс. *veris* «лес, роща» [2, с. 184–186].

В Толковом словаре живого великорусского языка В.И. Даля не только даётся толкование лексемы «правда», но и отражаются своего рода лингвокультурологические представления о данной категории. Анализ дефиниции позволяет выделить следующие компоненты: «1. Правда ж. истина на деле, истина во образе, во благе; правосудие, справедливость. 2. Неумытность, честность, неподкупность, добросовестность. 3. Правдивость, как качество человека. 4. Правдивость, законность, безгрешность» [3, с. 379].

Таким образом, в широком смысле правда обусловлена истиной, то есть тем, что соответствует действительности, в узком смысле она требует справедливости как этического принципа; в высшем значении как безгрешность. Как видим, В.И. Даль ставит в один синонимичный ряд со словом «правда», помимо «истины», и такие понятия, как «правосудие», «безгрешность», «честность», «неподкупность». А антонимом для правды выступает понятие «ложь», что, несомненно, подтверждает наличие исследуемой концептуальной оппозиции в языковой картине мира.

Автор раскрывает нам данное понятие как некое качество человека, особенность характера. Но анализ примеров, приведённых в данной статье, позволяет отметить и другие оттенки значений: «Правдою жить, палат каменных не нажить»; «Кто правдой живёт, тот добро наживёт». Здесь правда выступает как честная жизнь человека, его поступки.

Слово «ложь» в данном словаре не представлено в отдельной статье, автор трактует его через понятие «лгать». Лгать – лгнуть, лгать, врать, говорить или писать ложь, неправду, противное истине: «Он лжёт и не краснеет»; «Не с ветру говорится, что лгать не годится»; «Люди лгут, а нам не велят»; «Лжёт, инно сани трещат» [4, с. 202].

В Словаре подчёркивается то, что исследуемый концепт тесно связан с понятием «действие». В.И. Даль в трактовке использует слово «ложь», но оно полностью соотносится с глаголом «лгать»: «Лгать, так людей обегать»; «Кто лжёт, тот и крадёт». Ложь – также то, что солгано, слова, речи, противные истине, лгание: «Ложью свет пройдёшь, да назад не вернёшься»; «Лжей много, а правда одна»; «Ложь не живуща» [3, III, с. 379].

В современных словарях отмечены следующие значения: 1. Намеренное искажение истины. 2. Неправда. Оппозиционное противопоставление наблюдается во всех словарных дефинициях. «Ложь» всегда выступает в качестве антонима к слову «правда». Анализ лексикографических источников позволяет говорить о том, что во всех словарях первоначально авторами отмечается понятие «правда» – «то, что соответствует действительности, истина», то есть реалистическое изображение жизненных явлений [5; 6].

Немного шире значение данного слова представлено в 17-томном Словаре современного русского литературного языка, в Словаре русского языка под редакцией А.П. Евгеньевой [7]. Помимо перечисленных значений отмечаются следующие: «высказываться откровенно», «проявлять мужество, самообладание», «правдивость изображения жизненных явлений». В словаре советского периода под редакцией Д.Н. Ушакова отмечено восемь значений, в которых отражены представления, связанные с мировоззрением того времени. Здесь правда рассматривается, как «идеал поведения, заключающийся в соответствии поступков требованиям морали, долга, в правильном понимании и выполнении этических принципов». «Стезю правды бодро следуй. // Вообще жизненный идеал, справедливость, основанный на принципах справедливости порядок вещей» [8, с. 690–691].

Концептуальная оппозиция «Правда – Ложь» в пословицах и поговорках, собранных В.И. Далем, реализуется с помощью различных лексических средств. Во-первых, исследуемое явление имеет ядерные лексемы, представляющие его, лексему «правда» и лексему «ложь»; репрезентантами являются лексемы синонимичного ряда с доминантой «правда» и «ложь». Во-вторых, большую роль в раскрытии данной оппозиции играют окказиональные синонимы и антонимы, а также фразеологические сочетания.

Главными лексическим средством репрезентации является лексема «правда» и однокорневые слова, чаще обозначающие качественные характеристики (правдивый, правдоха, праведник, правдолюб и т. д.). Они реализуют компонент «любящий говорить правду, стремящийся к правде», «человек, любящий правду, истину, справедливость», «человек, который живёт праведной жизнью, не имеет грехов»: «Правдолюб: душа нагишом»; «За правого бог и добрые люди» [4, с. 188, 196]. В первой пословице исследуемая оппозиция реализуется через концепт «Правда», который репрезентируется с помощью слова «правдолюб», являющегося, в свою очередь, контекстуальным синонимом слову «правда». В.И. Даль определяет «правдолюба» как «любителя правды» [3, с. 380]. Слово «правый» исторически связано с исследуемым концептом, так как «общеславянское образовано с помощью суффикса -в- от исчезнувшего в качестве самостоятельного слова «пра», того же происхождения, что и предлог про» [9, с. 360]. Правый – «праведный», «не нарушающий правды», «безгрешный». Кроме того, здесь употреблено выражение «добрые люди», которое является контекстуальным синонимом правды. Согласно В.И. Далю, добрый – «о человеке, дельный, сведущий, умеющий, усердный, исправный, добро любящий, добро творящий, склонный к добру, к благу. В высшем значении добр один Господь, благ, милосерд без меры; доброта эта приемлется каждым, по мере стремления его к добру» [3, I, с. 445].

Слово «добрый», как репрезентант концепта «Правда», может выступать и в значении «правдивый». Например: «В ком

добра нет, в том и правды мало». Доброта – одно из основных свойств русской личности, что отражено в русском менталитете. Она поддерживается исканием абсолютного добра, благожелательностью и щедростью. Русские добры и милосердны не только на словах, но и на деле. К проявлению доброты следует также отнести забвение обид, великодушие, смирение, кротость и незлобивость, скромность, застенчивость и стыдливость.

Оппозиция реализуется во всех представленных лексических средствах: «солгал – сказал неправду»; «неправда – правда». Лексическим оппозиционером слова «правый, праведный» является «лукавый»: «Вся неправда от лукавого»; «В лукавом правды не сыщешь»; «На лукавого только славу пускают, а сами грешат» [4, с. 192, 195, 664].

Лукавый – «хитрый и умышляющий, коварный, скрытный и злой, обманчивый и опасный, криводушный, притворчивый, двуличный и злонамеренный. // В виде сущ. бес, дьявол, сатана, нечистый, злой дух» [3, II, с. 272]. В пословице «На лукавого только славу пускают, а сами грешат» в антонимических отношениях с правдой находится глагол «грешат». У верующих людей грех – это «нарушение действием, словом или мыслью воли Бога, религиозных предписаний, правил; предосудительный поступок, недостаток». Здесь же используется выражение «славу пускают». Оно не является фразеологизмом, но в данном примере выступает как «спаянное» словосочетание, которое имеет значение «наговаривают», то есть сами грешат, а праведного человека обвиняют. Отдельно следует выделить следующий пример: «Не верь малому да лукавому»; «Душой кривить – чёрту служить» [4, с. 664]. Речь идёт также о «лукавом», но в самой пословице используется фразеологическое сочетание «душой кривить», что означает «поступать неискренне, против совести», «быть неискренним, лицемерить, намеренно говорить неправду». Применительно к исследуемой оппозиции «душой кривить» – «нарушать правду». Фразеологическое словосочетание выступает антонимом к правде.

А.Т. Хроленко в своей работе приводит интересное выражение, ссылаясь на Н.А. Бердяева: «... чудное русское слово «правда», которое не имеет соответствующего выражения на других языках». В русском миропонимании есть святая правда как высшая общечеловеческая ценность и истинная правда [10, с. 45], что находит своё отражение в пословицах: «Правда свята, а мы люди грешные»; «Хороша святая правда – да в люди не годится»; «Хороша правда – матка, да не перед людьми, а перед богом» [4, с. 197, 201].

«Святая правда» – это «правда от Бога». Утверждается, что все люди – грешные, неправедные. Словосочетание «святая правда» в данном случае является репрезентом концепта «Правда», а антонимом, репрезентирующим концепт «Ложь», выступает грех. Грех, по определению В.И. Даля, – это «У верующих: нарушение действием, словом или мыслью воли Бога, религиозных предписаний, правил. 2. Предосудительный поступок, недостаток...» [3, с. 227].

Для пословиц характерно общее значение – оправдание человека (людей), совершившего грех, но это больше похоже на «самооправдание», то есть стремление каким-то образом в глазах окружающих выглядеть положительно. Словосочетание «правда-матка», которое, как и «святая правда», отражает русский менталитет, является репрезентантом исследуемой оппозиции, оно употребляется в значении истины, не требующей доказательств. Бог выступает «высшей правдой» и «высшим

судом»: «Всяк человек ложь – и мы тож»; «Один бог без греха» [4, с. 200, 210].

Ложь – общеязыковым антоним правды, «намеренное искажение истины, неправда, обман», для русских людей Бог – «высшая правда», «высший судья», которого боятся «прогневить». Поэтому только Бог безгрешен: «И наша правда, и ваша правда, а кто же богу ответ даст?»; «В боге нет неправды» [4, с. 195].

Бог – синоним «высшей правды», которая может быть только у него; это своеобразный «идеал», в котором нет и не может быть неправды, лжи. Человек грешен: «Все Адамовы детки, все на грехи падки»; «Все одного отца дети. Все Адамовы детки» [4, с. 178, 287]. Адам здесь как синоним греха, а грех, в свою очередь, является антонимом правды, безгрешности.

Среди анализируемых текстов встретилась в единственном варианте поговорка, где репрезентантом концептуальной оппозиции выступает контекстуальный антоним «искушение»: «Искушение на грех наводит» [4, с. 177]. Искушение как некий соблазн приводит к нарушению Божьей правды.

В антонимических отношениях с правдой находятся такие слова, как «вор, воровское, украсть» и подобные: «Не родится вор, а умирает» (т. е. становится таким); «Воры не родом ведутся, а кого бес свяжет»; «Вору воровское, а доброму доброе» [4, с. 165, 168].

Вор – это человек, занимающийся воровством, тот, кто ворует. Все люди рождаются безгрешными, а неправедными становятся в процессе жизни, то есть неправда влияет на судьбу человека. Фразеологический оборот «бес свяжет» также является средством репрезентации исследуемой оппозиции. «Чёрт (бес) попутал (попутает). Кто-либо поддастся соблазну, искушению». По отношению к концепту «Правда» данный фразеологизм имеет значение «сбил с прямого, праведного пути». Репрезентантом также является прилагательное «добрый», контекстуальным антонимом к которому выступает слово «воровской». «Воровской, стар. мошеннический, а вообще преступный, противозаконный // Ныне: свойственный, принадлежащий ворами; краденый, похищенный...» [3, I, с. 242]. В поговорках контекстуальным антонимом правды является глагол «украсть», что означает «тайком взять и присвоить себе чужое имущество». «Беда» выступает синонимом «неправды». Таким образом, совершение непропорционального поступка, преступления однозначно приводит к «беде», как к наказанию за содеянное.

Менталитет русского человека, на наш взгляд, помогают понять следующие поговорки, в которых представлена исследуемая оппозиция: «Лучше умереть, чем неправду терпеть»; «Лучше по миру собирать, чем чужое брать»; «Деньги смогут много, а правда всё» [4, с. 1616, 165, 195].

Для русского человека правда – это высшая ценность, которая лучше жизни, она противопоставляется «неправедным» поступкам, поэтому лучше «умереть, по миру собирать», чем мириться с неправдой или «чужое брать». В то же время можно привести примеры, в которых отсутствие денег приводит к неправде, лжи: «Бедность крадёт, а нужда лжёт»; «Не я лгу, мошна лжёт». Концептуальная оппозиция «Правда – Ложь» «предопределяет» поведение людей в разных жизненных ситуациях, так как человек часто делает выбор между правдой и ложью, и это нашло своё отражение в поговорках и пословицах народа: «Он разве невзначай правду молвит»; «Что ступит, то соврёт»; «Что слово, то ложь»; «Врёт, людей не стыдится и бога не боится»; «Нечего бога гневить, надо правду говорить» [4, с. 196, 204, 206].

«Ложь» является общеязыковым антонимом «правды». «Ложь» – само по себе понятие многоаспектное. «Она имеет житейскую, философскую, логическую, психологическую, этическую, юридическую и лингвистическую стороны. С житейской точки зрения, ложь – это обман, неправда. Лгать – значит скрывать правду или искажать её. Есть два вида лжи: 1) заведомая ложь; 2) заблуждение, то есть ошибка. Эти виды лжи различаются по нескольким параметрам: во-первых, намеренный или ненамеренный обман, во-вторых, при заблуждении обманут сам субъект, при обмане субъект становится «агентом» лжи» [11, с. 221]. Словосочетания «бога не боится» и «бога гневить» означают «не бояться Божьего суда как высшего, истинного, справедливого». Суд Божий – наказание от Бога за грехи людей.

«Добро» репрезентирует компонент «всё хорошее, положительное, направленное на благо». Общая семантика высказывания сводится к тому, что уже на самых ранних этапах развития общества и государства отношение ко лжи было негативным. И подтверждением тому служит Библия с её заповедями. Вызывают интерес следующие поговорки: «Делай не ложью – всё выйдет по-божью»; «Живи не ложью – будет по-божью» [4, с. 187, 196].

Здесь «ложь» и «по-божью» выступают как контекстуальные антонимы. Выражение «по-божью» означает «в соответствии с божьим законом», «праведная жизнь». Ядерным компонентом выступает «безгрешность»: «Кто неправдой живёт, того бог убьёт»; «В неправде бог карает (или: запинаяет)»; «Бог накажет, никто не укажет» [4, с. 38, 187, 195].

Как уже было отмечено, правда или её отсутствие влияет на жизнь человека, так как в данных поговорках правда употребляется в значении «безгрешность», то за «неправду» Бог (в качестве «высшей правды») «карат, убивает, наказывает». Кроме того, как высший и справедливый суд Бог поощряет тех, кто «живёт правдой», то есть осуществляет свой «высший суд»: «Бог тому даст, кто правдой живёт»; «Кто правду хранит, того бог наградит» [4, с. 170, 195].

Бог в представлении русских людей является «всевидящим» и «всезнающим», с неба он видит каждого человека и знает о каждом его поступке, что нашло своё отражение в поговорках: «От людей утаишь, а от бога не утаишь»; «Бог всякую неправду сыщёт»; «Как ни хорони концов, а бог попутает, выдаст» [4, с. 38, 198]. И поэтому «высший суд» неизбежен: «Суда божьего околицей не объедешь» [4, с. 39].

Концептуальное поле исследуемой оппозиции пересекается и образует некоторое единство с ментальной оппозицией «бог/чёрт (дьявол)»: «Бог кажет путь, а чёрт вкинул крюк»; «Сказал бы богу правду, да чёрта боюсь»; «Горе от бога, а неправда от дьявола» [4, с. 177, 191, 202].

Вообще вера в Бога является важной характеристикой жизни русского человека. В нашем национальном мировоззрении ровно так же, как Бог олицетворяет самую высшую правду, истину, не требующую доказательств, некий «источник добра», так и чёрт (дьявол) ассоциируется со злом, ложью, то есть является общеязыковым антонимом понятию «Бог». Путь имеет значение «праведный путь от Бога». «Чёрт» – помеха, препятствие на «праведном пути». Русскому православному человеку лучше принять горе от Бога, и в данном случае горе – синоним правды, чем неправду от дьявола, то есть неправда хуже горя. В поговорках выражено двойное отношение к религии. По канонам православной веры, Бог – единственная высшая сила, с

другой стороны, черт (дьявол) – воплощение языческих верований славян, для которых было характерно многобожие, так как он обладает силой, которая не уступает силе Бога.

Правда как справедливость юридическая отмечена в следующих примерах: «Неправдою суд стоит»; «В суд пойдёшь – правды не найдёшь»; «Где суд, там и неправда» [4, с. 172, 173]. «Правда» представлена при помощи краткого прилагательного «прав» – истинное положение дел. Выражение «на бумаге виноват» – это «неправда», то есть в представлении людей сложилось мнение о том, что законы, принятые государством, не всегда способны по справедливости оценить сложившуюся ситуацию, и даже суд ассоциируется с неправдой. Отношение к закону, суду и судьям всегда было неоднозначное. Большинство анализируемых пословиц свидетельствуют о явно недоброжелательном, недоверительном отношении к правосудию. Правда в данных примерах значит «законность» и «то, что соответствует действительности». Таким образом, контекстуальным антонимом «правды» выступает «суд».

В связи с таким представлением о суде сложилось и двойное представление о судьях. С одной стороны, судья представляется как «нечестный, жаждущий наживы, взяточник», для которого личные корыстные интересы превыше любого закона. И таких примеров много: «За правду плати и за неправду плати»; «Перед судом все равны: все без окупа виноваты»; «В суд ногой – в карман рукой»; «Дело правое, да в кармане свербит»; «Правое дело, а в кармане засвербело»; «От доброго приноса и правда с кольцом живёт (на цепи)»; «Сто рублей есть, так и правда твоя» [4, с. 173, 190]. «Окуп, принос» – сейчас «взятка» – «плата или подарок должностному лицу, во избежание стеснений или подкуп его на незаконное дело» [3, III, с. 197]. Русские люди считают себя людьми грешными, поэтому корысть, которую народ приписывает судьям, объясняется тем, что судьи – такие же люди, как и обыкновенные граждане. Однако они наделены определёнными полномочиями, могут влиять на жизнь человека, ну, а так как судья-грешник, получается, что «суд людей» изначально несправедливый. При помощи взятки возможно доказать свою правоту и уклониться от ответственности.

Примеров, в которых судья представлен действительно как «хранитель истины», значительно меньше: «Судия праведный – ограда каменная»; «Где добрые судьи поведутся, там и ябедники переведутся» [4, с. 172]. Судья здесь «праведный», то есть соблюдает Божьи законы, и в данном случае воспринимается как защитник. Существует «божий суд» и «суд людей», и в большинстве случаев они выступают как антонимичные понятия: «Пред бога с правдой, а перед судьёю с деньгами»; «Судиться – не богу молиться: поклоном не отделаешься»; «Бог любит праведника, а судья (или чёрт) ябедника»; «Пред богом ставь свечку, перед судьёю мешок»; «Суд людей, не божий. Бог на правду призрит»; «Поп ждёт покойника богатого, а судья тягуна тороватого» [4, с. 169, 175, 190]. Правда в этих пословицах – «правда от бога». Контекстуальными антонимами являются «бог» (правда) / «судья» (неправда, ложь). Исследуемая концептуальная оппозиция репрезентируется при помощи существительных «праведник» – «человек, который живёт праведной жизнью, не имеющий грехов», и «ябедник» – «человек, который говорит неправду, ябедничает». «Божий суд» – «истинный», «высший». Судья – «правда от людей», но он не всегда является гарантом правды. Выражения типа «поклоном не отделаешься» означают, что взятка судье дается, даже если

правда не нарушается. Бог здесь – «милостивый, прощающий раскаявшихся». Отдельно нужно выделить последний пример, где синонимами являются «поп – судья». Поп – это служитель церкви, который и сам должен соблюдать закон Божий, и проповедовать его среди людей. В данном примере поп – грешный человек, который жаждет собственной выгоды. Кроме того, употреблено выражение «тягун тороватый», которое означает «человек, который будет вынужден участвовать в судебном заседании и способный дать взятку».

Можно выделить так же ряд пословиц, в которых не прямо говорится о корыстных целях судьи, а лишь ставится под сомнение его «честное служение закону»: «Не бойся суда, бойся судьи (прибавка: не бойся барина, бойся слуги)»; «Судья суди, да и за судьей гляди!»; «Не всяк судит по праву, иной и по криву»; «Суд прямой, да судья кривой» [4, с. 170, 172, 173, 190]. Судье даётся право судить и осуждать по справедливости, по закону, «по правде», восстанавливать истину. Но судьи бывают разные, так как каждому человеку присущи свои слабости, каждый подвержен искушению.

Репрезентантами также являются антонимы «право – криво» и «прямой – кривой». Право и прямой – синонимы «правды». «Криво», «кривой» – синонимы неправды, лжи в значении «кривосуд, кривда, неправда» [3, с. 193]: «Суд правый кривого дела не выправит» (прибавка: «а кривой суд правое скривит»); «Судья – что плотник: что захочет, то и вырубит»; «Перо в суде – что топор в лесу» (прибавка: «что захотел, то и вырубил») [4, с. 171, 172]. В первой пословице репрезентантами являются антонимы «правый – кривой». «Неправда» может одержать победу, если люди, которые призваны правду защищать (судьи), руководствуются не здравым смыслом и законом, а какими-либо корыстными мотивами. «Перо», «топор» олицетворяют власть судьи – «что захотел, то и вырубил». Таким образом, жизнь человека, который попал на скамью подсудимых, зависит от честности, справедливости судьи.

В исследуемых текстах часто встречается противопоставление «добрый – злой» (о человеке) с различной семантикой. Тот же судья может быть добрым в значении «ответственно, честно и справедливо выполняющий свою работу», и злым, то есть человеком, которого судьбы людей (подсудимых) мало волнуют: «Не тот вор, кто ворует, а тот, кто ворами потакает»; «Вора помиловать – доброго погубить»; «Худые прятки портят и доброго человека» [4, с. 168, 176].

Контекстуальными синонимами являются «вор – судья». «Помилование, неосуждение» преступника может привести к «гибели» «доброго» человека, не нарушившего закон, правду. Злыми и добрыми могут быть и дела человека: «Доброе дело – правду говорить смело»; «Злое ремесло на рель занесло (т. е. повесили)» [4, с. 167, 195]. «Доброе дело» является синонимом правды, «злое ремесло» – антоним правды, синоним слову «ложь». «Доброе дело» означает «правдивое, праведное» дело, а «злое ремесло» – это что-то «неправедное», поэтому «на рель занесло», то есть «правда» здесь – «юридическая справедливость». При помощи «праведное – неправедное» концептуальная оппозиция реализуется в примерах: «Неправедное – как пришло, так и ушло; а праведная денежка век кормит»; «Неправдой нажитое в прок не пойдёт» [4, с. 187]. Праведное здесь в значении «безгрешное», поэтому данные пословицы ориентируют человека на праведную жизнь. Безгрешность является синонимом «правды», а грех – синонимом «неправды»: «Всякая неправда грех» [4, с. 83].

«Грех» – контекстуальний антонім «правды». Среди анализируемых текстов встретились примеры, в которых «правда» – антоним «силы»: «Бог не в силе, а в правде»; «Не в силе бог, а в правде (Алекс. Невск.)» [4, с. 35, 187]. «Сила» здесь может пониматься как насилие, несправедливость, беззаконие. Синонимом правды выступает Бог в значении «высшей истины».

Концептуальная оппозиция «Правда – Ложь» в исследуемых текстах отражает отношения «бог – человек – судья». Бог – «высшая правда, высший судия», который «постыжает суды человеческие»: «Правда груба, да богу любя»; «Правда гневна, да богу мила»; «Постыжает бог суды человеческие (св. Дмитрий Ростовский)»; «Истина от земли, а правда с небес (псалт.)» [4, с. 37, 195, 202]. Таким образом, «истина» включает в себя представление о Божественном мире, а «правда» связана с миром человека.

Выводы. Анализ пословиц и поговорок, собранных В.И. Далем, позволяет говорить о том, что оппозиция «Правда – Ложь» является фундаментальной, основополагающей в языковой картине мира, так как в её структуре отразились очень важные представления об окружающей действительности. Данная оппозиция формировалась на протяжении длительного периода, что непосредственно представлено в её содержании. Именно поэтому в анализируемых текстах было выделено так много контекстуальных антонимов и синонимов, позволяющих более детально описать исследуемое явление. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении станет изучение влияния библейских и древнерусских текстов на паремии.

Литература:

1. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. О.Н. Трубачёва. – М. : Терра-книжн. клуб, 2008.
2. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : Образ мира и миры образов / М.М. Маковский. – М. : Гуманитар. изд. центр «ВЛАДОС», 1996. – 415 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – М. : Рус. яз., 2003.
4. Даль В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль ; предисл. М.А. Шолохова, вступ. ст. В. Чичерова. – М. : Гослитиздат, 1957. – XXVIII, 991 с.
5. Большой толковый словарь русского языка / Рос. акад. наук, Ин-т лингв. исслед. ; сост., гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 1998. – 1535 с.
6. Лопатин В.В. Толковый словарь современного русского языка / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. – М. : Эксмо, 2008. – 921 с.
7. Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А.П. Евгеньевой. – М. : Рус. яз., 1981.
8. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / Д.Н. Ушаков. – М. : Изд. центр «Терра», 1994.
9. Шанский Н.М. Краткий этимологический словарь / Н.М. Шанский. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1975. – 543 с.
10. Хроленко А.Т. Лингвокультуроведение : [пособ. к спецкурсу] / А.Т. Хроленко ; Регион. откр. социал. ин-т. – Курск : РОСИ, 2004. – 178 с.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология : [учеб. пособ. для студ. высш. учебн. завед.] / В.А. Маслова. – М. : Academia, 2004. – 202 с.

Юган Н. Л. Концептуальна опозиція «Правда – Брехня» в прислів'ях і приказках, зібраних В. І. Далем
Аногація. Стаття присвячена аналізу змістової структури концептуальної опозиції в пареміях, зібраних В. І. Далем. Розглядаються основні лексичні засоби реалізації концептів «Правда» та «Брехня» як ядерні складові досліджуваного явища, зазначаються шляхи їх формування й способи репрезентації.

Ключові слова: концепт, концептуальна опозиція, мовна картина світу, синоніми, антоніми, змістова структура.

Yugan N. Conceptual opposition “Truth – Lies” in the proverbs and sayings collected by V. I. Dahl

Summary. Article is dedicated to the analysis of the content structure of the conceptual opposition in the given texts. There are three basic lexical means of realization of the concepts of “Truth” and “Lies”, as the core components of the researched phenomenon examined here, also noted are the ways of their formation and means of their representation.

Key words: concept, conceptual opposition, language world picture, synonyms, antonyms, content structure.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Ляшов Н. Н.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мови і літератури
Донбасського державного педагогічного університету

«ОПЫТЫ» И «ХАРАКТЕРЫ»: КОММУНИКАТИВНЫЙ ДИСКУРС

Аннотация. Статья посвящена выявлению коммуникативных связей произведений французских писателей М. Монтеня и Ж. Лабрюйера. Осмыслена преемственность дискурсивных тенденций в «Опытах» и «Характерах», а также установлены общие и индивидуальные доминантные связи во взглядах писателей на природу человека.

Ключевые слова: французская литература, писатель, М. Монтень, Ж. Лабрюйер, поздний гуманизм, поздний классицизм.

Постановка проблемы. Психологическая глубина и многогранность, философские и гуманистические мотивы мировой литературы являются ключом для моральных, духовных, этических, психологических проблем в жизни человека, его нравственным фундаментом. Совершенству формы и глубокой правдивости в описании человеческой природы посвящали свои произведения многие писатели мира. С позиции литературоведческого анализа значима не только оценка концептуальных или мотивационных временных моделей этого тематического вектора, но и выявление системы в содержательной модели литературных произведений, которые помогают осознать преимущества и недостатки их личности, оценить свои желания и стремления, отыскать свое жизненное предназначение.

Цель статьи посвящена выявлению коммуникативных связей произведений французских писателей М. Монтеня и Ж. Лабрюйера, осмыслению преемственности дискурсивных тенденций в «Опытах», обозначенных периодом позднего гуманизма и «Характерах», которые написаны в период позднего классицизма, установлению общих и индивидуальных доминантных связей во взглядах на природу человека.

Изложение основного материала. Среди основных литературоведческих проблем выделяется соотношение ренессансных традиций с ведущими тенденциями литературной жизни XVII в. Известно, что ренессансная традиция прокладывала в русле своего формирования качественно новую модель мироздания. Эта модель заключалась в представлении о человеке, человека о себе самом и окружающем его мире, а также о принципах нормативно-ценностного, нравственного и морального мировидения. Важную роль в развитии французской литературной прозы сыграла гуманистическая литература, которая стала продуктивным началом развития философско-моралистического направления, ярким представителем которого был Мишель Монтень. Мишель Эйкем де Монтень (Michel Eyquem de Montaigne, 1533 – 1592) сосредоточил свое внимание на природе человека, как на моральной личности. Он написал уникальное морально-философское произведение «Опыты» («Essais»), работа над которым продолжалась 23 года. Название книги М. Монтеня сконцентрировано вокруг его философских взглядов, а содержание по-

дано в свободной, простой, доступной форме, раскрывающее важнейшие идеи эпохи Ренессанса.

Для изложения своих мыслей М. Монтень создал особую форму фрагментно-мозаичных записей. Такая форма стала основой для новой манеры, отмеченной характерной индивидуальностью. Анализируя концепт единственного произведения французского писателя, исследователи отмечают, что оно вообрало в себя особенности французской прозы второй половины XVI столетия. «Опыты» одновременно и запись-дневник подобно дневнику Летуаля, и мемуары, как мемуары современников его, и художественный перевод, как Плутарховы жизнеописания Амио; в нем острая насмешка памфлетиста и глубокомысленная эрудиция Паскье или Амбруаза Паре. Но вместе с тем, это глубочайшее осмысление античной философской мысли, а также проникновение в сущность проблем и задач своего времени, своего народа [2, с. 58].

Важной составляющей писательского таланта М. Монтеня является то, что он меньше всего думал о красотах стиля и старался в непритязательной форме изложить свои мысли, наблюдения, рассказать о событиях и фактах, воспроизвести в точности слышанное слово, нарисовать живую, законченную картину. Читая «Опыты», мы обнаруживаем, что главы не связаны между собой, как бы смонтированы из отдельных кусков, возникших из-под пера автора по случайным поводам. Например, между рассуждением «О стойкости» и «О том, как наше восприятие блага и зла в значительной мере зависит от представления, которое мы имеем о них», вдруг возникает глава «Церемониал при встрече царствующих особ»; рядом с размышлениями «О ненадежности наших суждений», предшествуя исследованию «О старинных обычаях», появляется подборка сведений из античных и новых авторов «О боевых конях». После обстоятельного рассуждения «О родительской любви» Монтеня внезапно заинтересовал вопрос об оружии у разных народов разных времен и т. д. [10]. Секрет в том, что текст передает естественный процесс думания автора, спонтанность его мыслей.

Сфокусированность М. Монтеня на латыни проявляется на каждой странице произведения. Он любил радостную, искусную плавность Овидия, ему нравилась «утонченность» в поэзии Лукана, автора поэмы «Фарсалия, или О гражданской войне». Он очень ценил «силу зрелую и устойчивую» в поэзии Вергилия. Был в восторге от Плутарха. М. Монтень провозгласил себя последователем философии древнегреческого мыслителя Пиррона (основателя скептицизма), призывавшего своих учеников не только уклоняться от участия в событиях, но и воздерживаться от суждений, поскольку нет никакой уверенности в достоверности истины. Образ Пиррона автор создал в своей Апологии Раймунда Сабундского [7, с. 127].

Логично, что непрерывное поддержание общения с мудростью древних, стало следствием того, что М. Монтень ис-

кал образцы «беспредельно богатых душ прошлого» у античных авторов или невольно переносил в свою книгу те черты, которые его в них восхищали. Например, автор, рассуждая о заповеди Платона «Делай свое дело и познавай самого себя», поясняет: «Каждая из обеих половин этой заповеди включает в себя и вторую половину ее, и таким образом охватывает весь круг наших обязанностей» [6, с. 18]. Его произведение воспринимается, как увлекательное собрание сентенций и удивительных исторических эпизодов, пестрящих цитатами. В связи с этим важным средством установления доверия к философским размышлениям французского писателя являются ссылки и цитаты из античных сочинений Тита Ливия, Тацита, Аристотеля, Аркесилая, Бианта, Свида, Катулла, Меландра и многих других древних авторов.

Обращает на себя внимание то, что книга полна многозначительных картин, в центре которых – Человек. М. Монтень сконцентрировал свои мысли на характерах, привычках, вкусах, манерах, настроениях, телесной и духовной его природе. В своих философских размышлениях он призывает судить о человеке по свойствам его души: «Какая душа у него? Прекрасна ли она, одарена ли способностями и всеми надлежащими качествами? Ей ли принадлежит ее богатство или оно заимствовано? Не обязана ли она всем счастливому случаю? Может ли она хладнокровно видеть блеск обнаженных мечей? Достаточно ли в ней уверенности, уравновешенности, удовлетворенности?» [6, с. 328]. Автор подчеркивает, что только с этих позиций раскрывается истина существующих громадных различий между людьми.

Размышляя о поступках человека, он утверждает о том, что сколько поступков, столько требуется и суждений о каждом из них, и недостаточно судить о человеке по его внешнему поведению, необходимо проникнуть в глубоко скрытые мотивы поведения: «не дело зрелого разума судить о нас поверхностно лишь по нашим внешним поступкам. Следует искать внутри нас, спустившись до самых глубин, и установить, от каких толчков исходит движение, однако принимая во внимание, что это дело сложное» [7, с. 14].

Следует отметить, что в одном лице автор совместил и профессионального философа и художника. Свои философские рассуждения писатель оформляет художественным, метафорическим, образным и эмоционально окрашенным поэтическим языком. Приведенные им для аргументации своих мыслей примеры часто представляют собой образцы настоящей художественной прозы. Например, в главе «О том, как надо судить о поведении человека перед лицом смерти» он говорит, что трудно бывает человеку примириться с мыслью о наступающей последней минуте жизни. Эта мысль не нова. Но М. Монтень рукою художника набрасывает облик умирающего человека, несколько штрихов – и мы слышим шепот больного и слова надежды на краю могилы: «Другие были больны еще тяжелее, а между тем не умерли. Дело обстоит совсем не так безнадежно со мной, как это представляется. Что ж! Бог немало совершил чудес...» [7, с. 322]. Замечая образность и эмоциональность суждений М. Монтеня, французский исследователь Пьер Виллей сравнивал его с поэтом. Он утверждал, что до девятнадцатого века во всей французской литературе не было, пожалуй, более великого поэта, чем этот философ [3]. Также, Ф. Грэй в книге «Стиль Монтеня» видит художественную сущность в поэтической, образной, эмоциональной форме самого метода мышления Монтеня.

Он утверждает, что образы Монтеня философичны по содержанию и поэтичны по своей природе, это свободное парение ума, это не просто мысли, а поток мышления [2, с. 83].

М. Монтень много писал о себе. На страницах «Опытов» он аргументирует цель самопознания, иллюстрирует то, как нужно познавать самого себя, присматриваться, наблюдать, выслеживать самого себя с близкого расстояния, наблюдать в себе как положительные, так и отрицательные черты. В первую очередь, это осязаемое раздвижение тематического горизонта «Опытов». Не только собственное «я», но и вся преломляющаяся сквозь его призму окружающая действительность, и, прежде всего, нравы современников находятся в центре внимания мыслителя. Он писал о себе с поразительной откровенностью самоанализа: «Люди обычно разглядывают друг друга, я же устремляю мой взгляд внутрь себя: я его погружаю туда, там я всячески тешу его. Всякий всматривается в то, что пред ним: я же всматриваюсь в себя. Я имею дело только с собой: я непрерывно созерцаю себя, проверяю, испытываю самого себя» [7, с. 389]. Повествуя о себе, он заявляет, что любит науку и почитает тех, кто ею владеет, подчеркивая: «...когда наукой пользуются как должно, это самое благородное и мощное из приобретений рода человеческого» [8, с. 185].

Тесно связаны с традициями гуманистической мысли и педагогические суждения М. Монтеня, которые изложены в главе «О воспитании детей» [6]. Он акцентирует внимание воспитателей на всестороннем развитии личности ребенка, на формировании у детей интеллектуальных способностей, нравственных и эстетических потребностей, не забывая и о физическом их развитии, а также скромности и порядочности. Приведем несколько интересных его суждений и наставлений, которые актуальны и в настоящее время: «Порицать в другом свои недостатки, думается мне, столь же допустимо, как порицать чужие в себе. Обличать их следует всегда и везде, не оставляя им никакого пристанища» [6, с. 190]; «следует неизменно стремиться к тому, чтобы направить детей в сторону наилучшего и полезнейшего» [6, с. 192]; надо предоставлять «ребенку возможность свободно проявлять свои склонности, предлагая ему изведать вкус различных вещей, выбирать между ними и различать их самостоятельно, иногда указывая ему путь, иногда, напротив, позволяя отыскивать дорогу самому» [6, с. 194]; «пусть совесть и добродетели ученика находят отражение в его речи и не знают иного руководителя, кроме разума. Пусть его заставят понять, что признаться в ошибке, допущенной им в своем рассуждении, даже если она никем, кроме него, не замечена, есть свидетельство ума и чистосердечия, к чему он, в первую очередь, и должен стремиться» [6, с. 201]. Обосновывая свои мысли, он считает, что везде одна и та же человеческая природа, где все идет своим ходом. Кто познает, какая она ныне, тот сможет сделать правильные выводы о прошлом и будущем. Такова логика гуманистической философии М. Монтеня, которая соединяет мысли и конкретные дела, события и факты, а индивидуальная судьба, о которой писатель поведал, отражает эпоху.

Актуализируя концепт французской литературы периода позднего классицизма, замечаем, что традиции ренессансного реализма XVI столетия были продолжены в художественной прозе этого периода и существенно расширили ключевые положения и взгляды на нравственность. Динамика развития

общества в целом и отдельной личности достигает расцвета в XVII веке. Французский классицизм во многом отталкивался от литературы Ренессанса, но и выдвигал качественно новые задачи, методы, акценты литературной работы. По утверждению С. Артамонова [1, с. 109–110] «Опыты» способствовали становлению ряда новых литературных и литературно-публицистических жанров. Под воздействием «Опытов» возник не только жанр эссе (М. Монтеня называют «отцом современной эссеистики»), но без Монтеня был бы немислим расцвет моралистики во французской литературе XVII в. Заключенное в его единственном произведении мастерство, соединяющее жизненное и философское углубленное осмысление авторского «я» в особом индивидуальном ракурсе, оказало воздействие на творчество представителей французского классицизма. Среди знаменитых поклонников М. Монтеня в XVII в. во Франции можно назвать Лабрюйера, Мольера, Лафонтена. Влияние гуманистической концепции было широким и значительным.

Ж. Лабрюйер – представитель позднего классицизма, но в его взглядах много общего с взглядами М. Монтеня. Также как и М. Монтень, он увлекался писателями древности и обратился к античному источнику для создания своего единственного произведения. Жан Лабрюйер (Jean de la Bruyère, 1645–1696) в 1687 году опубликовал книгу «Характеры Теофраста, перевод с греческого» («Les Caractères de Théophraste, traduits du grec»). Со временем этот труд претерпел множество изменений, вообрал традиции и многообразный опыт духовной культуры позднего классицизма. Первоначальный замысел простого перевода текста древнегреческого философа, ученика Аристотеля, в конце концов вылился в самостоятельное оригинальное произведение – «Характеры, или Нравы нынешнего века» («Caractères et les Mœurs de ce Siècle»). Давая новое название своей книге, автор, по-видимому, исходил из названия книги Соломона «Притчи» [11, с. 197]. Объемная книга Ж. Лабрюйера состоит из шестнадцати глав, которые точно соответствуют своим названиям. Моральный трактат греческого философа IV века до н. э., в котором Лабрюйер нашел искусные зарисовки людей, наделенных различными пороками, сыграл известную роль в концепции его «Характеров», которую автор сформулировал так: «...Чтобы достичь совершенства в словесности, и превзойти древних, хотя это очень трудно, надо начинать с подражания им» [4, с. 28].

«Опыты» М. Монтеня и «Характеры» Ж. Лабрюйера разделены столетней историей. Стал ли Человек за это время добрее, нравственнее, чище? Ж. Лабрюйер, рассуждая о нравах своего общества, не считает, что они идеальная норма. Он, развивая эту мысль, утверждает, что у людей нет вечных нравов и обычаев, они меняются вместе со временами, и «довольно и двадцати лет, чтобы люди изменили свое мнение о самых важных вещах, даже о таких, которые казались бесспорными и неизменными» [4, с. 299]. «Следы характеров и мыслей» – вот предмет внимания автора. Наблюдение и общение с окружающими людьми дало возможность автору сделать некоторые выводы о проблемах нравственности: «пороки порождаются развращенностью души; недостатки – порочностью характера; смешные стороны – недостатком ума» [4, с. 287]; «резкость, грубость, неотесанность – это пороки, от которых иной раз не свободны даже умные люди» [4, с. 287]; «талант, вкус, ум, здравый смысл – все это различные, но вполне совместимые достоинства. Между здравым

смыслом и хорошим вкусом та же разница, что между причиной и следствием. Между умом и талантом то же соотношение, что между целым и частью» [4, с. 289]. Его характеры – воплощение определенного порока, страсти или социального положения.

Текстовая реальность в целом предоставляет нам авторскую дискурсивную форму, которая воплощает особый взгляд на реальность, концептуальное содержание отдельных фраз, особый дух суждений. Подчеркнем, что по своему стилю и по высказываниям он довольно близок к М. Монтеню [11, с. 202]. Ж. Лабрюйер стремился к общечеловеческой универсальности типов, классифицируя свои характеры по сословным признакам. Через все произведение выстроена длинная, реалистическая галерея портретов, на которых вполне законченные зарисовки ростовщиков, монахов, вельмож, крестьян, ханжей, льстецов, лицемеров и др. А также разные пласты социальной иерархии французского общества. В текстовом полотне литературные портреты скреплены между собой рассуждениями автора, которые оформились в эпиграммы, размышления, новеллы, диалоги. Заметим, что представленное автором такое богатство характеров, в основном безнравственных и порочных, объясняется тем, что излагая свои мысли, Ж. Лабрюйер стремился «показать открывшуюся ему истину в таком свете, чтобы она поразила умы» [4, с. 34].

В пространстве дискурсивной объективности и с позиции реалистических тенденций интересны рассуждения Ж. Лабрюйера о писателях, как предшественниках, так и современниках. Этим самым он расширяет содержание классицистической системы по сравнению с тем, как она представлена, скажем, у Корнеля, Расина или Буало, а также вводит в нее ряд собственных принципиально новых моментов. Прежде всего, он пишет о Монтене, отвечая на критику, считает, что его предшественник не оценен по достоинству: «...я тоже считаю, что Монтень не свободен от недостатков, но они, видимо, вообще нисколько его не ценили. Один из них недостаточно мыслит, чтобы ценить автора, который мыслит много; другой мыслит слишком утонченно, чтобы ему могли нравиться простые мысли Монтеня» [4, с. 37]; а Ронсар и Гез де Бальзак, по мнению Ж. Лабрюйера: «...каждый в своем роде отличались такими достоинствами и недостатками, которые не могли не способствовать появлению после них великих писателей как в прозе, так и в поэзии» [4, с. 36]; особенно трудно понять ему Рабле: «что бы там ни говорили, его произведение – неразрешимая загадка» [4, с. 37]; развивая мысль о Корнеле и Расине, он замечает, что «один возвышает нас, повергает в изумление, учит, властвует над нами; другой нравится, волнует, трогает, проникает в душу. У одного – наставления, правила, советы, у другого – пристрастия и чувства. Корнель овладевает умом, Расин потрясает и смягчает сердце. Корнель требовательнее к людям, Расин их лучше знает. Один, пожалуй, идет по стопам Софокла, другой скорее следует Еврипиду» [4, с. 43]; а Декарт нам «советует судить о предмете лишь после тщательного и досконального его изучения; это правило настолько прекрасно и верно, что его следует применять и к нашим суждениям о людях» [4, с. 286].

Будучи воспитателем в семье знаменитого полководца, одного из крупнейших вельмож своего времени, принца Конде, живя в этой семье «столь знаменитой удачливыми вертопрахами, а также блестящей светскостью, жестокостью и

разгульными нравами» [9, с. 61], занимаясь с титулованным учеником – все это не приносило Ж. Лабрюйеру удовлетворения. Его жизнь, несмотря на уважение, которое писатель завоевал благодаря уму и такту, была не лишена трудностей. Автор признается: «Вельможи обладают одним огромным преимуществом перед остальными людьми. Я завидую не тому, что у них есть все: обильный стол, богатая утварь, собаки, лошади, обезьяны, шуты, льстецы, но тому, что они имеют счастье держать у себя на службе людей, которые равны им умом и сердцем, а иногда и превосходят их» [4, с. 190]. В таких суждениях проскальзывает обида человека, познавшего в силу своего зависимого положения горечь унижения. Личное чувство писателя придает определенный оттенок описываемым явлениям. Проблема личного достоинства и его несоответствия общественному положению, отражающая собственный жизненный опыт Ж. Лабрюйера, его уязвленное самосознание, лейтмотивом проходит сквозь всю книгу: «Видя, как пренебрежительны иногда со мною и вельможи, и даже те, кто мне равен, я черпаю поддержку и утешение в том, что говорю себе: «Эти люди презирают не меня, а только мое звание – оно и вправду низкое. Будь я министром, они, без сомнения, преклонялись бы передо мной» [4, с. 176]. Но писатель получил возможность великолепно изучить аристократическое общество и круг придворных Людовика XIV. В связи с этим французский критик Ш. Сент-Бев писал, что Ж. Лабрюйер сосредоточил свое внимание не на внешнем блеске, а на внутреннем содержании этого спектакля, на его действующих лицах и извлек неопределимый материал, наблюдая повседневную жизнь этой знатной семьи.

Следует заметить, что социальный опыт определяет удельный вес характера человека, и в то же время оказывает существенное влияние на процесс формирования неповторимой индивидуальности. Сравнивая людей разных социальных положений и различных моральных качеств, Ж. Лабрюйер приходит к интересным выводам, что дурными или хорошими люди делаются не в силу своих природных задатков, а под влиянием тех условий, в которых они живут. Ключевые положения в текстовой реальности «Характеров» – это размышления автора о пороках. В связи с этим он утверждает, что бывают пороки, которыми мы никому не обязаны, ибо они заложены в нас от природы и усугублены привычкой; бывают и такие, которые мы приобретаем, хотя они нам не присущи. Далее он приводит пример: «Иной человек родится приветливым, отзывчивым, услужливым, но под воздействием тех, с кем живет и от кого зависит, скоро изменяет своим склонностям и даже своей натуре, он делается угрюмым, желчным, неузнаваемым, вечно пребывает в несвойственном ему расположении духа и, в конце концов, сам удивляется, когда он успел стать таким черствым и неблагоприятным» [4, с. 234].

Глубокое знание людей своей эпохи позволило Ж. Лабрюйеру извлекать «характеры», поражающие верностью жизни и психологической правдой. А. Моруа справедливо заме-

тил: «Лабрюйер – реалист, такой же, каким был Монтень» [9, с. 70].

Выводы. Система содержательной модели литературных произведений «Опыты» и «Характеры» в их коммуникационной динамике, разделенных столетием, выявила как общие черты, так и отличительные. В аргументации воздействия прошлого «Характеры» Ж. Лабрюйера преемственно связаны с «Опытами» М. Монтеня. В рамках этого диалога объясняется близость основной направленности творчества этих писателей, их стремление реалистично и правдиво изобразить жизнь французского общества и его пороки. Удалось глубоко отразить пространство дискурсивного позиционирования опыта позднего гуманизма и характера позднего классицизма. Они воплотили лучшие свои устремления нравственного и морального мировидения человека и его пороков. Но вместе с тем разум монтеневского человека направлен лишь на поиски истины. А внутреннее состояние лабрюйеровских характеров, их духовный комплекс показан как результат внешнего воздействия, как психологический продукт социального бытия, в котором Ж. Лабрюйер наметил перспективу и выступил предшественником моралистов эпохи Просвещения.

Литература:

1. Артамонов С.Д. История зарубежной литературы XVII–XVIII в. в. / С.Д. Артамонов, З.Т. Гражданская, Р.М. Самарин. – М.: Просвещение, 1967. – 855 с.
2. Артамонов С.Д. Сорок веков мировой литературы. – В 4 кн. – Кн. 3. – Литература эпохи Возрождения / С.Д. Артамонов. – М.: Просвещение, 1997. – 256 с.
3. Villey P. Montaigne en Angleterre. – Revue de deux mondes. – 1913. – Т. 17, 1 sept. – P. 120–122.
4. Лабрюйер Ж. Характеры, или Нравы нынешнего века / Jean de la Bruyère / Перевод с фр. Э. Линецкой, Ю. Корнеева. – М.-Л.: Художественная литература, 1964. – 414 с.
5. Ларошфуко Ф. и др. Суждения и афоризмы / Ф. Ларошфуко, Б. Паскаль, Ж. Лабрюйер; сост., предисл., примеч. Н.А. Жирмунской. – М.: Политиздат, 1990. – 384 с.
6. Монтень М. Опыты : в 3 кн. / Michel Eyquem de Montaigne. Essais / Перевод с фр. А.С. Бобовича. – М.-Л.: Издательство Академии наук, 1954. – Кн. 1. – 558 с.
7. Монтень М. Опыты : в 3 кн. / Michel Eyquem de Montaigne. Essais / Перевод с фр. А.С. Бобовича. – М.-Л.: Издательство Академии наук, 1958. – Кн. 2. – 552 с.
8. Монтень М. Опыты : в 3 кн. / Michel Eyquem de Montaigne. Essais / Перевод с фр. А.С. Бобовича. – М.-Л.: Издательство Академии наук, 1960. – Кн. 3. – 495 с.
9. Моруа А. От Монтеня до Арагона / Андре Моруа. – М.: Радуга, 1983. – 678 с.
10. Рыкова Н. Мишель Монтень (1533–1592) / Писатели Франции / Сост. Е.Г. Эткинд. – М.: Просвещение, 1964. – 699 с.
11. Сент-Бев Ш. Литературные портреты. Критические очерки / Ш. Сент-Бев / Ред. перевод с фр. А. Андерс, И. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1970. – 583 с.
12. Спор о древних и новых / Сост., вступ. статья В.Я. Бахмутского; пер. с фр. Н.В. Наумова. – М.: Искусство, 1985. – 472 с.

Ляшов Н. М. «Проби» і «Характери»: комунікативний дискурс

Анотація. Статтю присвячено виявленню комунікативних зв'язків у творах французьких письменників М. Монтеня і Ж. Лабрюєра. Осмислена наступність дискурсивних тенденцій у «Пробах» і «Характерах», а також встановлено загальні та індивідуальні домінуючі зв'язки у поглядах письменників на природу людини.

Ключові слова: французька література, письменник, М. Монтень, Ж. Лабрюєр, пізній гуманізм, пізній класицизм.

Lyashov N. «Esseys» and «Characters»: this is communicative discourse

Summary. The paper represents to identification of communicative relations in works of French writers Michel Eyquem de Montaigne and Jean de la Bruyère. There is understanding of continuity of discourse-forming character in «Esseys» and «Characters» and set general and individual communication dominant in views of writers on human nature.

Key words: French literature, writer, Montaigne M., La Bruyere J., humanism, classicism.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

*Дмитрієва І. В.,
аспірант кафедри германської філології і зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

П'ЕСА-КОЛАЖ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЕСИ САРИ КЕЙН «ПСИХОЗ 4.48»)

Анотація. У статті розглянуто особливості драматургічного доробку ексцентричного британського драматурга Сари Кейн у контексті утворення в її творчості унікальних авторських жанрів. За основу взято останню п'єсу автора «Психоз 4.48». У роботі проаналізовано сюжет та структуру п'єси завдяки включенню в її канву різноманітних елементів, що дозволяють говорити про модифікацію традиційного уявлення про драматургічний текст. Завдяки залученню в п'єсу поліжанрових включень можна стверджувати про формування нового жанрового елементу – п'єси-колажу, що вносить ідею про те, що драматургія Сари Кейн не входить в алгоритм традиційних жанрів, а продукує нові авторські утворення завдяки внесенню в драматургічний твір різноманітних елементів.

Ключові слова: колаж, театр вам-в-обличчя, авторський жанр.

Постановка проблеми. Британський театр в кінці 90-х пережив низку потужних трансформацій, які дали народження новому мисленню і концепції театру. Відбувається процес проникнення в найінтимніші куточки людського буття, все закрите і загабуване розінтимізується і перетворюється на кровоточиву загрубилу рану, яка не загоюється, а виставлена на показ найбрутальнішим шляхом, таким чином «показ тілесних функцій і явного сексу та анального звалтування символізує театр дев'яностих» [1, с. 11]¹. Такі явні характеристики сучасного театру об'єднують драматургів під егідою театру вам-в-обличчя², до якого входять найбільш промовисті представники: Джо Пенхолл, Марк Равенхіл, Мартін Крімп та Сара Кейн.

Після своєї ранньої смерті, спричиненої суїцидом у 28-річному віці, Кейн залишила поза собою певний масив п'єс, які з моменту їх появи спричинили достатньо амбівалентну реакцію з боку літературних критиків. Творчість Сари Кейн з легкої руки відомого на той час театрального критика Джека Тінкера завжди подавалася під етикеткою з назвою «огидний бенкет мерзоти»³ [2, с. 235].

Театр провокації, крайнощів та тактика шоку в поєднанні з табуованою лексикою та сценами відчайдушного гіпереротизму завжди характеризували драматичні твори Сари Кейн. Хоча вони завжди розглядалися в контексті «in-yer-face theatre» поряд з іншими промовистими представниками, згаданими вище. Однак на цьому дослідження унікальності творчого доробку Кейн закінчується. Грунтовні дослідження особливостей жанрового втілення п'єс ексцентричної драматургині ще не здійснювалися.

Творчому доробку Сари Кейн приділена особлива увага в контексті зарубіжного літературознавства. Кен Урбан, Гресм

Саундерс, Лі Батчер досліджували особливості творчості Сари Кейн, як найбільш промовистого представника течії «вам-в-обличчя», особливості насилля та екстримізму, моральності та справедливості. Однак вітчизняне літературознавство ще не продукувало ґрунтовного дослідження жанрової природи її п'єс. Якщо наукові розвідки й зачіпають її творчість, то вони, зазвичай, носять спорадичний та фрагментарний характер.

У дослідженні буде здійснено аналіз творчості Сари Кейн (на матеріалі п'єси «Психоз 4.48») у контексті утворення унікальних авторських жанрів завдяки залученню в п'єсу позажанрових елементів.

Виклад основного матеріалу. Остання п'єса Сари Кейн носить назву «Психоз 4.48». Ця робота є достатньо показовою в контексті всього творчого доробку автора, оскільки концентрується на темі самовбивства. Відомо, що в короткий період після написання п'єси Кейн покінчила життя самогубством, тим самим зробивши її ключовим пунктом своєї літературної практики. Сама п'єса, оминувши красномовне фізичне насильство, яке домінувало в попередніх її роботах, уособлює сповідь особистості. Пацієнтка психічної лікарні знаходиться в постійній саморефлексії, повторюючи фразу про те, що ненавидить себе, хоче себе вбити і що це відбудеться о 4.48 год. Такі роздуми лише підсилюють суїцидально-депресивний настрій героїні, яка, окрім паталогічної депресії, знаходиться в постійній самокритиці: «я товста... мої стегна занадто великі, мені не подобаються мої статеві органи»⁴ [3, с. 207]. Окрім цього, вона відчуває постійну вину за щось: «я винна, мене карають зараз»⁵ [3, с. 206], нездатність до будь-яких дій – «я не можу їсти, я не можу спати, я не можу думати»⁶ [3, с. 206]. Героїню картають внутрішні протиріччя: «я не можу бути наодинці, я не можу бути з іншими», «я не хочу вмирати, ... я не хочу жити»⁷ [3, с. 207]. Однак вона постійно резюмує цей нескінченний потік самобичування словами про смерть, яка відбудеться в чітко визначений час: «о 4.48 настане депресія і я повшуся». Творчість Сари Кейн зовсім не відповідала канонам класичної драми та традиційним законам, викладеним у «Поетиці» Арістотеля. Однак найяскравіше деконструкція драматичних концепцій проявляється саме у п'єсі «Психоз 4.48». Місце та час дії не вказані, читач може лише здогадуватись із прочитаного, що дія відбувається в лікарні для душевнохворих. Окрім того, в п'єсі абсолютно відсутні ремарки та чітке введення реплік, окрім декількох: «Дуже довге мовчання», «Довге мовчання», «Мовчання»⁸ [3, с. 205], які періодично повторюються протягом п'єси. Замість імен персонажів на початку кожної фрази

¹ «presentation of bodily functions and explicit sex and anal rape typifies the theatre of nineties»

² In-yer-face theatre

³ «disgusting feast of filth»

⁴ I am fat...my hips are too big I dislike my genitals»

⁵ I am guilty, I am being punished

⁶ I cant eat I can't sleep I can't think

⁷ I cannot be alone I cannot be with others...I do not want to die...I do not want to live

⁸ A very long silence. A long silence. Silence.

⁹ a work assembled wholly or partly from fragments of other writings, incorporating *ALLUSIONS, quotations, and foreign phrases.

¹⁰ Вместо органичности и цельности произведения драматург прибегает к сочетанию фрагментов разнообразных текстов.

драматург вносить невеличке тире. П'єса не являє собою лінійний розвиток подій, вона складається з окремих частин, які відрізняються своїм стилем, тематикою й організацією думки, однак об'єднуються, як клітини єдиного цілого. П'єса складається з 25 фрагментів, 10 з яких являють собою діалоги, які веде пацієнт із лікарем та іншими дійовими особами, точна кількість яких невідома. Адже п'єса настільки неоднозначна, що постійно можна ставити собі запитання, хто і коли говорить. Інші вісім фрагментів тяжіють до поетично-ліричного стилю завдяки римуванню, набору засобів фонолістики і візуальному розташуванню тексту на сторінці. Деякі складаються з переліку медичних засобів, діагнозів, таблиць, три фрагменти з яких будуються виключно на абрєвіатурі.

Таким чином, п'єса все більше нагадує створення єдиного конструкту з різнорідних елементів. Кен Урбан порівняє цю п'єсу з колажем, зазначивши, що вона «рівноцінно є і колажем, відрізняючись цитацією, ніби мова п'єси відібрана з різних джерел» [4, с. 44]. З таких позицій ми використовуємо термін «колаж» з метою ідентифікації особливостей п'єси, яка, змінивши закони традиційної драми, видозмінюється, утворюючи нову жанрову модифікацію: «п'єсу-колаж».

Колаж, із французької мови, перекладається як наклеювання. Дана техніка була започаткована в малярстві, розвивалася в лоні кубізму і була вдосконалена дадаїстами та сюрреалістами. Оксфордський словник літературних термінів пропонує таке визначення цього терміну. Так, колаж він визначає як твір, «зібраний із фрагментів інших творів, включаючи алюзії, цитати та іноземні фрази» [5, с. 44]. Словник літературних і тематичних термінів за ред. Едварда Квінна визначає колаж, як збірку «різних матеріалів, наклеєних на поверхню... Термін іноді використовується в літературі з метою позначення техніки включення частин і зразків інших творів у певному оповіданні чи поемі» [6, с. 83]. Літературознавчий словник-довідник за редакцією Р. Гром'яка підтвердить тенденцію запозичення техніки колажу в літературу, так, «зокрема, І. Драч у драматичній поемі «Думка про вчителя», де перемижуються цитати Арістотеля, Ф. Шиллера, А. Макаренка, В. Сухомлинського, на сюжетну канву накладаються різні мотиви» [7, с. 351]. Патріс Паві помітить, що особливості колажу, які характерні для пластичних мистецтв, так же ж органічно проявляються і в драматургії, і «замість органічності й цілісності твору драматург вдається до поєднання фрагментів різноманітних текстів» [8, с. 145]. Таким чином, автор виділяє так звані драматургічні колажі, назвавши їх текстами та фрагментами, які включаються в сценічну дію і мають різне походження, таким є, наприклад, «введення в п'єсу теоретичних текстів, передмов, коментарів» [8, с. 145].

Розглянемо, які міждодові та міжлітературні утворення поринають у творі Сари Кейн. Ліризація п'єси проявляється в побудові речень, римуванні, повторенні слів та звуків, розстановці розділових знаків. Окрім того, в реченнях часто відсутня пунктуація, великі літери, наявні пропуски та паузи. Весь цей набір розрізаних думок, розміщених у хаотичному порядку, нагадує техніку потоку свідомості. Так, на початку

п'єси головна героїня після серій однотипних запитань продукує відповідь-монолог, що нагадує вирваний блок думок, що не містить розділових знаків і великих букв. Окрім того, в тексті налічується певна кількість прийомів фонолістики, а саме асонансу, або ж іншими словами, неточної рими, якою часто послуговуються поети у створенні поезії. Розглянемо приклад римування та алітерації в монолозі героїні при багаторазовому повторенні звуку [s] та [d]: «the sword in my dreams the dust of my thoughts the sickness that breeds in folds» [3, с. 213]. Однак, як бачимо, особливою також є письмова реалізація п'єси, яка ще більше підсилює ідеї, які вкладає автор в уста персонажів, та тематичне наповнення. Слова розміщені в незвичному, дещо хаотичному порядку, ніби сам по собі читач поринає в свідомість людини і читає її думки, які циклічно рухаються, не організовуючись в стійкі структури. Так, наприклад, фраза головної героїні «страждання починаються» [5, с. 229] відділяється від основного тексту пробілами і пишеться зліва направо, ніби момент страждань потребує відстороненості від попередніх і наступних подій. Інша фраза «і маю залишатись наодинці» [3, с. 218]¹³ також відділяється від основного текстового масиву, дійсно залишаючись наодинці сама з собою. В кінці п'єси фрази «дивись, як я зникаю, дивись – зникаю, дивись, дивись» відмежовуються десятком пробілів перед наступною «я ніколи не знала себе, свого лица, яке заклеєне на зворотній стороні моєї свідомості» [3, с. 245]¹⁴. Після цих слів автор залишає більшу половину сторінки незаповненою, резуючи словами «будь ласка, відкрий штори» [3, с. 245]¹⁵. Такі пробіли, розкидання слів по сторінці, незвичне їх розміщення характерні для всієї п'єси. В той же час слова, яким надавалось особливого значення, писалися з великої літери або ж повторювалися: «НЕ ДАЙ ЦЬОМУ ВБИТИ МЕНЕ. ЦЕ МЕНЕ ВБ'Є І ЗРУЙНУЄ МЕНЕ, І ВІДПРАВИТЬ У ПЕКЛЮ» [3, с. 226]¹⁶. Окрім таких поетичних пассажів та стрімких монологів у стилі техніки потоку свідомості, п'єса також складається з реалістичних діалогів, які ведуть між собою пацієнтка з лікарем та третьою особою.

Поряд із цим у тексті налічуються різноманітні включення медичної термінології, лікарських рецептів, тестів для оцінювання психічного стану пацієнтів. Одним із таких є так званий «Тест поступового віднімання сімок»¹⁷, який використовується в медичній практиці, переважно в неврології та психіатрії, з метою оцінювання психічного стану. Для цього пацієнта просять поступово віднімати число 7, починаючи зі 100 (таким чином, в ідеалі має бути наступна прогресія: 100, 93, 86, 79) і т. д. Характерно, що цифрові набори в п'єсі виділяються в окремі дійові фрагменти, які автор відділяє п'ятьма тире. На додачу, в окремий епізод виділяється коротка абрєвіатура: RSVP ASAP¹⁸.

Також у п'єсі налічується список, що виглядає як медична карта лікування пацієнтки, де вказуються симптоми, які її турбують, поставлений діагноз: «Патологічна скорбота», вказаний перелік ліків, які призначаються, та ефект від їх приймання. Цей список виведений в окрему дію у п'єсі. Розглянемо декілька прикладів: «Сетралін, 7,5 мг. Безсоння прогресує, серйозна тривога, анорексія (втрата 17 кг)... Лофепрамін, 70 мг, дозу

¹¹ вступление в пьесу теоретических текстов, предисловий, комментариев.

¹² The wrenching begins

¹³ I must stand alone

¹⁴ It is myself I have never met, whose face is pasted on the underside of my mind

¹⁵ Please open the curtains

¹⁶ DO NOT LET THIS KILL ME THIS WILL KILL ME AND CRUSH ME AND SEND ME TO HELL

¹⁷ Serial Sevens test

¹⁸ RSVP походить із французької і звучить répondez, s'il vous plaît, що перекладається як – будь ласка, дайте відповідь. ASAP – це скорочення з англійської (as soon as possible), що перекладається – якомога швидше.

¹⁹ Setraline, 50 mg. Insomnia worsened, severe anxiety, anorexia, (weight loss 17 kgs)... Lofepamine, 70 mg, increased to 140 mg, then 210 mg. Weight gain 12 kgs. Short term memory loss. No other reaction

²⁰ «the chicken's still dancing. The chicken won't stop»

²¹ «Every single play is special and stands on its own piece of art»

²² «...each of her plays literally recasts dramatic form»

збільшено до 140 мг, потім до 210 мг. Набрано 12 кг ваги. Короткотривала втрата пам'яті»¹⁹ [3, с. 223].

Особливої уваги заслуговує один із фрагментів, який на лінгвістичному рівні достатньо вирізняється на фоні інших. Цей уривок наповнений вербальними одиницями, які характерні для біблійних віршів, інверсією, застарілими формами вжитку дієслів: «Fear God» «Gird yourselves: For ye shall be broken to pieces» [3, с. 223]. Завдяки своєму релігійному стилю створює атмосферу читання Псалмів чи Євангелія. Однак інші фрагменти п'єси пишуться у звичайній манері неформального стилю, таким чином цей епізод створює ефект вирваної цитати, яка випадково поміщена в канву п'єси.

Сара Кейн також запозичує контент для своєї п'єси з інших творів, так слова пацієнтки: «Курчата ще танцюють, курча не зупиниться»²⁰ [3, с. 243] являють собою цитату з фільму «Стрешек» німецького режисера Вернера Херцога.

Висновки. Так чи інакше, п'єса Сари Кейн відповідає різноманітним рівням сприймання, де різнобічні фрагменти виловлених цитат, алюзій, фрагментів, списків та стилів створюють єдине ціле, доступне для сприймання і сформоване в новій жанровій модифікації п'єси – колажі. Лі Гатчер ще більше інтенсифікує цю ідею, аналізуючи роботи Кейн. Він зазначає, що «Кожна п'єса особлива і будується на власному типі мистецтва» [1: 15]²¹. Хоча думки про те, що ця п'єса є просто «суїцидальною запискою», не перестають вщухати. Однак, при детальному аналізі творчості британського автора ми бачимо різноплановість та багатогранність матеріалів, якими він послуговувався у створенні п'єси з метою досягнення сценічного ефекту. За твердженням Кена Урбана, «кожна з її п'єс буквально переробляє драматичну форму» [4: 40]²², тому таке поєднання методів та технік, а також включення поліжанрових та міжлітературних елементів призводить до народження нового жанрового утворення.

Література:

- Gutcher L. Relevation and damnation? Depictions of violence in Sarah Kane's Theatre / Jasmin Lea Gutscher. – Hamburg: Ancor Academic Publishing, 2014. – 107 p.
- Batley D. Morality and justice. The challenge of European theatre / Edward Batley. – David Bradbly. – Amsterdam-NY: Rodopi, 2001. – 301 p.
- Kane S. Complete Plays: Blasted, Phaedra's Love, Cleansed, Crave, 4.48 Psychosis, Skin / Sarah Kane. – London: Methuen Drama, 2001. – 268 p.
- Urban K. An Ethics of Catastrophe: The Theatre of Sarah Kane / Ken Urban. – A Journal of Performance and Art. Vol. 23. [Електронний ресурс]. – 2001. – № 3. – P. 36–46. – Режим доступу: http://www.jstor.org/stable/3246332?seq=2#page_scan_tab_contents.
- The Conside Oxford dictionary of literary terms / [red. Chris Baldick]. – Oxford.: Oxford University Press, 2001. – 280 p.
- A Dictionary of Literary and thematic terms/ [red. Edward Quinn]. – 2nd ed. – New York. – Facts on File. – 2006. – 474 p.
- Літературознавчий словник-довідник / [За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
- Пави П. Словарь театра: пер. с фр. – М.: Прогресс, 1991. – 504 с.

Дмитриева И. В. Пьеса-коллаж и ее особенности (по материалам пьесы Сары Кейн «Психоз 4.48»)

Аннотация. В статье рассмотрены особенности драматургического наследия эксцентричного британского драматурга Сары Кейн в контексте образования в ее творчестве уникальных авторских жанров. За основу взята последняя пьеса автора «Психоз 4.48». В работе проанализированы сюжет и структура пьесы. Благодаря включению в ее канву полижанровых элементов можно утверждать о создании нового жанрового образования – пьесы-коллаж, что утверждает идею о том, что драматургия Сары Кейн не входит в алгоритм традиционных жанров, а продуцирует новые авторские образования благодаря внесению в драматургическое произведение разнородных элементов.

Ключевые слова: коллаж, театр вам-в-лицо, авторский жанр.

Dmytriieva I. The focal features of collage-play (based on play «Psychosis 4.48» by Sarah Kane)

Summary. The article discusses the features of dramatic works of an eccentric British playwright Sarah Kane concerning the unique authorial genres formation. It is based on the last dramatist's play «Psychosis 4.48». The article gives a detailed analysis of structure and a plot of play which consists of various elements that suggest the modification of traditional idea of dramatic text. Much attention is given to existence of diverse elements in play's paradigm, that suggests the formation of a new genre modification – collage play. It is stressed that Sarah Kane's drama doesn't fit into algorithm of traditional genres, but produces a new genre element due to inclusion into dramatic text of heterogeneous elements from diverse sources

Key words: collage, in-your face theatre, authorial genre.

Мельнікова Т. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЛІТЕРАТУРНА ПАРОДІЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА РІЗНОВИДИ

Анотація. У статті подано огляд існуючих у літературознавстві визначень літературної пародії; проаналізовано існуючі різновиди пародії та їх функціональність; прослідковано відмінності та точки перетину пародії з іншими літературними жанрами.

Ключові слова: пародія, визначення пародії, гумористична пародія, сатирична пародія, пародичне використання, дисонанс.

Постановка проблеми. У роботі проводиться загальний огляд існуючих у літературознавстві ставлень до визначення пародії як літературного жанру; здійснюється аналіз різновидів пародії, досліджуються відмінності та схожість літературної пародії з суміжними жанрами.

Термінологічне визначення пародії не має серед фахівців однаковості. Можна перелічити авторів, які зверталися до цього питання (М. Остолопов, Ю. Тинянов, О. Морозов, В. Новиков, І. Доценко, автори словників – С. Ожегов, Ф. Брокгауз та І. Єфрон), але не можна сказати, що існує остаточне повне визначення літературної пародії.

Мета статті – надати узагальнене уявлення про існуючі у літературознавстві погляди на пародію як літературний жанр та проаналізувати її різновиди.

Досягнення зазначеної мети автор намагається здійснити шляхом вирішення таких завдань:

- провести загальний огляд існуючих у літературознавстві визначень пародії, як літературного жанру;
- проаналізувати існуючі різновиди пародії та їх функціональність;
- прослідкувати відмінності та точки перетину пародії з іншими літературними жанрами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пародія виникла багато років тому в античній літературі. Її перший відомий зразок – «Батрахоміомакія», відома «Війна мишей та жаб», яка викладена високим стилем «Іліади» Гомера. У перекладі «пародія» означає «переспів», «протипісня».

У широкому значенні пародія – це те, що виникає при невдалому наслідуванні оригіналу, коли копія виглядає значно гіршою, ніж зразок. Звичайно, більш відомим є існування пародії у різних жанрах або напрямках мистецтва. Пародія може створюватися на окремий твір, стиль автора, художній напрям або на конкретну особу.

Розглянемо один із різновидів пародії взагалі – літературну пародію в аспекті її визначення в теорії літератури.

Відомий учений, знавець пародії О. Морозов вважав, що пародія відображає не саму дійсність, а її відображення у літературі та мистецтві. Він визначав пародію, як «искусство второго отражения» або «отражение отражения» [1, с. 57]. Взагалі погоджуючись із цим зазначенням, неможливо не згадати про такий різновид літературної пародії, як пародичне використання, коли об'єктом пародії стають явища, які

лежать поза межами художньої літератури. Тому визначення пародії О. Морозовим здається неповним.

Наведемо інші приклади визначення пародії та розглянемо їх із точки зору повноти висвітлення проблеми.

Багато визначень пародії звужують її функціональні можливості через те, що пов'язують її виключно із сатиричним напрямком. У енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Єфрона зазначається, що пародія – це вид сатиричної поезії, сутність якої полягає в тому, що автор висміює певний серйозний твір, наслідуючи його форму і тон, але при цьому свідомо замінює величаві та витончені образи та поняття смішними та незначними. Як бачимо, крім сатиричного обмеження спектру функціонування пародії, це визначення обмежує і спектр родів літератури, здатних «породити» пародію, лише поезією.

Лише сатиричне призначення відводять пародії Л. Тимофєєв і С. Тураєв у своєму словнику літературознавчих термінів: «пародия – вид сатирического произведения, целью которого служит осмеяние литературного направления, жанра, стиля, манеры писателя, отдельного произведения»; «пародия – произведение, подражающее другому произведению, автору или течению с целью их осмеяния» [2, с. 109].

О. Квятковський у своєму поетичному словнику бачив пародію в тому ж ключі, а саме, що це жанр «критико-сатирической литературы, основанный на комическом воспроизведении и высмеивании стилистических приемов какого-либо писателя, писательской манеры» [3, с. 195].

Надто вузьким вбачається і наступне визначення Г. Бена: «Пародия – жанр литературно-художественной имитации, подражание стилю отдельного произведения, автора, литературного направления с целью его осмеяния» [4, с. 604].

В. Пропп у своєму спеціальному дослідженні комізму та сміху у мистецтві визначає пародію, як «средство раскрытия внутренней несостоятельности того, что пародируется; она воспроизводит внешние черты явления при отсутствии внутреннего содержания» [5, с. 64]. У цій роботі «доброму сміху» присвячено цілий розділ, який так і називається «Добрый сміх», але, на жаль, автор не відносить пародію до розряду можливих джерел «доброму сміху», тим самим знову-таки звужуючи коло випадків її існування.

Але ще перший російський теоретик пародійного жанру М. Остолопов зазначав, що функціонально пародія значно ширша, ніж просто критика будь-яких явищ літературного характеру. На його думку, пародія здатна не лише дискредитувати свій об'єкт, але також може служити «к одному только увеселению читателя, ибо случается, что пародируемое сочинение не имеет таких недостатков, кои бы заслуживали малейшего порицания» [6, с. 342].

Щодо визначення пародії у відомому словнику В. Даля, то пародія – це «забавная переделка важного сочинения, смешное или насмешливое подражание; перелицовка, сочи-

нение или представление наизнанку» [7, с. 19]. Це визначення вбачається дуже вдалим, але не можливо не зазначити, що не лише «важное сочинение», але і комічні твори, навіть самі пародії можуть ставати об'єктом пародіювання.

За С. Тяпковим, «пародія ближче к сатире, розоблачаючому отрицанию, нежели к юмору, к познанию в сфере смеха, и направлена она всегда «против» пародируемого объекта (степень, мера этого «против» располагается в пределах от добродушного вышучивания до едкого неприемлющего сарказма)» [8, с. 3].

В. Новиков, навпаки, вказує на значну кількість пародій, які не лише не мають нічого спільного з тим, що зветься «едкий неприемлющий сарказм», але навіть не містять того, що мається на увазі, як «добродушное вышучивание». Наприклад, це такі твори, як пародія В. Лівшиця на С. Маршака – «Баллада о простом пиджаке», В. Бахнова на О. Твардовського – «Парус, парус...», Ю. Левітанського на М. Светлова – «Сто двадцать лет спустя», самого В. Новікова на літературознавчий стиль Ю. Тинянова («Литературные аппетиты»). В цих пародіях за наявності пародійних елементів та використанні пародійних засобів очевидним є висловлювання симпатії до об'єкта пародії, навіть певне «милування» авторським стилем. Тобто, пародія може виступати не лише знаряддям сатиричної переробки з найменшим чи найбільшим рівнем сарказму, але і як добрий жарт, створений заради дружнього або «доброго сміху».

Можна сказати, що в основі класифікації пародії лежить принцип її функціональної спрямованості на об'єкт пародіювання. Цей принцип був використаний О. Морозовим при створенні загальної класифікації пародії, як літературного жанру. За цією класифікацією першим різновидом є саме дружня, *гумористична пародія*. Через її «добре» ставлення до оригіналу вона досить сильно схожа зі стилізацією. Але, звичайно, між стилізацією та пародією є різниця, про що піде мова нижче.

Сатирична пародія, яка визнається єдиним можливим варіантом пародії більшістю літературознавців, згідно з класифікацією О. Морозова, – це лише другий тип пародії. У випадку сатиричної пародії сатирична, «ідка» спрямованість проти другого плану – об'єкта – пародії відчувається дуже чітко. (Зазначимо, в цьому місці, що коли йдеться про пародію будь-якого типу, однією з неминучих умов виникнення пародії є умова, що об'єкт пародії, її другий план є добре відомим аудиторії, яка сприймає пародію. Без виконання цієї умови виникнення пародії як такої взагалі не є можливим, так як протирічить самій природі пародії). Літературна сатирична пародія – це різкий критичний напад на ідейний та естетичний комплекс окремого твору, творчості певного автора, або ширше, цілого жанру або художнього напрямку, сутність яких автор пародії сприймає як неприйнятні.

Щодо третього різновиду – *пародичне використання* (термін введено у теорію пародії Ю. Тиняновим), то він може «служити» і гумористичній, і сатиричній пародії, виконуючи роль канви, каркасу для досягнення пародією своєї функціональної мети. Сам термін «пародичне використання» дуже точно описує його сутність – знову-таки, ідейний та естетичний комплекс окремого твору, творчості певного автора, цілого жанру або художнього напрямку «використовується» без мети створення пародії саме на нього, а лише у якості відомого твору, того, що «на слуху», щоб на його основі,

використовуючи його структурні та естетичні особливості, створити пародію. Функціональні цілі такої пародії можуть лежати як у полі художньої літератури, так і за її межами. Але в будь-якому разі сам другий план не є об'єктом пародії.

Не підлягає сумніву, наприклад, надзвичайно поважливе ставлення І.С. Тургенєва до О.С. Пушкіна, і неможливі навіть підозри, що Тургенєв міг би опинитися автором сатиричних пародій, спрямованих проти великого поета або його творчості. Чим же тоді є наведений нижче приклад? Це пародичне використання Тургенєвим з власної мети добре відомих для тогочасної аудиторії рядків Пушкіна. У Пушкіна це звучало: «Подъезжая под Ижоры,/ Я взглянул на небеса/ И вспомнил ваши взоры./ Ваши синие глаза». А Тургенєв у листі від 05 (17) травня 1840 року до свого друга молодих років О. Єфремова вдається до пародичного використання, і звучить це так: «Подъезжая под Висбаден,/ Я взглянул на мои штаны;/ И вспомнил ваши кудри/ И что будете там Вы». Пояснення представлено самим автором пародії і полягає в тому, що на Тургенєві на той момент були штани такого ж золотистого відтінку, як і волосся Єфремова. Тобто, пародійний ефект створено явним зіткненням високого та спрощеного змістів другого та першого планів при структурному і, перш за все, ритмічному наслідуванні. Звідси – виникнення комічного ефекту.

Не зайвим буде ще раз нагадати, що (і це видно з наведеного прикладу) умовою виникнення пародії є обов'язкова можливість впізнання аудиторією другого плану. Без цього твір буде більше нагадувати стилізацію, хоча, звичайно, для створення та сприйняття стилізації фактор впізнання другого плану також має основоположне значення.

У чому ж відмінність літературної пародії від таких жанрів, як стилізація, памфлет, епіграма, комічний алогізм, бурлеск та травестія? Та що в них спільного?

Як уже було відмічено, другий план і пародії, і епіграми має легко розпізнаватися під шаром нового твору – першого плану. Без цього їх існування втрачає будь-який сенс і взагалі є неможливим. По-друге, і пародія, і епіграма наслідують свій другий план стилістично, структурно, лексично – будь-яким чином, який дасть можливість впізнання. Тобто, і в першому, і в другому випадках ми бачимо оригінал і копію. Здається, пародія та стилізація занадто схожі, щоб бути різними жанрами. Але є основоположна відмінність, яка служить однозначним маркером того, що ж перед нами, пародія чи стилізація. Якщо ми бачимо, чи читаємо, чи слухаємо твір, при цьому чітко усвідомлюємо, що є другим планом, і можемо сказати, що другий план та сам твір, який є першим планом, дуже схожі – перед нами стилізація. Але, якщо ми сприймаємо твір, відчуваємо другий план, відчуваємо схожість, але ця схожість – на грані повної дисгармонії, коли плани схожі, але не накладаються один на інший, а при їх накладанні народжується комізм («злого» чи «доброго» відтінку) – це пародія. Тобто, стилізація просто «повторює» заради самого «повторення», а пародія на місці повторення створює комізм.

Памфлетний жанр є жанром літературно-публіцистичного характеру. Памфлет – це «постріл», коли його сатиричні стріли спрямовані проти чогось конкретного, що має суспільно-політичне підґрунтя – можливо, соціально-політичний устрій, конкретна політична партія, конкретна суспільно-політично значима особа або її конкретні дії – все, що

може викликати суспільний резонанс, вплинути на життя суспільства або його певної групи. Ціллю памфлету і є вплив на громадську думку. Але чи не те саме можна сказати про мету літературної сатиричної пародії? Сатирична пародія створюється, щоб привертати увагу, викривати, критикувати, показувати недоліки, висловлювати негативне ставлення. Відмінність між памфлетом та пародією полягає у відсутності чи наявності зв'язку твору з художньою літературою. Справа в тому, що памфлетист намагається дискредитувати саму ідейну сутність певного явища – реального факту життя, а пародист, який створює літературну сатиричну пародію, обов'язково проводить зв'язок із художньою літературою. Тому літературна пародія, маючи ті самі цілі, що і памфлет, все ж таки називається літературною. Цей зв'язок може проявлятися у двох напрямках. По-перше, якщо критика автора памфлету спрямована на реально існуюче явище, то критика автора літературної пародії спрямована на відображення певного явища у художньому творі. І по-друге, у випадку, коли мішенню автора літературної сатиричної пародії стають саме реальні фактори суспільно-політичного життя, літературна пародія залишається літературною пародією через те, що її автор удається до художньої літератури – йдеться про пародичне використання. Обираючи, можливо, зовсім випадково, відомий літературний твір або художній стиль, він використовує його в якості «каркасу» для створення пародії, модифікує його у комічно-сатиричному ключі, досягає дисонансу між першим та другим планами, але не переслідує при цьому мети дискредитувати цей самий твір або стиль.

Епіграма та пародія мають певні спільності та розбіжності. Спільність полягає в тому, що, по-перше, і епіграма, і пародія спрямовані на певний об'єкт з певною метою; по-друге, і пародист, і епіграміст можуть мати мішенню для своєї критики явища художньої літератури. Але відмінність між епіграмою та пародією та ж сама, що і між памфлетом та пародією: пародія може піддати критичному викриттю і зміст, і форму художнього твору або стилю; епіграма спрямована лише на змістовний компонент.

Комічний алогізм поріднює з пародією те, що в обох випадках наявні та відчутні аудиторією нелогічність, дисгармонія, абсурд, результатом яких виявляється створення комічного ефекту. Але комічний алогізм – це абсурд сам по собі, мета якого насмішити, викликати іронічне ставлення. Коли йдеться про пародію, то її мета є складнішою – представити як абсурдне та нелогічне те, що первісно сприймалося, як серйозне.

Сутність бурлеску та травестії має спільні риси з пародією, але присутні і категоричні відмінності. Перш за все, чим взагалі відрізняються бурлеск та травестія? Мова йде про бурлеск, коли «серйозний» другий план виражено «несерйозними» засобами (образами, діями, стилем), внаслідок чого створюється комічний ефект. У травестії комічний ефект виникає тому, що «несерйозний» зміст виражається «серйозними» засобами. Багато літературознавців вважають, що бурлеск та травестія є різновидами пародії. І дійсно, наявним є той факт, що між ними багато спільного. Перш за все, це очевидний дисонанс, дисгармонія між формою та змістом. По-друге, відчутна наявність «другого плану», коли в аудиторії не виникає складнощів «впізнати» те, що стає основою

для створення бурлеску чи травестії. Крім того, часто об'єктами бурлескних та травестійних творів, як і пародичного використання, стають реалії, що лежать за межами художньої літератури, а відомі на той час художні твори або естетичні напрями використовуються в якості каркасу (наприклад, бурлескне відтворення «Енеїди» Вергілія германцем А. Блумауером (1784 – 1788), в якому розповідь про Енея стає лише «канвою» для сатиричного випадку проти єзуїтів).

У чому ж полягає відмінність між бурлеском та травестією, з одного боку, та пародією – з іншого? Твердження О. Морозова прояснює це питання тим, що ні бурлеск, ні травестія не торкаються самого стилю твору, який стає другим планом. Тобто, можна сказати, що пародія, на відміну від бурлеску та травестії, відтворює зовнішню форму, змінюючи зміст на протилежний.

Звичайно, бурлеск та травестія, в якості художніх засобів, здатні прикрасити собою пародію. Подивимось на приклади: «Я помню чудное мгновенье:/ Передо мной явилась ты,/ Как из почтамта объявление/ В минуту крайней нищеты» (Б. Алмазов, 1863); «Ой ты гой еси, время тяжкое,/ Время тяжкое, переходное!/ Про тебя нынче сложим песню мы,/ Про твоего любимого сотоварища,/ Губсоюза – добра молодца,/ Да про красного купца Калашникова» (з сатиричного фейлетона А. Флита 1922 року «Русский народный эпос»).

Висновки. Таким чином, очевидно, що літературна пародія будь-якого типу має схожі характерні риси з іншими жанрами літератури, залишаючись самостійним оригінальним жанром. Та, з іншого боку, зберігаючи свої характерні риси, пародія здатна на продуктивне поєднання з іншими жанрами, найчастіше суміжними – пародія-епіграма, пародія-памфлет, пародія з елементами бурлеску та травестії та інше.

Те, що пародія представляє собою настільки багатогранне явище, те, що вона характеризується різноманіттям варіацій, здатна утворювати синтетичні жанри, протягом багатьох десятиліть робило її об'єктом цікавості та наукових дискусій літературознавців і зараз не залишає байдужими науковців, через те, що поле вивчення пародії є дійсно безмежним і постійно поповнюється новими або раніше не відомими зразками.

Література:

1. Морозов А.А. Пародия как литературный жанр (к теории пародии) / А.А. Морозов // Русская литература. – 1960. – № 1. – С. 48–77.
2. Пародия // Краткий словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост. Л.И. Тимофеев и С.В. Тураев. – М.: Просвещение, 1978. – С. 109–110.
3. Пародия // Квятковский А.П. Поэтический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – С. 195–196.
4. Пародия // Краткая литературная энциклопедия / Под ред. А.А. Суркова. – М., 1968. – Т. 5. – С. 604–607.
5. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха / В.Я. Пропп. – М.: Искусство, 1976. – 182 с.
6. Пародия // Словарь древней и новой поэзии, составленный Николаем Остолоповым. – Ч. 2. – СПб.: В типографии Императорской Российской Академии, 1821. – С. 332–343.
7. Пародия // Даль Вл. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – 2-е изд. – М.: ГИС, 1955. – Т. 3. – 893 с.
8. Тяпков С.Н. Комическое в литературной пародии / С.Н. Тяпков. – Иваново: Ив. гос. ун-т, 1987. – 54 с.

Мельникова Т. В. Литературная пародия: определения и разновидности

Аннотация. В статье представлен обзор существующих в литературоведении определений литературной пародии; проанализированы существующие разновидности пародии и их функциональность; прослежены различия и точки соприкосновения пародии с другими литературными жанрами.

Ключевые слова: пародия, определение пародии, юмористическая пародия, сатирическая пародия, пародическое использование.

Melnikova T. The literary parody: definitions and variety

Summary. The article focuses on existing definitions of literary parody recognized from theoretical point of view; variety and functionality of parody are analyzed; differences and similarities between parody and other literary genres are investigated.

Key words: parody, parody definition, humorous parody, satirical parody, parody application.

*Oleynikova G. A.,
Associate Professor of the Department of the English Language and
Translation Ismail State University for Humanities*

METHOD OF ALIENATION IN SCIENCE-FICTION

Summary. The article deals with the essence of science fiction as a genre of fiction, reveals the specific role of a method of alienation (V. Shklovsky term) in the image of quasi world.

Key words: science fiction, method of alienation, space, the model of quasi world.

The rapid development of science and technology can be vividly realized not only in the fields of IT-technology, but in the sphere of literature, art, philosophy and religion. Today fiction is considered one of the major arts, which reflects and represents the most important issues of social and public life of people, evolving along with it. The role of literature in the knowledge of life and education of the people is very considerable. Nowadays the world literature has not only the traditional forms and genre of artistic works, but also enriched at the expense of other forms. Among them, science fiction is determined as one of the most popular literary forms.

It should be mentioned, that despite the traditional gulf between scientific and literary discourse writers and literary critics of imaginative literature in the XXth and XXIth centuries have consistently looked at science as a source of knowledge and valuable insight into the human mind. Such discoveries as relativity, chaos theory, evolution, cybernetics, quantum theory, invention of unknown worlds and unreal creatures have provided writers with considerable inspiration and new modes of thought that influence on the appearance of a specific genre of literature in the postmodern age – a genre of science fiction.

The relevance of this article is to address to the problems of perception and reflection in the text of the virtual worlds, which touch upon the interest in all modern humanities. The text of science fiction has become a subject of interest to many linguists. Science Fiction has a number of features that were not yet sufficiently defined in the research works.

Today this literary genre is recognized as one of the most popular literary form which attracts the widest field of readers.

Such linguists as T.H.A. Kozyrev (1980), L.G. Panova (2003), D.S. Likhachev (2001), Z.Y. Turaeva (1979), N.V. Shevchenko (2003) consider that time and space are fundamental features of any literary art, but in the world of fiction they are not so evident concepts as they are believed. Space and time are the basic forms of people's existence and their life, that are described in any literary texts, transforming themselves into each other. They have a peculiar genre presentation and, in particular, the time-space in texts of science-fiction differs from the representation of space-time everyday life. The implementation of the space language is the art space which is associated with the author's world and reflects the inner world of the writer.

The method of "alienation" with a critical understanding of reality is the fundamental methodology in science fiction. It can be realized through three major components of any literary text: time, place, characters.

The aim of the article is to determine the notion of science fiction nowadays and analyse the characteristics of space, using the method of "alienation" in drawing up a certain quasi model of science fiction.

Speaking about what science fiction is, it is difficult to give the clear definition of it.

In 1923 science fiction writer H. Gernsbeek was the first who used the word "science fiction" in his journal "Science and invention". He joined together the words "science" and "fiction" in one meaning and since that time the term "science fiction" is widely used in literature. In 1926, this writer gave a definition of what science fiction – is a kind of fiction, which is written by J. Verne, H.G. Wells, and E.A. Poe, in this exciting stories scientific evidence includes prophecy of the future [4, p. 12].

In 1952 the writer and critic Damon Knight said that science fiction is what we point to when we say it. It means that the ideal definition of science fiction should use objective criteria intrinsic to the work itself, simple, short and to the point [6, p. 42].

Robert A. Heinlein, a famous American science fiction writer, admits that it is "a handy short definition of almost all science fiction might read: realistic speculation about possible future events, based solidly on adequate knowledge of the real world, past and present, and on a thorough understanding of the nature and significance of the scientific method" [7, p. 34].

New Dictionary of Cultural Literacy suggests the following term of science fiction: "Works of fiction that use scientific discoveries or advanced technology – either actual or imaginary – as part of their plot" [8]. The most universal definition of science fiction can be found in British dictionary: "Science fiction – a literary genre that makes imaginative use of knowledge or conjecture".

Science fiction is a modern genre though the earliest steps of the development of this genre can be brightly seen in the nineteenth century when a scientific thought as the paradigm of modern knowledge had begun to increasingly exert itself in the imaginations of different writers. The role of such fundamental scientific works as Charles Darwin's theory of biological evolution, the Second Law of Thermodynamics which defines the concept of entropy – a measure of homogeneity or lack of differentiation in a system, Albert Einstein's Theory of Relativity, Werner Heisenberg's Uncertainty Principle had a great influence on the writers inner imagination. Taking cues from such theories, which realize natural barriers to scientific knowledge many other writers and critics of the twentieth century have tended to apply the concepts of randomness, uncertainty, and the breakdown of traditional causality in their works. That's why we can often hear that science fiction is "speculative fiction", "thought of experience" [5, p. 33].

Science fiction writers try to "predict" the future in a literary sense. The earliest writers of the genre are considered to be Jules Verne and H.G. Wells. More recent ones are Isaac Asimov, Ray Bradbury, Robert A. Heinlein, Arthur C. Clarke, Harry Hart Frank and others.

The authors of this genre often seek out new scientific and technical developments in order to prognosticate the changes in technology and society freely that greatly shock the readers' consciousness. This approach was central to the work of H.G. Wells, who is considered a founder of this genre with his famous works as "The Time Machine"

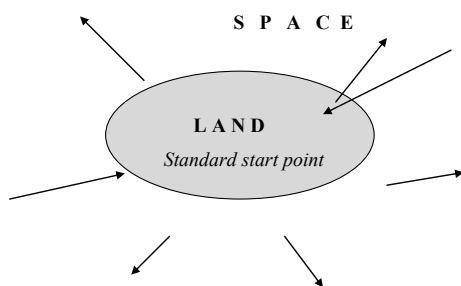
where an unreal vision of a dying world is described and the novel "The War of the Worlds" where the reader can get acquainted with the unrealistic images of Martians and interplanetary travel.

Accelerated scientific advancements have contributed to the appearance of a great number of different science fiction directions in the XX–XXI-th centuries. Thus the writers start to write about cybernetics, human visits to the Moon, time travel, the real possibility of cloning human life and others.

We want to admit, that the specificity of science-fiction genre determines not only the particular organization of the literary text, but also the formation of the unreal world which is based on major three components of any literary text: *time, place, characters*. The last ones can be revealed as the typological peculiarities of formation and the representation of quasi reality in a scientific text.

To our mind, the coordinate grid "time-space-character" in science-fiction works plays an important role in creating the image of an unreal, unrealistic world. It is known that the dominant principle of constructing the counterfactual reality is the principle of the shift. In science fiction, we, first of all, deal with a spatial shift and with the shift of locative parameters, where the author of the literary work and its readers are located.

The aim of this article is describe the peculiarities of a spatial shift in the science-fiction prose. The analyses of some science-fiction novels has showed that, as a rule, this shift generally occurs at two levels: in *outer-planetary scale*, it means the alienation of the place of fictional events away from the Earth, deep into the outer space and the shift away from the Earth surface as a standard start point, where an alienation vector can be directed both up and down. This kind of spatial shift of counterfactual world is called above ground – *subterranean/underwater shift*. Graphically it can be presented in the following way:

Picture1. Spatial Shift in Science Fiction

The analysis of the science fiction works displays that the shift from the Earth's surface happens more frequently. Thus, according to the author's reasoning in the novel "Sphere" the most part of the planet was covered with water, that's why the contact with the un-earthly aliens is apt to occur not on the land but down on the water.

Norman had assumed that any contact with unknown life would occur on land; he hadn't considered the most obvious possibility – that if a spacecraft landed at random somewhere on Earth, it would most likely come down on water, since 70percent of the planet was covered with water [6, p. 37].

Describing a future city on the Earth in 7 millions years hence, J. Kampbell in his story named "Twilight" specifies that the city has 30 over ground and 20 underground levels:

There must have been thirty levels above ground, and twenty more below, a solid block of metal walls and metal floors [7, p. 28].

The remove deep or upward from the surface occurs also in the case when locale is not on the Earth but on the other planet. Thus in

A. Asimov's novel "Foundation" the plot is unfolded on the planet Trantor, which is tunneled over a mile down the land and a few miles into the bottom of the ocean:

Trantor is tunneled over a mile down. It's like an iceberg. Nine-tenth of it is out of sight. It even works itself out a few miles into the sub-ocean soil at the shore-lines [1, p. 15].

The remoteness degree from the surface can be explicated not only through the indication of numerical data but also through the detail of the sensorial perception. Thus for example the narrator in the H. Wells' novel "The Time machine" describes his emotional state being impressed by the visit of the underground world inhabited with Morlocks. The narrator goes down in the deep draw-well. Glancing upward he sees a little splash of light and a twinkling star in the sky.

Glancing upward I saw the aperture, a small blue dish, in which a star was visible [W/T, 44].

Thus a significant remove from the Earth's surface breaks human's familiar environment and creates the atmosphere of queerness, strangeness and a psychological discomfort. In the case of submerging deep down the effect of alienations and a psychological strength grows stronger at a cost of the hostility and danger of the environment that is alien to human being.

In conclusion, we may say: science fiction is a kind of literature, with a maximum view of reality that is based on various scientific discoveries and performs in fiction two functions: art and prognostic. The first one awakens the reader's interest, captures it in a world of quasi and the second one anticipates future scientific discoveries that help humanity to develop and survive.

Literature:

1. Бабушкин А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : ВГУ, 2001. – 86 с.
2. Брандис Е.П. Научная фантастика и человек в современном мире / Е.П. Брандис // Вопросы литературы. – 1977. – № 6. – С. 97–126.
3. Найт (Knight), Дэймон // Энциклопедия фантастики. Кто есть кто / под ред. Вл. Гакова. – Минск : Галаксиас, 1995.
4. Adam Roberts The history of science fiction. – New York : Palgrave Macmillan, 2006. – 368 p. – P. 2, 3.
5. Rabkin E. The Fantastic in Literature / E. Rabkin. – Princeton, NJ : Princeton UP., 1976. – 124 p.
6. Suvin D. Metamorphoses of Science Fiction. On the Poetics and History of a Literary Genre / D. Suvin. – New Haven ; L. : Yale University Press, 1979. – 317 p.
7. Heinlein, Robert A.; Cyril Kornbluth; Alfred Bester; Robert Bloch. The Science Fiction Novel: Imagination and Social Criticism. University of Chicago: Advent Publishers. – 1959.
8. New Dictionary of Cultural Literacy / Eric Donald Hirsch, Joseph F. Kett, James S. Trefil // Houghton Mifflin Harcourt. – 2002. – 647 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://books.google.com.ua>.

Analysed literature:

1. Asimov Isaac. The Foundation Trilogy/ Foundation. – Hunt Barnard Printing Ltd, 1974. – 189 p.
2. Campbell, John. Twilight//Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 24–42.
3. Leinster, Murray. First Contact // Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 250–279.
4. Tenn, William. Betelgeuse Bridge // Science Fiction: English and American Short Stories. – Moscow : Progress Publishers, 1979. – P. 289–306.
5. Crichton, Michael. Sphere. – New York : Ballantine Books, 1988. – 371 p.
6. Campbell, John. Twilight//Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 24–42.
7. Wells, Herbert. The Time Machine // Seven Science Fiction Novels of H.G.Wells. – N.Y. : Dover Publications, 1934. – P. 1–77.

Олейнікова Г. О. Прийом «відчуження» в жанрі наукової фантастики

Анотація. У статті розглянуто сутність наукової фантастики, розкрито специфічну роль прийому «відчуження» (термін В. Шкловського) у реалізації ірреального простору.

Ключові слова: наукова фантастика, час і простір, прийом «відчуження», простір художнього світу, модель квазіреального світу.

Олейникова Г. А. Прием «отстранение» в жанре научной фантастики

Аннотация. В статье рассматривается сущность научной фантастики как жанра художественной прозы, раскрывается специфическая роль приема «отстранение» (термин В. Шкловского) в изображении ирреального пространства.

Ключевые слова: научная фантастика, время и пространство, прием «отстранение», пространство художественного мира, модель квазиреального мира.

Yudkin-Ripun I. N.,

*habilitated doctor of arts, member of the Academy of Arts of Ukraine
Department of Theatre Studies' Chairman, NAS of Ukraine*

PREDICATION AND SITUATION IN THE SCENIC SCRIPTS OF LYRICS

Summary. Such peculiarity of lyrical poetry as the prevalence of predication together with the semantic property of verbs as the designation of situation give key for developing scripts and staging lyrical verses. The delineated lyrical situation discloses the characters, in particular, the personal traits of the observer marked with predicative means. The scripts acquire the outlook of catechism and soliloquy. Together with propositional transformation the means of appositive insertions are used.

Key words: soliloquy, catechism, character, ideal, poly-predicative collocation, semi-predicative collocation, dictal question, modal question

The problem's definition. The problem of predication as the designation of attributes ascribed to the object of the described phenomenon has very special validity for the interpretative opportunities of a text. It has been shown that the designation of situation determines the semantic core of verbs as the potential predicates [7] so that the conflict background of situation is represented through antithetic attributive features of predicate, the consequences being special aptness of verbal semantics in delineating the possible scripts of a narrative text [11]. At the same time it has also been discovered the phenomenon of the total predication in lyrical verse where the demonstration of attributes instead of objects let come to the conclusion that here "the text as a whole retains the status of a compound predicate" [3, p. 151]. The both statements, those concerning the importance of predicates for the detection of a situational conflict and the totality of predicative functions under the conditions of lyrical interpretation of a text, entail the inevitability of involving predicative means for staging lyrical verses as scenic etudes that gains actuality in view of taking lyrical verses as the inspirational departing point for dramatic action, so that the necessity of "the art of Poetry's scenic incarnation" [6, p. 273] arises. In particular the problem of producing scenic scripts derived from lyrical source presupposes the decisive role of predication as a textual invariant in the chain of transformations with the aim of such derivation. One can trace some derivational procedures where such invariant has been retained.

The main body. The mission of predicates is to indicate the means to differ objects. While designating attribute any predicate presumes also its negation as the property of objects other than the given one, so that even the most general predicate of the existential verb "to be" implies non – existence as well. Situation as the target for verbs' designation is defined with the conflict included therein that ensues from such negations. In its turn it would be necessary to remind that each situation always presupposes a **character** standing by. It has been stressed already by Hegel. "Die Situation ist entweder ... momentaner Art, so dass ein und dasselbe Subjekt noch viele ähnliche oder auch entgegen gesetzte Empfindungen ausdrücken könnte, oder die Situation und Empfindung greift durch die ganze Seele eines Charakters, der deshalb seine volle innerste

Natur darin kundgibt. Dies letztere sind die wahrhaften absoluten Momente für die Charakteristik" [13, p. 788]. It ensues from here that the sequence of situations is to be united as the revelations of the character. Such necessity of a character's uniting role can be conceived as the problem of the unity of a dramatis persona that always demands its substantiation. The existence of such problem can be demonstrated with the observations that some well known literary personages behave as perfectly different persons in different positions of a novel. These cases can be exemplified with Nana by E. Zola where "there lacks intermittent psychological links between different stages of her behavior" [5, p. 186]. The same concerns July (from O. Balzac's "A Woman of Thirty") because the transformation of a melancholy woman in a coquette as the result of her own momentary decision is unmotivated [5, p. 189]. It gives grounds for the conclusion follows that "the entirety is violated most brutally" [5, p. 191]. In particular the posed problem appears as the problem of the authorization of separate textual utterances to be ascribed to this or that dramatis persona as in the case of the reported speech.

In its turn the dependence of a character upon the situations it is disclosed through the outer features of a character that are usually designated as the characteristic. This discrimination and confrontation of entire character and particular characteristic comes back also to Hegel who attached the rise of the mentioned with the art of the New Age: "... die innere und äußere Besonderheiten der Subjektivität freizulassen ist, welche deswegen nicht die in das Ideale selbst aufgenommene Schönheit der Individualität zu sein braucht, sondern bis zu derjenigen Partikularität fortgehen kann, durch welche das erst vorkommt, was wir in neuerem Sinne charakteristisch nennen" [13, p. 784]. In this meaning the concept of characteristic can coincide with that of curious manners, and it is their autonomy that entails disintegration and disharmony so that differentiation grows to contradiction. The hyperbole of the particular details becomes here the instrument for the disclosure of such growth. The risk of disharmony arising here has been shown also by Hegel who referred in particular to the necessity of restoring harmony as in music: "Hauptforderung scheint mir ... zu sein, dass dem Melodischen, als der zusammenfassenden Einheit, immer der Sieg zugeteilt werde und nicht der Zerspaltung in einzeln auseinander gestreuten charakteristische Züge" [13, p. 857].

It ensues from here that there must be something void of characteristic that could be taken for an ideal. "Das Ideal ist ... das Urbild (prototypen) aller Dinge, welche insgesamt, als mangelhafte Kopien (ectypa), den Stoff zu ihrer Möglichkeit daher nehmen" [14, p. 639], according to the famous Kantian definition that comes back to Plato's concept of prototype. Respectively characteristic is opposed to ideal as the extreme of its incarnation whereas it doesn't presuppose the existence of specific traits to be discerned. Ideal displays virtual existence in the manner of inner form referring to the object with unrevealed attributes still to be discovered. This reciprocal interconnection has been disclosed by Hegel: "Dadurch macht der Charak-

ter den eigentlichen Mittelpunkt der idealen Kunstdarstellung aus ... Denn die Idee als Ideal, d.i. für die sinnliche Darstellung and Anschauung gestaltet ..., ist in ihrer Bestimmtheit sich auf sich beziehende subjektive Einzelheit. Die wahrhaft freie Einzelheit aber, wie das Ideal dieselbe erheischt, hat sich ... als konkrete Besonderheit ... zu erweisen. ... Dies macht die Totalität des Charakters aus" [13, p. 251–252]. It ensues from here also the necessity of the multitude of characters (exemplified for instance with the paired confrontations by Plutarch).

Then predication itself can be conceived as the making of a character that provides the possibility for objects to be discerned. As far as attributes are the basis for the differentiation of objects they involve at least characteristic as the outer and separated revelation of character. Therefore one can say of situation as the outer characteristic of an object's inner character depicted with the aid of predicates. In this regard an essential peculiarity of predication is to be reminded. There exists the so called logical paradox of G. Peano – E. Husserl (discovered still by the Russian scientist S.I. Povarnin) that proves the irreducibility of predication to the inclusive relation. It ensues from here the reciprocity of predicative relation finding its representation in the known opposition of potential and actual predicates or theme and rheme. It is already the differentiation of actual predicates in its turn that entails the **polypredicative** structure of any enunciation taken within textual perspective. One can say of discernible predicates as of the **character's** traits. To detect the presence of different predicates within a single utterance there is the rule that "within the synonymous transformations of complex constructions ... one must retain the constant quantity of predicative units" [2, p. 224]. In particular, such example as O. Wilde's quotation can exemplify the multitude of predicates: "I want you to drive my sheep to the mountain tomorrow". [2, p. 224]. The distribution of predicative functions becomes still more complicated with the variability of the accents of actual predicates (rhemes). For instance, a sentence's subject can carry out predicative functions and be respectively stressed as in the conclusion of Krylov's fable: "And it is the shepherd who eats the sheep" (*А ест овцу-мо – Царва*) [2, p. 384]. This relativity of predication within textual perspective entails not only the shown possible reciprocity of subjective and predicative functions but also the necessity of bearing in mind the priority of deictic functions of predication as the act of indicating the features to be found at the object. It concerns especially the pronominal verbs [9, p. 473]. In its turn **deixis** is comparable to the reference to some preexistent **ideal**. These circumstances are of primordial importance for lyrics with its total predication.

While posing he problem of staging a lyrical verse as a monodrama it is worth reminding the experience of V.I. Kachalov who used to perform dramatic dialogues without partners so that his voice turned to be redoubled, "uniting the both roles in his performance" [1, p. 108], as in the scene from St. Miracle's Cloister in A.S. Pushkin's "Boris Godunov". One easily recognizes the conversion of such dialogue into a **soliloquy** where the person seems to be split into the separated dramatis personae. It is the same approach that appears in V.I. Kachalov's performing the prosaic works of L.N. Tolstoy especially in "The Resurrection" where he reads the author's role "stressing and separating particular words" [1, p. 88] so that such passages of speech seem to become quotations of different persons as their characteristic collocations. With such device of parcellation the speech's segments refer also to different places of the staged work and in particular to respective dramatis personae. Therefore while staging a lyrical verse one has preliminarily to deal

with the task of separating actual predicates and their explication with the means of soliloquy.

The advantages of such interpretative approach can be seen at the examples of little lyrical works. One can find in the history of lyrics very convenient examples of an imaginary theatre where the scenic properties of lyrical situations with their particular conflicts become especially demonstrable. Such is the legacy of Emily Dickinson, an American poetess who lived in seclusion in the tiny town Amherst in the middle decades of the XIX century. Her little verses are peculiar for the abundance of conventional sentimental metaphors, and it makes them attractive as the samples of mediocre scenic etudes for staging lyrical works. In particular, predication as the deictic act marks respective scenic situations.

As an example can be chosen one of the numerous depictions of a dying person for which the poetess displayed an evident predilection: "I like the look of agony, / Because I know it's true; / Men do no sham convulsion, / Nor simulate the throe. The eyes glaze once, and it is death. / Impossible to feign" ('Real') [12, p. 152]. There can be detected the pair of opposite predicates that determine the conflict: SHAMELESSNESS (of death) VS. SIMULATION (FEIGNING). The situation of the last minutes of human existence is here exposed in such a way that one could suspect the ideal viewpoint of curiosity. It does not go about the late person who is liberated from shame, but the observer's character is marked with the declarative CURIOSNESS. Theatrical experience contains rich practice of imitating scenes of agony. Nevertheless here it goes about the role of a "peeping Jack". Another plane of action is concentrated around the image of *glassy* (glazed) *eyes* as the ultimate point of life. It builds up a rheme allocated in the middle position of the verse. In its turn this characteristic refers to the ideal of genuine truth taken here in a very dubious form of omniscience.

The task of the separation and definition of actual predicates in lyrics is complicated with poetical conventionality. It is poetical conventions that can carry out the function of attribute as far as they can become the markers of the epoch's phraseology. It concerns in particular the colloquialisms that very easily acquire conventionality. Such is, for instance, the description of the meeting of sweethearts by E. Dickinson: "Till those two troubled little clocks / Ticked softly into one" ('The Lovers') [12, p. 77]. The image of the hearts' pulsations beating synchronously belongs to the stable lyrical conventions. Therefore it can be read as an indivisible unit building a thorough predicate 'troubled-clocks-ticking-into-one-softly'. In this regard it is worth noticing the analytical character of the majority of poetical conventional collocations. The very separation of attributes from objects as the act of isolating abstraction builds up the prerequisite for the priority of analytical approach and the respective means of language that include circumlocutions and different kinds of periphrastic descriptions. The premeditated character of such means can be attested with the words of the poetess: "While simple-hearted neighbors / Chat of the early dead. / We, prone to periphrasis. / Remark that birds have fled!" ('Dead') [12, p. 162].

In its turn the structure of conventional collocations as predicates leads to the problem of the propositions within the procedures of the scenic interpretations of lyrics and respective textual transformations. Within the propositional field of transformations it is the conversion into partial modal and dictal questions and into alternative that are most evident engines in scripts' generation. Dictal and modal questions can be said to be posed *a priori* and *a posteriori* respectively that's before the utterance when nothing is known and as the aftermath as the reaction to the obtained information. The

dictal partial questions acquire the outlook of repeated asking when some details remain unrecognized. To produce them one could omit the respective words. The modal questions presume contesting the obtained information and the replacement of the words with antonym. The contents of such questions depend upon the actual division of the sentence, that's upon the actual predicate selected within the presupposed textual perspective. The partial question itself indicates the presumed rheme. Obviously such transformation changes the mode of enunciation, in particular it makes the enunciation interrogative and negative respectively. Numerous examples of the evolvment of changed modality are to be found in catechetic fragments of a folktale [4]. The importance of the catechism obtained in such a way can be demonstrated with the samples of proverbs giving initial point for a script.

Let be taken the proverb <one cannot catch an old fox in a burrow with one hole>. Then partial dictal questions would make more precise the circumstances and presuppose **correction** of details. The dictal presupposition is that of the **ignorance** of the contents of the message. Such questions could concern the particulars of attributes as in <→ what kind of fox can't be caught?> or < how many holes must be in a burrow to catch the animal?>. The dictal questions concerning the potential predicate in case of its coinciding with the actual one would look like the following: <→ what is fox to be done with? >. The modal question in its turn concerns the **intention** of the described deed with its probability as well as that of uttering the proverbial locution and presupposes **dubitation** as to the verity of the statement in favor of its alternative. The total modal question would then be that of <→ is there really nobody capable of catching a fox in such a burrow?>. One could doubt as to the reasonability of the circumstances of the action such as the manner of carrying out the action and produce the respective partial modal questions: <→ is it old or young fox that can't be caught?> or <→ must there be more than one hole to catch the animal?>. The modal question concerning the mentioned predicate would then look like <→ would it be enough to see the fox instead of catching the animal?>. It is obvious that each kind of questions entails the possible existence of the alternative statements as <→ there are masters capable of catching foxes in the described manner> or <→ the young inexperienced animal can be caught>. Another example can elucidate the derivative opportunities of such modal transformations as with the proverb <it is poor heart that never rejoices>. The total dictal question <→ what existence is to be done with?> admits the negative of <→ there are no human hearts to be discussed here>. The particular modal question concerning the stressed rheme would be <→ is it only a poor heart that never rejoices?> with the negative derivation <→ there must be bold hearts that rejoice sometimes>. As the result of such transformation a kind of **catechism** will be produced that would serve as a script for staging the proverb.

The similar interrogative transformation can be shown with E. Dickinson's lines depicting a flower. "Her sturdy little countenance / Against the wind is seen" ("Purple Clover") [12, p. 96]. The dictal partial questions could be produced as <→ How much is the flower's countenance?> or <→ Where is the countenance seen?>. They mark the respective rhemes that would give the answers <It is little (and not large) countenance that is seen (in spite of its size)> and <→ Against wind (and not cloud)>. The modal question would then continue the obtained answers as in <→ Is it against wind or sun or clouds that the flower's countenance is seen?>. Finally one can come to the antithesis as in <→ Her soft and large countenance is seen against the sky> or <→ The roots always re-

main invisible (in opposite to the flower) and are much bigger>. Such catechism developed from a single poetical line gives stuff for the preparation of a script.

Then the question arises as to the *dramatis personae* participating in the staging of a verse converted into script. One of the paradoxes ensuing from the lyrical abstractedness consists in the absence of personification of the given essences that are active in a poem. They can't be conceived as the pure allegories in the manner of the personification of passions in the baroque Jesuit school drama. Therefore one can say of **incarnation without personification**. It lacks the category of person in the represented situation so that indefiniteness comes to be introduced. Such impersonal incarnation is identical with theatrical phantom. It can be exemplified with the case of representing the ideas of anonymous rumors without imparting to them any personal trait. "The leaves, like women, interchange / sagacious confidence; / Somewhat of nods, and somewhat of / Portentous inference. / The parties in both cases / Enjoining secrecy, / Inviolable compact / To notoriety" ('Gossip') [12, p. 133]. The image of nodding leaves describes the diffusion of impersonal unconscious thoughts. The simile of women as leaves substantiates the contradiction of the outer countenance and the hidden secrecy implying the motif of → DISGUISE. Another motif presupposed with the latent hendiadys *portent & notoriety* would be called → OMEN that refers to the ancient mythological images of the foliage's speech.

In particular the action of such impersonal forces becomes traceable when the contest of notions instead of persons arises that can be exemplified with E. Dickinson's verse conceived as a farewell to summer can be taken. "As imperceptibly as grief / The summer lapsed away, - / Too imperceptibly, at last, / To seem as perfidy <...> The dusk drew earlier in, / The morning foreign shone <...> Our summer made her light escape / Into the beautiful" [12, p. 130]. The participants of the depicted situation are evidently impersonal. Meanwhile it is the observer that notices the very fact of IMPERCEPTIBILITY that takes part herein in the contemplative attitude towards the represented events. The conflict delineated here concerns just the contradiction of the "perceptible imperceptibility". In its turn the criterion of perceptibility enables detecting still another conflict of GRIEF vs. PERFIDY. In such cases there arises contest between different notions instead of persons.

The consequence of such approach to the depiction of lyrical abstractedness consists in the necessity of refusing from propositional forms with their definiteness and of coming to the transformations that would bring forth the non-propositional utterances, in particular those of **parenthesis (appositions)** as the insertions in a soliloquy. As it has been demonstrated the propositional transformation of proverbs as well as of lyrical lines produces derivative text that would convert the present statements into interrogative and negative modes. Meanwhile the task arises also to generate the enunciations prompt to build up an inner monologue of an artist dealing with a monodrama as the derivation of a lyrical verse. As the product of such transformations the autonomous collocations smaller than a sentence arise. They display the outlook of an incomplete sentence's fragment as those obtained with the result of parcellation and separated with dotting or hyphens. Evidently such fragments presuppose the figure of reticence and look like text with lacunas. Such are the colloquial expressions used in dialogical oral speech where sentences remain unfinished acquiring thus the outlook of inserted parenthetical collocations. The abundant examples of such written registration of inner speech are to be found in the lit-

erature using the devices of the stream of consciousness. As an example let Iris Murdock's novel 'The Sacred and Profane Love Machine' be taken. A passage from a dialogue demonstrates appositive collocation instead of propositional one: "Surely you knew about me and Edgar" 'Before I met you' 'Oh but after we were married too' [15, p. 293] (underlined by me – I. Y.-R.). It is to stress here that the underlined fragment of a hypotaxis in spite of the countenance of a simple sentence is in reality a stable collocation and the apposition without propositional function. Another example gives the registration of inner speech composed of appositive collocations: "– she wasn't made – in her mind and her soul – to face a slow inevitable death – she became – with the misery and the fear – another person" [15, p. 297]. It is to stress that the appositions given here often build up the figures of situational paired synonyms – the so called hendiadys, as <mind & soul>, <misery & fear>. The fragments with propositional outlook function here as composed words that in this text are indivisible.

These quotations demonstrate the fact that in such cases propositional units lose their qualities and become indivisible collocations. The examples of such indivisibility are supplied in particular with exclamatory expressions that also gave the countenance of propositions in imperative or desiderative mode as in E. Dickinson's verse: "Dear March, come in! How glad I am!" ('To March') [12, p. 117]. All it shows that the inner speech is marked with the features more resembling the nominative style in lyrics in opposite to normal verbal style of narration. Therefore lyrical verses have especially favorable opportunities for producing derivative text adequately representing inner speech. Nominal style of lyrics with its avoidance of verbs and elliptic forms would then be convenient for representing those taking part in the contest of ideas that are not personified and are revealed beyond the finite forms of verbs. At the same time it is here to warn against the possible identification of enumerative listing structures arising within this style with linear sequences. Vice versa the disparate nominal collocations show hierarchy and multidimensionality. It concerns first of all the disparate parenthetical collocations as the insertions of a performer's reticent inner speech's fragments into the recited poetical text.

To find more appropriate definition for such collocations one should apply to the concept of the **determinative extension** of a sentence developed by N.Yu. Shvedova. Such collocations are introduced with a verb so that "subordination is supported with the verb's semantics" [9, p. 178]. In such cases one encounters the so called **semi-predicative** phenomena that supplement the polypredicative ones. They are defined as "the concomitant predicative quality" that has relative character and depends upon the principal predicate of sentence [8, p. 303–304]. Besides, semi-predicative elements can be delineated also as "the secondary predicates" that don't need subject [8, p. 307–308] so that the inner hierarchy of predication is presupposed. That is why appositive structures of inner speech aren't reducible to simple enumerations with linear order. The phenomenon of semi-predicative relations arising within purely nominal enumerations promotes the formation of the multidimensional net of references between separate collocations.

Then the respective transformation of a lyrical verse will look like a preponderant incompleteness added to the written text as the performer's own interpretative inner monologue. The contents of the verse let be disputed and contested in the unpronounced words that build up partial negation of the uttered lines. As an example of such script of soliloquy can serve the following lines of E. Dickinson: "Then look out for the little brook in March, / When the riv-

ers overflow / And the snows come hurrying from the hills <...> Beware, lest the little brook of life / Some burning noon go dry!" ('Have you got a brook ...') [12, p. 74]. The performer's comments imparted to these lines would turn into a soliloquy with the aid of the following derivative collocations: <→ little brook more important than big rivers>; <→ to look out or to look for? – if the brook is unnoticeable>; <→ the rivers having sources in the snows, the brooks without them>; <→ noon endangering the brooks of life>. Such supplementary comments can represent a performer's inner response to the verse as the inner and unpronounced part of soliloquy. These supplements are to be inserted as the appositions in the verse.

Conclusions. Lyrical situations as the contradictions noticed by an observer give opportunity for staging a verse as a scenic etude. They refer to the presupposed character and ideal that reveals themselves with the aid of predication. In particular the character's delineation presumes personal traits of an observer. Conflicts are disclosed as the latent disputation with the textual data. In particular the script acquires the forms of catechism and soliloquy where the performer's comments remaining unpronounced supply derivations from the initial data.

References:

1. Виленкин В.Я. Качалов (1875–1948) / В.Я. Виленкин – М.: Искусство, 1976. – 234 с.
2. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова, Н.К. Оніпенко, М.Ю. Сидорова. – М., 1998. – 528 с.
3. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис / И.И. Ковтунова. – М.: Наука, 1986. – 210 с.
4. Косогорова Х.Г. Коммуникативно-синтаксическая организация вопросно-ответных диалогических единств (на материале русской волшебной сказки): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Х.Г. Косогорова. – Ярославль, 2006. – 20 с.
5. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард – К.: Вища школа, 1981. – 392 с.
6. Осмоловский А.В. Этот новый древний вид искусства / А.В. Осмоловский // Наш современник. – 2014. – № 10. – С. 269–287.
7. Теркулов В.И. К определению глагола: лингвально-когнитологический подход / В.И. Теркулов // Лінгвістичні студії. – Вип. 26. – К., 2013 – С. 60–65.
8. Фурашов В.И. Современный русский синтаксис / В.И. Фурашов. – Владимир: ВГГУ, 2010. – 370 с.
9. Шведова Н.Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения / Н.Ю. Шведова // Шведова Н.Ю. Русский язык / Н.Ю. Шведова. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 177–193.
10. Шведова Н.Ю. Местоимение и смысл / Шведова Н.Ю. // Шведова Н.Ю. Русский язык / Н.Ю. Шведова. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 445–543.
11. Юдкин-Рипун И.Н. Глагольная семантика и сценарная интерпретация повествовательного текста / И.Н. Юдкин-Рипун // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – Одеса, 2015. – Вип. 17. – Том 2. – С. 143–147.
12. Dickinson E. The Selected Poems. With an Introduction by Emma Hartnoll / E. Dickinson. – Ware (Hertfordshire): Wordsworth, 1994. – X, 214 P.
13. Hegel G.W.F. Ästhetik / G.W.F. Hegel. – Berlin: Aufbau, 1955. – 1176 S.
14. Kant I. Kritik der reinen Vernunft. 5te Auflage. Hrsg. R. Schmidt. Nachwort H. Seidel. Sachregister Th. Valentiner / I. Kant. – Leipzig: Reclam, 1979. – XVI, 1024 S.
15. Murdock I. The Sacred and Profane Love Machine / I. Murdock. – London etc.: Penguin, 1974. – 368 p.

Юдкін-Рипун І. М. Предикація й ситуація в сценаріях лірики

Анотація. Така особливість ліричної поезії, як переважання предикації разом із семантичною властивістю дієслів позначення ситуацій, дає ключ для побудови сценаріїв та інсценізації віршів. Ліричні ситуації, накреслені у вірші, розкривають характери, зокрема особисті риси спостерігача, позначені предикативними засобами. Сценарій набуває вигляду солілоквії або катехізису. Разом із трансформаціями речень уживаються вставні прикладки.

Ключові слова: солілоквія, катехізис, характер, ідеал, поліпредикативні звороти, напівпредикативні звороти, дистальне питання, модальне питання.

Юдкин-Рипун И. Н. Предикация и ситуация в сценариях лирики

Аннотация. Такая особенность лирической поэзии, как преобладание предикации вместе с семантическим свойством глаголов обозначать ситуации, дает ключ к построению сценариев и инсценизации стихов. Лирические ситуации, начертанные в стихе, раскрывают характеры, в частности личностные черты наблюдателя, обозначенные предикативными средствами. Сценарий обретает вид солилоквии или катехизиса. Вместе с трансформациями предложений используются вводные приложения.

Ключевые слова: солилоквия, катехизис, характер, идеал, полипредикативные обороты, полупредикативные обороты, диктальные вопросы, модальный вопрос.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

*Гурдуз А. І.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

*Шумік М. О.,
студент філологічного факультету
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

ЦИКЛ РОМАНІВ ДАРИ КОРНІЙ ПРО МАЛЬВУ В КОМПАРАТИВНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Анотація. Поглиблено розуміння інтертекстуальності циклу романів Дари Корній про Мальву, детально розглянуто генетичний зв'язок із книжковою серією Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера. Показано, що в українських романах оригінально переплелися західний і слов'янський літературні канони і відображені акценти сучасної літератури, в тому числі гендерні.

Ключові слова: фентезі, рецепція, поттеріана, міфотворчість, тенденція, гендер, контекст.

Постановка проблеми. Актуальність питань національної рецепції художнього матеріалу в світовому культурно-літературному просторі XXI ст. зберігається й особливо очевидна у випадках їх принципового ігнорування – зокрема, при компаративному розгляді творів, які (з різних причин) «покликані» бути визначними в їх національних системах. У сучасній літературі з її міфотворчими акцентами проблеми національної рецепції виходять на перший план. Аналіз процесів міжкультурного діалогу в суперечливому й стрімко збільшуваному фантастико-фентезійному корпусі видається особливо важливим для українського контексту, пріоритетом для якого став пошук сучасних національних міфотворчих моделей [1, с. 65].

Романістика однієї з найбільш продуктивних письменниць України перших десятиліть XXI ст. Дари Корній (Мирослави Замойської) заслуговує в окресленому контексті особливої уваги через успішне системне формування в її художньому світі національно маркованої міфопоетичної парадигми [2] і недостатню висвітленість її прози (першість і комплексність дослідження роману цієї письменниці демонструють праці А. Гурдуза [також див.: 3; 4; 5]). Проблеми рецепції у зв'язку з творами Дари Корній постають гостро [3, с. 230; 1], зокрема, щодо її циклу романів про дівчину Мальву «Зворотний бік світла», «Зворотний бік темряви», «Зворотний бік сутіні» 2011–2016 рр. (поки світ побачили перші три книги серії «Безсмертні»).

Мета статті – визначити характер перегуку циклу Дари Корній про Мальву з відповідним зарубіжним контекстом у плані рецепції й художньої оригінальності. Ключові моменти цієї проблеми окреслені А. Гурдузом [1, с. 66–68] і отримують ширше розгортання у пропонованій розвідці. Принциповими при такому розгляді стають: а) основні спільності циклу з аналогічними сучасними знаковими творами світового фентезі на рівні сюжетно-образної канви; б) з'ясування специфіки, національного звучання інтерпретованих у циклі запозичених художніх елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Крім артикульованого з часів дебютного роману Дари Корній «Гонимарник» 2010 р. і нею непослідовно заперечуваного зв'язку з аме-

риканським циклом Стефані Майер «Сутінки» [3, с. 230], твори української письменниці генетично зумовлені рядом їх інших художніх попередників. Системний аналіз романів про Мальву (поки видана трилогія) показує, що цей цикл на образному рівні й сюжетно має ряд базових опор, одна з яких – поттеріанська [1, с. 67–68].

Залишення належної до роду магів Мальви на виховання чужим людям з іншого світу при умові, що рідний світ уб'є маленьку дівчинку [6, с. 75], недвозначно відсилає до відповідного фрагмента першої книги циклу Джоан К. Ролінг про хлопчика-чаклуна «Гаррі Поттер і філософський камінь» 1997 р., причому коли в героя англійки знаком обраності є шрам на чолі, то в Мальви – родимка на руці. Разом із позначками на тілі героям українського й англійського циклів передаються надприродні здібності. Поттер завдяки шраму, що дістався йому від Волдеморта, темного Лорда, може розуміти мову змії [7, с. 32]; надзвичайну силу Мальва успадковує від матері-амазонки. Як своєрідну аллюзію сприймаємо в «Зворотному боці світла» вказівку на «аж надто сильну хлопчакуватість» Мальви [6, с. 36]. Крім того, ім'я героя циклу Дж. К. Ролінг іронічно згадується в тексті Дари Корній [6, с. 35, 80].

Дізнаються про їх покликання обидва герої-напівкровки вже підлітками, після чого вирушають до особливих територій і проходять там навчальний курс магії, ставлячись до цього вельми творчо, переживаючи подібні пригоди і в такий спосіб незвичайно дорослішаючи. Подібність мислення, поведінки Поттера і Мальви в цілому також переконає в спорідненості образів цих героїв. До речі, ними однаково ігнорується характерне табу на називання відповідно імені Волдеморта – для персонажів книг Дж. К. Ролінг і «темного світу» («зворотний бік світла») – для персонажів Дари Корній.

Важливо, що Мальва і Гаррі Поттер поєднують у собі темне і світле начала (поширений у казково-фентезійному контексті прийом). Саме це не раз впливатиме на їх учинки і загалом на хід подій в аналізованих романих серіях. Якщо головний вибір життя Поттера (навчатися в Грифіндорі добрій магії, а не в Слизерені – чарам зла) відбувається одразу й передусім пригодам героя, то в Мальви ситуація складніша. Належність батьків дівчини до різних світів дозволяє Дари Корній багаторазово продовжити процес вибору для її героїні, віддалити його вирішальний момент і мотивувати довший шлях пізнання Мальвою обох протилежних начал.

Поряд із героями в зіставлюваних циклах перебувають їх «чарівні помічники», мудрі порадики – очільники світлих сил. Це, відповідно, директор Хогвардса (школи магії і чаклунства) Дамблдор і представник Яворвота (поселення світлих) По-

солонь. Образи цих функціонально співвідносних персонажів багато в чому схожі. Саме вони першими в свій час досягають визначальності негативних схильностей своїх вихованців – відповідно Тома Редла (Волдеморта) [8, с. 781] і Стрибога [6, с. 15].

Щодо рівня мікрообразів текстів Дж. К. Ролінг і Дари Корній, то не можуть не звернути увагу майже тотожно прописані тут описи чи функції ряду чарівних предметів. Сказане проілюструє, наприклад, зображення чарівних вікон в українському й американському циклах: «Це зачаровані вікна. Чаклунський ЖЕК щодня вирішує, яка в нас буде погода» [8, с. 126] – «Картинку в рамі можна змінювати, як заманеться» [9, с. 83]. Гаррі Поттер і Мальва використовують такі засоби переміщення в просторі, як відповідно летиключі і дрімбу (наголосимо на однотипності звучання в українському перекладі предмета «летиключ» і визначенні дрімби в тексті Дари Корній: «...то ключ від дверей, залишений... Жінкою-Птахою, ключ, який відкриває двері в інші світи» [6, с. 79]).

Простежуємо, крім іншого, схожість опису зовнішності дементорів, слуг в'язниці для чарівників, у Дж. К. Ролінг [10, с. 78], і проклятих, які служать темним і ще мають душу, – у Дари Корній [9, с. 68].

Характерна для фентезі (і ширше – літератури II пол. XX – перших десятиліть XXI ст.) тенденція нівелювання межі між добром і злом послідовно проводиться і в українському циклі про Мальву («Є щось вище над поняттями добра і зла» [6, с. 108], – слова Мари), тим часом, як у «Гаррі Поттері» певна категоричність у названому аспекті зберігається (з іншого боку, в книгах української авторки відсутній ряд провокативних морально-етичних акцентів, які свого часу викликали певний негативний резонанс [детальніше див.: 11]). Важливою константою для циклу романів Дари Корній стає рівновага між світлим і темним світами (актуалізована «третя сила, так звана нейтральна емоційність» [12, с. 6]), і детальний розгляд проведення в циклі цієї ідеї переконує, що іншою структурною (сюжетною) опорою для книг про Мальву стає російський цикл романів про Варти С. Лук'яненка 1998–2014 р. р. [1, с. 66–67].

Як і автор «Варт», Дара Корній змальовує співіснування у світі (точніше, в одному з можливих світів) людей і безсмертних магів (у «Вартах» – Інших). Прикметно, що в українському циклі романів номінації безсмертних (світлі і темні), а також їх ступенів сили (великі світлі, великі темні) такі ж, як і в російському – для Інших. Логіка називання складників серії про Мальву співвідносна з логікою назв циклу про Варти [1, с. 66]. «Зняття» в історії про Мальву традиційної бінарності «добро – зло» відбувається, в тому числі, через звертання Дари Корній до язичницьких вірувань загалом і конкретно до образу бога Сварога. За Дарою Корній, постать Сварога поєднувала ці два начала, втілювані Білобогом і Чорнобогом [6, с. 223]: «Світло і темрява – то лишень два боки одного цілого...» [6, с. 183]. Показово, що в українському циклі «передбачене» існування «сірих» і «спостерігачів», які не пристали до жодного з таборів магів [6, с. 272], а Мара і Мор укладають угоду про взаємоконтроль рівноваги між світлими і темними [6, с. 275].

У такий спосіб нового звучання в тексті Дари Корній набуває думка не стільки про протистояння світлих і темних, скільки про їх взаємозумовлене співіснування. У «Зворотному боці темряви» читаємо: «Мальва замислилася. У чому ж різниця між світлими та темними? Для світового укладу, мети та гармонії – наче ніякої» [9, с. 261].

Інтертекстуальні зв'язки романного циклу Дари Корній сказаним не обмежуються. Зауважимо загалом ширше звертання у прозі письменниці до слов'янської міфології, фольклору, очікуване, виходячи з загальної концепції її творчості.

Властиві прозі авторки гендерні акценти також увиразнюються в зіставному студіюванні. Провідна роль саме дівчини в змальовуваному в циклі романів квесті випадковою не здається і відбиває жіночу домінують української ментальності (порівняймо з принциповою схемою «української відповіді» «Гаррі Поттеру» – повістей про Ірку Хортицю Ілони Волинської і Кириллу Кашцеєва (подружжя Шихових), друкованих із 2006 р.). Актуалізоване в означеному контексті питання слов'янської рецепції поттеріани також заслуговує на окрему увагу, і в цьому плані історія Дари Корній про Мальву може бути зіставлена з російськими циклами Дмитра Ємця про Таню Гротгер (друк 2002–2012 р. р. із найбільшим резонансом [13]) і Мефодія Буслаєва (початок публікації з 2004 р.) та под.

Висновки. Цикл романів Дари Корній про Мальву у світлі сказаного постає, як складна національно орієнтована фентезійна тканина, в якій переплелися одночасно західний і східний літературні канони, і яка при цьому може розцінюватись, як оригінальний твір української літератури XXI ст. з відображеними в ньому новими, в тому числі гендерними, акцентами. Матеріал пропонованої статті здатний знайти продовження в подальшому студіюванні прози Дари Корній, об'єктивна оцінка якої принципова в масштабі розвитку українського фентезі в цілому, адже її творчість перетворюється на зразок для наслідування (так, на церемонії нагородження міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова – 2015» уже були вручені спеціальні відзнаки від Дари Корній і Тали Владмирової «Українське сучасне фентезі»). Найбільш продуктивними студіями доробку Дари Корній, очевидно, стануть компаративні.

Література:

1. Гурдуз А. Міжкультурний діалог як проблема українського фентезі XXI століття / А. Гурдуз // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського : зб. наук. пр. // Сер.: Філологічні науки : (літературознавство) / гол. ред. В. Буда, гол. ред. // О. Філатова. – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 4.14 (111). – С. 63–69.
2. Гурдуз А. Метагероїня романів Дари Корній / А. Гурдуз // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки : (літературознавство) : зб. наук. пр. / за ред. О. Філатової. – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. – Жовтень. – Вип. 2 (16). – С. 61–67.
3. Гурдуз А. Роман Дари Корній «Гонимарник»: місце в мистецькому контексті з погляду традиції й новаторства / А. Гурдуз // Українознавчий альманах / ред. кол. : М. Обушний (відп. ред.) та ін. – К. ; Мелітополь. – 2012. – Вип. 9. – С. 229–235.
4. Гурдуз А. Міфопоетика роману Дари Корній «Щоденник Мавки» / А. Гурдуз // Studia methodologica : зб. наук. праць пам'яті д-ра філол. наук, проф., акад. Академії ВШ України Р. Гром'яка (1937–2014) / Тернопіль. нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. – Тернопіль : Наук.-ред. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 40. – С. 307–312.
5. Гурдуз А. «Лісова пісня» Лесі Українки як образно-сюжетна матриця українсько-російської «жіночої прози» початку XXI століття // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Сер.: Філологія. Літературознавство. – Миколаїв : Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили, 2015. – Вип. 247. Т. 259. – С. 29–34.
6. Корній Д. Зворотний бік світла : роман / Дара Корній ; передм. Г. Пагутяк. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 320 с.

7. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь / Дж. К. Ролінг ; пер. з англ. В. Морозова ; за ред. І. Малковича, П. Тарашука. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 319 с.
8. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і орден Фенікса / Дж. К. Ролінг ; пер. з англ. В. Морозова ; 3-тє вид. ; за ред. І. Малковича, О. Негребецького. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2006. – 815 с.
9. Корній Д. Зворотний бік темряви : роман / Дара Корній ; передм. Г. Пагутяк. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 320 с.
10. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і в'язень Азкабану / Дж. К. Ролінг ; пер. з англ. В. Морозова ; за ред. І. Малковича. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 384 с.
11. Achilles M. «Harry Potter»: Inhaltsethische Analyse eines Kinder- und Jugendbuchs / Mark Achilles, Thomas Bohrmann. – Münchener Theologische Zeitschrift. – 2004. – Bd. 55. – № 1. – S. 67–83.
12. Корній Д. Зворотний бік сутіні : роман / Дара Корній ; передм. Т. Белімової. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 288 с.
13. Стоянов А. Порри Гаттер и Таня Гроттер : Преступление против Гарри Поттера? [Електронний ресурс] / А. Стоянов // Мир фантастики : ежемесячный журнал. – 2004. – Февраль. – № 6. – Режим доступу : <http://old.mirf.ru/Articles/art198.htm>.

Гурдуз А. И., Шитик М. А. Цикл романов Дары Корний о Мальве в компаративном освещении

Аннотация. Углублено понимание интертекстуальности цикла романов Дары Корний о Мальве, детально рассмотрена генетическая связь с книжной серией Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере. Показано, что в украинских романах оригинально переплелись западный и славянский литературный каноны и отражены акценты современной литературы, в том числе гендерные.

Ключевые слова: фэнтези, рецепция, поттериана, мифотворчество, тенденция, гендер, контекст.

Gurduz A., Shitik M. The novel cycle about Malva by Dara Korniy in comparative interpretation

Summary. In this research the understanding of intertextuality of novel cycle by Dara Korniy about Malva is deepened, the genetic connexion with book series about Harry Potter by J.K. Rowling is analysed in detail. It is shown that in Ukrainian novels the West and Slavic literary canons are originally combined, and also accents of modern literature are reflected, including gender accents.

Key words: fantasy, reception, potteriana, mythocreation, tendency, gender, context.

Микитюк С. С.,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

В. А. ЖУКОВСКИЙ И Т. МУР: РЕЦЕПЦИЯ ВОСТОЧНОЙ РОМАНТИЧЕСКОЙ ПОЭМЫ

Аннотация. В статье анализируется своеобразие рецепции романа в стихах и прозе Т. Мура «Лалла Рук» в творчестве В. А. Жуковского. Перевод «Пери и ангел» русского поэта оказал влияние на рождение в русской литературе нового жанра – восточной романтической поэмы.

Ключевые слова: восточная романтическая поэма, перевод, романтизм, В. А. Жуковский, Т. Мур.

Постановка проблемы. Главным результатом рецепции Т. Мура в творчестве В.А. Жуковского является его перевод поэмы «Рай и пери», входящей в «Лалла Рук» – произведение Т. Мура, жанр которого может быть определен, как роман в стихах и прозе, оказавший влияние на рождение нового жанра в русской литературе – восточной романтической поэмы. К сожалению, своеобразие восприятия В.А. Жуковским поэзии Т. Мура осталось малоизученным.

Творческая история поэмы, ее место в творчестве В.А. Жуковского и в русской литературе первой половины XIX века были предметом детального, богатого материалом и верными наблюдениями исследования М.П. Алексеева «Т. Мур и русские писатели XIX века» [1, с. 657–823]. Важный материал, который должен быть учтен при дальнейшем изучении творчества В.А. Жуковского-переводчика Т. Мура, содержится в работе А.Н. Гиривенко «Отражение творчества Т. Мура в русской литературе первой трети XIX века» [2] и в предисловиях к двум изданиям избранных произведений Т. Мура Л.И. Володарской [3; 4]. Частично интересующей нас проблемы касались А.А. Аникст [5, с. 236–257], В.В. Ивашева [6], Р.М. Самарин [7], И.Н. Гилянский [8], Ю.Д. Левин [9], В.Э. Вацура [10].

Изложение основного материала. Уже «Ирландские мелодии», появившиеся в 1807 году, сделали Т. Мура широко известным поэтом, а в 1817 году вышла в свет поэма «Lalla Rookh. An Oriental Romance» («Лалла Рук. Восточная поэма»), принесшая поэту европейскую славу. Современники сразу поставили ее в ряд с экзотическими поэмами Байрона. Молодой В. Гюго напечатал в «Conservateur Littéraire» большую статью о поэме «Лалла Рук», в которой восхищался яркостью, экзотикой, верностью восточному воображению, роскошью образов и красок, которым «европейцы так часто были не в состоянии подражать» [11, с. 166].

Переведа поэму «Рай и пери», В.А. Жуковский впервые ввел Т. Мура в русскую литературу, следствием чего явился всплеск интенсивного интереса и к личности английского поэта, и к его творчеству. Начиная с 1822 года, имя Т. Мура практически не сходило со страниц периодической печати. Русский читатель узнает об издании новых романсов под названием «Ирландские мелодии», которые позволяют ставить его на «первое место между Анакреонтическими стихотворцами новейших времен» [12, с. 494]. Он знакомится с критическими статьями, в которых значительное внимание уделялось анали-

зу стиля Т. Мура: «Эротические его песни одушевлены живым чувством, пленяют гармонией стихов и показывают сильное, пламенное воображение. Он богат мыслями и умеет выражать оные с особенною опрятностью. Краски его свежи, изображения страстей глубоки, описания и картины его имеют какую-то волшебную привлекательность» [12, с. 495]. Неоднократно в русской печати идет речь о «питическом триумвирате Британского Парнаса»: имя Т. Мура звучит наряду с Дж. Байроном и В. Скоттом. Вообще, творческие достижения Т. Мура и Дж. Байрона становятся предметом частого сравнения в критике, и не всегда в пользу Дж. Байрона. Так, Орест Сомов в статье «О романтической поэзии», напечатанной в 1823 году в журнале «Соревнователь просвещения и благотворения», отдает пальму первенства Т. Муру, считая, что тот «разнообразнее в предметах и характерах, нежели Лорд Байрон, и по признанию знатоков английского языка слог его имеет более гладкости и крутости» [13, с. 98].

Творческая история перевода «Пери и ангела» детально исследована и описана М.П. Алексеевым, и мы лишь кратко напомним основные вехи этого процесса. С 1817 года В.А. Жуковский преподавал русский язык великой княгине Александре Федоровне, жене будущего русского императора Николая I, именованной в девичестве принцессой Шарлоттой. Причисленный к их свите, он в 1821 году оказался в Берлине. Здесь ему довелось пережить события, которые остались в его памяти на всю жизнь. Они были связаны с празднествами, устроенными в честь великосветской четы, главной частью которых было театрализованное представление по мотивам восточной повести Т. Мура «Лалла Рук», только что получившей известность в Германии.

Поскольку «Лалла Рук» состоит из прозаического текста, «обрамляющей повести» и вставленных в нее четырех поэм, постановщикам было нетрудно ввести в нее прозрачные намеки на великокняжескую чету, в честь которой устраивался праздник. Главными лицами была представлена Александра Федоровна в роли Лаллы Рук и ее муж, будущий русский царь, в роли принца Алириса. Праздник состоялся 27 января 1821 года и имел такой успех, что 11 февраля был повторен при еще большем стечении публики. В.А. Жуковский назвал это представление «несравненным праздником», который оставил «глубокое впечатление».

Помимо великолепных живых картин, торжественного и меланхолического марша, прекрасного пения, производящих магическое впечатление, особое очарование празднику придавала главная героиня – Александра Федоровна. В письме А.Н. Тургеневу от 19 февраля 1821 года поэт описывал свою ученицу: «Но всему давала очарование великая княгиня; ее пронесли на паланкине в процессии – она точно провела надо мною, как Гений, как сон; этот костюм, эта корона, которые только прибавляли какой-то блеск, какое-то преобра-

жение к ежедневному, знакомому; эта толпа, которая глядела на одну; этот блеск и эта пышность для одной ...» [Цит по: 1, с. 662]. 23-летняя княгиня, находящаяся в расцвете своей красоты, была предметом тайного поклонения В.А. Жуковского. А.Н. Веселовский четко подметил склонность поэта боязливо прятать свою любовь, «самоотверженно склоняться к платоническому участию в чужом счастье» [14, с. 273].

Как показывает дневник В.А. Жуковского, он задумал перевод «Рая и пери» сразу, еще до представления, после репетиции, на которой он, очевидно, присутствовал. Вплотную занялся им месяц спустя: 16 (28) февраля в дневник внесено начало перевода под названием «Пери и ангел». Затем записи вносились почти ежедневно, вплоть до 6 (18) марта, когда поэт написал: «Кончил Пери». В том же году вставная поэма из «Лаллы Рук» под заглавием «Пери и ангел» была опубликована в журнале «Сын отечества» без имени Т. Мура и с сокращением фамилии переводчика до одной буквы: «с английского Ж.»

Редко какое произведение В.А. Жуковского принималось с таким единодушием, как это. Разумеется, успех поэмы имел глубинные причины. Для этой эпохи был характерен интерес к литературе Востока и фольклору различных народов. Появление великолепной восточной поэмы, изобилующей богатством красок и необычайным историческим и географическим разнообразием, было как нельзя более своевременным. С переводом В.А. Жуковского отдельные критики связывали распространение интереса к поэме Т. Мура и утверждали, что именно восточная повесть Т. Мура определила рождение восточного направления в русской литературе. С.П. Шевырев, приписывавший заслугу распространения восточного рода поэзии Т. Мура, сетовал на то, что и «мы, русские, не остались чужды ее примеру, нечувствительно обогащаются словесность наша восточными апологами, стихотворениями, поэмами» [Цит по: 1, с. 652]. Но это замечание прозвучало лишь спустя шесть лет после первого появления перевода В.А. Жуковского. За ним последовали многочисленные переводы других частей поэмы и их подражания, в которых переводчики по различным причинам – личным пристрастиям, требованиям цензуры – искажали суть поэмы Т. Мура. Однако появление этих переводов было обусловлено требованиями эпохи, и они попадали в России на благодатную почву.

Переводом поэмы «Рай и пери» восхищались не только друзья и единомышленники переводчика, но и его идейные противники. Высокую оценку он получил в среде будущих декабристов. Хотя восторг вызвала не столько экзотика поэмы, сколько умело скрытый под восточной вуалью протест ирландского поэта-патриота. Известно также, что В.Ф. Раевский для пропаганды солдат в школе взаимного обучения в Кишиневе использовал отдельные строфы из перевода В.А. Жуковского, в которых шла речь о покорении Индии в XI веке Махмудом из Газны и о смерти героя, павшего во имя спасения Родины [15, с. 95]. Известно также, что именно этим эпизодом из поэмы Т. Мура в оратории Р. Шумана восхищался П.Н. Чайковский [1, с. 679].

В результате длительных исследований был установлен источник – прозаическое введение к поэме «Рай и пери» Т. Мура. Почти через двадцать лет после публикации поэмы В.А. Жуковский, находясь в Германии, вернулся памятью к увиденному когда-то спектаклю. О своих ощущениях он рассказал императрице Александре Федоровне в большом письме

от 13 мая 1840 года. Он писал, что мысленно вновь «очутился на празднике Лаллы Рук. Это прекрасное тогдашнее видение так живо пролетело перед моей памятью, как будто сама молодость en personne навестила меня...» [1, с. 674]. Еще через три года, когда поэт писал посвящение к повести «Наль и Дамаянти», он снова вспоминал театральные праздники в честь Лаллы Рук, устроенный за двадцатилетие перед тем в Берлине.

Эмоциональная память поэта обусловила неоднократные обращения к теме его прославленной переводной поэмы. Обращалось, в частности, внимание на то, что ее сюжет в сокращенном виде разработан в стихотворении «Пери». Между тем, как показал М.П. Алексеев, речь здесь должна идти о целом цикле произведений со сходным происхождением и интересной судьбой. Это, прежде всего, написанные в том же 1821 году стихотворения «Лалла Рук» и «Явление поэзии в виде Лаллы Рук». Здесь мы видим и рассказ поэта о живых картинах, изображавших эпизоды из «восточной повести» Т. Мура, и проистекающее из нее очень характерное для В.А. Жуковского рассуждение о быстротечности жизни, и женский образ на миг, ставший символом поэтического вдохновения.

В.А. Жуковский долго и настойчиво отказывался от напечатания этих стихов из-за присутствовавшего в них интимного плана, связанного с его увлечением Александрой Федоровной. Лишь по прошествии лет, когда его увлечение было, по-видимому, подавлено, он снял свой запрет, и оба стихотворения были напечатаны. Но современники знали, что речь идет о прусской принцессе, ставшей позднее русской императрицей. Благодаря В.А. Жуковскому ее долго называли в Петербурге Лаллой Рук.

Со стихотворением «Лалла Рук» связано рассуждение В.А. Жуковского о прекрасном, дошедшее до нас по письму поэта к А.И. Тургеневу от 18 (6) февраля 1821 года и принадлежащее к числу его важнейших творческих деклараций. О значении этого рассуждения свидетельствует уже то, что сохранилась его сокращенная копия, переписанная рукой А.С. Пушкина, который, как известно, ввел строку «Гений чистой красоты» в свое послание «Я помню чудное мгновенье». Позднее и сам В.А. Жуковский включил это рассуждение в «Письмо к Гоголю» – «О поэте и современном его значении», напечатанное в 1848 году в журнале «Мосовитянин».

Мы не будем останавливаться на втором стихотворении «Явление поэзии в виде Лаллы Рук» и потому, что оно детально изучено М.П. Алексеевым, и потому, что оно восходит к немецкому оригиналу. Нас же интересует, прежде всего, воздействие Т. Мура на В.А. Жуковского, его место в творческом мире русского поэта, созданное им перевоплощение Т. Мура в поэме «Пери и ангел».

Несмотря на все достоинства этого перевода, его скорее можно назвать вольным переложением. В.А. Жуковский сохраняет композицию, особенность построения сюжета поэмы, но при этом делает ставку на эпичность повествования (жанр русского перевода определяется переводчиком как «повесть»), меняет метрическую форму оригинала. В оригинале поэма состоит из 27 строфических триад различной длины с вольными рифмами – то смежными, то перекрестными, то опоясывающими. Внутри триады границы синтаксических объединений часто не совпадают с метрическими группами, объединенными рифмами, таким образом создается непрерывность повествования, обрывающегося с окончанием триады. Каждая триада включает различное количество

стихов и заканчивается там, где иссякает ритмический импульс или движение, объединяющее данную группу стихов. Метрические пересечения и паузы, неизбежные в конце триады, способствуют обособлению отрывков и намечают метрическую границу в тех местах, где тема исчерпана или ее развитие прерывается, уступая место новой теме. Эта метрическая форма в сочетании с отрывочностью повествования была достаточно новой в русской поэзии начала 20-х годов. И работая над подобной формой при переводе «Шильонского узника» Дж. Байрона, В.А. Жуковский всячески старается сохранить этот прием метрической композиции, в переводе «Рая и пери» строфическое членение не сохраняется, регулируются рифмы – в русском тексте они строго смежные. В.А. Жуковский создает единый повествовательный поток. Обособливается лишь начало поэмы – внезапный зачин, входящий в действие и подчеркивающий драматический смысл происходящего. Риторические вопросы и восклицания автора служат своего рода элементами, объединяющими темы и повествования различных строфических триад. Таким образом, своеобразная метрическая композиция трансформируется в русском переводе, подчиняясь законам построения форм эпического повествования.

«Лалла Рук» в оригинале изобилует авторскими сносками, которые придают поэме особую филологическую тяжеловесность. В.А. Жуковский переводит часть этих примечаний, однако большую часть опускает. Русского переводчика не интересуют чуждые ему и его читателю источники. Пытаясь сохранить экзотический восточный колорит «Рая и пери», В.А. Жуковский впервые в своем творчестве сохраняет такое огромное количество географических и исторических реалий, незнакомых русскому читателю ботанических и зоологических названий, подробностей в описании причудливых восточных пейзажей и все же существенно его ослабляет. И, кроме того, изменяет финал поэмы. Если пери Т. Мура была прощена небесами потому, что принесла слезы, падающие из глаз раскаивающегося преступника, то в русской поэме пери изображена В.А. Жуковским, скорее, своего рода христианским ангелом женского рода, чем крылатым мифологическим существом, что при виде слез раскаяния, «забыв себя и жребий свой», устремляет свой взор на небо, моля о прощении. Сострадание к раскаивающемуся несчастному возвращает ее в Эдем – так в христианском духе трактуется ее заслуга перед небесами.

В процессе перевода В.А. Жуковский трансформирует поэму Т. Мура – стилизует ее в свойственных ему сентиментально-романтических тонах, ослабляет экзотический колорит, смягчает описания суровой земной жизни, усиливает музыкальность и лиричность повествования в описаниях великолепных восточных пейзажей, трактует основную идею поэмы в более идеалистическом христианском ключе.

Поэтический слог Т. Мура более конкретен и эмоционально-повествователен: «palmy groves» (пальмовые рощи), «warm Rosetta's vale» (теплая долина Розетта), «white pelicans» (белые пеликаны), «azule calm» (лазурное спокойствие), «faïr scene» (прекрасная сцена) и т. д. Описаниям Жуковского свойственна литературная привычность сочетаний, унаследованная им от карамзинистов: «милый день», «голова младые», «яркими звездами», «небес далеких». Однако для них характерна какая-то возвышенная поэтичность благодаря особому одухотворяющему их субъективному чувству автора.

В.А. Жуковский усиливает звукопись. Звукопись Т. Мура значительно беднее.

Создает В.А. Жуковский и свои оригинальные поэтические образы: появляется «ночной страж» – сова, охраняющая развалины «чертог падших царей». У Т. Мура лишь упоминается крик чибиса («lapwing's cry»), слышимый в ночи. Слегка видоизменяет переводчик образ пальм, дремлющих над водами. В оригинале их увенчанные листьями вершины склоняются вяло, подобно молодым девушкам, увлекаемым в шелковую постель опускающимся сном («date – trees bending languidly their leaf – crowned heads, like youthful maids, when sleep descending warns them to their silken beds»). В переводе оставлено сравнение вершин с девами, склоняющими свои головы, но дополняется новым нюансом: они склоняют головы, устав от «веселого дня», «в подушки пуховые». Таким образом, Жуковский вводит в описание реалии, близкие своему читателю.

Известно, что Т. Мур знал о существовании перевода его поэмы «Рай и пери». Об этом свидетельствует дневниковая запись ирландского поэта, датированная 03 января 1829 года. В ней он пишет о встрече с А.И. Тургеневым, показавшим ему «перевод моей Пери», выполненный русским поэтом, который сопровождал нынешнюю императрицу во время ее визита в Берлин...» [Цит по: 16, с. 599].

Выводы. Перевод В.А. Жуковского стал началом большой и долгой истории перевода поэмы Томаса Т. Мура в русской литературе, насчитывающей уже более 160 лет. Последние переводы из поэмы «Лалла Рук» были опубликованы в сборнике «Т. Мур. Избранное» в 1981 году. Это перевод А. Ревича «Хорасанский пророк под покрывалом» (в отрывках), Ю. Александрова «Огнепоклонники» (в отрывках), В. Потаповой «Свет гарема».

Таким образом, перевод В.А. Жуковского поэмы «Рай и пери» не просто знакомил русского читателя с оригинальным творением ирландского поэта. Он стал фактом истории русской литературы, оказавшим влияние на рождение нового жанра – восточной романтической поэмы. Тема и идея поэмы находят отражение в произведениях русских мастеров слова (к примеру, Н.П. Дашкевич отмечал переключку поэмы Лермонтова «Демон» с сюжетом «Рая и пери»). Кроме того, «сотрудничество» русского поэта с английским романтиком способствовало формированию эпического мышления В.А. Жуковского, нашедшего воплощение в эпических замыслах 30-х годов.

Литература:

1. Литературное наследство. Русско-английские литературные связи. XVIII – первая половина XIX века. Исследования акад. М.П. Алексеева. – М.: Наука, 1982. – Т. 91. – 864 с.
2. Гиривенко А.Н. Отражение творчества Т. Мура в русской литературе первой трети XIX века / А.Н. Гиривенко. – Известия АН СССР. – Серия лит. и яз. – 1984. – Т. 43. – № 6. – С. 537–543.
3. Володарская Л.И. Певец свободы и любви / Л.И. Володарская // Томас Мур. Избранное. – М.: Художественная литература, 1981. – С. 3–20.
4. Володарская Л.И. Предисловие / Л.И. Володарская // Thomas Moore. Selections. – М.: Радуга, 1986. – С. 19–41.
5. Аникст А.А. История английской литературы / А.А. Аникст. – М., 1956. – 564 с.
6. Ивашева В.В. Томас Мур / В.В. Ивашева // История зарубежной литературы XIX века. – М.: Из-во МГУ, 1995. – Т. 1. – С. 138–163.
7. Самарин Р.М. Томас Мур / Р.М. Самарин // История зарубежной литературы. – М.: Из-во АН СССР, 1953. – Вып. 1. – Т. 1. – С. 103–129.

8. Гишинский И.Н. Поэма «Хорасанский пророк» в составе романа Т. Мура «Лалла Рук» / И.Н. Гишинский // Филологические науки. – 1982. – № 5. – С. 30–34.
9. Левин Ю.Д. Скрытая цитата из «Лалла Рук»/ Ю.Д. Левин // Русская литература. – 1975. – № 2. – С. 205–206.
10. Вацура В.Э. «Ирландские мелодии» Томаса Мура в творчестве Лермонтова / В.Э. Вацура // Русская литература. – Л., 1987. – С. 41–64.
11. Мешкова И.В. Творчество В. Гюго (1815–1824) / И.В. Мешкова. – Саратов: Из-во Саратовского ун-та, 1971. – Кн. 1. – 286 с.
12. Ирландские мелодии Т. Мура // Русский инвалид. – 1922. – № 124. – С. 494–495.
13. Сомов О.М. О романтической поэзии / О.М. Сомов // Соревнователь просвещения и благотворения. – 1823. – Ч. 23. – № 8. – С. 97–101.
14. Веселовский А.Н. Поэзия чувства и «сердечного воображения» / А.Н. Веселовский. – Пбг., 1918. – 550 с.
15. Воспоминания В.Ф. Раевского // Литературное наследство. – М., 1956. – Т. 60. – Кн.1. – С. 40–96.
16. Зарубежная поэзия в переводах В.А. Жуковского. – М.: Радуга, 1985. – Т. 1. – 606 с.

Микитюк С. С. В. А. Жуковський і Т. Мур: рецепція східної романтичної поеми

Анотація. У статті аналізується своєрідність рецепції роману у віршах і прозі Т. Мура «Лалла Рук» у творчості В. А. Жуковського. Переклад «Пері й ангел» російським поетом вплинув на народження в російській літературі нового жанру – східної романтичної поеми.

Ключові слова: східна романтична поема, переклад, романтизм, В. А. Жуковський, Т. Мур.

Mykytiuk S. V. A. Zhukovsky and T. Moore: reception of oriental romantic poem

Summary. The article analyzes the reception of romance in verse and prose by T. Moore «Lalla Rook» in works by V. A. Zhukovsky. The translation of «Peri and Angel» by Russian poet had an impact on appearance in Russian literature of a new genre – oriental romantic poem.

Key words: oriental romantic poem, translation, romanticism, V. A. Zhukovsky, T. Moore.

ЗАГАЛЪНЕ МОВОЗНАВСТВО

Нагірний Л. Я.,

асистент кафедри комунікативної лінгвістики і перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ЛІНГВІСТИЧНІ ВЕКТОРИ ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗВЕРНЕННЯ»

Анотація. У статті надано визначення поняття «звернення» у сучасній лінгвістичній науці; окреслено сучасні лінгвістичні вектори до вивчення поняття «звернення», зокрема цю категорію було розглянуто у морфологічному і синтаксичному аспектах, а також представлено комунікативно-прагматичний і соціолінгвістичний підходи до вивчення спілкування.

Ключові слова: звернення, вектор, морфологічний і синтаксичний аспекти, комунікативно-прагматичний і соціолінгвістичний підходи.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки продовжує вивчення комунікативних зв'язків у виступах політичних діячів багатьох країн світу, один із яких криється в категорії *звернення* (див. праці Н.І. Белунової [1], В.Є. Гольдіна [2; 3; 5] та ін.), яка і дотепер залишається найяскравішим і найуживанішим етикетним знаком, що «обслуговує одну з найважливіших сторін мовної діяльності, зокрема організацію і регуляцію комунікативних відносин, розподіл і перерозподіл комунікативних ролей у ході спілкування, створення оптимальної тональності спілкування» [4, с. 114]. Звичайно, останні праці засвідчили, що категорія *звернення*, загалом, в мовній дійсності, оформилася за допомогою *морфологічного* (А.М. Пешковський), *синтаксичного* (О.О. Шахматов) *аспектів* з позиції *структури і частини мовного складу* (В.П. Проничев, С.П. Бейліна, М.І. Формановська), а також шляхом застосування *комунікативно-прагматичного* й *соціолінгвістичного підходів* (В.Є. Гольдін, Л.П. Риждова, М.І. Уліссова). Отже, категорія *звернення* традиційно розглядається у морфологічному, синтаксичному, комунікативно-прагматичному та соціологічному аспектах.

Мета статті – окреслити лінгвістичні вектори до вивчення поняття «звернення» на основі критичного огляду мовознавчих праць як у рамках класичних традицій, так і сучасного стану проблеми.

Завдання – надати визначення поняттю «звернення» у сучасній лінгвістичній науці; обґрунтувати поняття «звернення» у морфологічному, синтаксичному комунікативно-прагматичному та соціологічному аспектах.

Вклад основного матеріалу дослідження. «Словник української мови» витлумачує поняття *звернення*, як: 1) «дію за значенням звернути і звернутися»; 2) «сповіщення, розпорядження або заклик, привітальна промова і т. ін., адресовані народові, якому-небудь колективі, організації, спеціалістам якої-небудь галузі» [13, т. 3, с. 465]. При цьому найбільш оптимальним видається трактування А.Д. Шмельова, який під *зверненням* розуміє синтаксично відокремлене мовне вираження, яке називає адресата мови, вибір мовних засобів залежно від статусу адресата в межах комунікативного акту [20].

Сьогодні лінгвістика демонструє те, що категорія «звернення» набуває свої репрезентації в кількох аспектах, які в сучасному мовознавстві дають змогу побачити багатство і різ-

номанітність підходів до встановлення лінгвістичного статусу звернення.

Дослідження *морфологічного аспекту* звернення в багатьох працях показують, що ця категорія виражається за допомогою форми називного відмінка. І.М. Кручинина також стверджує, що *звернення* «виражається називним відмінком іменника або будь-якою рівнозначною йому словоформою в поєднанні з особливою кличною інтонацією, нерідко підтриманою вокативним вигуком «о» [7, с. 340–341]. Такої ж позиції дотримувався і О.М. Пешковський, наголошуючи, що «називний відмінок іменника, що позначає особу або предмет, до якого звертаються з промовою, кваліфікується «зверненням». Основний зміст називного відмінка – *спонукальний*: спонукати особу слухати, звернути її увагу на мову того, хто говорить» [9, с. 367]. О.В. Полонський, вивчаючи морфологічний аспект звернення, говорить про факт існування в мові нових кличних форм, які, «хоча і обмежені розмовно-повсякденною сферою мови, однак повинні отримати своє морфологічне визначення»: морфологічним показником нового кличного відмінка є, на думку дослідника, *нульова флексія* [9, с. 18].

Припускаємо, що найбільш точною і вичерпною є позиція Є.В. Клобукова, який поряд із називним відмінком виокремлює ще й кличний («новий вокатив»): «кличний відмінок і називний відмінок становлять пару слабо диференційованих відмінків», так як вокатив «є всього лише факультативним засобом вираження деяких значень, якими володіє форма називного відмінка». *Новий локатив*, як особлива відмінкова форма, з одного боку, утворюється за допомогою нульового закінчення від іменників чоловічого і жіночого роду, що закінчуються в називному відмінку на -а / -я, а з іншого – від слів-найменувань спорідненості, власних назв; від слів-найменувань осіб за статеві-віковими ознаками. Такі типи звернень є *морфологічним (флексивним) вокативом* [6, с. 19–22].

Синтаксичний статус категорії звернень залишається і дотепер відкритим. Свого часу А.А. Шахматов писав: «Звернення – це слово або словосполучення, що відповідає назві другої особи, особи, до якої звернено мову того, хто говорить. Вона стоїть поза реченням і тому не є членом речення» [17, с. 261]. Поза синтаксисом, тобто поза реченням ставив звернення і О.М. Пешковський, який відносив його до слів і словосполучень, які не створюють ні речень, ні їх частин. Ось як характеризує А.М. Пешковський синтаксичну природу звернення: «[...] основна його роль спонукання [...] не дає йому можливість вступити з будь-яким членом речення, при якому воно стоїть, у зв'язок узгодження, управління або примикання, тому воно залишається, якої б поширеності воно не досягало, стороннім для певного речення групи» [8, с. 408].

Учені А.Г. Руднев, А.В. Полонський та ін. висловлювали протилежну «граматичній школі» думку, вважаючи, що звернення варто вважати членом речення, який вживається в його структурі. А.Г. Руднев був найпершим, хто зламав уявлення про синтаксичний статус звернення в традиційній граматиці. Він

розглядає звернення не як підмет, а як «особливий член речення, який не є ні головним, ні другорядним; як член речення третього порядку, який пов'язаний із реченням особливим видом синтаксичного зв'язку – співвідносним зв'язком» [11, с. 183].

В Академічній граматиці 1980 р. під *зверненням* розуміється «розповсюджений член речення – ім'я в формі називного відмінка, ймовірно з залежними від нього слововформами, що називає того, кому адресована мова». У «Граматиці '80» зазначається, що «звернення не є розповсюджувачем, ніяк не пов'язаним з іншим складом речення; цей зв'язок існує і виражається в тому, що, по-перше, будь-яке речення, яке повідомляє про дію або стан певного суб'єкта, де присудком виступає дієслово в формі другої особи, з абсолютною реальністю може поширюватися зверненням, що називає суб'єкта, який або позначений займенником, або не позначений зовсім; по-друге, звернення в будь-якому реченні утворює синтагму або групу синтагм, або входить у синтагму разом з іншими словами в реченні» [11, т. 2, с. 163].

У другій половині ХХ ст. у зв'язку зі зміною загальної парадигми дослідницьких інтересів оформився й *комунікативно-прагматичний підхід* у вивченні категорії звернення. На думку Н.І. Формановської, погляд на природу звернення з позицій традиційної граматики не вирішує багатьох важливих питань. Дослідниця припускає, що необхідно звернутися ще й до комунікативно-прагматичного підходу, який дає змогу глибше зрозуміти роль звернення в людському спілкуванні, розкрити його ознаки та властивості [16]. А.А. Шмаков справедливо зазначає, що багато дослідників «у своїх дослідженнях часто обходять стороною комунікативну сутність звернення, як текстового компонента, хоча воно проектує в тексті образ суб'єкта» [20, с. 140–141]. За словами дослідника, *звернення* є «текстовим елементом, який не тільки акумулює в собі образи комунікантів, але і заміщає самих комунікантів у процесі їх спілкування» [19, с. 8]. У цьому аспекті звернення було розглянуте в працях Н.І. Формановської, В.Є. Гольдіна, Н.І. Уліссової, Л.П. Рижової, В.П. Пронічева, М.А. Кронгауза, Н.К. Оніпенко, М.Ю. Сидорової та ін.

Якщо в центрі комунікативної концепції будь-якої мови, представленої Г.А. Золотовою, Н.К. Оніпенко і М.Ю. Сидоровою, знаходиться людина, як суб'єкт мовної діяльності, соціального спілкування, як особа, котра сприймає і осмислює світ, то вже в центрі уваги комунікативної граматики поставлено особистість, яка говорить, а текст при цьому є результатом мовленнєвої діяльності цієї особистості.

Автори «Комунікативної граматики» виокремлюють п'ять комунікативних типів мовлення, які виявляють в інтенції мовця різні види його відношення до адресата – свого партнера по акту комунікації, що наочно демонструє Табл. 1:

Таблиця 1

Комунікативні типи мовлення

Комунікативні реєстри мови	Комунікативні інтенції мовця відносно позамовної дійсності
1. Репродуктивний	Відтворити в мові <i>те, що спостерігається</i>
2. Інформативний	Повідомити тому, хто говорить, про щось <i>відоме</i> або <i>те, що осмислюється</i>
3. Генеративний	Повідомити узагальнену інформацію, співставивши її з життєвим досвідом й <i>універсальним знанням</i>
4. Волонтильний	<i>Спонукати адресата до дії</i> , ввести зміни в фрагмент дійсності
5. Реактивний	Висловити <i>оціночну реакцію</i> на ситуацію

Таблиця показує, що з п'яти перерахованих реєстрів у зверненні реалізуються засоби волонтильного і реактивного реєстрів. Ці реєстри подібно тематичними групами мовного етикету разом зі зверненнями не містять власне повідомлення та інформативної значимості, але реалізують комунікативні інтенції, такі як: адресування волевиявлення мовця потенційному виконавцю (іншими словами, спонукання адресата до дії) (волонтильний реєстр) і оціночну реакцію на мовну ситуацію в цілому і її учасників зокрема (реактивний реєстр).

В.Є. Гольдін забезпечив вагомий внесок у теоретичне осмислення звернення як мовної та комунікативної одиниці. Він розглядає 31 звернення як службової одиниці тексту в контексті, який включає його функціонально-семантичні категорії мовного контакту. *Звернення*, як пише В.Є. Гольдін, відіграє «важливу роль у спілкуванні і має внаслідок цього розглядатися і в контексті засобів адресації, і в значно менш дослідженому контексті засобів соціальної регуляції акту спілкування» [5, с. 21]. Насамперед, він називає глобальну категорію мовного контакту і її підкатегорії – спрямованості мови і регуляції комунікативних відносин, що представляють собою функціонально-семантичні категорії. *Звернення*, на думку В.Є. Гольдіна, знаходиться в центрі категорії контакту, оскільки воно «є головним засобом чіткого виділення адресата; спеціалізоване в такій функції; завжди орієнтоване на самого адресата; універсальніше невербальних засобів адресації» [3, с. 63].

В.П. Пронічев висунув власну позицію, згідно з якою «найоб'єктивнішим трактуванням звернення як синтаксичної одиниці є віднесення його до іменних односкладних речень, а не до особливих членів речень». Дослідник розглядає звернення, як комунікативну синтаксичну одиницю, відзначаючи, що «поняття про адресата мовлення становить об'єктивний зміст цієї синтаксичної одиниці», а також додаючи, що звернення показує «характер і спосіб спілкування, поведження з ким-небудь», але все-таки «звернення є, насамперед, назвою адресата мови і тільки потім – назвою, вжитою з метою контактування» [10, с. 24].

Є.П. Бейліна також доходить висновку, що «звернення можна розглядати не як слово або словосполучення, а як «комунікативний тип речення», так як вони, вказуючи, кому призначається мова, підкреслюють об'єктивно-суб'єктивне ставлення мовця до співрозмовника не тільки «віч-на-віч, а й несуть різноманітну інформацію, часто рівну іншими реченнями, які не є зверненням» [1, с. 203].

Н.І. Формановська вважає, що обов'язкова інтонація, яка приписується зверненню, неминуче переводить це слово, «як одиницю мови на інший рівень – рівень висловлювання». Переконливим видається твердження дослідниці про те, що «звернення виникають на базі слів, але самими словами не є. Це вже не слово – назва, а звернена до адресата комунікативна одиниця, тобто своєрідна мовна дія (мовний акт), що складається з призову та називання; після нього повинен іти (слідувати) текст» [16, с. 84]. При цьому А.А. Шмаков підкреслює, що «комунікативна сутність звернення полягає в його здатності актуалізувати в тексті образ слухача, як об'єкта залучення уваги, того, хто говорить, як суб'єкта такої дії, мотиву (інтенції – кооперативної, маніпулятивної, презентаційної) дії і пов'язаної з ними цілі (встановлення та / або підтримання контакту в обраній тональності)» [20, с. 144–145], адже до використання звернення комуніканти вдаються лише заради певної комунікативної мети – «встановити контакт для успішної комунікації» [19, с. 12].

Вивчення звернення у комунікативно-прагматичному аспекті передбачає розгляд впливу сукупності соціальних факторів на різноманітність форм звернень та особливості конкретних слововживань, що дозволяє виокремити в межах такого підходу і *соціолінгвістичний аспект*, спрямований на детальний розгляд факторів, які впливають на вибір форми звернення до реальної комунікативної ситуації.

Звернення залишається одним із найважливіших маркерів соціальної ситуації, статусу, соціальної ролі, міжособистісних відносин учасників комунікації. На вибір звернення впливають ступінь знайомства учасників акту комунікації, їх ієрархічне положення відносно один одного (симетричні/асиметричні). Вивчаючи звернення у соціолінгвістичному аспекті, доцільно звернутися до парадигматики звернень або правил вибору (альтернації), і синтагматики звернень або правил сполучуваності [14, с. 205]. Н.І. Формановська зазначає, що соціолінгвістичні правила парадигматики зводяться до: 1) знання соціальних конотацій кожної номінації-звернення; 2) знання соціальних дозволів/заборон до вживання; 3) обліку: а) соціальних параметрів адресата щодо адресанта, у тому числі симетрії/асиметрії рольових позицій; б) ступеня їх знайомства і характеру взаємин; в) офіційності/неофіційності спілкування [так само].

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо відзначити, що категорія *звернення* оформилася, насамперед, у *морфологічному аспекті*, де вона виражається за допомогою форми називного відмінка. У *синтаксичному аспекті* це поняття виражається в тому, що, по-перше, будь-яке речення, яке повідомляє про дію або стан певного суб'єкта, з абсолютною реальністю може поширюватися зверненням, що називає суб'єкта; по-друге, звернення в будь-якому реченні утворює синтагму або групу синтагм, або входять у синтагму разом з іншими словами в реченні. Якщо комунікативно-прагматичний підхід засвідчує про те, що *звернення* знаходиться в центрі категорії контакту, оскільки воно є головним засобом чіткого виділення адресата, або завжди орієнтоване на нього, то *соціолінгвістичний* – детальний розгляд чинників, які впливають на вибір форми звернення до реальної комунікативної ситуації. Окрім цього, поняття «звернення» розглядають також із позиції *структури* і *частиномовного складу*.

Література:

1. Бейлина Е.П. Обращение как синтаксическая единица / Е.П. Бейлина // Филологический сборник. – Алма-Ата : Изд-во Казахского гос. ун-та, 1973. – Вып. 12. – С. 198–205.
2. Гольдин В.Е. К проблеме обращения как лексической категории / В.Е. Гольдин // Язык и общество. – Саратов, 1977. – Вып. 4. – С. 19–31.
3. Гольдин В.Е. Обращение: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 127 с.
4. Гольдин В.Е. Обращения: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – [2-е изд.]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 136 с.
5. Гольдин В.Е. Этикет и речь / В.Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 112 с.
6. Клобуков Е.В. Семантика падежных форм в современном русском литературном языке / Е.В. Клобуков. – М., 1986. – 118 с.

7. Кручинина И.Н. Обращение / И.Н. Кручинина // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 340–341.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – [8-е изд., доп.]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
9. Полонский А. В. Категориальная и функциональная сущность адресатности : автореф. дис ... д-ра филол. наук / А.В. Полонский. – Орел, 2000. – 40 с.
10. Проничев В.П. Синтаксис обращения / В.П. Проничев. – Л. : ЛГУ, 1971. – 88 с.
11. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка / А.Г. Руднев. – М. : Высш. шк., 1968. – 320 с.
12. Русская грамматика : в 2 т. / [отв. ред. Н.Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – Синтаксис. – 709 с.
13. СУМ – Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. : І.К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1972. – Т. 3. – 744 с.
14. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н.И. Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 478 с.
15. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н.И. Формановская; [отв. ред. А.И. Княжицкий]. – М. : Русский язык, 2002. – 213 с.
16. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета / Н.И. Формановская. М., 1982. – 192 с.
17. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – М. – 1941. – 261 с.
18. Шмаков А.А. Бытие текста с обращением в интернет-коммуникации (на материале русскоязычных блогов и форумов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.А. Шмаков. – Омск, 2014. – 24 с.
19. Шмаков А.А. Коммуникативная сущность обращения, как компонента текстов диалогических форматов интернет-коммуникации / А.А. Шмаков // Филология и человек. – Барнаул, 2013. – № 1. – С. 139–146.
20. Шмелев А.Д. Парадоксы адресации / А.Д. Шмелев // Логический анализ языка. Адресация дискурса. – М. : Индрик, 2012.

Нагирный Л. Я. Лингвистические векторы к изучению понятия «обращение»

Аннотация. В статье дано определение понятия «обращение» в современной лингвистической науке; обозначены современные лингвистические векторы к изучению понятия «обращение», в частности эту категорию было рассмотрено в морфологическом и синтаксическом аспектах, а также представлены коммуникативно-прагматический и социолінгвістический подходы к изучению общения.

Ключевые слова: обращение, вектор, морфологический и синтаксический аспекты, коммуникативно-прагматический и социолінгвістический подходы.

Nahirny L. Linguistic vectors in «address» study

Summary. The article deals with definition of «address» in modern linguistics. It outlines current linguistic vectors to study concept of «address», where this category was studied in morphological and syntactic aspects, and in communicative, pragmatic and sociolinguistic approaches to study of communication.

Key words: address, vector, morphological and syntactic aspects, communicative, pragmatic and sociolinguistic approaches.

*Пристапа Т. І.,
доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України*

УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ МОВОЗНАВЦІ 70-Х РР. XIX СТ. – 30-Х РР. XX СТ. ПРО ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОРФОЛОГІЧНИХ ФОРМ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Анотація. У статті вперше здійснено спробу комплексно проаналізувати й систематизувати в лінгвістично-історіографічному аспекті результати досліджень українськими та російськими лінгвістами 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. питання джерел вивчення розвитку морфологічної будови східнослов'янських мов, їх ієрархії й доцільності. Автор спробував прослідити взаємодію різних підходів і гіпотез, їх внесок у розвиток методології лінгвогенетичних досліджень давньоруської мови в наступний період.

Ключові слова: писемні пам'ятки, говори, діалект, світські документи, церковнослов'янська мова.

Постановка проблеми. Про інтерес до історії розвитку наукової лінгвістичної думки свідчить значна кількість праць, присвячених лінгвогенетичним дослідженням, завдяки яким у науковий ужиток увійшли незаслужено забуті імена низки дослідників, в інтерпретацію поглядів видатних учених минулого були внесені уточнення, ясніше й повніше були представлені характерні риси окремих періодів розвитку мовознавства. Проте розробка методології лінгвістично-історіографічного опису залишається одним із актуальних питань загального мовознавства. До того ж у сучасному культурно-політичному просторі України спостерігається великий інтерес до історії нашого народу та його мови, що не може не бути відображено й у наукових студіях. Отже, критичний аналіз наукового досвіду минулого в питанні джерел дослідження історії розвитку мови є актуальним.

Наукова спадщина українських і російських мовознавців кінця XIX ст. – початку XX ст. висвітлена в працях В.В. Виноградова, Т.О. Амірової, Б.О. Ольховикова, Ю.В. Роддественського, О.І. Білодіда, С.Д. Кацнельсона, О.В. Бондарка, В.Ю. Франчук, В.М. Русанівського, А.С. Зеленька, А.П. Загнітка, В.М. Живова та ін. У дисертаційному дослідженні І.М. Рябініної було зроблено пробу систематизувати їхні погляди на джерела дослідження походження й розвитку східнослов'янських мов. Проте питання джерел вивчення історії морфологічних форм залишилось нерозв'язаним.

Метою статті є проаналізувати й систематизувати в лінгвістично-історіографічному аспекті погляди вчених Харківської, Московської та Казанської лінгвістичних шкіл 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на джерела вивчення історії морфологічних форм східнослов'янських мов.

Актуальність статті зумовлена відсутністю комплексних історіографічних досліджень із розвитку морфологічної будови східнослов'янських мов і необхідністю розробки методики лінгвістично-історіографічних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці XIX ст. російські та українські історики мови накопичили чималий досвід вивчення давньоруської й окремих східнослов'янських мов, проте залишалось кілька методологічних питань, які

потребували уточнень і доопрацювання. Під час розв'язання цих питань необхідно було ретельно дослідити орфографічні традиції, їх витoki та вплив, розподілити писемні пам'ятки за жанрами і значимістю.

Ставлення мовознавців до джерел, зокрема поділ їх залежно від важливості, було неоднаковим. О.Х. Востоков у своїх дослідженнях спирався на писемні пам'ятки. І.І. Срезневський, працюючи з пам'ятками, писав про важливість даних живої народної мови, вивчення мовної географії: «Оскільки життя мови в книзі можливе лише тому, що існує або існувало життя мови народної, саме народну мову необхідно вивчати в першу чергу й навіть більшою мірою, ніж історію мови книжної» [19, с. 34].

О.О. Потебня наполягав на важливості вивчення живих говорів для відтворення історії мови, розуміючи історію мови передусім як «історію її нарід та говорів», одночасно користуючись даними писемних пам'яток [16, с. 303]. Характеризуючи діяльність О.О. Потебні, М.О. Колосова й П.Г. Житецького як істориків східнослов'янських мов, Є.Ю. Карський писав, що писемні джерела, на які вони спирались, були зазвичай не безпосередньо давньоруські рукописи, а видання їх, часто з помилками, оскільки писемні пам'ятки на той час ще не були впорядковані та досліджені [10, с. 654]. На дані сучасних українських діалектів спирався головним чином К. Михальчук, висвітлюючи історію окремих відмінкових форм українського іменника [7, с. 30, 32].

На методологічну цінність діалектологічних досліджень для пізнання законів розвитку й функціонування мови неодноразово вказував І.О. Бодуен де Куртене [12, с. 98]. Учений відзначав, що для відтворення внутрішньої історії мови в її повному розвитку необхідно використовувати такі засоби: «1) розгляд будови та складу сучасної мови в усій різноманітності й виділення окремих шарів її утворення; 2) порівняння зі спорідненими мовами ц навіть – у деяких випадках – із розвитком мови людини загалом; 3) розгляд явищ, які є наслідком впливу певної мови на іноземні, і, навпаки, дослідження слів та зворотів, запозичених у певну мову з інших мов; 4) вивчення пам'яток минулого» [1, с. 45].

Величезною заслугою О.І. Соболевського, на думку Ю.Ф. Карського, стало те, що в «хаотичну масу давньоруських пам'яток він уніс певний порядок, виокремив серед них кілька ізводів, залежно від місцевості, а отже, типові особливості цих пам'яток пов'язав не з усією давньою мовою, а з конкретними регіонами, що дало змогу говорити про діалектичний елемент в історії давньоруської мови» [10, с. 654]. Учений увів у науковий обіг значну кількість невідомих до того рукописних джерел, охарактеризував близько 80 з 500 відомих йому рукописів XI–XIV ст., визначив діалектну належність 38 писемних пам'яток і висловив припущення про діалектну віднесеність ще 61 рукопису [14, с. XIII].

У статті «Істочники изучения истории русского языка в концепции А.А. Шахматова» В.І. Макаров висвітлює полеміку між М.М. Каринським і О.О. Шахматовим щодо цінності для історії мови різних писемних жанрів і традицій різних шкіл письма. З часом ця полеміка набула характеру принципової методологічної дискусії, до якої приєдналися І.В. Ягич, О.І. Соболевський, Б.М. Ляпунов та ін.

На думку М.М. Каринського, світські й церковні пам'ятки є рівноправними джерелами, до даних яких треба ставитись з однаковою мірою довіри-недовіри. Порівняно з грамотами, давньоруські книги містять більш цінний для філолога матеріал. Хоча їхня «орфографія приховує живу душу мови, проте їхній матеріал більш різноманітний у тематичному та структурному стосунку» [9, с. 15].

О.О. Шахматов дійшов висновку, що для реконструкції історії мови найбільш цінними джерелами є не церковні, а світські пам'ятки, а з-поміж них – грамоти, оскільки мова грамот найближча до розмовної, менше зазнала впливу орфографічних традицій і порівняно послідовно зберігає орфографічні риси, які спираються на живу вимову. Цей методологічний напрям поділяли Є.Ф. Будде, Б.М. Ляпунов, В.А. Розов та ін.

Апологети рукописних книг (О.І. Соболевський, М.М. Каринський, Ю.Ф. Карський) виходили з постулату про надійність даних рукописів, особливо коли ці дані отримують підтвердження в наступній історії мови, у живій діалектній мові. При цьому, як зауважив В.Б. Крисько, «учений (О.І. Соболевський) не робить із рукописів фетиш, не кожне написання конкретного рукопису отримує в нього фонетичну або морфологічну інтерпретацію» [14, с. XIV].

Дослідники історії мови усвідомлювали той факт, що більшість пам'яток XI–XIV ст. – списки богослужбових книг, твори отців церкви та ін. – це переклади з грецької церковнослов'янською мовою, до яких унесли зміни руські переписувачі, відображаючи різною мірою особливості рідної мови. У зв'язку з цим О.І. Соболевський писав: «... кількість матеріалу, цінного для історії російської мови, що вони містять, порівняно незначна; нерідко виникають труднощі при визначенні, що саме належить руським переписувачам, а що було в південнослов'янських оригіналах... Дані низки рукописів інколи бувають зовсім безбарвні, не містять майже ніяких східнослов'янських, тим більше діалектних рис» [18, с. 10–11]. Розуміючи це, учений був завжди обережний у своїх висновках і, якщо писемний матеріал безпосередньо не свідчив про те, як відбувався мовний процес, свідомо уникав зайвої конкретизації.

О.І. Соболевський визнавав, що грамоти «майже завжди написані чистою руською мовою, без домішок церковнослов'янського елемента», проте вони «порівняно малоцінні через свою одноманітність» [18, с. 11]. М.М. Каринський додавав: «... до того ж вони (грамоти) багаті на конструкції шаблонного канцелярського письма своєї доби» [9, с. 15].

У результаті цієї наукової дискусії, за оцінкою В.І. Макарова, «... вносились обмеження у визначенні ступеня впливу графіки культурних центрів на систему говору, що її засвоював; підтверджувалась важлива роль писемних пам'яток (не лише грамот) для оцінювання фактів давньої мови: інколи пам'яткам можна довіряти більше, ніж сучасним говорам, які не залишаються незмінними впродовж часу і які ще досі чимало приховують від дослідників... У своє чергу, М.М. Каринський під впливом розвідок О.О. Шахматова прийняв його ідею щодо літературного впливу західної Болгарії на Русь уже з

XII ст. і відокремив цей вплив від першого (X–XI ст.) й другого (XIV–XV ст.) південнослов'янського впливів» [15, с. 68–79].

У межах цієї дискусії традиційно виокремлюють протиставлення позицій О.О. Шахматова (відповідно, сучасні народні говори як головне джерело історико-лінгвістичних досліджень) й О.І. Соболевського (історичні пам'ятки як головне джерело). Уважаємо, що це протиставлення виправдано, якщо брати до уваги не всю наукову діяльність цих видатних учених, а її початковий етап.

Як зауважив В.В. Колесов, у своїх ранніх працях О.О. Шахматов «справді виступав скоріше як компаративіст, наслідуючи свого вчителя П.Ф. Фортунатова та протиставляючи свій метод дослідницьким принципам О.І. Соболевського. У зрілі роки О.О. Шахматов творчо поєднав різні методи дослідження, перетворюючи їх сплав на власний метод» [11, с. 55].

Відповідно, і в О.І. Соболевського в «Лекциях» ми часто знаходимо посилення на сучасні йому великоруські, українські та білоруські говори. Учений розглядав дані живих говорів як додаток до даних писемних пам'яток. Тоді як О.О. Шахматов підкреслював пріоритет вивчення живих говорів, що має передувати роботі з пам'ятками. Отже, обидва дослідники не заперечували важливість різних джерел, а лише по-різному розставляли акценти на них. І надалі історія питання джерел – це дискусія, що має бути першим: дослідження говорів чи писемних пам'яток, у межах останніх – церковні книги або світські.

А.Ю. Кримський розглядав пам'ятки, написані церковнослов'янською та іншими слов'янськими мовами, як важливі свідчення морфологічних явищ і процесів, що були характерні для української мови, оскільки вважав останню більш архаїчною, ніж російська [13, с. 7].

Характеризуючи праці Є.К. Тимченка, присвячені питанням української граматики, Л.А. Булаховський писав: «За матеріал, гідний дослідження, він уважав тільки фольклорну мову, мову староукраїнських пам'яток та лексику зовсім небагатьох письменників-класиків: Котляревського, Шевченка, Марка Вовчка» [2, с. 129]. Ігнорування вченим даних сучасної народної мови, на думку Л.А. Булаховського, «звужувало коло його досліджень і часто знецінювало його наукові висновки» [2, с. 129].

М.М. Дурново так розташував джерела вивчення історії давньоруської мови щодо зростання їх значимості: «1) усе, написане давньоруською мовою з її виникнення до останніх часів, а також пам'ятки, які давньоруські переписувачі писали іншими мовами та які тією чи іншою мірою відбивають особливості рідної мови їхніх авторів або переписувачів; 2) сучасні живі східнослов'янські мови в усіх їхніх наріччях; 3) слова, форми й звороти, а також фонетичні особливості, що були запозичені з давньоруської іншими мовами; 4) історичні свідчення іноземців про східнослов'янські мови» [4, с. 31].

Стосовно писемних пам'яток учений писав: «Лише найдавніші писемні пам'ятки тих самих мов (старослов'янської та давньоруської) надають можливість робити висновки про морфологічну будову слов'янських мов у X–XI ст. Свідчення писемних пам'яток важливі, між іншим, і через те, що вони можуть більш або менш точно датувати факти, які вони містять...» [5, с. 37].

Заслугою М.М. Дурново В.М. Живов і О.В. Нікітін вважають його новаторський підхід до аналізу писемних джерел, який, на жаль, не отримав заслуженої уваги та визнання серед істориків мови [6, с. XXV–XXVII]. Справа в тому, що в контексті критики давніх писемних пам'яток як свідчень історії живої

мови панівна наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. практика роботи з ними зводилась до вилучення з рукописів окремих фрагментів, які, на думку дослідників, відображали реальну вимову переписувачів. При цьому вихідним постулатом, який не підлягає ніяким сумнівам, уважалось те, що переписувач по-рабськи копіював оригінал, лише інколи роблячи помилки, у яких і знаходила відображення його жива вимова. Зазвичай історик мови лише полював за такими описками, відкидаючи решту тексту як непотріб.

Таке ставлення до писемних пам'яток як до джерела окремих фактів заперечує навіть думку про будь-яку системність. М.М. Дурново вважав, що подібний підхід перешкоджає адекватному оцінюванню знайдених фактів, оскільки їх значимість можна визначити лише в контексті всього рукопису, який необхідно розглядати як реалізацію системи, на яку спирався конкретний переписувач або автор. В.М. Живов визнає, що, хоча вчений створив методологічні засади лінгвістичного аналізу писемних пам'яток, які й досі зберігають своє значення, йому самому не завжди вдавалося уникнути методологічних помилок, які він помічав в інших дослідників [6, с. XXVI–XXVII].

Новим у роботах М.М. Дурново, за оцінкою В.М. Живова, була концепція старослов'янської як літературної мови, на відміну від молодогограматичної традиції, яка розглядала старослов'янську лише як писемну фіксацію одного з болгарських говорів. Як результат взаємодії старослов'янської мови й місцевих слов'янських говорів, до яких вона «привичається», утворюються окремі слов'янські літературні діалекти – церковнослов'янська мова окремих «ізводів», які надалі зазнають складної еволюції. Уявлення М.М. Дурново про церковнослов'янську мову як живу систему, що розвивається, також суперечило поглядам його сучасників.

С.П. Обнорський створював свою працю «Именное склонение...» на матеріалі російської художньої літератури XVIII–XIX ст., а також на основі численних діалектологічних джерел, звертаючись до інших східнослов'янських і західноєвропейських мов, греко-латинських джерел для пояснення відмінкових форм і їх хитань.

Після того, як у 1934 р. С.П. Обнорський висунув гіпотезу про первісну східнослов'янську основу давньоруської літературної мови, у пошуках більш детальної аргументації вчений звернувся до давньоруських світських писемних пам'яток, розвиваючи й удосконалюючи методику О.О. Шахматова.

У дисертаційному дослідженні, присвяченому питанню джерел вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві, І.М. Рябініна дійшла таких висновків стосовно ієрархії джерел: «Учені Харківської, Казанської, Московської лінгвістичних шкіл уважали сучасні діалектні дані пріоритетним джерелом вивчення історії мови, при цьому матеріалові давніх писемних пам'яток відводилась роль найважливішого серед допоміжних за умови широкого використання різноманітних джерел (О.О. Потебня, П.Г. Житецький, М.О. Колосов, І.О. Бодуен де Куртене, М.В. Крушевський, В.О. Богородицький, К.Ю. Аппель, О.О. Шахматов, М.С. Дурново, Є.Ф. Будде, С.М. Кульбакін та ін.).

У студіях О.І. Соболевського, М.М. Каринського, А.Ю. Кримського сучасні дані використовуються дуже обмежено та лише для підтвердження результатів, одержаних на матеріалі пам'яток.

Для Л.Л. Васильєва, П.О. Бузука, О.М. Колесси, К.Т. Німчинова, В.М. Ганцова сучасні діалектні дані та матеріал давніх

писемних пам'яток виступали як рівнозначні джерела вивчення історії мови» [17, с. 191–192].

В останні десятиріччя XX ст. в працях Л.П. Жуковської, Г.О. Хабургаєва, В.Б. Крисько й ін. була доведена правомірність звернення до пам'яток, написаних церковнослов'янською мовою, як до повноправних джерел вивчення історії східнослов'янських мов, особливо їх морфологічної будови [8; 14], у силу того що внутрішня реконструкція в галузі фонології й морфології вважається найбільш обґрунтованою завдяки обмеженому набору одиниць, що підлягають реконструкції [3, с. 301].

Висновки. Отже, мовознавці зазначеного періоду чітко окреслили коло джерел вивчення історії мови, порушили питання ієрархії джерел стосовно їх вартості й доцільності, збагатили практику роботи з джерелами новими методологічними засадами, указали на правомірність звернення до пам'яток, написаних церковнослов'янською мовою, як до повноправних джерел вивчення історії морфологічної будови східнослов'янських мов. Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробці методів і принципів лінгвістичноісторіографічного аналізу.

Література:

1. Бодуен де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуен де Куртене. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – 1963. – 391 с.
2. Булаховський Л.А. Євген Костянтинович Тимченко / Л.А. Булаховський // Мовознавство. – 1948. – № 6. – С. 127–130.
3. Головин Б.Н. Общее языкознание : [учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец. 2101 «Русск. яз. и лит.»] / Б.Н. Головин, Ф.М. Березин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
4. Дурново Н.Н. Введение в историю русского языка / Н.Н. Дурново. – М. : Наука, 1969. – 296 с.
5. Дурново Н.Н. Очерк истории русского языка / Н.Н. Дурново // Дурново Н.Н. Избранные работы по истории русского языка / Н.Н. Дурново. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 1–340.
6. Живов В.М. Н.Н. Дурново и его идеи в области современного языкознания / В.М. Живов // Дурново Н.Н. Избранные работы по истории русского языка / Н.Н. Дурново. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. VII–XXVIII.
7. Жилко Ф.Т. К.П. Михальчук / Ф.Т. Жилко // Українська мова в школі. – 1954. – № 2. – С. 26–33.
8. Жуковская Л.П. О некоторых проблемах истории русского литературного языка древнейшего периода / Л.П. Жуковская // Вопросы языкознания. – 1972. – № 5. – С. 70–75.
9. Каринский Н.М. Воспоминания о А.А. Шахматове / Н.М. Каринский // Архив АН СССР. – Ф. 468, Оп. 1, д. – 186; л. 15 об.
10. Карский Е.Ф. А.А. Шахматов как историк русского языка / Е.Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – С. 653–662.
11. Колесов В.В. Значение лингвистических трудов А.А. Шахматова для современного славянского языкознания / В.В. Колесов // Вопросы языкознания. – 1971. – № 2. – С. 53–61.
12. Кондрашов Н.А. Вклад И.А. Бодуэна де Куртене в общее языкознание и славистику (к 150-летию со дня рождения) / Н.А. Кондрашов // Русский язык в школе. – 1995. – № 3. – С. 96–100.
13. Крымский А.Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднестровья / А.Е. Крымский – М., 1907. – Т. 2. – Вып. 1. – 1907. – 105 с.
14. Крысько В.Б. Соболевский А.И. Труды по истории русского языка (предисловие и комментарий) / В.Б. Крысько // Классики отечественной филологии. Т. 1 : Очерки из истории русского языка. Лекции по истории русского языка – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. XI–XV.
15. Макаров В.И. Источники изучения истории русского языка в концепции А.А. Шахматова / В.И. Макаров // Русское языкознание : респ. межвед. науч. сб. – 1990. – Вып. 21. – С. 66–71.

16. Потебня А.А. Заметки по исторической грамматике русского языка / А.А. Потебня // Журнал Мин-ва народного просвещения. – 1874. – Март. – С. 303.
17. Рябініна І.М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І.М. Рябініна. – Слов'янськ, 2007. – 230 с.
18. Соболевский А.И. Лекции по истории русского языка / А.И. Соболевский // Труды по истории русского языка. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1. – 2004. – С. 153–233.
19. Сорокин Ю.С. Эволюция понятия историзма в русском языкознании 1830–1840-х гг. / Ю.С. Сорокин // Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века / отв. ред. А.В. Десницкая. – Л. : Наука, 1984. – С. 200–235.

Приступа Т. И. Украинские и российские лингвисты 70-х гг. XIX в. – 30-х гг. XX в. об источниках изучения истории морфологических форм восточнославянских языков

Аннотация. В статье впервые осуществлена попытка комплексно проанализировать и систематизировать в лингвистикоисториографическом аспекте результаты исследований украинскими и русскими лингвистами 70-х гг.

XIX в. – 30-х гг. XX в. вопроса источников изучения развития морфологического строя восточнославянских языков, их иерархии и целесообразности. Автор попытался проследить взаимодействие разных подходов и гипотез, их вклад в развитие методологии лингвогенетических исследований древнерусского языка в последующий период.

Ключевые слова: письменные памятники, говоры, диалект, светские документы, церковнославянский язык.

Prystupa T. Ukrainian and Russian linguists' claims about the sources of historical research of the morphological forms of the East-Slavic languages

Summary. The article is the first attempt of linguistic-historiographic study of the development of the methodological premises of historical research of the East-Slavic languages, based on numerous works by Ukrainian and Russian linguists of 1870s. – 1930-s. The author analyzes the respective linguists' claims concerning the sources and their hierarchy, their contribution to the development of methodology of linguistic-genetic studies of Old-Russian morphological evolution.

Key words: written sources, dialect, secular papers, Church-Slavic language.

*Чистяк Д. О.,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри французької філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ (ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем художньої концептуалізації в лінгвостилістичній перспективі на базі теоретичних праць дослідників радянської лінгвостилістики. Аналізується динаміка розвитку провідних лінгвостилістичних шкіл, понять, концепцій, методів аналізу, визначається їх перспективність.

Ключові слова: концепт, стиль, ідіостиль, авторська картина світу, поетика.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження художньої концептосфери зумовлено дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу в річищі як когнітивної лінгвістики, так і суміжних дисциплін у контексті антропоцентричної парадигми сучасних філологічних досліджень. Водночас ключовою особливістю текстового семіозису нам видається включеність динамічних процесів художньої концептуалізації в широкий контекст семіосфери мови й культури.

Метою статті є моделювання проблем художньої концептуалізації в лінгвостилістичному аспекті в діахронічній перспективі на матеріалі праць радянської філології. Окремої студії, присвяченої аналізу саме пошуків художньої концептуалізації в радянській лінгвостилістиці, досі не проведено, хоча їхні елементи наявні в працях В. Виноградова [1; 2], В. Григор'єва [3] та В. Піщальникової [9]. Тому наукова новизна полягає в системному дослідженні процесів художнього семіозису в лінгвостилістичному аспекті в діахронічному зрізі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема лінгвостилістичного аналізу художньої концептуалізації у вітчизняній філологічній науці має давню традицію. Ще О. Потебня в межах вчення про внутрішню будову мови зауважував, що у слові наявне суб'єктивне значення, відмінне в кожного носія мови, адже суб'єктивними постають ступінь і міра розуміння мовцем адресованого йому повідомлення через психологічні та культурні відмінності між учасниками комунікативного акту. У цьому дослідник убачав вияв чуттєвого образу, що лежить в основі мовного значення: «... чуттєвий образ, висхідна форма думки, водночас є суб'єктивним, адже постає результатом виключно нам належної діяльності й у кожній душі відкладається по-своєму, але також є об'єктивним, адже виявляється саме за певних (а не якихось інших) збудників свідомості й проектується душею» [10, с. 172]. Ця індивідуальна образність мови якнайповніше виявляється у творі художнього мистецтва, у стилістичних домінантах авторської концептуалізації: «Поезія – це перетворення думки (...) шляхом конкретного образу, утіленого у слові, або ж інакше кажучи: вона є створення порівняно широкого значення за допомогою одиничного складного обмеженого образу (знака)» [10, с. 333]. Подальша розробка стилістичного аспекту художньої концептуалізації провадилась у межах наукового гуртка ОПОЯЗ передусім шляхом пошуку в

текстах прийомів, які характеризували несхожість художнього твору на повсякденну мову (наприклад, прийомів «одивнення» у В. Шкловського [10, с. 333], показу деталі поза звичними причинними зв'язками, змалювання її в незвичайному ракурсі). У 1930–1950-х рр. мова художньої літератури розглядалась як складова літературної мови або як один із її стилів без принципового розрізнення в пошуках прийомів художньої концептуалізації.

Лише в 1950–1960-х рр. відбувається розмежування мови художньої літератури та літературної мови на базі переважного вияву в ній естетичної чи комунікативної функції (концепція функціонального ускладнення мовних одиниць наявна в роботах В. Виноградова, Г. Винокура, Б. Ларіна, Р. Будагова та ін.). Згідно з нею, між буденним мовленням і мовою художнього тексту немає матеріальних відмінностей, тобто не наявні жодні специфічні мовні засоби, а є лише зміни семантичного характеру. В. Виноградов передбачав: «Мова (або, краще, стилі) художньої літератури мала б стати предметом окремої філологічної науки, близької до мовознавства та літературознавства, але водночас відмінної й від першого, і від другого» [10, с. 4]. Водночас, як переконливо засвідчили дослідження О. Леонтьєва, у сфері художньої творчості визначальним є вираження особистісного смислу, коли в процесі психічного віддзеркалення індивідом об'єктивної дійсності відбувається набування ним нових якостей шляхом індивідуальної діяльності особистості, продукування смислу в тій сфері, «на яку спрямована діяльність суб'єкта» [8, с. 302].

У філологічних стилістичних дослідженнях останніх десятиліть досі не проведено чіткого розмежування проблеми літературного стилю й індивідуального стилю автора у зв'язку з процесом авторської художньої концептуалізації. Якщо стиль визначається О. Григор'євом як «художня закономірність, що виявляється в художньо-світоглядній єдності окремого твору мистецтва, усієї творчості певного художника або напряму, течії, школи, яка склалася історично й визначає як зміст, так і художню форму» [4, с. 5], то це визначення – надто широке – водночас корелюється з моментом «збігу, взаємного проникнення змісту й форми, ідеї та відображення, методу і способу мислення, світогляду й манери» [4, с. 6] у зіставленні таких категорій, як образність, зміст і форма, які дослідником не делімітовані. Л. Тимофеев розглядав стиль як «єдність основних ідейно-художніх особливостей творчості», адже «залежно від змісту форма набуває певних особливостей, що відрізняють її від інших форм, у яких виявляється інший зміст» [11, с. 137], при цьому під формою розуміється «те коло життєвих явищ, які художник відібрав у дійсності» [11, с. 137], тобто характери, що розкриваються у вчинках, переживаннях, індивідуальних мовленнєвих особливостях персонажів. Воче-

видь, такі абстрактні визначення не дають певного матеріалу для мовознавчого аналізу.

Натомість завузькі лінгвостилістичні дослідження також потерпають від браку системного бачення. Наприклад, К. Долінін убачав у стилі «результат добору на рівні словесного вираження, тобто на завершальному етапі творчості» [5, с. 221], що мало б означати те, що нібито форму письменник обирає як допоміжний засіб після пошуку ідейного змісту. Л. Каджазулі слушно зауважує, що «різниця у стилі письменників може виявитись у частотності вживання окремих мовних форм», але робить хибний висновок, що «використання лексичних засобів у художньому тексті залежить не так від індивідуальних особливостей автора, як від жанрової та стилістичної належності тексту» [6, с. 4]. Вочевидь, ідеться про інтеракцію цих складових. Штучне розмежування формальних і смислових ознак тексту зафіксовано в дивному висновку В. Курилова, нібито «вивчення мовленнєвого стилю певного словесного тексту – це вивчення його мовної дійсності як системи мовленнєвих висловлювань, зображальних засобів, а не його змісту» [9, с. 35].

Значно чіткішими є узагальнення дослідників широкого лінгвостилістичного підходу в річищі макролінгвопоетики. Так, В. Виноградов зауважував, що стиль – «своєрідна, історично зумовлена, складна, але структурно єдина і внутрішньо зв'язана система засобів і форм словесного вираження» [2, с. 105], коли за умов певної естетичної й характерологічної мотивованості відбувається відступ від норм загальнолітературної мови. Слово в художньому тексті, «збігаючись у своїй зовнішній формі зі словом відповідної національно-мовної системи і спираючись на його значення, звернене не лише до загальнонародної мови, а й до того світу дійсності, який творчо вибудовується або відтворюється в художньому творі (...) Тому воно виявляється двоплановим згідно зі своєю смисловою спрямованістю» [2, с. 125]. Отже, художнє слово постає водночас утіленням мисленнєвого, а також емоційно-експресивного індивідуального смислу автора, засобом осягнення ним картини світу. В. Григор'єв наголошував на диференціації індивідуального стилю письменників (ідіостилу) і стилю поетичної мови – «своєрідних субмов, стильових напрямів, потягів і тяжінь (...), узагальнень окремих стильових спрямувань окремих художників слова» як історичних категорій та обґрунтовував наявність «стильових векторів» – «максимально узагальнених сукупностей різномірних мовних способів утілення й формування художніх ідей» [3, с. 92].

Синтез наявних концепцій радянської лінгвостилістики зроблений у працях В. Піщальникової, присвячених аналізу особливостей функціонування авторської концептуалізації. На думку дослідниці, «мовні трансформації автора зумовлені потребою адекватного представлення особистісних смислів» [9, с. 44]. Водночас зумовлення окремих мовних трансформацій естетичною метою призводить до смислової еквівалентності різноманітних мовних виражень у художньому тексті, унаслідок чого різні за значенням мовні вираження стають репрезентаціями того самого авторського смислу, тому в тексті реалізується такий зв'язок художніх концептів, котрий цілеспрямовано виявляє домінуючий смисл. Вербалізація особистісного смислу дає змогу висловити спрямування асоціацій художника, при чому метафора постає зв'язною ланкою між словесним, невербальним і довербальним змістом у художній підсистемі концептуальної системи автора. Ідіостиль визна-

чається В. Піщальниковою як «система логіко-семантичних способів репрезентації домінуючих особистісних смислів автора художнього тексту, об'єктивована в естетичній мовленнєвій діяльності, яка передбачає індивідуальну трансформацію мовних виражень» [9, с. 49]. Натомість стиль художньої течії (напрям, школи) визначається як «інваріант логіко-семантичних способів репрезентації домінуючих особистісних смислів у творчості різних письменників» [9, с. 59].

Отже, ідіостиль слушно розглядати як логіколінгвопсихологічну категорію. Під час його аналізу, на думку В. Піщальникової, варто досліджувати не всі сторони художньої форми, а лише ті мовні елементи, які використовуються художником для втілення особистісного смислу: мова аналізується не сама собою, а як «субстанція художньої ідеї (...) індивідуальної авторської концепції» [9, с. 20]. Саме тому ідіостиль є «особливим типом естетичної мовної структури» [9, с. 21], яка може виявлятися у такому: 1) у немотивованих відхиленнях від мовної норми; 2) у пошуку моделей жанрової специфіки; 3) у встановленні системи смислів (передусім домінуючих), наявних у концептуальній системі автора й відмінних від інших письменників, яка виявляє його потяг до віддзеркалення певних реалій об'єктивної дійсності й характеру відношень між ними, тобто до образу світу автора; 4) у виділенні системи певних способів репрезентації особистісних смислів – логіко-семантичній основі ідіостилу [9, с. 28]. Аналіз текстів російських символістів приводить В. Піщальникову до дискусійних висновків. Наприклад, в І. Северяніна спосіб репрезентації особистісних смислів – протиставлення двох смислових полів СВОЄ/ЧУЖЕ (концепт Схід) із набором мовних штампів і оказіональних слововживань, а також гармонія контрастів (взаємопроникнення після протиставлення семантичних полів) для концептів Кохання, агенсів Жінка та Чоловік. Натомість у К. Бальмонта дослідниця вивила «створення символічних логіко-смислових структур послідовного взаємного заміщення, у якому кожен елемент є знаком іншого (...) підпорядкованих розкриттю особистісного смислу» [9, с. 66], а саме: висловленню домінуючої затекстової ідеї: поезія – горіння, центр і символ гармонії буття.

Висновки. Аналіз проблем художньої концептуалізації в лінгвостилістичному підході в діахронічному аспекті на базі наукових досліджень радянської філологічної науки дає змогу стверджувати: у цих студіях постулюється ідея про те, що естетична функція мови в художньому тексті обов'язкова й закономірна, а в літературній мові – факультативна. Якщо в літературній мові наявні лише окремі естетично мотивовані елементи, то художній текст – складно організована система естетично значущих елементів. Водночас естетичне кредо диктує способи фіксації авторської концептуальної системи (авторських смислів) у мовних одиницях, які в цьому разі набувають естетичної значущості як відповідно до системи мови, так і відповідно до змісту художнього тексту, що зумовлює специфічну організацію одиниць мови й естетично значущі елементи художнього тексту.

Література:

1. Виноградов В.В. О языке художественной литературы / В.В. Виноградов. – М. : Гослитиздат, 1959. – 656 с.
2. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
3. Григорьев В.П. Поэтика слова / В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 343 с.

4. Григорян А.П. Проблемы художественного стиля / А.П. Григорян. – Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1969. – 378 с.
5. Долинин К.А. Интерпретация текста / К.А. Долинин. – М. : Просвещение, 1985. – 289 с.
6. Каджазули Л. Статистический анализ индивидуального стиля : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л. Каджазули. – Тбилиси, 1977. – 24 с.
7. Курилов В.В. Стиль как художественно-литературоведческая категория : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / В.В. Курилов. – М., 1972. – 28 с.
8. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А.Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 1983. – 318 с.
9. Пищальникова В.А. Проблема идиостиля: психолингвистический аспект / В.А. Пищальникова. – Барнаул : РИО Алтайского государственного университета, 1992. – 74 с.
10. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
11. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы / Л.И. Тимофеев. – М. : Просвещение, 1976. – 334 с.
12. Шкловский В.Б. Гамбургский счет: статьи – воспоминания – эссе. 1914–1933 / В.Б. Шкловский. – М. : Советский писатель, 1990. – 810 с.

Чистяк Д. А. Исследование художественной концептуализации в лингвостилистической перспективе (диахронический аспект)

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем художественной концептуализации в лингвостилистической перспективе на материале работ исследователей советской лингвостилистики. Анализируется динамика развития основных лингвостилистических школ, понятий, концепций, методов анализа, выделяется их перспективность.

Ключевые слова: концепт, стиль, идиостиль, авторская картина мира, поэтика.

Chystiak D. Problems of literary conceptualization in the aspect of linguistic stylistics in the diachronic perspective

Summary. The article is devoted to the analysis of the problem of literary textual conceptualization in the approach of linguistic stylistics based on the material of works of Soviet linguists. The dynamics of the development of the most important stylistic tendencies, notions, conceptions and methods is delimited and the perspectives of their use are shown.

Key words: concept, style, idiolect, poetics, author's worldview.

Шепель Ю. А.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри перекладу та лінгвістическої підготовки іноземців
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

МАТЕМАТИЗАЦІЯ ЯК НАСЛІДОК СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИНЦИПА І ЇЇ РОЛЬ ПРИ СИСТЕМНОМУ ПІДХОДУ К АНАЛІЗУ ЯЗЫКОВИХ ЯВЛЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена опису методів дослідження теоретических проблем дериватології і їх застосуванню до структурно-типологічного і функціонального аналізу граматики і словоутворення російського і інших мов; актуальним теоретическим проблемам, пов'язаним з дослідженням внутрішніх структурних залежностей в мові. Значительне увагу приділяється застосуванню теоретических моделей до опису фактів конкретних мов.

Ключові слова: моделювання, структура, мотивація, симетрія, асиметрія, система, системні відносини, дериватологія, теорія систем.

Постановка проблеми. Орієнтація на структурний аналіз, т. є. на виявлення формального будови мовних одиниць (в даному випадку – похідних слів) і на їх зміст, дає можливість створення різних моделей мови. Тому моделювання являє собою логічне завершення структурного аналізу. Урахування в моделях визначальних ознак того чи іншого мовного об'єкта робить адекватними відображенню мовного явища їх нереалізовані можливості. Об'єктом розгляду в статті є питання моделювання словоутворення через застосування методу математизації. Предметом аналізу став метод двохступенчатої моделі апликативної породжуючої моделі.

Изложение основного материала исследования. В зависимости от способа использования моделей и поставленных задач исследования модели подразделяют на *статические, интерпретационные* и *прогнозирующие*. Последний вид моделирования появился сравнительно недавно и связан с новым направлением в лингвистике – лингвистическим конструированием [2, с. 42]. Его задача – создание так называемых новых лингвистических объектов, таких моделей анализа языка, которые дали бы возможность исследователю найти новую информацию о нем.

Основи лінгвістического моделювання в отечественном языкознании принадлежат С.К. Шаумяну, П.А. Соболевой, Н.Ф. Клименко, В.С. Перебийнос, Ф.А. Никитиной, М.Н. Пещак. Большую роль в деле развития лингвистического моделирования принадлежит отделу структурно-математической лингвистики Института украинского языка НАН Украины.

Сам факт возможности образования модели того или иного явления подтверждает ее потенциальную важность в языке, поскольку в единичных, случайных для его строения и функционирования языковых явлениях нельзя определить определяющие для их строения и функционирования признаки релевантности, т. є. выявить и отразить в модели способ их организации и структуры.

Для интерпретации направления производности и грамматической характеристики производных часто используют ориентированные графы аппликативной порождающей модели (далее – АПМ), вершины которых обеспечивают словообразовательные ступени, а направление рёбер – классы аффиксов. При этом каждый из классов имеет свое направление, что даёт возможность проследить за образованием слов одного класса от одного или разных мотиваторов: существительное – ↓, прилагательное – ↙, глагол – ↘, наречие – →.

Нужно заметить, что АПМ относится к объектам эмпирической науки, рассматривающей скрытые от наблюдения объекты действительности и связи между ними. Поэтому, как замечает С.К. Шаумян [6, с. 75], «путём построения моделей мы соотносим на основе аналогий скрытые от наблюдения объекты с объектами, либо данными в наблюдении, либо, во всяком случае, такими, которые можно себе представить наглядным образом...». Вслед за С.К. Шаумяном и П.А. Соболевой модель мы рассматриваем как теорию, имеющую наглядное содержание в виде образов, служащих аналогами ненаблюдаемых объектов.

Предпочтение, отдаваемое нами данному способу отображения словообразовательной структуры, с одной стороны, объясняется, во-первых, той ролью, которую играет грамматическая характеристика производящих основ и их частеречная принадлежность в словообразовательном процессе; во-вторых, устоявшимся определением словообразовательного типа, где в числе ведущих критериев правомерно называют лексико-грамматическую характеристику производящей основы. С другой стороны, язык АПМ и векторные графы помогают рассмотреть и, главное, наглядно представить словообразовательный потенциал словообразовательных моделей той или иной части речи. В исследованиях по дериватологии этот язык представляет собой некую лингвистическую абстракцию (конструкт), отражающую свойства реального объекта, но лишь в общем виде. Многомерность словообразовательных гнёзд и одномерность словообразовательных рядов весьма удобно представлять в виде ориентированных графов (деревьев) с рёбрами разных сортов или с вершинами, которым приписываются слова или лексемы, ономазиологические категории – при описании плана содержания и морфемы – при описании плана выражения. Таким образом, плоскостное представление словообразовательных рядов/гнёзд можно рассматривать в качестве основы для решения вопроса о линейном представлении словообразовательных конструкций лексических рядов/гнёзд. Выбор языка АПМ в исследованиях по дериватологии удобен и тем, что для него характерна универсальность, применимая к любому словообразовательному ряду/гнезду в любом естественном языке. Использование такой системы отличается богатством много-

плановых внутренних и внешних иерархических связей между абстрактными лингвистическими объектами разных уровней и рангов, так что она оказывается эффективным инструментом для грамматического и семантического исследований языка. АПМ представляет собой общую теорию семиотических универсалий [5; 9; 10, с. 9; 11; 12] и даёт возможность строго различать при анализе материала три области исследования: 1) план содержания, 2) план выражения, 3) соотношение между планом содержания и планом выражения¹.

Таким образом, принцип описания словообразовательных рядов и гнезд в данном случае заключается в том, что язык представляется не в его эмпирической данности, а в виде генотипа (=совокупность генотипических образов грамматических объектов конкретного языка), т. е. как генотипический язык аппликативной модели, на который накладываются ограничения, вытекающие из самой структуры языка.

Применение АПМ в качестве орудия для описания процесса порождения словообразовательных рядов или гнезд требует переосмысления некоторых лингвистических понятий [7, с. 216–218; 8–10]. Рассмотрим это на примере имен прилагательных.

1. В связи с понятием генотипа обращает на себя внимание вопрос о принципиальном различии между проблемой обнаружения генотипических образов прилагательных (класса грамматических объектов) и проблемой определения принадлежности этого грамматического объекта к данному классу. Эта последняя проблема не имеет прямого отношения к структурному моделированию (или описанию), а носит вспомогательный характер в связи с операциональными исследованиями, которые дополняют структурное описание [3; 4; о соотношении этих проблем см.: 7, с. 135–146; 10]. Структурное описание имеет целью обнаружение грамматических потенциалов в речи говорящего. При этом грамматические потенциалы языка могут противоречить языковой практике.

2. Понимание слова как синтаксического атома языка влечёт рассмотрение словоформ, различающихся синтаксическими функциями не как формы одного и того же слова, а как различные слова, различающиеся по количеству и характеру аффиксов-реляторов [8, с. 18]. Поэтому в свете теории классов слов АПМ иное толкование получает понятие слова как цельнооформленной единицы. С одной стороны, слово в АПМ интерпретируется как синтетическая словоформа, а также как аналитическая словоформа типа R_1O буду читать, R_2R_3O стал белым, R_4R_2O в школе, с другом и др. Такая интерпретация предполагает приравнивание к аффиксам связок, предлогов, аналитических служебных элементов. При этом, как отмечают авторы АПМ [8, с. 18], цельнооформленность на уровне реального языка не обязательно соответствует слову в АПМ. С другой стороны, интерпретация генератора слов АПМ влечёт за собой переосмысление понятия слова как равноправной совокупности всех его словоформ. «Понимание слова как синтаксического атома языка требует рассмотрения словоформ, раз-

личающихся синтаксическими функциями не как форм одного и того же слова, а как различные слова, различающиеся по количеству и характеру аффиксов-реляторов» [8, с. 18]. С данной точки зрения причастия, например, обычно приравниваются к отглагольным прилагательным. Несомненно, такое переосмысление и расширение понятия слова влечёт за собой перераспределение материала между словообразованием и морфологией, словообразованием и словоизменением. Причастные формы наделены свойством отражать, с одной стороны, оценку, а с другой – глагольный способ действия, стоящий на грани словообразования и словоизменения. Для дериватологии задача интерпретации генератора слов ограничивается областью словопроизводства. Допустимость такого основывается на том, что причастия нередко употребляются в значении прилагательных. Кроме того, причастия как база для создания новых слов выступают самостоятельно по отношению к глаголам, формой которых они являются. От них возможно образование тех же словообразовательных категорий, что и от прилагательных [8, с. 37–47]. Если под адъективацией понимать процесс утраты глагольности, вопрос о критериях будет ставиться в диахроническом плане. Если же под адъективацией понимать сосуществование причастия и прилагательного, то вопрос о критериях будет сдвигаться в синхронный план. Принятие одной или другой точки зрения по данному вопросу не является принципиальным. При адъективации отпричастное прилагательное выражает признак как данный, не зависимый ни от действующего лица, ни от времени совершения действия. Причастие констатирует ограниченное во времени конкретное отношение предмета к действию, а отпричастное прилагательное обозначает отношение к действию как постоянное свойство или качество предмета. В связи с этим в прилагательных, образованных от глагола, признак воспринимается как данный, не зависимый ни от действующего лица, ни от времени совершения действия, и является типизированной для всех адъективированных прилагательных чертой, что способствует их отнесению к производным словам. Таким образом, считается, что процесс адъективации причастий приводит к отношениям суффиксации, так как бывший грамматический суффикс переосмысливается в словообразовательный: *одурять* → *одуряющий (запах)*, *удручать* → *удручающее (впечатление)*, *блестящие способности*, *умоляющие глаза*, *начинающий писатель*, *отчаянный крик*, *иступленный плач*, *испытанный друг*, *истасканное лицо* и др., а также *вареный*, *сушеный*, *ощутимый*, *непоправимый*, *увядаемый*, *зависимый* и др. Степень адъективации причастий во многом зависит от степени отдалённости лексического значения адъективированного причастия от лексического значения соответствующего глагола. Расхождение лексических значений причастного образования с глаголом объясняется развитием переносных значений в адъективирующемся причастии. В современном языке значение такого фактора, как изменение лексического значения и связанное с этим изменение основного грамматического значения, возрастает. В причастии лексическое значение и основное грамматическое значение находятся в тесном взаимодействии. Если изменение основного грамматического значения связано с существенными лексическими преобразованиями, то в данном случае возникает и лексическая, и грамматическая омонимия. Если преобразование основного грамматического значения не связано с изменением вещественного значения корня, то на первый план выступает грамматическая омонимия. Но в обоих случаях преобразование

¹ АПМ представляет собой лингвистическую теорию, цель которой состоит в том, чтобы показать, как и каким образом сложные лингвистические объекты могут быть выведены из немногих простых лингвистических объектов. С позиции АПМ объяснить сложный лингвистический факт – значит раскрыть механизм его конструирования из простых лингвистических фактов. Поэтому АПМ относят к объяснительным теориям. Аппликативная модель является общей теорией семиотических универсалий, т. е. «система эписеміонів і семіонів аппликативної моделі інтерпретується не тільки на граматическому рівні мови, але і на фонологіескому рівні і може бути також інтерпретована за допомогою одиниць різного роду штучесних семиотических систем» [10, с. 9]. Мы используем аппарат АПМ как орудие изучения языка, что вытекает из методологических принципов самой этой модели.

основного грамматического значения причастия движется в одном направлении: временный признак, созданный действием, превращается в постоянный признак предмета [1].

Выводы. Таким образом, возможность математизации является только одним из следствий структурно-функционального принципа, что играет, на наш взгляд, ведущую роль в системном подходе. Мы рассматриваем системно-функциональный анализ как такой, что непосредственно связан с функционированием системы (в данном случае – словообразование). Поэтому особое внимание обычно уделяется структурам, законам взаимодействия компонентов и подсистем, взаимосвязи свойств компонентов и интегральных свойств и/или функций целого, программе взаимодействия с другими системами.

Поскольку каждый объект действительности многосторонен, он является предметом изучения разных наук. С позиции системного подхода эта многопредметность выступает как полисистемность. В связи с этим достаточно серьезное внимание обращает на себя системно-интегративный анализ, позволяющий «развернуть» системный подход в систему конкретных подходов. Метод синтеза разных сторон объекта анализа, разных видов деятельности благодаря применению, например, языка АПМ поможет рассчитывать, спроектировать, сконструировать и создавать объекты-системы с заранее заданными функциями, свойствами, критериями качества.

Литература:

- Бахаров А.И. Влияние семантических факторов на адъективацию причастий / А.И. Бахаров // Актуальные проблемы русского словообразования : материалы IV Респ. научно-практической конференции. – Самарканд, 1991. – Часть II. – С. 182–184.
- Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1981. – 366 с.
- Соболева П.А. Аппликативная грамматика и моделирование словообразования : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.677 «Теория языкознания» / П.А. Соболева. – М., 1970. – 60 с.
- Соболева П.А. Моделирование словообразования / П.А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики 1971. – М. : Наука, 1972. – С. 165–212.
- Статистико-комбинаторное моделирование языков / под ред. Н.Д. Андреева. – М. – Л. : Наука, 1965. – 502 с.
- Шаумян С.К. Структурная лингвистика / С.К. Шаумян. – М. : Наука, 1965. – 395 с.
- Шепель Ю.А. Моделирование словообразовательных рядов полимотивированных прилагательных / Ю.А. Шепель // Проблемы структурной лингвистики 1985–1987. – М. : Наука, 1989. – С. 11–27.
- Шепель Ю.А. Сопоставительное исследование словообразовательных рядов имени прилагательного русского и украинского языков : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю.А. Шепель. – М., 1988. – 19 с.
- Шепель Ю.А. Моделирование словообразовательных рядов слов / Ю.А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2000. – 319 с.
- Шепель Ю.А. Словообразовательный ряд: принципы построения и анализа / Ю.А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2001. – 116 с.
- Шепель Ю.А. Словообразовательный ряд в системе словообразования / Ю.А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2006. – 304 с.
- Шепель Ю.О. Про словотвірний потенціал твірних у середині словотвірного гнізда / Ю.О. Шепель // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 17–21.

Шепель Ю. О. Математизація як наслідок структурно-функційного принципу та її роль при системному підході до аналізу мовних явищ

Анотація. Стаття присвячена опису методів досліджень теоретичних проблем дериватології та їх застосуванню при структурно-типологічному й функціональному аналізі граматики і словотвору російської та інших мов; актуальним теоретичним питанням, пов'язаним із дослідженням внутрішніх структурних залежностей у мові. Значна увага приділяється застосуванню теоретичних моделей до опису фактів конкретних мов.

Ключові слова: моделювання, структура, мотивація, симетрія, асиметрія, система, системні відношення, дериватологія, теорія систем.

Shepel Yu. Matematization as a result of structural-functional principle and his role at approach of the systems to the analysis of the language phenomena.

Summary. The article is sanctified to description of methods of researches of theoretical problems of derivatology and their application at the structural and typological and functional analysis of grammar and word-formation of Russian and other languages, to the pressing theoretical questions related to research of internal structural dependences in a language. Considerable attention is spared to application of theoretical models to description of facts of concrete languages.

Key words: design, structure, motivation, symmetry, asymmetry, system, system relations, derivatology, theory of the systems.

*Яворська Г. Х.,**доктор педагогічних наук, професор,
професор мистецтвознавства та загально-гуманітарних дисциплін
факультету лінгвістики і перекладу
Міжнародного гуманітарного університету**Ларіна Е. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германських та східних мов
факультету лінгвістики і перекладу
Міжнародного гуманітарного університету*

МОВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК (ЧАСТИНА 1)

Анотація. У статті розглядається феномен толерантності, зокрема мовної, у парадигмі різних соціально-гуманітарних знань. Мовна толерантність прагматично спрямована та виступає як вербальна реалізація загального принципу толерантності. Розглядається співвідношення понять «терпимість», «ввічливість» і «політична коректність».

Ключові слова: толерантність, соціально-гуманітарна наукова парадигма, мовна толерантність, ввічливість, терпимість.

Постановка проблеми. Складний розвиток міжнародної системи потребує вирішення проблеми толерантності суспільства. Причиною цього є розуміння того, що різні форми інтолерантного урегулювання проблем і конфліктів, що виникають у сфері міждержавної, міжетнічної та міжкультурної взаємодії, є неефективними. Поглиблений розгляд мовної толерантності в її різних аспектах з опорою на модерністські та постмодерністські соціологічні теорії має велике значення також для сучасної лінгвістики [12], дає змогу подивитися на багато проблем політичної дискурсології в новому ракурсі, збагатити новими підходами дискусії, які точаться зараз, щодо впливу на масову політичну свідомість певних дискурсивних практик.

Різні підходи до вивчення толерантності (Н.А. Бердяєв, Р.Р. Валітова, Л. Вітгенштейн, А.С. Капто, П.А. Кропоткін, Н.А. Купіна, О.А. Михайлова, П.А. Сорокін, І.А. Стернін, Е.С. Суміна, М.Б. Хомяков, З. Бауман, І. Бубіс, М. Розенбах, А. Вірлахер) свідчать про те, що толерантність є одним зі складних і багатоаспектних феноменів сучасності. Водночас різноманіття підходів демонструє також суперечливість досліджуваного феномена.

Таким чином, тема дослідження пов'язана з **актуальною проблемою** в сучасній світовій науці, у тому числі й у лінгвістиці. Причому прослідковується тенденція визнання толерантності новою проблемою глобального миру [9, 11–25], що сприяє виникненню нових підходів, також за допомогою лінгвістичних методів, у дослідженні цього феномена.

Означена ціль потребує в межах нашого дослідження рішення таких **завдань**:

- проаналізувати основні роботи, присвячені цьому феномену в різних напрямках соціально-гуманітарного знання;
- визначити поняття «мовна толерантність» та її складники;
- виявити та проаналізувати особливості та функції мовної толерантності в контексті різних соціально-гуманітарних знань.

Виклад основного матеріалу. Семантичне поле змістів, що задається поняттям толерантності як у сфері повсякденної мови, так і в окремих сегментах спеціалізованого знання, може бути експліковане за допомогою звертання до словників, що фіксують стійкі семантичні характеристики цього поняття.

Етимологічно слово «толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* (нести, переносити, витримувати, терпіти). Деривативний іменник *tolerantia* має значення терпіння, терплячості й витривалості. Звернувшись до сучасного значення цього поняття в повсякденній мові, можна констатувати, що воно практично зведене до значення «терпимість» із властивим останньому відтінком пасивності. Словники загальноживаної лексики як української (толерантність), так і російської (толерантность), англійської (*tolerance, toleration*), французької (*tolerance*) і німецької мов (*Toleranz*) указують «терпимість» (*Duldsamkeit*) як головний синонімічний еквівалент толерантності.

Сучасна **філософія** розглядає концепцію толерантності як інструментальну цінність, як те, «що сприяє досягненню іншої, більш «вагомої» за своїм значенням цінності» [9, с. 727]. При цьому знову відзначається логічна парадоксальність цього поняття, яка полягає в «суперечливості твердження доброти утримання від запобігання морального зла» [9, с. 726], коли «суб'єкт не вживає своєї сили, хоча його власні сили спонукають його до цього» [9, с. 727]. Принципи толерантності були розвинені в традиціях західної культури, і європейські цінності стали основою міжнародних положень про «загальнолюдські цінності». При цьому толерантність виступає дійсно як інструментальна цінність, як обмежник прояву інтолерантності (агресії). Дослідження М.Б. Хомякова показує, що толерантність та її межі можуть розглядатися прагматично [11, с. 11–25].

Соціологічні теорії модерну внесли історично вагомі внесок в осмислення проблеми толерантності та практичну розробку її принципів. Зокрема, було розкрито причини інтолерантності в суспільстві модерну, було визначено, які суспільні механізми ведуть до формування відносин толерантності в соціумі (Є. Дюркгейм, Т. Парсонс), а також було запропоновано нові орієнтири формування суспільства на основах толерантності (концепція неогоїстичної любові П.А. Сорокіна).

Лінгвокультурологічний аспект толерантності враховує також такі фактори, як культурні та поведінкові стереоти-

пи, соціальний статус, ситуація спілкування та інші. Сучасна лінгвокультурологія розбудовує ці ідеї та стверджує, що мова, мислення та культура тісно взаємозалежні: навколишній світ постає у вигляді реальної картини миру, концептуальної картини миру та мовної картини миру, які породжуються специфікою діяльності, способу життя й національної культури цього народу [5, с. 47–53]. Згідно з лінгвокультурологічною концепцією, толерантність можна розглядати як концепт у рамках певної культури, що має відповідне оцінне відбиття в мові.

Концепт «толерантність» утворився в межах західної ідеології прагматизму й означає спосіб безконфліктного існування в суспільстві, засіб досягнення певної мети. Це формальна, нормативна категорія. Цим пояснюється її відмінність від концепту (поняття) «терпимість», який означає не тільки по-благливість і спосіб безконфліктного існування в суспільстві, а й християнську чесноту, показник духовного розвитку людини, її моральних якостей (С. Булгаков, І. Ільїн, М. Лосський, В. Соловйов, Г. Сковорода). Крім зазначених вище ознак терпимості, філософами відзначається також «покірливість» як основна ознака цього феномена. Дослідники звертають увагу на те, що проблема толерантності завжди перебувала у сфері впливу держави та церкви і розумілася насамперед як терпимість стосовно іншої релігії, іншої культури.

У контексті культурних традицій співвідношення понять «толерантність» і «терпимість» можна порівняти зі співвідношенням поняття «ввічливість» у різних культурах (politeness, civility, Höflichkeit). Православний світогляд, навпаки, визначив етичні норми соціальної взаємодії, засновані на християнських заповідях, що виходять із принципів любові до близького, співчуття, жалю й взаємодопомоги, досить далеких від прагматично орієнтованої раціональної поведінки.

Проте «ввічливість» і «толерантність» не є ідентичними поняттями. Ввічливість належить до сфери етикету, який «хоча й виражає зміст тих або інших принципів моральності, у традиційному суспільстві, як правило, стає ритуалом, має чисто зовнішню, відірвану від свого морального ідеалу форму, строго канонізований характер» [7, с. 427].

Толерантність же належить до області етики, специфіка якої обумовлена її нормативним характером. Етика формулює ідеї про добро та зло у вигляді ідеалів, моральних принципів і норм поведінки [7, с. 420]. Толерантність виступає як мовний фільтр, який накладає певні обмеження на спілкування, поведінку, можливість негативного відношення один до одного. Відповідно, під мовною толерантністю розуміємо сукупність лінгвістичних засобів, що сприяють актуалізації принципу толерантності в мовленні [1; 4].

Толерантність із позицій прагмалінгвістики співвідноситься з категорією ввічливості. Прояв толерантності вважають часткою вияву ввічливості: толерантність, як і ввічливість, використовується для встановлення гармонійних міжособистісних відносин між комунікантами, але прояв толерантності, на думку О. Іссерс, може бути пов'язаний також із вираженням негативної оцінки об'єкта висловлення. У ході вербалізації вихідна інтенція адресанта зазнає впливу комплексу мовних і мовленнєвих фільтрів, висловлення виражає негативну оцінку в зм'якшеному виді [2, с. 106–109].

Толерантність із позицій риторики необхідна в культурі масової комунікації та політиці, основною функцією яких є функція впливу. О.А. Михайлова називає такі закони сучасної

загальної риторики, спрямовані на гармонічне, безконфліктне спілкування адресанта й адресата та прояв принципу толерантності:

1. Закон «діалогу, що гармонізує».
2. Закон просування й орієнтації адресата.
3. Закон емоційності мовлення.
4. Закон задоволення слухача (різноманітність мовних форм, гумор, чергування «важких» питань із «легкими») [6, с. 80–92].

Толерантність із погляду психології досить добре вивчена та означає відсутність або ослаблення реагування на певний несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його дії. Це означає, що прояв толерантності припускає відсутність або приглушення емоцій суб'єкта, які входять в структуру агресивної поведінки та дій.

Отже, для вираження толерантності як антипода агресії необхідна редукація емоційної складової спілкування. Як агресія, так і толерантність можуть проявлятися в ситуації конфлікту. Логічна аргументація та редукування емоцій, тобто прояв толерантності, є ознаками конструктивної стабілізації конфлікту. У межах мовної розробки проблеми толерантності з'являється можливість екстраполювати поняття «толерантність» і «агресія» до сфери лінгвістики. Мовну толерантність можна визначити як використання лінгвістичних засобів для зниження агресивності висловлення, утримання висловлення в рамках етико-мовної норми. При цьому необхідно з'ясувати, які лінгвістичні засоби служать для подолання мовної агресії та мовних конфліктів [1; 4; 10; 13].

Предметом **політологічного підходу** до вивчення толерантності є політична толерантність у відносинах між різними політичними поглядами особистостей, суспільних рухів, організацій, партій, суб'єктів міжнародних відносин на міжнародному, загальнонаціональному, регіональному та міжгруповому рівнях. Політична толерантність – це знаходження консенсусу між учасниками переговорів, соціальними групами, дипломатія, тактика в розв'язанні конфліктних ситуацій, запобігання їм. Політичні аспекти толерантності проявляються у сфері соціальної волі, у дотриманні прав людини, у реалізації політичних переконань, у політичному плюралізмі, політичній культурі країни та нації. Політична толерантність проявляється в різних сферах суспільної свідомості (індивідуальній, колективній, політичній, етнічній), у різних соціальних і демографічних груп населення.

У політологічних словниках [8] даються такі значення політичної толерантності:

- 1) позиція політичних сил, їхня готовність припускати існування інакомислення у своїх рядах;
- 2) у житті окремої особистості – прояв готовності прислухатися до думки політичних супротивників, прагнення їх переконати засобами логічної аргументації;
- 3) практика гідних форм визнання своєї поразки в політичній боротьбі.

Однією з найбільш розроблених галузей наукового дослідження феномена толерантності в Німеччині є **ксенологія** – наука про чуже (das Fremde). Спостерігається певне багаторівневе трактування цього явища, обумовлене історичними й політичними причинами. Аналіз німецькомовних джерел виявляє такі визначення:

1. Толерантність як визнання правителя (Toleranz als Zugeständnis des Herrschers).

2. Толерантність як індиферентність (Toleranz als Indifferenz).
3. Толерантність як емпатія (Toleranz als Empathie).
4. Толерантність як повага (Toleranz als Respekt).
5. Толерантність як оцінка гідності (Toleranz als Würdigung).
6. Толерантність як терпіння (Toleranz als Duldsamkeit, Duldung) [14].

Ксенологія виділяє ряд ознак, характерних для феномена толерантності: усвідомлене прийняття, повага, емпатія.

Толерантність у сучасній Німеччині визнається основою демократичного суспільства, життєво необхідним елементом демократії. Демократична толерантність зобов'язує аргументувати, виключає наклеп на супротивника, але й не зобов'язує до беззахисності проти супротивника (streitbare Demokratie). Німецька політична демократія закликає до мирного співіснування християнства та ісламу.

Висуваючи принцип толерантності як один з основних принципів демократичного суспільства, сучасні Німеччина (Bündnis für Demokratie und Toleranz – gegen Extremismus und Gewalt) та Україна (Закон «Про внесення змін в Кримінальний кодекс України про відповідальність за злочини за мотивами расової, національної або релігійної нетерпимості») ставлять правові бар'єри проти поширення ідей екстремізму, насильства та ксенофобії. Толерантність (ein tolerantes Land) активно формується в німецькій колективній свідомості за допомогою спеціальних заходів пропагандистського (civitas, entimon, xenos) і культурно-освітнього характеру. Україна вже вступила на шлях до вироблення схожих інституціональних способів впливу на формування толерантного мислення своїх громадян.

Якщо ж звернутися до поняття «толерантність» у більш широкому, міжнародному контексті, то покажемо, нормативним прикладом його вживання слід визнати Статут ООН і Декларацію принципів толерантності (затверджена Резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р.) [15]:

«Стаття 1. Поняття толерантності.

1.1. Толерантність означає повагу, прийняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження та способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та воля думки, совісті та переконань. Толерантність – це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний борг, але й політична, правова потреба.

Толерантність – це чеснота, яка уможливає досягнення миру та сприяє заміні культури війни культурою миру.

1.2. Толерантність – це не потурання. Толерантність – це насамперед активне ставлення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Ні за яких умов толерантність не може служити виправданням зазіхань на ці основні цінності. Толерантність повинні проявляти окремі люди, групи та держави.

1.3. Толерантність – це обов'язок сприяти затвердженню прав людини, плюралізму (у тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини й стверджує норми, установлені в міжнародних правових актах в області прав людини».

Визначення толерантності ЮНЕСКО, крім своєї повноти, має, таким чином, ясно виражений активний зміст, протилежний пасивній терпимості. Іншими словами, толерантність – це

система норм, яка поширюється як на мікро-, так і на макро-соціальний рівень.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного, на наш погляд, можна:

1) виявити на основі аналізу різних джерел суперечність феномена толерантності (толерантність як пасивне/активне ставлення до іншого) і провести чітку відмінність між толерантністю як активною позитивною позицією, відкрито й конструктивно націленою на взаємодію з представниками інших позицій, груп, культур тощо, і терпимістю як пасивною позицією, що допускає прояв «чужого», але лише в силу вимушеної необхідності запобігання конфліктам;

2) констатувати, що зміст поняття толерантності варіюється, як ми показали, залежно від предмета дослідження. Але більш важливим є те, що різні соціальні й культурні групи вкладають у це поняття різний зміст, який змінюється в контексті соціокультурної динаміки, збагачуючись усі новими змістами в міру того, як соціум стає все більш відкритим;

3) визначити толерантність та її зміст як багатогранне, поліфункціональне та динамічне явище, що збагачується новими змістами. Проведений нами аналіз категорії толерантності в парадигмі різних знань може бути резюмований у систематичному багаторівневому описі змісту цього поняття, якій виступає як складна категорія, семантичні диференціації якої залежно від її конкретно-мовної або загальновоживаної спеціалізації виявляють досить стійкі риси «сімейної подібності» (Л. Вітгенштейн). Зокрема, через усі значеннєві рівні толерантності проходить зафіксована нами відмінність активної та пасивної інтерпретації цієї категорії;

4) зазначити, що толерантність – це інструментальна цінність, яка використовується для досягнення певної мети. Мовна толерантність – це вербальна реалізація загального принципу толерантності, заснована на категоріях філософії, психології, етики. Основу поняття «толерантність» становить опозиція «свій – чужий». Для прояву толерантності необхідно зниження емоційної складової;

5) відрізнити мовну толерантність завдяки її прагматичній спрямованості від комунікативної категорії ввічливості: ввічливість належить до сфери етикету, толерантність обмежується етичними вимогами недопущення агресії;

6) визначити такі відмінності понять «толерантність», «терпимість» і «політична коректність»:

а) терпимість належить до сфери моралі, поняття «толерантність» і «політична коректність» акцентують прагматичний і соціальний складники безконфліктного співіснування в суспільстві;

б) у пресупозицію поняття «політична коректність» входить дискримінація щодо груп людей, відокремлених за зовнішньою ознакою.

Таким чином, сутнісне ядро толерантності можна зафіксувати як систему норм мовної та соціальної дії, що поширюється на різні рівні індивідуального, суспільного, державного та міждержавного буття, і як визначальний характер нашої взаємодії та ставлення до різних проявів соціально-культурної різноманітності.

Сучасна теорія та практика толерантного спілкування має будуватися на основі безперервної адаптивної моделі толерантної мовної комунікації, яка сприятиме формуванню прагматичної толерантної компетенції, зниженню рівня конфліктності комунікативної взаємодії в суспільстві.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : Удиторіал УРСС, 2003. – 284 с.
3. Кушніренко І.Ю. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / І.Ю. Кушніренко. – Одеса, 2008. – 193 с.
4. Ларина Э.В. Лингвистические способы выражения толерантности/интолерантности в политическом дискурсе / Э.В. Ларина // Новітня філологія. – 2010. – № 35 (15). – Миколаїв : Чорноморський державний гуманітарний університет імені П. Могилы, 2010. – С. 62–69.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В.А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
6. Михальская А.К. Основы риторики. Мысль и слово : [учеб. пособие для учащихся 10-11-х кл. общеобраз. учрежд.] / А.К. Михальская. – М. : Просвещение, 1996. – 415 с.
7. Словарь по этике / под ред. А.А. Гусейнова, И.С. Кона. – М. : Политиздат, 1989. – 448 с.
8. Политология: словарь-справочник / [М.А. Василик, М.С. Вершинин и др.]. – М. : Гардарики, 2000. – 328 с.
9. Современный философский словарь. – Спб. : Академичний проект, 2004. – 864 с.
10. Сумина Е.С. Толерантность (от феномена до лингвокультурного концепта) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Е.С. Сумина ; Екатеринбург, 2007. – 277 с.
11. Хомяков М.Б. Толерантность и ее границы: размышления по поводу современной англо-американской теории общения / М.Б. Хомяков // Философские и лингвистические проблемы толерантности: коллективная монография ; отв. ред. М.Б. Хомяков, Н.А. Купина. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2003. – С. 11–25
12. Чудинов А.П. Политическая лингвистика : учеб. пособие / А.П. Чудинов. – 2-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 256 с.
13. Южакова Ю.В. Толерантность массово-информационного дискурса идеологической направленности : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Ю.В. Южакова ; Челябинск, 2007. – 203 с.
14. Wierlacher A. Konturen und Aufgabenfelder kulturwissenschaftlicher Xenologie / A. Wierlacher // Kulturthema Kommunikation. – Möhnesee : Residence-Verlag, 2000. – S. 263–278.
15. Декларація принципів толерантності : затверджена Резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Ларина Э. В., Яворская Г. Х. Языковая толерантность в контексте социально-гуманитарных наук

Аннотация. В статье рассматривается феномен толерантности в парадигме различных социально-гуманитарных знаний. Языковая толерантность прагматически направлена и выступает как вербальная реализация общего принципа толерантности. Рассматривается также соотношение понятий «терпимость», «вежливость» и «политическая корректность».

Ключевые слова: толерантность, социально-гуманитарная научная парадигма, языковая толерантность, вежливость, терпимость.

Larina E., Yavorska G. The language of tolerance in the paradigm of social and humanitarian sciences

Summary. The phenomenon of tolerance in the paradigm of social and humanitarian sciences is considered in the article. The language of tolerance is pragmatically aimed at and acts as a verbal realization in the general principal of tolerance. The correlations of concepts like tolerance, courtesy and political correctness are considered.

Key words: tolerance, scientific paradigm, language of tolerance, civility.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ,
ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

*Озмаден Гюльчин Исмет,
преподаватель кафедры тюркского языка
Бакинского славянского университета*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТУРЕЦКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ НА ДИАЛЕКТНОМ УРОВНЕ

Аннотация. В статье исследуются на различных уровнях диалекты двух родственных языков – турецкого и азербайджанского. Обосновывается значение такого исследования, его роль в создании сравнительной фонетики, лексики и грамматики в обоих языках.

Ключевые слова: диалект, диалектология, сравнительная диалектология, турецкие говоры, карабахский диалект азербайджанского языка.

Актуальность проблемы. Диалектология – это область языковедческой науки, изучающая присущие языку диалекты, говоры. Термин «диалект» – греческого происхождения, *dialektos* означает «разговор», охватывает различные языковые варианты, имеет территориальные связи, языковые контакты, профессиональные и социально обобщенные особенности [1, с. 131].

Язык представляет собой сложную систему, вернее систему подсистем, имеет, с одной стороны, стандартное типовое многообразие, вариативность, категории, литературные формы, а с другой – шаблонные исторически закреплённые формы, используемые в диалектах. Территориальные варианты, территориальные диалекты языка, современное состояние местных говоров и историческое развитие языковых единиц в этом направлении в сравнительном аспекте исследованы недостаточно. Сохранение территориальных особенностей в живом разговорном языке формирует «местный язык». Сравнение данного «местного языка» с родственными диалектами может содействовать выявлению важных лингвистических фактов и явлений.

Сравнительная диалектология делится на описательную и историческую. Объектом диалектологии выступают структура диалектного языка (фонетическая, грамматическая, лексико-семантическая) и диалектное членение языка, современное состояние языка с практической точки зрения.

Сравнительно-историческая диалектология исследует структуру диалектного языка и характер диалектного членения языка в историческом развитии.

Сравнительное исследование показывает, что диалекты древнее литературного языка. В диалектах сохраняются исконные черты общенародного языка.

Литературный язык и диалекты составляют «оппозицию». Литературный язык имеет отдельные «подязыковые» стили – бытовой, научный, художественный, публицистический и др. Диалекты же представлены в общебытовой сфере и устном народном творчестве (фольклоре). Многочисленные архаические черты сохранены в современных говорах. Открытым остаётся вопрос о стилистической дифференциации диалектной речи.

Степень исследованности проблемы. «Лингвистико-диалектологические исследования в тюркологическом языкознании начали проводиться в основном с 30-х годов XX столетия. А уже к концу XX века они достигли филолого-лингвистиче-

ского ареального уровня. В диалектологических работах были описаны фонетический строй, синтаксические особенности и лингвистические характеристики морфологических категорий всех тюркских диалектов и говоров – письменных и бесписьменных, тех, литературный язык которых сформировался в XX столетии. Проведение диалектологических работ в тюркологическом языкознании на протяжении XX столетия наращивало темпы. В результате были составлены отдельные диалектологические словари диалектов и говоров большинства тюркских языков. Были подготовлены лингвистические атласы, охватывающие и подробно показывающие диалектологические и типологические языковые особенности регионального характера болгарского, огузского, карлугского, кыпчакского, уйгурского и других этнолингвистических языково-диалектных групп и говоров» [14, с. 160–161].

Сравнительное изучение диалектологических материалов, имеющих в различных регионах аналогичные языковые особенности, выявляет такие диалектные факты, на основании которых в тюркологии нужно учитывать как общие, так и отличительные языковые особенности и причины их возникновения.

В исследовательских работах литературные турецкий и азербайджанский языки были сопоставлены на фонетическом, лексическом, грамматическом (морфологическом и синтаксическом) уровнях, на основании чего были выявлены их общие и отличительные черты (Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков; Юсифов М. Сравнительная фонетика тюркских языков огузской группы; Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика; Исследования по грамматике и лексике тюркских языков; Грамматика тюркских языков, второе издание, редактор проф. Ахмет Биджан Эрджиласун; Кязимов И. Сравнительная фонетика современных тюркских языков; Кязимов И. Сравнительная лексика современных тюркских языков).

Цель исследования. Считаю важным остановиться на одном неисследованном вопросе. Это сопоставление (сравнение) диалектов указанных выше двух языков и выявление их общих и дифференциальных черт. Турецкие и азербайджанские языковеды достаточно обстоятельно изучили свои диалекты и говоры. Турецкий и азербайджанский языки в огузской группе языков выделяются наибольшей близостью. Эта близость настолько очевидна, что некоторые исследователи даже считают ненужным искать отличия в этих языках и их диалектах и говорах. Однако в процессе исторического развития турецкий и азербайджанский языки как самостоятельные, но родственные языки приобрели и засвидетельствованные отличительные черты.

Изложение основного материала. Одной из интересных филолого-лингвистических тем, связанных с Карабахом, является изучение местных диалектов данной территории. Уже исследовались особенности отдельных карабахских говоров. В

свое время Ахмед бек Джаваншир говорил, что Карабах-Шуша является для России ключом, для Ирана – воротами и регион необходимо всесторонне изучить.

Впервые сведения о различных говорах Карабаха дал азербайджанский литературовед Ф. Кочарли. Он отметил, что можно выделить четыре говора азербайджанского языка. Население Карабаха и Газаха говорит так, Шеки – по-другому, Ширвана, Сальяна, Баку и Губы – иначе, провинций Иревань, Нахчыван, Тебриз, Хой, Маку – на ином наречии [2, с. 77].

М. Фуад Кёпрюлю в своих работах затронул специфические особенности карабахского диалекта [3, с. 2]. А языковед С. Талыбханбейли еще в 30-е годы XX века сравнил говоры Карабаха и Стамбула с фонетической точки зрения [4, с. 15].

В 1950-е годы К. Рамазанов проводил плодотворные исследования карабахского диалекта, однако результаты этих исследований не были опубликованы. Исследование хранится в архиве Института языкознания имени Насими [5].

В последующие годы говоры отдельных районов Карабаха в монографическом плане были исследованы в фонетическом, лексическом и грамматическом аспектах [6].

Существуют многочисленные «очаговые» говоры карабахского диалекта. Один из этих говоров именуется афшарским, и Э. Аллахвердиев изучил его особенности [7].

Указанные исследования относятся лишь к говорам территорий Карабаха. С расширением исследований появилась потребность в изучении карабахских говоров в более широком ареале – турецком контексте, т. е. путём сопоставления их со многочисленными диалектами Турции на фонетическом, лексическом, морфологическом и синтаксическом уровнях.

В Турции проводились некоторые исследования в этом аспекте: например, исследователи частично сравнивали диалекты Карса и Карабаха. Диалекты Карса объединяют Азербайджан с Турцией в единой цепи как в этническом, так и в диалектном отношении, на одном конце которой – Эрзурум, Чорух и даже Средняя Анатолия, на другом – Баку, Нахчыван, Агбаба, Ахылкелек, Тифлис, Борчалы и Ахыска.

Турецкий и азербайджанский языки имеют много общих черт. Если в языке Стамбула после XVI столетия произошли изменения, то в языках Анатолии и Азербайджана этого не наблюдалось. Связь с древней Анатолией усиливается от западной Анатолии к восточной и к Азербайджану. Переключки согласных *k* и *t* в начале слова – яркий пример этой связи. Такая переключка диалектах огузских тюрков, установленная ещё в XI столетии Махмудом Кашгари [8, с. 32], усилившись в древней Анатолии, стала примечательным признаком её языка. Затем язык Стамбула, возможно в силу консерватизма орфографии, отразил в ряде слов данное изменение. А диалекты Анатолии и Азербайджана, включив звук *k* в указанную переключку, распространили это изменение на весь словесный корпус.

Однако в Азербайджане и восточной Анатолии проявилась и противоположная тенденция. В этих регионах в ряде слов предпочтение отдавалось глухим звукам. Это имело две причины. Первая – это προϊстекающие с севера и сохраняющие древнетюркские начальные глухие кыпчакские языки. Вторая – это восточный язык, входящий в уйгурский, в период Илханидов. Это противопоставление огузского и кыпчакского произношения *ben* отразилось на произнесении *men* тюрками Хаганлы [9, с. 35].

Подобно турецким диалектам и в карабахских говорах проявляются промежуточные особенности. Э. Азизов пишет, что,

помимо основных говоров, в азербайджанском языке сформировались и говоры переходного типа (смешанные, промежуточные). Северо-западные говоры смешанного типа охватывают говоры региона Шеки-Закатала. На левобережье реки Куры на территории районов Агдаш, Гейчай, Уджар, Зардаб, на юго-востоке – в Джалилабаде, Биласуваре, на юго-западе – в Джабраиле, Губадлы между основными говорами располагаются переходные [10, с. 289].

Углубленные исследования показали, что миграция оказала сильное воздействие на сравниваемые диалекты: «Миграция имела место и в конце XIV – начале XX века. К примеру, часть *терекеме* уезда Зила Турции перекочевала из города Гырахдын (Джабраил) Северного Азербайджана и крепости Шуша. Терекеме Зилы сообщают о своем переселении сюда со стороны Батум – Риза во время войн 1893 года и несколько раз в последующие времена (1898–1913). Местные жители Зилы именовали их просто «*папахлы*» («с папайхой») [11, с. 46].

На наш взгляд, сравнение – незаменимое средство для воссоздания подлинной истории не только языка, но и диалектов. Темпы формирования и развития языка и диалектов можно выявить лишь в результате сравнений. И не случайны слова А. Мейе: «Изолированные язык и диалект лишены истории» [12, с. 19].

Для сравнения диалектов турецкого и азербайджанского языков мы использовали «Диалектологический словарь азербайджанского языка» (Баку, 1964, на азерб. яз.), одноимённый словарь, изданный в Турции (2002), а также все тома «Диалектологического словаря» (на турец. яз.) [13].

В азербайджанском языкознании исследование карабахских диалектов начало проводиться с 50-х годов XX века.

В 1951 году Р.Д. Агаев в Москве защитил кандидатскую диссертацию на тему «Карабахский диалект азербайджанского языка (говоры Агдамского района)». Автор в этом исследовании дал исторические сведения о Карабахе, краткий обзор истории изучения азербайджанских диалектов, определил место карабахского диалекта (говоры Агдамского района) среди других диалектов, выявил ряд лингвистических особенностей данного говора. Исследователь представил определенные сведения о говорах не только Агдамского, но и Бардинского, Шушинского, Агдажабинского районов, провёл их сравнения.

Профессор Гюльшен Сейхан Алышкык исследовала фонетические, структурные и лексические особенности карабахского диалекта, опираясь на диалектологический атлас азербайджанского языка. Автор пишет, что лингвистические атласы являются важным источником для различных научных исследований – в первую очередь языковедческих, а также литературных, исторических и этнографических. Ареалы распространения языка, общие и сходные ареальные явления, география диалектов и говоров, языковые связи с соседними языками наглядно и конкретно устанавливаются в лингвистических атласах. Лингвистические атласы являются также научными работами по культурной географии и истории языка. Автор проанализировал диалектные различия по 128 картам «Диалектологического атласа азербайджанского языка», опубликованного в 1990 году в Турции (его авторы М.И. Исламов, А.Г. Агаев, С.М. Бейбутов, Т.М. Ахмедов, М.Н. Мамедов, В. М. Тагиев, З.Э. Гаджиев). Это фонетические (43 карты), структурные (31 карта), синтаксические (4 карты) и лексические (50 карт) особенности.

В разделе лексических особенностей установлено 50 используемых в различных сферах слов, обозначающих племя, образ жизни, животное, орудие и др. Исследование турецкого и

азербайджанського мови в порівняльному аспекті на різних мовних рівнях даєт перше все можливість прослідити історическу еволюцію даних мови і стосуючихся до них діалектів в общетюркському контексті, а також процес їх диференціації, літературної нормалізації як самостійних літературних мови.

Порівняльне дослідження 8-томного «Толкового словаря» (на турец. яз.), стосуючого більшість письмєнних пам'яток турецького мови, з письмєнними джерелами азербайджанського мови може спомогти ясненню процесу диференціації даних мови і їх діалектів в недалекім минулому.

Сопоставлення сучасних літературних турецького і азербайджанського мови і їх діалектів дозволяє виявити тенденції нормалізації в стосованих мови, вплив різних мови на літературний мови і, нарешті, змієнення, проісходящіє в мови на сучасному етапі.

Порівняння на лексическому рівні, несомнено, розкриваєт сутність і соціально-історическіє, мовозовніє причини двох протилежних процесів – освоєний в словарному стосові сучасного турецького мови і збільшення кількєства заїмствований з російського мови, а також з європейських мови посередством російського в лексическому стосові азербайджанського мови. Здеєт слідует отметить одну позитивну тенденцію. Відомо, що в результаті мовної політики, проводимої «Турецьким мовним общєством» («Türk Dil Kurumu») з 1930-х років в Турції, турецький мови освободился от мнєжества арабських і персидських заїмствований за стєт ряду факторів:

1) ісконно турецькіє слова, використовуєміє в діалектах, були привнесєні в літературний мови;

2) оживился словообразовательний процес на базє значительно возросшей продуктивности словообразовательних моделей.

Наряду з этим практика показала, що бездумная гонка за ісконностью лексем и морфем может привести к пуризму. Примечательно, что сучасний турецький мови – один из самых «вылущєнных» среди сучасних тюркських мови. Этот процесс повлиял и на азербайджанский літературний мови: с 1970-х годов в его лексическому стосові начался процесс обновления, очищения. Под влиянием турецького мови в азербайджанском устоялись сотні таких слов, как *бахимдан* (с точки зрения), *анлам* (смысл), *өнсә* (вначале), *сойуғиғи* (геноцид), *сойади* (фамилия), *бәстәғи* (композитор), *билғи* (знание).

Перспективным может считаться также исследование нормализации письма и произношения в сучасных тюркських літературных мови.

Значение сравнительного исследования турецького и азербайджанського мови на уровне диалектов и говоров заключается и в том, что такое исследование будет способствовать выявлению в даних мови основных особенностей диалектного членения, изоглоссы, необходимых для исторической и ареальной диалектологии. Хотя в тюркологии в этом направлении системного исследования не было, первые попытки всё же делались. Так, в объёмной статье М. Ширалиева под названием «Сравнительное изучение диалектов азербайджанського мови с диалектами турецького мови (на основе фонетических материалов)» (Анкара, 1960, на азерб. яз.), посвящённой сравнению турецького и азербайджанського мови на диалектном уровне, систематизированы фонетическіє соответствия и отличитель-

ные особенности в диалектах этих мови, намечены перспективы дальнейшей разработки рассматриваемых вопросов.

В Турції сделаны успешные шаги на пути изучения турецьких диалектов в лексикографическом (словарном) плане, изданы 12 томов «Диалектологического словаря» (на турец. яз.), стосующего диалектнує лексику. Можно надеяться, что опыт работы на материале турецьких диалектов будет использован и в азербайджанском мовознании, в частности будет составлен полный словарь диалектизмів.

Выводы. Итак, сегодня изучение взаимосвязи, взаимовлияния турецькой и азербайджанской диалектологии остаётся одной из важных проблем.

М. Мамедов написал исследовательскую работу о карабахском диалекте, в которой говорится: «Карабахский диалект всегда был в центре внимания исследователей. В диалектологических монографиях, диссертациях речь карабахцев использовалась с целью сравнения. Говоры данной территории исследовались в индивидуальном и монографическом плане. С этой точки зрения работа Дж. Гаджибейли «Карабахский диалект и фольклор (Кавказский Азербайджан)» (на азерб. яз.), написанная по совету и при содействии видного тюрколога А.Н. Самойловича и изданная в 1933 году во Франции, заслуживает внимания».

Хотя книга состоит в основном из собранных на территории Карабаха фольклорных образцов, во «Введении» дано краткое сведение о фонетических особенностях карабахского диалекта. Чтобы показать отличие карабахского диалекта от азербайджанского літературного мови и других его диалектов и говоров, Дж. Гаджибейли указал на употребление глагола «*gəlibdir*» в літературном мови как «*gəlibdir*», в Карабахе – «*gəlifdi*», в Баку и Шемахе – «*gəlibdü*», в Шеки – «*gəlitdi*», в Губе и Дербенте – «*gələtdi*», а также на произношение глагола «*gedibdir*» по тому же правилу.

В языке «Карабахнамэ», относимого к X столетию, имеется множество диалектологических фактов, стосующих говоры данной территории: «*aşlık/aşlıq, çığa, xıxha/xıxha*» (горло), «*tağrı/tağrı*» (объяснение), «*sarma*» (бусы, надеваемые на женское платье как украшение), «*çerik/çərik/çirik/çərən/şerik*» (рукоплекание), «*əmlik/emlik*» (вскормлённый молоком ягнёнок), «*aşırma*» (брюки) и др.

Книга Джейхун бека Гаджибейли была опубликована в Париже на французском языке, а впоследствии в Баку в переводе на азербайджанский язык.

Во многотомном произведении «Карабах: фольклор – тоже история» (на азерб. яз.) показаны многочисленные диалектные образцы в мифах, легендах и преданиях Карабаха [8].

Сравнительное исследование родственных диалектов (турецького и карабахского) делает закономерным понятие исторического развития языка. В даних диалектах сохраняются конкретные явления, сложные процессы, архаичные элементы, не представленные в літературном мови. Сравнительная диалектология способствует осознанию путей развития літературных мови, рассматривает связь истории народа и его языка, диалекты и их взаимоотношения.

Литература:

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов / О. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Кочарли Ф. Азербайджанская литература / Ф. Кочарли. – Баку : Элм, 1981. – 458 с.

3. Кёпрюлю М. Азери / М. Кёпрюлю / Энциклопедия ислама. – Стамбул, 1970. – 530 с.
4. Талыбханбейли С. Сравнение карабахских и стамбульских говоров с фонетической точки зрения / С. Талыбханбейли // Сведения об Азербайджане. – 1933. – № 13. – С. 15.
5. Рамазанов К. Карабахский диалект азербайджанского языка : [монография] / К. Рамазанов. – Баку, 1972. – 220 с.
6. Гулиев И. Говоры Агджабединского района азербайджанского языка / И. Гулиев. – Баку, 1965. – 210 с.; Бейбутов С. Зангиланский говор азербайджанского языка / С. Бейбутов. – Баку, 1966. – 180 с.; Агаев П. Карабахский диалект азербайджанского языка (говоры Агдамского района) / П. Агаев. – М., 1951. – 176 с.; Мамедов И. Карягинские (физиулинские) говоры азербайджанского языка / И. Мамедов. – М., 1958. – 235 с.; Гаджиев Т. Джабраильские переходные говоры / Т. Гаджиев. – Баку, 1962. – 157 с.
7. Аллахвердиев Э. Афшарский говор карабахского диалекта : автореф. дис. ... канд. фил. наук : спец. 10.02.08 «Тюркские языки» / Э. Аллахвердиев. – Баку, 1995. – 15 с.
8. Тахсин Б. Об огузских языках / Б. Тахсин / ТДАЙ. Бюллетень. – 1960. – 146 с.
9. Кязимов И. Махмуд Кашгари и современные тюркские языки / И. Кязимов. – Баку : Наука и образование, 2014. – 333 с.
10. Азизов Э. Историческая диалектология азербайджанского языка (становление и развитие системы диалектов) : [учеб. пособие] / Э. Азизов. – Баку : Издательство Азербайджанского университета, 1999. – 352 с.
11. Эрджиласун А. Диалекты Карса: фонетика / А. Эрджиласун. – Анкара : 1983. – 215 с.
12. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании / А. Мейе. – пер. с фр. – М., 1954. – 99 с.
13. Диалектологический словарь азербайджанского языка. – Баку : издательство Академии Наук Азербайджанской ССР, 1964 ; Издательство Анкаринского университета, 1993. – 840 с.
14. Мусаев К. Тюркологическое языкознание / К. Мусаев. – Баку, 2012. – 321 с.

Gulichin Ozmaden. Comparative analysis of Turkish and Azerbaijani languages on the dialect level

Summary. The article examines the various levels of the dialects of two related languages – Turkish and Azerbaijani. Substantiates the importance of such research, its role in the creation of comparative phonetics, vocabulary and grammar in both languages.

Key words: dialect, dialectology, comparative dialectology, Turkish dialects, Karabakh dialect of Azerbaijani language.

Гюльчін Озмаден. Порівняльний аналіз турецької та азербайджанської мов на діалектному рівні

Анотація. У статті досліджуються на різних рівнях діалекти двох споріднених мов – турецької та азербайджанської. Обґрунтовується значення такого дослідження, його роль у створенні порівняльної фонетики, лексики та граматики в обох мовах.

Ключові слова: діалект, діалектологія, порівняльна діалектологія, турецькі говори, карабаський діалект азербайджанської мови.

Джура М. З.,
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРО СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН ТІЛА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ, АНГЛІЙСЬКІЙ, ЛАТИНСЬКІЙ ТА САНСКРИТІ

Анотація. У статті здійснено огляд початків розвитку порівняльно-історичного мовознавства в Європі, запропоновано досліджувати медичну мову давньоіндійських медичних праць для дослідження самотніх шляхів словотвору медичних термінів та подано перелік спільнокореневих слів на позначення частин тіла в українській мові, англійській, латинській та санскриті.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, індо-європейське мовознавство, слова на позначення частин тіла, поняття частини тіла.

Постановка проблеми. У статті автор робить добірку спільнокореневих слів на позначення частин тіла в зазначених мовах. Зміст статті можна поділити на три частини. У першій частині автор подає історичну довідку про початки порівняльно-історичного мовознавства та відкриття вченими спорідненості між мовами, які називають індо-європейськими. Коротка друга частина статті присвячена медичним працям, написаним санскритом у перекладах на європейські мови. Вона привертає увагу до питання дослідження самотніх медичних термінів у санскриті для вивчення засобів словотвору медичної термінології загалом. У третій частині автор подає таблицю споріднених слів на позначення частин тіла у вищезазначених мовах. Усього розглянуто 26 слів. На початку 21-го століття спостерігаємо оновлене зацікавлення порівняльно-історичним мовознавством, зокрема індо-європейським, а особливо в Україні. Порівняльно-історичне мовознавство в Україні знаходилося довго в лещатах комуністичної ідеології, а тому не могло розвиватися повноцінно. З цього огляду, гадаю, зміст статті може бути цікавим для подальших досліджень.

Метою статті є представити добірку спільнокореневих слів на позначення частин тіла в українській мові, англійській, латинській та санскриті. Думка про добірку таких слів виникла, з одного боку, через моє зацікавлення анатомічною та ширше медичною термінологією. А з другого боку, через те, що в ході роботи зі зазначеними вище мовами зауважила спільнокореневі слова на позначення частин тіла і вирішила зібрати їх до купи. Для добірки слів на позначення частин тіла в санскриті використала санскрито-російський словник російської вченої В.А. Кочергіної.

Виклад основного матеріалу. Найперше, короткий огляд того, як і коли європейські вчені відкрили для себе існування спорідненості в мовах, уживаних у Європі та у південно-західній частині Азії та Індії. Це відкриття мало велике значення, бо воно похитнуло виняткове становище латинської та давньогрецької мов, а також і гебрійської, як трьох священних мов – мов освіти, науки, богослужіння, Біблії в Європі. Мов, на які опиралася Західна Європа, і не лише в своєму культурному розвитку. Отож одним із перших учених-мовознавців, що стверджував та доводив спорідненість мов, таких як: *валійська* (одна з кельтських

мов), голандська, грецька, латвійська, латинська, литовська, німецька, перська, слов'янська (або церковно-слов'янська або мова руська (тобто, українська), був Маркус Цуеріус ван Боксгорн (Marcus Zuerius van Boxhorn) (народжений 28.09.1612 – помер 03.10.1653). З переліку споріднених мов учений виключив мову гебрійську. Цю спільну мову, з якої вийшли вищезгадані мови, назвав він *скитською мовою*. Знаємо, що Геродот називав Скитією, в основному, землі сучасної України. Вперше ван Боксгорн описав свою індоскитську теорію 1637 року в листі своєму другу Клаудіусу Сальмазіусу (Claudius Salmasius), який пізніше додав ще й санскрит до теорії ван Боксгорна. Науковий виклад своєї теорії ван Боксгорн робить у своїй праці про германську богиню «Негаленія» («Nehalennia»). В другій частині цієї праці вчений пояснює свою індоскитську теорію, а в третій частині робить мовознавчий розбір цих мов, подаючи словникові та граматичні спільності. Натхненням до опрацювання індоскитської теорії послужив йому труд празького гуманіста Зігізмунда Геленіуса, який видрукував 1537 року працю «Лексикон Симфонійний» («Lexicon Symphonicum») в Базелі, з яким ван Боксгорн мав змогу ознайомитися в бібліотеці свого друга Петруса Скріверіуса (Petrus Scriverius або Peter Schrijver). Там же таки ван Боксгорн ознайомився з працями Рудольфа Агкріколя фон Гроінінгена (Roelof Huisman), Йоганна Авентіна (Johannes Aventinus (Turmair)) та Гадріана Юніуса фон Гоорна (Hadrianus Junius von Hoorn (Adriaen de Jonghe)), які вказували на споріднення грецької, латинської та німецької мов. Принагідно зауважимо, що в тому ж таки Ляйденському університеті раніше ван Боксгорна вже цікавилися питанням спорідненості мов та мовних сімей. Так, 1575 року професор гебрійської мови в Ляйдені Франціскус Рафелінгіус (Franciscus Raphelinguus) (1539–1597) навчав своїх учнів про подібність між мовою перською та мовами германськими. Мав на увазі генетичну спорідненість. Цю думку пізніше в Ляйдені розвивали Бонавантура Вулканіус де Смет (Bonaventura Vulcanius de Smet) та Йоган Еліхман (Johannes Elichmann).

У Франції одним із перших, хто вказав на спорідненість санскриту з індоскитською мовою, був Гастон-Льоран Керду (Gaston Laurent Coeurdoux) (1691–1779), який був монахом єзуїтського чину. Гастон-Льоран Керду вступив на навчання до єзуїтів 1725 року, а був довічно висвячений на монаха єзуїтського ордену 1731 року в Орлеані. 1732 року він прибув до Таміл Наду в південній Індії в складі Мадурайської місії (Madurai mission). Гастон-Льоран Керду вказував на граматичну спорідненість санскриту зі скитською мовою. Він є автором «Телагу-санскритсько-французького словника». Потрібно зауважити, що монахи єзуїтського ордену були одночасно великими знавцями місцевих культур та мовознавцями, зокрема і санскриту. Індія була казковим краєм, скарбницею багатств матеріальних та духовних. І з кінця XV століття розпочалася справжня гонитва з боку захід-

но-європейських погуг за володіння цим краєм і його багатствами. Не лише світські кола, а й релігійні чини, серед яких першість належить єзуїтам, ринули в Індію, досліджуючи і мови сього краю.

Визначний єзуїт Святий Франциско Ксав'єр (St. Francis Xavier) (уроджений Francisco de Jasso у Azpilicueta, 1506–1552), один із спільників Ігнаціо де Лойола, мав апостольську місію в Індії. Не знаємо, чи був він знайомий зі санскритом. Але ще один монах єзуїтського чину Роберто де Нобілі (Roberto de Nobili) (1577–1656), проводячи євангелізацію в Індії в штаті Таміл Наду, повністю занурився в індійську культуру і досконало опанував санскрит. Тому його можна вважати першим найяскравішим санскритознавцем із Європи. Єзуїти були подиву гідні мовознавцями, і навіть для успіху своєї місійної праці з поширення християнства в Індії написали трактат на санскриті, який вони видавали за справжній твір, одна з *Вед*, гадаємо, була написана в такому дусі, щоби переконати мешканців Індії у правильності вчення єзуїтів. Це святе письмо називалося «Брами», споріднене до брагмани. Жоден світський учений того часу не може похвалитися такими глибокими досягненнями у знаннях санскриту.

Франція стала першим осередком викладання санскриту в Європі. Коледж Франції (Collège de France) заснував кафедру викладання санскриту, де викладали такі вчені, як А.Л. Чезі (A.L. Chézy) та Евген Бюрнуф (Eugène Burnouf). Як зазначено в статті «Наукові праці на санскриті, перекладені іноземними мовами, і з іноземних мов на санскрит упродовж XVIII та XIX століть Р. Хр.», авторства С.Н. Сен, видрукованої в № 1, 7 тому журналу «Індійської спілки розвитку науки», березень 1972-го року: «Париж став колыскою з вивчення санскриту та вишколу молодих учених, які заснували осередки вивчення санскриту в інших частинах Європи» [3]. Далі автор зазначає, що «так сталося з братами Шлегелями та Францом Боппом, які отримали своє перше навчання зі санскриту в Парижі під керівництвом Чезі і заклали основи вивчення санскритської філології в Німеччині» [3].

Англомовний світ, що найбільше і позначив Індію, яка до 1947-го року була колонією Британської імперії, відкрив для себе світ індоевропейської мовної спорідненості щойно в другій половині XVIII століття. Англієць Вільям Джонс, будучи сером і впливовою постаттю в Індії, один із засновників Азійського товариства (The Asiatic Society) 1786-го року у своїй третій річній промові зазначив подібність між санскритом, давньогрецькою мовою та латинню: «Санскрит, яка би давність його не була, має прекрасну будову; досконалішу від грецької мови, багатшу від латинської і набагато вишуканішу від них обох, однак має з ними й сильну спорідненість, як у коренях дієслів, так і в граматичних формах, і це не справа випадку; така сильна ця спорідненість, що жоден філолог не може досліджувати ці три мови, не думаючи, що всі вони виникли з одного джерела, яке можливо вже не існує; є також підстава, хоча й не така сильна, гадати, що і готська і кельтська мови, хоча і змішані з іншою мовою, мають теж спільне походження зі санскритом, і також давня перська мова може бути додана до цієї ж сім'ї» (авторський переклад) [5].

В Україні вивчення санскриту розпочалося на початку XIX століття в таких осередках освіти, як Харків, Київ, Одеса і Львів. Для мене важливо є подати імена тих українських мовознавців, які вивчали санскрит та працювали в галузі порівняльного мовознавства. У статті «Іван Франко індолог» автор здійснив огляд історії знайомства з Індією та санскритом на українських землях. Нижче, посилаючись на сю статтю,

роблю вибірку імен та праць, пов'язаних з індоевропейським мовознавством. Найперше потрібно згадати першого ректора Університету св. Володимира (Київ) – Михайла Максимовича (1804–1873), який цікавився порівняльно-історичним мовознавством, і зокрема, санскритом. Він є автором праці «История древней русской словесности» (1839). Упродовж шести років (1829–1835) у Харківському університеті викладав іноземець Бенгард Дорн (1805–1881). А 1833 року вийшла його праця «De Affinitate linguae slavicae et sanscritae exposuit» («Виклад про подібність мови слав'янської і санскриту»). Сю праця, як зазначено у статті, з'явилася одночасно з першим випуском «Порівняльної граматики санскритської, зендської, грецької, латинської, литовської, готської та німецької мов» Франца Боппа. Церковно-слов'янську мову, як зазначає автор статті «Іван Франко індолог», Франц Бопп включив лише у видання 1835-го року. З Харківським університетом пов'язане ім'я великого мовознавця Олександра Потебні (1835 – 1891), який вивчав санскрит у Берліні. Потрібно згадати ім'я Дмитра Овсянико-Куликовського (1827–1887), який вивчав санскрит у Празі та Парижі, та викладав у Харкові й Одесі. Поважним за обсягом праць зі санскриту є професор Павло Ріттер, який викладав у Харківському університеті на кафедрі санскриту та порівняльного мовознавства. Він є автором підручника «Краткий курс санскритской грамматики» (1904) та підручника «Санскрит» (1911). Лише побіжно згадаю імена інших учених, які вивчали санскрит: Андрій Гавронський (1885–1927) – доктор філософії та професор індоевропейських мов, викладач санскриту у Львівському університеті, Михайло Калинович (1888–1949) – Київський університет, професор на кафедрі порівняльного мовознавства і санскриту), Олексій Баранников (1890–1952) – випускник Київського університету.

На тому завершую свій далеко невичерпний історичний огляд початків розвитку порівняльно-історичного мовознавства в Європі, яке розвинулося значною мірою завдяки пізнанню санскриту.

Тепер перейду до зазначення медичних творів на санскриті, які варті уваги як з точки зору їхнього змісту для лікаря, так і мовного матеріалу для мовознавця. Як зазначала вище, дослідження термінологічної мови медичних праць на санскриті може відкрити очі фахівцям на самобутні засоби словотвору медичної термінології. Відомості про давньоіндійські медичні твори та їхні переклади беру зі статті «Наукові праці на санскриті, перекладені іноземними мовами і з іноземних мов на санскрит упродовж 18-го та 19-го століть Р. Хр.» авторства С.Н. Сена. Переклад відомої давньоіндійської медичної праці «Збірки Сушрута» на англійську мову був підготований Мадгусуданом Гуптою і вийшов в Калькутті впродовж 1835–1836 р. р. Латинський переклад сього твору був здійснений німцем Геслером (Hessler) упродовж 1844–1852 р. р., а німецький переклад невдовзі зробив Вулер (Vullers). Повний переклад медичної праці «Збірки Сушрути» на англійську мову здійснили Кавірадж Авінаш Чандра Кавіратна (Kaviraj Avinash Chandra Kaviratna) та його син Парешнатх Сармакавібгусана (Pareshnath Sarmakavibhusana). Вони були лікарями і, насправді, лише допомагали привести текст до ладу, а всю роботу над перекладом здійснив Кісорі Моган Гангулі (Kisori Mohan Ganguli) [3].

І завершу сю частину статті, ще раз наголошуючи, що цікавим було би для українських мовознавців та термінологів ознайомитися з медичними працями, писаними на санскриті, та їхніми перекладами латинською мовою та на живі мови Європи,

щоби дослідити особливості медичного словотвору. Думаю, що се могло би нам відкрити очі на нові шляхи в розвитку медичної термінології, а також допомогло би систематизувати способи медичного словотвору.

Тепер перейду до останньої частини своєї статті, а саме до переліку спільнокореневих слів в українській, англійській, латинській мові та санскриті. Зазначу, що тема спільнокореневих слів у мовах індоєвропейського походження, зокрема і на позначення частин тіла, вже досліджувалася. Наприклад, у час розквіту порівняльно-історичного мовознавства, зокрема індоєвропейського в англійському віснику «Філологічне товариство» за 1847 рік від 25 червня, 3 том, № 62, була дана стаття «Про імена частин людського тіла, спільних у декількох сім'ях індоєвропейської мови», написаної паном Т. Гевітом Кі («*On the Names of parts of Human Body as common to several Families of Indo-European Language*» by T. Hewitt Key, Esq.). У ній автор робить глибокий етимологічний аналіз спільнокореневих назв на позначення частин тіла, залучаючи до порівняння мови грецьку, латинську та германську. Наприклад, він доводить, що грецьке слово «*χεῖρ*», латинське «*manus*» та англійське «*hand*» є спільнокореневі. Для підтвердження своєї думки автор робить глибокий етимологічний аналіз, залучаючи багато інших слів і показуючи звукову зміну «*t – h*» у відповідних мовах. Зазначу, що для проведення етимологічного аналізу потрібні глибокі знання грецької, латинської та інших мов. У статті автор також згадує працю вченого пана Віннінга (Mr. Winning) «*Порівняльна філологія*» («*Comparative Philology*»), в якій мовознавець подає ряди слів у найважливіших споріднених мовах на такі поняття, як «*око, брова, ніс, зуб, голос, голова, волосся, вухо, правиця (права рука), ніготь, коліно, стопа, вимя, пуп, серце, кров, слеза*» [2]. Також учений Т. Гевіт Кі згадує працю «*Лексикон Ліделя та Скотта*» («*Liddell and Scott's Lexicon*»), в якій, гадаємо, теж є подані ряди слів у споріднених мовах.

Отож подаю нижче **Табличку спільнокореневих слів**. Слова з однією зірочкою означають, що вони не позначають поняття частини тіла, але не втратили зв'язку з її значенням. Слова з двома зірочками означають, що слова на позначення той чи іншої частини мають однакове понятійне утворення. Н-д, укр. «*жовч*» – санскр. «*нітна*» від «*нітā*» мають спільне значення «*жовтий колір*».

поняття	українська мова	санскрит	латинь	англійська мова
брова	брова	бру	---	brow
волосся	коси	кеша	---	---
вухо	---	**shravana (shrū – чути)	**auris (audire – чути)	**ear (hear – чути)
груди жіночі	станик (бюстгальтер)	stana	---	---
долоня	долоня	тала	---	---
жовч	**жовч	**пітна (піта)	---	---
зіниця	*зоря	tārā	---	---
зуб	зуб	danta	dens, tis	---
коліно	---	джану	genu	---
кості	ость	остха	os, is	---
кров	*руда	рудгіра	---	---
лоно	лоно	йоні	womb	---

¹ Philological Society, Vol. III, June 25, 1847, № 62.

нирка	нирка	вркā	ren, is	---
ніготь	ніготь	накха	---	nail
ніс	ніс	на́сікā	nasus	nose
кишки	нутро	āntra	internus	---
око	око	аксан	oculus	eye (Old Engl. ēage)
печінка	---	йакрт	icter	---
рот	---	мукха	---	mouth
серце	серце	грдайа	cor, dis	heart
сухожилок	*снага	снайу	---	sinew
уста	уста	остха	os, oris	---
утроба	утроба	удара	uterus	---
сосок/ жіноча грудь	циця	чучука	---	---
чоло	*мудрий	мурдган	---	---
язик	язик	жівā	lingua	tongue
стопа	*пішки, піхота, піхотою	пад	pes, dis	foot

Можемо зробити такий висновок із поданої таблиці. По-перше, що українська мова стоїть ближче до санскриту у звучанні та в затриманні значення давніх слів на позначення частин тіла за інші мови. По-друге, те, що якби ми хотіли виокремити в кожній зі зазначених мов прапласт слів на позначення частин тіла, то часто потрібно було би ці слова вишукувати серед таких у кожній мові, пракорінь яких позначає інші поняття в сучасній мові, які, однак, все ж зберігають якийсь образ поняття частини тіла.

На завершення хотіла би подати Показчик власних імен учених, які згадані у статті і є причетні до порівняльно-історичного мовознавства та вивчення санскриту.

Висновок. З матеріалу статті можемо зробити такі висновки. По-перше, порівняльно-історичне мовознавство, зокрема індоєвропейське, не втратило своєї ваги сьогодні. За наявності мережі стали доступними праці та відомості про відомих учених, які працювали в цій галузі. Тому ознайомлення з їхнім досвідом є важливим і слугує основою для подальших досліджень в індоєвропейському мовознавстві. По-друге, назви частин тіла вказують на близькість мов слов'янських, української зокрема, зі санскритом. Отож, порівняльні дослідження в цьому напрямку є також важливі. І, по-третє, будучи зацікавленою медичною термінологією, зазначу, що дослідження давньоіндійських праць із медицини є словесною скарбницею для мовознавчих досліджень із медичної термінології, що може накреслити нові шляхи в розвитку української медичної термінології.

Література:

1. Санскритско-русский словарь. Под редакцией В.И. Кальянова. Издание 2-е, исправленное и дополненное / В.А. Кочергина. – Москва: Издательство «Русский Язык», 1987.
2. On the Names of Parts of Human Body as common to several Families of Indo-European Language. [Electronic resource] / T. Hewitt Key, Esq. // Proceedings of Philological Society. – 1893. – V. 3. – Access mode: http://Proceedings_of_the_Philological_Society_1893_v3_1000752823/123.
3. Scientific Works in Sanskrit, Translated into Foreign Languages and Vice-Versa in the 18th and 19th Century A.D. [Electronic resource] / S.N. Sen // Proceedings of International Sanskrit Conference. – Vol. 7. – № 1. – Access mode: http://insa.nic.in/writereaddata/UploadedFiles/IJHS/Vol07_1_5_SNSen.pdf.
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Indo-European_languages.
5. [https://en.wikipedia.org/wiki/William_Jones_\(philologist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Jones_(philologist)).

Джура М. З. Об однокоренных словах, обозначающих части тела в украинском языке, английском, латинском и санскрите

Аннотация. В статье сделан обзор начала развития сравнительно-исторического языкознания в Европе, предложено изучать медицинский язык древнеиндийских медицинских трудов для исследования самобытных путей словообразования медицинских терминов и перечислены однокоренные слова, обозначающие части тела в украинском языке, английском, латинском и санскрите.

Ключевые слова: сравнительно-историческое языкознание, индоевропейское языкознание, слова, обозначающие части тела, понятия, обозначающие части тела.

Dzhura M. On the words denoting parts of human body with a common stem in Ukrainian, English, Latin and Sanskrit

Summary. In the given article the beginnings of development of historic comparative linguistics are outlined; also, it is proposed to investigate the medical language of old Indian medical works in order to study the authentic ways of creation of medical terms; finally a list of words denoting parts of human body with a common stem in Ukrainian, English, Latin and Sanskrit is presented.

Key words: comparative historical linguistics, indo-european linguistics, words denoting parts of human body, notions of parts of human body.

Рыжих В. И.,

кандидат филологических наук, доцент кафедры германских и восточных языков
Международного гуманитарного университета

АРАБСКИЙ И АККАДСКИЙ ЯЗЫКИ В СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ

Аннотация. В статье представлен сравнительный анализ арабского и аккадского языков. Сравнение грамматических систем этих двух родственных языков имеет большое значение для решения проблемы происхождения языков.

Ключевые слова: арабский язык, аккадский язык, двойственное число, множественное число, показатель женского рода.

Постановка проблемы. Арабский и аккадский языки относятся к семитским языкам афразийской макросемьи. Первый из них появился сравнительно недавно, а второй относится к глубокой древности. Аккадский язык считается мертвым языком, хотя в свое время он был распространен на большой территории Ближнего Востока и считался даже международным. Арабский язык в настоящее время считается самым распространенным семитским языком, одним из международных, рабочих языков ООН. Сравнение грамматических систем этих двух близкородственных, но существовавших в разные эпохи языков имеет большое значение для языкознания, т. к. позволяет проследить пути развития и трансформаций семитских языков. Характеристика некоторых грамматических категорий этих двух языков может дать дополнительную информацию для определения первичности одного языка по отношению к другому, что имеет большое значение уже не только для языкознания, но и для истории, т. к. может пролить свет на определенные исторические события, по поводу которых современная наука еще не получила достаточных доказательств.

Целью статьи является сравнение некоторых грамматических категорий аккадского и арабского языков в тех аспектах, которые позволят установить первичность одного языка по отношению к другому.

Изложение основного материала исследования. Арабский литературный язык известен в виде многочисленных памятников поэзии, которая передавалась устно с VI по VIII век, когда она была записана. «Первым письменным памятником классического арабского языка в арабской графике был Коран (сер. VII в.)» [1, с. 41]. Коран сыграл значительную роль в закреплении литературной формы арабского языка. Грамматическая структура языка арабской поэзии и Корана, а также его лексический состав были разработаны и кодифицированы в трудах арабских грамматиков и лексикографов – основоположников арабской грамматической системы [2, с. 10]. В истории арабского языка различают древний (или доклассический) арабский язык, классический арабский язык и современный арабский литературный язык. Памятниками древнего арабского языка являются дошедшие до нас надписи: лихьянские, самудские, сафские, немарская (328 г. н. э.), зебедская (512 г. н. э.) и др. Памятниками классического арабского языка являются, в первую очередь, многочисленные произведения арабской доисламской поэзии, которые долгое время сохранялись лишь в

устной передаче и были впоследствии (в VIII–XIX вв.) записаны арабскими филологами. Литературными памятниками классического арабского языка являются также Коран, окончательная редакция которого относится к первой половине VIII в., и богатейшая художественная, научная и религиозная литература периода арабского халифата [3, с. 5].

Аккадский язык – ныне мертвый язык трех древних, вымерших или ассимилировавшихся семитических народностей: аккадцев (по названию столицы – г. Аккад), вавилонян (по названию столицы – г. Вавилон) и ассирийцев (по названию старой столицы ассирийского государства – г. Ашшур, или Ассур). В течение почти трех тысяч лет (III–I тысячелетия до н. э.) это был живой разговорный и литературный, письменный язык народов, населявших государства Двуречья (долины Евфрата и Тигра).

С середины II тысячелетия до н. э. аккадский язык получает чрезвычайно широкое распространение, становясь языком международных связей и дипломатической переписки на огромном пространстве Передней Азии, и проникает даже на африканский материк, в Египет, где в 80-х гг. XIX в. был обнаружен обширный архив дипломатической переписки египетских фараонов с царями и правителями стран и со своими вассалами [4, с. 7].

Интересные данные можно получить при сравнительном анализе лексики арабского и аккадского языков. Известно, что характерным признаком всех семитских языков является наличие одинаковых, чаще трехбуквенных корней. Проанализируем направления, по которым происходят изменения в лексике этих двух языков. Например, слово «планета, звезда» в арабском языке *kawkabun*, а слово «лук» – *qawsun* [5, с. 704, 664]. В аккадском языке, соответственно, – *kakkabum* и *qaštum* [4, с. 46]. В этих примерах мы замечаем наличие слабой согласной *w* в арабском слове и её отсутствие в аккадском. Мы не сможем найти причины, по которым в арабском языке могла бы появиться слабая буква *w*, а вот исчезновение в аккадском языке этой буквы – явление вполне естественное, можно привести много примеров исчезновения слабых букв не только при переходе слова из одного языка в другой, но и даже в пределах одного языка [6, с. 95].

Слово «имя» в арабском языке *ismun*, в аккадском – *šumum*, «голова» в арабском языке *rasun*, а в аккадском – *rēšum*, небо в арабском языке *sataun*, в аккадском – *šamū* [4, с. 46]. Во всех приведенных примерах в арабских словах присутствует согласный «хамза», который принято называть «гортанным взрывом», причем примеры подобраны таким образом, чтобы этот звук оказался в разных позициях: в начале слова, в середине и в конце. Наличие этого звука – один из характерных признаков семитских языков. В аккадских словах отмечается выпадение этого звука. Предположение о том, что в арабских словах этот звук появился дополнительно, маловероятно, а вот ослабление

этого звука и даже его исчезновение – весьма распространенное явление [7, с. 145, 147–153].

Таким образом, приведенные выше примеры сравнения лексики двух языков однозначно указывают на первичность арабского языка по отношению к аккадскому.

Известный ассириолог Л.А. Липин утверждает, что так называемая нунация (окончание *-n* в именах), характерная для арабского языка, в аккадском языке перешла в мимацию [4, с. 56]. Такое преобразование является также весомым аргументом в пользу первичности арабского языка по отношению к аккадскому.

«В историческом аккадском языке, т. е. в языке дошедших до нас письменных памятников, сохранились в виде пережитка остатки двойственного числа. В староаккадском и староассирийском двойственное число могло еще применяться для двух любых одинаковых существительных (*almān* ‘две статуи’, *šawirān* ‘два браслета’). Но, начиная со старовавилонского, оно употребляется главным образом для обозначения парных и некоторых других четных частей тела типа *īnān* ‘два глаза’, *šēpān* ‘две ноги’, *ubānān* ‘пальцы’ (больше двух!), *šinnān* ‘зубы’ (также больше двух) и т. п. Морфологическим показателем двойственного числа является формант *-ā(n)* для именительного падежа и *-ī(n)* для родительно-винительного (косвенного) падежа» [4, с. 61]. Характеристика, данная здесь для двойственного числа аккадского языка, не противоречит тому, что есть в современном арабском языке. Отличие лишь в том, что в арабском языке двойственное число представлено в полном объеме, т. е. оно может быть использовано для любых имен, используется также для любых местоимений (личных, указательных, относительных), очень широко представлено в глагольных формах. Все это лишь подтверждает, что двойственное число аккадского языка действительно является остатками двойственного числа, существующего в современном арабском языке.

«Множественное число в аккадском языке было различным по своему морфологическому оформлению и по значению. С течением времени обнаружилась тенденция к сокращению количества форм множественного числа и к сравнительно безразличному их употреблению» [4, с. 61]. В данном случае речь идет о неправильном множественном числе имен. В арабском языке имеется более тридцати моделей неправильного множественного числа. И хотя принято формы множественного числа запоминать вместе с единственным числом из-за отсутствия четких правил употребления тех или иных моделей, тем не менее, «определение той или иной формы образования разбитого множественного числа облегчается тем, что для определенных групп слов, сходных по своей морфологической структуре, форма разбитого множественного числа совпадает» [3, с. 118]. Похоже, что в аккадском языке эти небольшие закономерности использования моделей исчезли, и мы сталкиваемся не только с сокращением моделей образования множественного числа, но и с «безразличным их употреблением».

Другой особенностью множественного числа аккадского языка является то, что «один из наиболее древних и продуктивных способов образования множественного числа – удлинение падежного гласного: *-āi* для именительного (прямого) падежа, *-ī* для родительно-винительного (косвенного) падежа существительных мужского рода, обозначающих множество (более двух) лиц, животных, предметов» [4, с. 61]. В арабском языке также используется образование правильного множественного числа мужского рода по такому же правилу, но особенность в

том, что такое образование происходит только от имен, обозначающих лиц. И это положение арабской грамматики строго соблюдается. Интересно то, что на начальном этапе изучения арабского языка обучаемые нередко при выполнении упражнений образуют правильное множественное число от имен, обозначающих животных или предметы. Это, безусловно, ошибка, и она впоследствии исправляется. Однако в аккадском языке эта «ошибка» превратилась в норму.

Такая характеристика множественного числа аккадского и арабского языков указывает на то, что четкие правила образования множественного числа в арабском языке приобрели определенную хаотичность в аккадском языке.

«... Для классического аккадского языка, засвидетельствованного в письменных памятниках эпохи I Вавилонской династии (1894–1595 гг. до н. э.), характерна триптонная система склонения существительных в единственном и диптонная – в двойственном и множественном числе. Для единственного числа сохранились именительный, родительный и винительный падежи, для двойственного и множественного числа – прямой (именительный) и косвенный (родительно-винительный)» [4, с. 63]. Такая характеристика падежей полностью совпадает с тем, что имеется в арабском языке. Причем такая система в арабском языке существовала изначально и сохранилась в таком же виде до наших дней.

В аккадском языке падежные окончания строго различались вплоть до старовавилонского и староаккадского периодов включительно. Начиная с младовавилонского и новоассирийского, в единственном числе исчезает винительный падеж, вместо которого стали применять именительный, а во множественном и двойственном числе косвенный падеж вытеснил прямой. «С середины I тысячелетия до н. э. наблюдается безразличное применение падежных окончаний, что свидетельствует о полной утере грамматической категории падежа» [4, с. 66].

Таким образом, мы наблюдаем постепенный процесс распада системы падежей в аккадском языке: от полного соблюдения всех падежей, подобно тому, как это имеется в современном арабском языке, до полного исчезновения этой грамматической категории.

Такое положение падежей в двух сравниваемых языках может свидетельствовать о том, что система падежей аккадского языка была заимствована непосредственно из арабского.

В арабском языке существует полностью сформировавшаяся категория состояния имен. Показателем определенного состояния является определенный артикль *аль-*, а показателем неопределенного состояния – наличие танвинного окончания *-n*, т. е. так называемая нунация.

В аккадском языке, как уже отмечалось выше, нунация заменилась на мимацию, которая в течение определенного периода была показателем абсолютного состояния. Позже мимация исчезла. Определенный артикль, который в арабском языке является показателем определенного состояния, в аккадском так и не появился. В результате категория состояния в аккадском языке не получила четкого деления на определенное и неопределенное, как в других семитских языках. При попытке сделать анализ этой категории было выделено целых четыре типа состояний: абсолютное, конструктивное, неопределенное и предикативное [4, с. 67]. Это может свидетельствовать лишь о том, что категория состояния в аккадском языке так и не сформировалась.

Выводы. Анализ лексического состава двух исследуемых языков, а также таких грамматических категорий, как двой-

ственное и множественное число, системы падежей, определенности и неопределенности имен указывает на первичность арабского языка по отношению к аккадскому. Для окончательного вывода требуются дальнейшие исследования других грамматических категорий, а также более тщательный анализ сохранившихся исторических памятников письменности аккадского языка.

Литература:

1. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.: ил.
2. Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков / Б.М. Гранде. – 2-е изд., репринтное. – М. : Восточная литература РАН, 1998. – 439 с.
3. Ковалев А.А. Учебник арабского языка / А.А. Ковалев, Г.Ш. Шарбатов. – 3-е изд., исправленное и дополненное. – М. : Восточная литература РАН, 1998. – 751 с.
4. Липин Л.А. Аккадский язык / Л.А. Липин. – М. : Наука, 1964. – 156 с.
5. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – М. : Русский язык, 1977. – 942 с.
6. Рыжих В.И. Глагольная система арабского литературного языка. Книга вторая. Слабые глаголы: на основе арабской дидактической

традиции и авторских исследований : [монография] / В.И. Рыжих. – Одесса : Астропринт, 2009. – 632 с.

7. Рыжих В.И. Глагольная система арабского литературного языка. Книга первая. Сильные глаголы: на основе арабской дидактической традиции : [монография] / В.И. Рыжих. – Одесса : Астропринт, 2002. – 424 с.

Рыжих В. І. Арабська й аккадська мови в порівняльно-історичному висвітленні

Анотація. У статті подано порівняльний аналіз арабської й аккадської мов. Порівняння граматичних систем цих двох споріднених мов має велике значення для вирішення проблеми походження мов.

Ключові слова: арабська мова, аккадська мова, подвійне число, множина, показник жіночого роду.

Ryzykh V. The Arabic and Akkadian languages in comparative-historical lighting

Summary. The comparative analysis of the Arabic and Akkadian languages is presented in this article. Comparison of the grammatical systems of these two related languages is of great importance for a solution of the problem of an origin of languages.

Key words: Arabic, Akkadian, dual number, plural, indicator of a feminine gender.

Смазнова М. В.,
аспірант кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету

ІСТОРИЧНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТИ НАЯВНОСТІ КАТЕГОРІЇ ПОДВІЙНОГО ЧИСЛА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА АРАБСЬКІЙ МОВАХ. ПРИЧИНИ ЙОГО ЗНИКНЕННЯ

Анотація. У статті описано граматичну категорію подвійного числа, її наявність в арабській мові й відсутність повної граматичної категорії в англійській. Розглянуто причини її зникнення на прикладі впливу історичного та релігійного аспектів в англійській мові. Вивчено питання впливу граматичної категорії роду на категорію подвійного числа.

Ключові слова: подвійне число, релігійний аспект, граматична категорія числа, історичний аспект, зникнення.

Постановка проблеми. Граматична категорія включає в себе два окремих тлумачення: 1) з одного боку, це загальне граматичне поняття, що існує в цій мові й відображає найбільш характерні узагальнені ознаки, або характеристики цієї мови як особливої системи; 2) з іншого, це окремий клас слів, що володіє цими граматичними ознаками. Так, категорія числа розуміється, по-перше, як загальнограматичне поняття того, що позначається цим словом, по-друге, як особливий клас слів іменників, що володіють здатністю виражати числові відносини [1, с. 16, 53–68].

Мета статті – порівняти наявність і відсутність граматичної категорії подвійного числа в арабській та англійській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Граматична категорія числа існує практично в кожній мові на нашій планеті. Одна з найважливіших граматичних категорій у більшості випадків досить об'ємна й має вплив на інші граматичні категорії або граматичні одиниці.

Усі мови відрізняються одна від одної граматику, лексику, фонетику. Але також у кожній з мов своя історія, багатовікова історія, яку писав народ. Ці відмінності іноді можуть шокувати, але саме фактор відмінності деяких мов робить їх настільки цікавими для дослідження, що, знаходячи відповідь на одне питання, ми отримуємо сотню, не менш цікавих питань. Граматичні системи кожної мови на нашій планеті формувалися в особливих умовах, під впливом різних факторів, а також їхніх відмінностей, що насамперед говорить про різну історію того чи іншого народу. Але що являє собою народ? Цей фактор теж значно важливий для мови. Мови формувалися на певних територіях, на деяких територіях був абсолютно різний клімат, на інших процвітала торгівля, на деяких церква керувала народом, а на інших процвітало варварство. Численні фактори тиснули на людей, впливали на історію й відображалися в мові, що, у свою чергу, з покоління в покоління передавалося, досягло того моменту, із якого людині стало цікаво те, що вносило найбільші зміни в мову, а що ніяким чином не змогло вплинути зовсім. У сучасному суспільстві ми маємо величезні технічні можливості, щоб спостерігати за мовами в цей проміжок часу.

Величезний інтерес для нас становить арабська мова, не тільки з боку її багатовікової історії, а й з боку відмінності в каліграфії, за багатьма іншими чинниками, які вдалося зберегти в

незмінному стані й на сьогодні. Безсумнівно, варто зауважити, що двох однакових мов не буває, але деякі відмінності, які існують в арабській мові, особливо деякі граматичні явища, виділяють її в мовній картині світу. Граматична категорія подвійного числа існує в літературній арабській мові, повністю функціонує й залишається незмінною протягом століть. Що є тим фактором, який допоміг зберегти таку граматичну категорію, врятувати її від зникнення в століття нововведень, змін і втрат? Нам варто звернути увагу на кілька факторів. Перший фактор: усі країни, де арабська мова є державною або другою мовою, об'єднує одна ознака – це релігія. Усі країни арабського світу об'єднані однією релігією – ісламом у його різних варіаціях. Першоджерелом ісламу, його основним джерелом як релігії і як фізичного явища, яке живе в людях, є Коран – священна книга для мільйонів людей. Релігія як загальне явище знаходить своє місце в усіх сферах життя, впливаючи на них і співіснуючи разом із ними. Незважаючи на зміни в сучасному суспільстві, які стосуються і його культурного рівня, релігія залишається на досить важливому місці. Безсумнівно, другим фактором є те, що державний політичний устрій підтримує релігію, мусульманство завжди підтримується на державному рівні до найдрібніших, але все ще важливих моментів. Релігія є однією зі сфер життя, де в той чи інший спосіб задіяна кожна людина, незважаючи на те, що людина може й не дотримуватися всіх установлених традицій, через те що релігія зберігається не тільки у свідомості, а й у менталітеті, який допомагає їй залишатися з досить сильним рівнем впливу на суспільство. Сучасне суспільство в країнах арабського світу зазвичай змінює свої погляди й щодо релігії, але, незважаючи на те що молоде покоління вже відходить від надзвичайно складних правил ісламу, вивчення Корану, а разом із ним і всієї граматики є для них невід'ємною частиною життя. Фактор три – це, безумовно, зв'язок культури й релігії, бо ж не тільки культурне надбання, а і його матеріальна сторона, якщо можна так висловитися, підтримується величезною кількістю історичних джерел, і, попри кардинальні зміни в сучасному суспільстві, ці цінності переносяться з покоління в покоління. Не можна також не відзначити питання так званої «толерантності». Незважаючи на зміни й у сучасному світі, а також у країнах, які живуть і моляться арабською мовою, арабська мова не має середнього роду. Ця особливість, зокрема його відсутність, ніяк не позначилася на сучасному суспільстві. Це ще раз доводить, що релігія як основний фактор об'єднує людей, не дає вносити ті зміни в суспільство, що є протиприродними, але так настійно пропагуються в країнах, де поширена англійська мова.

Усі ці фактори не можна заперечувати, ми спостерігаємо їх вплив на мову щодня. Граматична категорія подвійного числа, крім досить вагомого значення з релігійної точки зору, має досить багато важливих особливостей.

Знання про кількість суб'єкт набуває в процесі практичної діяльності, тобто за допомогою досвіду. Процес емпіричного пізнання в галузі формування кількісних понять глибоко досліджував Жан Піаже. Слова «багато», «мало», «однаково», «більше», «менше», уважає Ж. Піаже, висловлюють не тільки кількісну, а і якісну оцінку. Вони є термінами приблизної, неаналітичної, емпірично пізаної кількості. Експериментальним шляхом Ж. Піаже доводить, що для всіх приблизно-оцінних когнітивних комплексів першорядне значення має опора на глобальне перцептивне порівняння, основане на синкретно зоровому сприйнятті просторових відносин, тимчасових відмінностях, щодо вмісту [2, с. 11, 45, 47–60].

Мова – один із найголовніших засобів спілкування серед людей, пов'язуючи між собою континенти, мова передає все, що забажає людина. Граматика кожної з наявних мов досліджується на достатньому рівні для того, щоб можна було зробити висновки щодо розвитку мов за часи їх існування. Неможливо прорахувати, скільки інформації передається через спілкування в усному чи письмовому вигляді. Кожна мова є індивідуальністю, не можна порівнювати дві чи більше мов без розуміння того, що вони вже є повністю різними, як, наприклад, дві людини. Але, незважаючи на це, порівняння мови як засобу передавання та зберігання інформації є необхідним у сучасному світі.

Людина повинна знати, що було з мовою в минулому, у якому стані мова зараз, що робить її такою, як вона є, та має прогнозувати, що може трапитись в майбутньому. Англійська мова зараз розповсюджується з непомірною швидкістю, завдяки міжнародним відносинам, політиці чи медіазасобам англійська мова стала невід'ємною частиною багатьох людей у різних країнах. Своєрідна міжнародна мова – англійська, несе на собі величезний обов'язок і має величезний вплив на її користувачів. Прикладом впливу на мову можна вважати не тільки скорочення слів чи більш просту систему речень у діалозі, а й те, що мова повинна описувати такі явища, які є не характерними для її первинних носіїв, наприклад, погодні явища, культурні традиції чи релігію, що приходять до мови разом із її новими користувачами. Для порівняння з арабською мовою нам необхідно додати, що всі країни, де арабська мова є державною, поєднанні одним важливим фактором, який об'єднує ці країни, незважаючи на велику кількість різних факторів, – це релігія в єдиному для всіх вияві – Корані.

Як це не видається дивним, але в жодному філософському словнику або філософській енциклопедії ви не знайдете статті, присвяченій поняттю «подвійність». Це тим більше дивно, що «подвійність» – поняття, яке широко використовується у філософії та різних галузях спеціального знання (у фізиці, математиці, хімії тощо).

Ідея подвійності – дуже стара ідея, яка дійшла до нас у різних міфах стародавніх народів. Геб і Нут – у єгиптян, Кі та Ан – у шумерів, Пракриті й Пуруша – в індійців, Ін і Янь – у китайців, Ометікутль і Омесігуатль – в ацтеків, Ахриман і Ормузд – у персів. Подвійність породжена в первинному порядку як акт чистого розрізнення, із якого з'являються подвійні принципи: небеса та земля, день і ніч, чоловічий і жіночий. Так як дуальності об'єднані в союз, вони мають невизначену (потенційну в сенсі можливості до звершення) енергію. Як же тоді ми можемо порівняти, скажімо, множину у двох різних мовах? За умови, перше, що ми можемо встановити, що в кожній мові, розглянутій нами, є регулярна система смислів і форм, що дає нам змогу продемонструвати існування системи числа, до того ж ми можемо порівняти значення у двох мовах.

Число є найбільш недооціненою із граматичних категорій. Воно оманливе та непросте, є набагато більш цікавим і різнома-

нітим, ніж більшість лінгвістів роз'яснюють. Це також було визнано Отто Есперсоном: «Число може здатися однією з найпростіших природних категорій, таке просте, як два додати два буде чотири, як щодо розуміння, так і щодо лінгвістики». Інша думка: «Аналіз граматичної категорії числа може бути дуже складним».

Англійська мова за часи свого існування змінювалась під впливом суспільства та часу достатню кількість разів, для того щоб зараз ми бачили таку сучасну мовну картину [3, с. 166].

Час і людина іноді працювали разом, іноді окремо. У давньоанглійський період формування мови англійської народності (V–XI ст.) на території Британії внаслідок розвитку діалектів північно-германських племен (англів, саксів і ютів), котрі переселилися в V ст. до Британії і злилися з кельтським населенням, виникає староанглійська мова. Це була основа, фундамент. Назв багато, але найважливішим фактом було те, що ця основа буде ще довго впливати на створення сучасної англійської мови [3, с. 3–9].

Грамматика мови є основою. На основі будується все те, що ми називаємо мовою. «Число» є граматичною категорією, яка кодує кількість осіб, елементів чи подій, що позначаються за допомогою іменників. Це допомагає нам розрізнити елементи як за ознакою, так і за референтом, один або більше ніж один. Так число може стосуватися осіб чи подій. Традиційно виділяють іменники, число яких можливо порахувати, наприклад, “Cat” – «кішка», та іменники, число яких виділити ми не можемо, – масові іменники “Water”. Кількість, що виражає іменник, можна виділити з боку морфології, наприклад, іменники, які виражають явище чи предмет із кількістю, мають число як однини, так і множини, а «масові» іменники традиційно розглядаються як іменники з формою “Singularia tantum”, наприклад, “Air” – «повітря», або як іменники тільки з формою множини “Pluralia tantum” – “Measles” – «кір» (хвороба). Це показує, що для деяких іменників число може бути визначене лексично.

На рівні синтаксису виділити відмінність допомагає номінальна фраза. В англійській мові значна частина іменників може також бути використана у якості масових, але з відповідними визначальним словам, артиклями чи квантифікаторами. “Would you like a cake/some cake?”, “How many apples/How much apple have you had?”. Ця здатність іменників з'являтися в будь-якому синтаксичному контексті називається рекатегоризацією (перекласифікацією). Це явище було описано ще в 1980 році лінгвістом Аланом Кітом. Він стверджував, що традиційна система маркування для іменників, що показують єдину річ чи масу, є неправильною, так як відмінності стосуються номінальної фрази, а не іменника. На рівні лексики іменники надають перевагу лічильності, але лічильність справді характерна для номінальних фраз. Якщо брати до уваги різні класи іменників, виділити іменники «з більшими ознаками лічильності» й іменники «з меншими ознаками лічильності»: “car”, “oak”, “cattle”, “scissors”, “mankind”, “admiration”, “equipment”, “Himalayas” – «автомобіль», «дуб», «велика рогата худоба», «ножиці», «людство», «захоплення», «обладнання», «Гімалаї» [3, с. 172–180].

Роблячи висновок із цієї інформації, можна виділити те, що в англійській мові є окрема група іменників, число яких потребує окремої уваги. Насамперед візьмомо слово «ножиці» – “scissors”, цей іменник називає предмет, але треба розуміти, що ножиці складаються з двох окремих частин, а окремі частини власної назви не мають. Назва предмета з'являлась разом із предметом завдяки людині, але чи керувалась людина тільки зручністю під час створення назви? В окремих випадках можливо, але за часів існування мови багато інформації зникло, тому ми не можемо говорити конкретно за всі відомі нам слова та явища, що вони описують. Інші слова, що мають тільки форму множини: “trousers”

– «брюки», “jeans” – «джинси», “shorts” – «шорти», “glasses” – «окуляри», “scales” – «ваги» [4].

Усі слова називають предмети, що складаються з двох частин, тому як виходить, що предмет має дві частини, а використовується у множині? Ця особливість в англійській мові не захищена законами релігії, як у країнах, де арабська мова є державною.

Англійська мова зараз розповсюджена по всьому світу, вона є міжнародною та державною для більше ніж 68 країн. Це означає не тільки велику кількість носіїв і «споживачів» мови, а ще й великий тиск на її систему, як граматичну, так і лексичну. Суспільство, політика, релігія, кількість носіїв і їх якість (освіта й рівень життя) – усе це створювало мовну картину, що ми бачимо зараз, але можна сказати те, що відсутність граматичної категорії подвійного числа впливає на мовну систему загалом.

Мовна картина світу, з одного боку, є наслідком історичного розвитку етносу й мови, а з іншого – причиною своєрідного подальшого розвитку; головним суб'єктом мовної картини є людина. З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що так як людина здатна вплинути на мовну картину світу, зміни в тій чи іншій мові відбуваються тільки через людський чинник під час передання інформації в ланцюжку «адресат – адресант». Страждає від цього мова? Чи отримує вона нові засоби для розвитку? Ми бачимо, наскільки зросли обсяги лексики, скільки нових літературних, наукових творів виходить щодня, скільки технічних відкриттів з'являється в сучасному суспільстві, уносячи в наше життя нову термінологію. Але скільки було втрачено за час цього розвитку. Сучасне суспільство й людина як його найбільш могутній щодо впливу представник показують мовну картину якомога краще. Мови розрізняються й тим, як в них класифікуються іменники щодо «обмеженості» і «внутрішньої структури» їх референтів, які й відображають їх концептуальну відмінність. Наприклад, для більшості носіїв англійської «горох» – “pea” є великою складовою речовини «горох», що є окремою. Але для російськомовних для «горох» не відрізняють однини та множини [5, с. 43, 47, 64].

В англійській мові зустрічаються випадки вживання артикля «а», характерного для однини, перед числівниками, наприклад, “a forty men” – «близько сорока»; датською дуже часто говорять “en tyve stykker” – «близько двадцяти штук»; це можна порівняти з англійським “a few”; де артикль однини перетворює форми множини зі свого роду негативних “He has few friends” – «У нього мало друзів» у позитивні “He has a few friends” – «У нього кілька друзів». Однак “a few” могло бути створене за зразком “a many”, де “many” може бути узагальненим іменником, а не прикметником. Ці спочатку самостійні форми з плином часу злилися. В арабській мові іменник “shajar” – «дерево» є «масовим» іменником, що позначає речовину, тобто недиференційовану масу «дерева» (зазвичай такі імена помічені «колективні» в арабській граматиці). Це слово може виражати як окреме дерево за допомогою додавання суфікса (shajar-a), також деревину як субстанцію та дерево у множині (“ashjār” і “shajarāt”, відповідно).

У 1933 році англійський фізик Поль Дірак, основоположник квантової механіки, був удостоєний Нобелівської премії за унікальне відкриття: він довів парність освіти всіх речовин у природі. Усі основні частинки, наявні у Всесвіті, мають свої копії – античастинки. Коран був посланий на Землю в VII столітті, коли ще ніхто з людей не мав жодного уявлення про цей науковий факт. Але в аятах ясно повідомляється, що все створене у Всесвіті має свою пару: один приклад у парності всього створеного укладений у рослинах. Ботаніки виявили факт існування статей у рослин тільки 100 років тому, тоді як у Корані

про парності рослин було повідомлено 1 400 років тому. Факт існування чоловічої й жіночої статей у рослин є ще одним науковим знанням, переданим у Корані в VII столітті [6, с. 21–24, 38–46].

У сучасній граматиці арабської мови категорія подвійного числа активно діє. Чи залежить це від Корану, чи це залежить від кількості носіїв мови, залежить від стабільного виділення частин мови в арабській мові, що ні разу не змінилося за всю історію її існування. Може, усе-таки причиною є ця стабільність [7, с. 114–116].

Варто також зазначити, що граматична категорія числа пов'язана з категорією роду й категорією одухотвореності предмета, що ще раз підтверджує, що в арабській мові збереженості категорії подвійного числа сприяла релігія й менталітет людей, так як в арабській мові не існує середнього роду, який так настійливо пропагується в сучасному суспільстві [8, с. 166]. Існування та функціонування арабської граматики й лексики в досить жорстких межах має дуже багато позитивних факторів. Одним із таких є єдина структура і практичне її застосування [9, с. 31–40]. В арабській мові є три числа: єдине (الإفْرَادُ) подвійне (التَّثْنِيَّةُ) і число множини (الْجَمْعُ). Подвійне утворюється від єдиного шляхом додавання закінчення – ان. Закінчення подвійного числа, яке в називному відмінку виражено ان, а в непрямих відмінках – يَنْ, додається до форми однини після усичення відмінкового: كِتَابَاتٍ «дві книги» (у називному відмінку), كِتَابَيْنِ «дві книги» (в непрямих відмінках) [10, с. 27–33].

Наприклад:

سَيِّدَاتَانِ «дві пані» (називний відмінок) – سَيِّدَتَيْنِ «дві пані» (непрямий відмінки); مَدْرَسَاتَانِ «дві школи» (називний відмінки) – مَدْرَسَتَيْنِ «дві школи» (непрямий відмінки). Прикметники узгоджуються з іменником, який вони визначають, і в роді, й у відмінку, і в числі, наприклад: فَيْحَاتَانِ لَيْبَتَانِ «два смачних яблука»; عَيْنَانِ كَبِيرَتَانِ «два великих ока»; «(ці) два міста – величезні»; الْمَدِينَتَانِ عَظِيمَتَانِ «(невизначена) книга»; كِتَابٌ «дві (невизначені) книги»; كِتَابَاتٌ «(певна) книга»; الْكِتَابَاتَانِ «дві (певні) книги». У родовому та знахідному відмінках це закінчення змінюється на – يَنْ.

	Визначений стан	Невизначений стан
Називний відмінок	كِتَابَانِ	الْكِتَابَاتَانِ
Родовий відмінок	كِتَابَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ
Знахідний відмінок	كِتَابَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ

При утворенні подвійного числа قُ «та марбута» в іменах жіночого роду перетворюється на звичайну букву ت «те»: قَتَاةٌ – «дівчина» – قَتَاتَانِ – «дві дівчини»; حَجْرَةٌ سَعَةٌ – «школа» – مَدْرَسَاتَانِ – «дві школи»; طَائِرَةٌ – «літак» – طَائِرَتَانِ – «два літаки».

Якщо ім'я подвійного числа є першим членом ідафи (المُضَافُ) то воно втрачає букву ن «нун», наприклад: كِتَابَاتَانِ – «дві книги» – كِتَابَاتَا طَالِبٍ – «дві книги студента»; يَدَانِ – «дві руки» – يَدَا إِنْسَانٍ – «дві руки людини»; كِتَابَاتَانِ – «дві книги» – كِتَابَاتَاكَ – «твої дві книги».

Відмінювання словосполучення.

	Дві книги студента	Дві руки людини	Твої дві книги
Називний відмінок	كِتَابَاتَا طَالِبٍ	يَدَا إِنْسَانٍ	كِتَابَاتَاكَ
Родовий відмінок	كِتَابَاتَيْ طَالِبٍ	يَدَيْ إِنْسَانٍ	كِتَابَاتَيْكَ
Знахідний відмінок	كِتَابَاتَيْ طَالِبٍ	يَدَيْ إِنْسَانٍ	كِتَابَاتَيْكَ

У зв'язку з відсутністю в арабській мові інфінітива вихідною формою дієслова при утворенні інших форм прийнято вважати форму III особи чоловічого роду однини минулого часу. *كتب* [Катаба], ця форма зі словника умовно перекладається російською мовою інфінітивом «писати». Для зручності почнемо з минулого часу. Правильне дієслово в минулому часі складається з незмінної трибуквенної корінної основи, під час його відмінювання змінюються тільки закінчення, що вказують на особу, рід і число. Відмінювання дієслова *جلس* [джаласа] «сидіти» в минулому часі [9, с. 31–40]. Наприклад:

– в однині:

جلست [джалас-ту] «я сидів»; *جلست* [джалас-та] «ти сидів»; [джалас-ти] «ти сиділа»; *جلس* [джалас-ā] «він сидів»; *جلست* [джалас-ат] «вона сиділа»;

– подвійному числі:

جلستما [джалас-тумā] «ви (обидва, обидві) сиділи»; *جلسا* [джалас-ā] «вони (обидва) сиділи»; *جلستا* [Джалас-атā] «вони обидві сиділи»;

– множині:

جلسنا [джалас-нā] «ми сиділи»; *جلستم* [Джалас тум] «ви (чоловіки) сиділи»; *جلستن* [джалас-тунна] «ви (жінки) сиділи»; *جلسوا* [джалас-ў] «вони (чоловічий рід) сиділи»; *جلسن* [джалас-нā] «вони (жіночий рід) сиділи».

В арабській мові форма II особи однини вживається й у разі ввічливого, офіційного звернення до однієї особи *جلست* [Джаласта] «ти сидів» і «Ви сиділи». На відміну від російської, в арабській мові особисті займенники під час відмінювання дієслова практично не вживаються. Наприклад, російське речення «Ми сиділи» перекладається арабською одним словом *جلسنا* [Джаласнā] [10, с. 5].

Висновки. Будучи одними з найважливіших для передання інформації частин мови, дієслово й іменник найбільш точно показують мовну картину. Але форми подвійного числа доступні й для інших частин мови, що ще раз показує, наскільки різними можуть бути рівні розвитку мов у сучасному світі. Адже говорячи про граматичні категорії числа загалом, ми маємо на увазі мільйони слів, які мають цю форму й використовуються як і в усній, так і в письмовій формах, у діловому листуванні, або під час оформлення документів, або в простому діалозі. В існуванні граматичної категорії подвійного числа значну роль відіграв Коран, священна книга, котра має більше ніж 100 офіційних перекладів. Із цієї причини деякі особливості арабської мови втрачаються або не мають адекватних аналогів у мові перекладу, незважаючи на старання перекладачів. Стандартне розуміння людиною категорії числа, тобто єдиного і множинного, не включає ще одне, але в арабській мові категорія числа тісно переплетена з категорією роду, що, у свою чергу, має ще й філософське підґрунтя [8, с. 166–167]. Зокрема, саме І. Кант знайшов парність категорій у синтетичних судженнях. Його роботи призвели до ясного усвідомлення антиномій, які породжуються саме цими категоріальними парами. Граматична категорія подвійного числа в арабській мові є найяскравішим доказом того, що збереження мовних засобів залежить від соціуму, і тільки міцний зв'язок між Кораном і суспільством, носячи в побуті назву «Віра», або «релігія», або «Віросповідання», допомогло зберегти й донести до сучасного світу граматику великої мови.

Література:

1. Аракін В.Д. Порівняльна типологія англійської та російської мов : [навчальний посібник] / В.Д. Аракін. – 3-е видання. – М. : Фізматліт, 2005. – 232 с.
2. Генезис элементарных логических структур / [Ж. Піаже та ін.]. – М. : Видавництво іноземної літератури, 1963. – 447 с.

3. Corbett G. Number / G. Corbett. – Cambridge University Press, (2000). – 380 p.
4. Grammatical Features Inventory University of Surrey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smg.surrey.ac.uk/projects/features/> Creators: Kibort, Anna; Greville G.
5. Есперсен О. Філософія граматики / О. Есперсен ; пер. з англ. В.В. Пассека і С.П. Сафронової. – М. : Видавництво іноземної літератури, 1958. – 408 с.
6. Рижих В.І. Синтаксичні перетворювачі іменного речення / В.І. Рижих // Східний світ. – 2006. – № 4. – С. 97–105.
7. Гранде Б.М. Курс арабської граматики в порівняльно-історичному висвітленні / Б.М. Гранде ; РАН. – 2-е видання. – М. : Східна література, 1998. – 592 с.
8. Рижих В.І. Граматичні категорії іменника російської та арабської мов в порівняльно-історичному освітленні / В.І. Рижих // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2014. – № 8. – Том 1. – С. 166–168.
9. Юшманов Н.В. Граматика літературної арабської мови / Н.В. Юшманов. – М., 2007. – 168 с.
10. Ковальов А.А. Підручник арабської мови / А.А. Ковальов, Шарбатов Г.Ш. – 3-є видання, виправлене і доповнене. – М. : Видавничка фірма «Східна література» РАН, 1999. – 751 с.
11. Хайбуллін І.Н. Короткий виклад граматики арабської мови / І.Н. Хайбуллін. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – Уфа, 2007. – 516 с.
12. Гумбольдт В.Ф. Мова і філософія культури / В.Ф. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 452 с.
13. Коран / переклад І.Ю. Крачковського ; оформлення С. Сітнікова. – М. : НВО «Вектор СП», 1991. – 399 с.
14. Рибалкін В.С. Класичне арабське мовознавство / В.С. Рибалкін. – К. : Стилюс, 2003. – 406 с.
15. Рижих В.І. Дієслівна система арабської літературної мови / В.І. Рижих // Сильні дієслова. (На основі арабської дидактичної традиції) / НАН України. Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського. – О. : Астропринт, 2002. – Кн. 1. – 2002. – 422 с.
16. Beard R. Number / R. Beard. – In W. Bright (ed.) International Encyclopedia of Linguistics, 1992.
17. Jespersen O. Essentials of English Grammar / O. Jespersen. – Allen and Unwin, 1953.

Смазнова М. В. Исторический и религиозный аспекты наличия категории двойственного числа в английском и арабском языках. Причина его исчезновения

Аннотация. В статье описаны грамматическая категория двойственного числа, ее наличие в арабском языке и отсутствие полной грамматической категории в английском. Рассмотрены причины ее исчезновения на примере влияния исторического и религиозного аспектов в английском языке. Изучен вопрос влияния грамматической категории рода на грамматическую категорию двойственного числа.

Ключевые слова: двойственное число, дуальность, грамматическая категория числа, исчезновение.

Smaznova M. The availability of historical and religious aspects of the dual number in Arabic and English languages. The reason of its disappearance

Summary. The article describes the importance of the dual number category in the development of Arabic and Russian languages. The question about the cause of the disappearance of entire grammatical categories is considered in accordance with the development of present level of language. It should be also mentioned that the grammatical category of number associated with the category of gender and animate objects category, which once again confirms that the Arabic language the preservation of dual number category is provided by religion and mentality of people.

Key words: dual number, duality, grammatical category of number, disappearance.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Жибак Д. М.,
аспірант кафедри англійської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ФУНКЦІЙ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті розглянуто наукові засади поняття політичного дискурсу, проведено його аналіз як складного комунікативного явища, що є складовою соціокультурної взаємодії. Розглянуто особливості політичного дискурсу, зазначено підходи та напрями дискурс-аналізу, котрі спрямовані на вивчення різних аспектів політичного дискурсу.

Ключові слова: політичний дискурс, політичні процеси, дискурс-аналіз, комунікативні явища, політична мова.

Постановка проблеми. Політичні, економічні та міжкультурні відносини у світі та розвиток людської діяльності в усіх сферах життя зумовлюють високу актуальність питання дослідження мовної комунікації. Комунікація є невід'ємною частиною життя сучасного суспільства. Глобалізація використання комунікативних технологій привертає до себе прискіпливу увагу науковців.

Зацікавлення лінгвістів цим явищем можна пояснити тим, що даний вид комунікації набуває рис засобів маніпулювання свідомістю та методів масового впливу на суспільство взагалі. Дослідження проблем комунікативного впливу на суспільну свідомість стали предметом зацікавлення науковців ще у 50-х роках минулого століття. Тоді було встановлено, що зв'язок мови з політичним життям суспільства є досить тісним, проте її здатність активно впливати на конкретні політичні процеси у житті суспільства була визначена відносно недавно. Сьогодні механізми політичного маніпулювання набувають все більшого значення, а отже, мова починає виконувати ще більше функцій у маніпулятивному процесі. Простежити механізми використання мови для здійснення впливу на масову свідомість можна, вивчаючи політичний дискурс, зокрема, як взірць просування демократичних ідей та цінностей.

Вивченню проблем теоретичного, методичного та практичного аспектів політичного дискурсу присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема: А.М. Баранов, Д. Болінджер, Т. ван Дейк, Дж. Даймонд, В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, О.М. Паршина, О.О. Попов, Г.Г. Почепцов, А.П. Чудінов, М. Шадсон, О.І. Шейгал та ін. Саме цей вид дискурсу є предметом вивчення не лише лінгвістів, а й представників інших наукових сфер.

Метою статті є дослідження питань, пов'язаних із політичним дискурсом, його відповідністю рівневі суспільства, що є певним відображенням культурної, соціальної та політичної ситуації, яка панує в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Розглядаються різні проблеми, пов'язані з функціонуванням мови у сфері політики. Поняття «дискурс» є дуже багатозначним. У науковій літературі до 70-х років слово дискурс дуже часто співставлялося та отожднювалося з поняттям текст. Це можна пояснити тим, що й досі не в усіх мовах існує слово, котре би відповідало цьому поняттю. У 1980–90-х роках багато дослідників звертають ува-

гу на проблему дискурсу, відповідно це слово набирає широкого використання, що призводить тлумачення терміну багатьма дослідниками та науковцями. Перш за все, вчені звертаються до його тлумачення у латинській мові, де слово «*discursus*» позначає певну еволюцію свого значення. Спочатку воно має значення «розмова», «бесіда», а пізніше набуває перекладу «аргумент», «пояснення», «логічне мислення». З часом цей термін з'являється і в інших мовах, і вже там починає набувати ширшого, повнішого значення. З англійської мови слово *discourse* перекладається, як «мова, бесіда, виступ, діалогічна мова, послідовна промова». Французькою «*discours*» означає «мовлення», а український тлумачний словник обмежується визначенням «розмова, словесна розправа». Ю. Хабермас розглядає дискурс, як «тип мовної комунікації особливого різновиду, що передбачає раціональне, критичне осмислення цінностей, норм, правил соціального життя з єдиною метою – досягнення взаєморозуміння» [11, с. 36]. Е. Бенвеніст пояснює це поняття, як «живе мовлення, що передбачає комунікативний контакт мовців і слухачів» [3, с. 64]. За М. Фуко, дискурс – «вербальний семіотичний процес, соціально обумовлена організація мови, синтез «вже сказаного» та «ніколи не сказаного». Г. Кук характеризує дискурс, як «єдність і взаємодію тексту і контексту». П. Серіо визначає аж 8 трактувань поняття дискурс, одне з яких пояснює його, як «еквівалент поняттю «мовлення», тобто будь-який конкретний вислів». Вітчизняні лінгвісти також пропонують свої погляди щодо тлумачення поняття дискурсу. Зокрема, М. Макаров визначає дискурс з точки зору формальної, ситуативної та функціональної інтерпретації. На думку Л. Нагорної сучасний дискурс – «явище дійсності зі знаковою природою та певною структурованістю» [8, с. 126–130].

На нашу думку, одне з найповніших трактувань поняття дискурсу належить німецькому вченому Т. ван Дейку, котрий розглядає його, як суттєву складову соціокультурної взаємодії, характерними ознаками якої є інтерес, цілі та стилі. Він стверджує, що дискурс є «комунікативним явищем, складовою якого є ще також і соціальний контекст, надання інформації про учасників комунікації та процеси сприйняття повідомлень» [5, с. 103].

У сучасному розумінні «дискурс» – це складне комунікативне явище, котре, крім тексту, включає в себе також і екстралінгвальні чинники, тобто знання про світ, досвід, думки, погляди, цілі адресата, необхідні для розуміння тексту. Вчені характеризують це явище, як завершене, цільне та зв'язне, тобто таке, що володіє всіма властивостями тексту. Дискурс розглядають одночасно і як процес, і як результат (у вигляді фіксованого тексту). Таким чином, учені наголошують на тому, що важливою рисою дискурсу в широкому значенні є його співвіднесеність із конкретними учасниками акту (мовець та слухач), а також наміром мовця впливати на читача. Отже, у лінгвістиці дискурс трактують як концепт, котрий включає в себе динамічний процес мовної діяльності та її результат.

Враховуючи всі визначення та тлумачення дискурсу, виокремлюють та досліджують певні його різновиди (військовий, педагогічний, юридичний, критичний, науковий, політичний). Теоретичні основи поняття «політичний дискурс» були визначені представниками оксфордської та кембриджської шкіл у 50-х роках ХХ століття. До найвизначніших робіт аналізу проблематики цього виду дискурсу належать праці Т. ван Дейка, Е. Бенвеніста, Ю. Хабермаса, П. Серіо, а також роботи вітчизняних авторів О.М. Баранова, О.І. Шейгал. Політичний дискурс є особливим видом дискурсу, адже він є обмежений особливою соціальною сферою – політикою. Взагалі, думки науковців щодо того, що саме стосується політичного дискурсу, розходяться. О. Шейгал вказує, що будь-який матеріал, у якому йдеться про політику, слід називати «політичним дискурсом». Тобто, широке розуміння цього поняття охоплює всі мовні висловлювання, дійових осіб, об'єкти, обставини, час, контекст [12, с. 99].

Проте варто зазначити, що політичний дискурс не обмежується суто діалогічним мовленням. Він існує в усній та у письмовій формах. До усної форми належать публічні виступи, заяви, коментарі, політичні огляди, прес-конференції, дебати, інтерв'ю, участь у теле- і радіопередачах, урядові обговорення. Така форма політичного дискурсу є особовою та індивідуалізованою. Письмова форма включає в себе документацію (договори, домовленості, протоколи), а також публікації у ЗМІ, матеріали спеціалізованих видань, політичну рекламу, агітаційні листівки, буклети, іміджеві тексти. Н.В. Кондратенко виділяє також різні форми політичного дискурсу в залежності від комунікативних, формальних, інтенціональних та інших чинників. Вона пропонує таку класифікацію: за метою політичний дискурс буває інформативним, спонукальним, іміджевим, мотиваційним, експресивним, за формою – усним та писемним, за чинником адресата – особисто та масово адресованим, за чинником мовця – адресно спрямованим та опосередкованим, за сферою функціонування – телевізійним, газетно-журнальним, рекламним, PR [7, с. 67].

Лінгвістика у сфері політичного дискурсу у своїй теорії дуже часто покладається на дискурс-аналіз, тобто аналіз форм комунікативної взаємодії. Дискурс-аналіз має на меті пошук прихованого змісту, різницю між політичним виступом та справжніми намірами політика. Він використовується тоді, коли мова йде про оцінку та аналіз певних тенденцій, моніторинг певних моделей поведінки. Результати такого аналізу дозволяють викривати безпідставні обіцянки та маніпулятивні стратегії, використані політиками під час, наприклад, виборчих кампаній. Головною метою дискурс-аналізу є спроба простежити саме за тими мовними засобами, котрі стають інструментами політичних маніпуляцій.

У межах лінгвістичних досліджень виділяють два підходи до аналізу політичного дискурсу: дескриптивний та критичний. Дескриптивний спрямований на вивчення мовної поведінки політиків, маніпулятивних стратегій, риторичних прийомів та змістовної сторони політичних текстів, мовленнєвих засобів. Він зводиться до класичної методики риторичного аналізу публічних виступів. У рамках цього підходу дослідник є незалежним, нейтральним аналітиком, він виступає без власної ідеологічної оцінки. Критичний підхід націлений на критичне вивчення соціальної моралі, яка виражається у мові чи дискурсі, досліджує мову, як засіб володарювання і соціального контролю, робить акцент на соціальній нерівності. У рамках цього

підходу дослідник відкрито займає бік тих, хто втратив владу. О.І. Шейгал виділяє ще один підхід до вивчення політичного дискурсу – когнітивний. Він дає можливість переходу від опису одиниць та структур дискурсу до моделювання структур свідомості учасників політичної комунікації [12, с. 44]. Виділяють також так званий постмодерністський підхід, котрий трактує дискурс, як практику соціального конструювання.

Існує два великих напрями дискурс-аналізу – філософський та філологічний. Філософський має на меті аналіз повсякденної мови і пов'язаний із герменевтикою. Представники філологічного напрямку завжди опиралися на використання лінгвістичних методів аналізу. Більшість праць, котрі присвячені аналізу політичного дискурсу, належать до галузі лінгвопрагматики, де аналізуються численні мовні засоби, котрі використовуються для того, аби формувати у читача ідеологічне спрямування. Дослідження політичного дискурсу з лінгвістичної точки зору є порівняно новими. Зацікавлення лінгвістів стосуються парафрази і синонімічності, аргументації і синтаксису, лексики, нарративних функцій, риторики, семіотики, відмінкової граматики, антропології та соціолінгвістики. Цими проблемами займалися П. Анрі, П. Ашарда, Р. Барт, С. Верона, К. Гільомен, Ж. Зайдель, Р. Муньє, Р. Моро, М. Пешо, Ж. Пуату, Ж.-П. Фейє.

В.З. Дем'янков пропонує розглядати політичний дискурс у чотирьох контекстах: політологічному, лінгвістичному, соціопсихолінгвістичному та індивідуально-герменевтичному. Він зазначає, що політологічний аспект слугує засобом для політичних висновків, лінгвістична точка зору існує для інтерпретації політично-ідеологічних концепцій, соціопсихолінгвістика допомагає дослідити ефективність досягнення явних та прихованих політичних цілей мовця, а індивідуально-герменевтична – аналізує особистий зміст мовлення автора у певних обставинах [6, с. 68].

Політичний дискурс має дуже багатофункціональне суспільне призначення. Увага науковців, а також представників інших сфер пояснюється тим, що він має на меті вплив на формування масової думки, завоювання та утримання влади. Проте це не єдина його функція. Політичний дискурс спрямований на інформування населення про політичні проблеми, створення ґрунту для переконання адресатів. Однією з важливих функцій цього виду дискурсу є пропаганда, тобто навіювання певних поглядів, життєвих цінностей, ідеалів громадськості. Не менш важливим є і контроль за поширенням інформації, переконання слухача, спонукування його до певних дій з метою досягнення політичних цілей. Даний вид дискурсу переважно застосовується для обґрунтування політичних стратегій, нав'язування ідеологічних орієнтацій. О.І. Шейгал стверджує, що головною функцією політичного дискурсу є інструментальна – тобто, функція боротьби за владу, заволодіння нею та її збереження. Вона виявляється в заклик до дій, які виражаються у формі прямих звернень, лозунгів, законодавчих актів. З іншого боку, при створенні відповідного емоційного фону (надія, гордість за країну, впевненість, ворожість, ненависть). Д. Грейбер виокремлює такі функції політичного дискурсу, як поширення інформації, визначення порядку денного (що має на увазі контроль за поширенням інформації) та проєкція в майбутнє та минуле, що полягає у прогнозуванні політики на майбутнє, аналізуючи позитивний чи негативний досвід минулого.

В цілому, політичний дискурс ставить собі за мету формувати у соціумі саме ті думки, котрі є необхідними для автора дискурсу, що є досить небезпечним інструментом впливу, адже

такий засіб часто використовується для вирішення питання влади. Лінгвісти, які досліджують політичний дискурс, виділяють також функцію конструювання мовленнєвої реальності. Тобто, вважається, що політичний дискурс відповідає рівневі суспільства, є певним відображенням культурної, соціальної та політичної ситуації, яка панує в суспільстві. Таким чином, зазначаємо, що головними функціями політичного дискурсу є маніпулятивна, функція переконання, інформативна, аргументативна, створення картини кращого майбутнього та функція конструювання мовленнєвої реальності.

У рамках політичного дискурсу існує певна термінологічна розгалуженість, науковці часто розглядають такі поняття, як «політична мова», «політична комунікація», «політична лінгвістика». Політичну комунікацію науковці розуміють, як широке поняття, на базі якого і реалізується політичний дискурс. О. Шейгал взагалі пропонує вважати дані поняття синонімами. В.З. Дем'янков виокремлює риси, характерні для концепту «політична мова». Він зазначає, що це – термінологічність лексики, особлива структура дискурсу та його реалізації. В.В. Петренко вважає, що це поняття є дещо ширшим, адже воно охоплює не лише мову публічних політичних дискусій, а й включає мовні особливості політичних документів [10, с. 55]. А.М. Баранов та Є.Г. Казакевич переконані, що політична мова є «особливою знаковою системою, котра призначена власне для політичної комунікації» [1, с. 139]. А.П. Чудинов також розглядає це поняття, як варіант мовлення, орієнтований на сферу політики. П.Б. Паршин заперечує існування поняття «політична мова». Досліджуючи сферу політичної мови, він робить висновок, що вона відрізняється від звичайної мови лише своїм змістом [9, с. 86].

Е. Буш зазначає, що «політична комунікація реалізується в різноманітних жанрових формах політичного дискурсу, а політичний дискурс обслуговується засобами політичної мови» [13, с. 112]. Отже, порівнюючи поняття «політична мова» та «політичний дискурс», вчені не вбачають достатньо характерних ознак для виокремлення «політичної мови», як окремої галузі лінгвістичних досліджень.

Висновки. У статті наведені наукові засади та проаналізовані особливості політичного дискурсу, зазначені підходи та напрями дискурс-аналізу, котрі спрямовані на вивчення різних аспектів політичного дискурсу, встановлена мета аналізу цього виду дискурсу.

Окреслені основні функції політичного дискурсу, до яких належать – маніпулятивна, функція переконання, інформативна, аргументативна, створення картин кращого майбутнього та функція конструювання мовленнєвої реальності. Ми поділяємо думку багатьох сучасних українських та зарубіжних учених, котрі вважають інструментальну функцію однією з найважливіших, адже саме вона є функцією боротьби за владу, заволодіння нею та її збереження. Також було досліджено тлумачення терміну «політична мова» українськими та зарубіжними вченими. Здійснивши аналіз значної кількості літературних джерел з цього питання, вважаємо, що на даний момент не існує достатньо підстав виокремлювати таке поняття, як окрему дисципліну, а скоріше варто трактувати його як субдисципліну.

Таким чином, можемо зробити висновок, що незважаючи на численні праці у сфері дослідження політичного дискурсу, цей вид дискурсу все ще потребує ґрунтовного аналізу. Дане питання є надзвичайно актуальним, адже розуміння дискурсу має велике значення, оскільки воно стосується не тільки між-

культурного спілкування, але й допомагає орієнтуватися в інформаційному потоці.

Література:

1. Баранов А.Н., Казакевич Е.Г. Парламентские дебаты: традиции и новации / А.Н. Баранов, Е.Г. Казакевич // М., 1991. – 152 с.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Монографія / Ф.С. Бацевич // Львів: Видавничий центр при ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 281 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист // – М., 1974. – 276 с.
4. Бутова І.С. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень / І.С. Бутова // Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови». – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 16. – 238 с.
5. Дейк Т.А. Язык, познание, коммуникация / Т.А. Дейк // Пер. с англ. – М., 1989. – 312 с.
6. Дем'янков В.З. Политический дискурс, как предмет политологической филологии / Политический дискурс: история и современные исследования // В.З. Дем'янков / Сборник научных трудов. – М., 2002. – 184 с.
7. Кондратенко Н.В. Український політичний дискурс: монографія / Н.В. Кондратенко // Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Чорномор'є, 2007. – 196 с.
8. Нагорна Л.Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.Б. Нагорна // НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – Київ: Світогляд, 2005. – 316 с.
9. Паршин П.Б. Лингвистические методы в концептуальной реконструкции // Системные исследования, методологические проблемы. – 1986. – М.: Наука, 1987. – 450 с.
10. Петренко В.В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 157 с.
11. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас // Пер. с нем. М.М. Беляева и др. – М.: Весь мир, 2003. – 253 с.
12. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Шейгал Е.И. – 195 с.
13. Busch Andrew E. The constitution on campaign trail: the surprising political career of America's founding document / Rowman & Littlefield Publishers, Inc. – USA, 2007. – 319 p.

Жибак Д. М. К вопросу особенностей и функций политического дискурса

Аннотация. В статье рассмотрены научные основы понятия политического дискурса, проведен его анализ как сложного коммуникативного явления, которое представляет собой составную социокультурного взаимодействия. Рассмотрены особенности политического дискурса, указаны подходы и направления дискурс-анализа, которые направлены на изучение различных аспектов политического дискурса.

Ключевые слова: политический дискурс, политические процессы, дискурс-анализ, коммуникативные явления, политическая речь.

Zhybak D. To the question of peculiarities and functions of political discourse

Summary. In article the scientific foundations of notion of political discourse were considered, the analysis of this concept as a complex communicative phenomenon which is a part of sociocultural interaction was conducted. Given article dwells upon approaches and spheres of discourse analysis, which aim at studying of different political discourse aspects.

Key words: political discourse, political processes, discourse analysis, communicative phenomena, political language.

Знанецький В. Ю.,
старший викладач кафедри іноземних мов
для інженерно-технічних та природничих спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОМУ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОМУ СПІЛКУВАННЮ

Анотація. Стаття присвячена питанням навчання іншомовному професійно-орієнтованому спілкуванню. У статті розглядаються підходи зарубіжних і вітчизняних дослідників до визначення змісту і структури іншомовного професійно-орієнтованого спілкування. Дана коротка характеристика поняттю «професійно-орієнтованого спілкування» як ключового у дослідженні, що проводиться. У статті розглянута необхідність використання активних методів навчання у ВНЗ.

Ключові слова: професійно-орієнтоване спілкування, комунікативні уміння, мотивація мовної діяльності, навчання іноземним мовам.

Постановка проблеми. Перш ніж приступити до розгляду питання стосовно навчання іншомовному професійно-орієнтованому спілкуванню (ПООС), необхідно коротко охарактеризувати поняття «спілкування» і «професійно-орієнтоване спілкування», а також специфіку іншомовного професійно-орієнтованого спілкування.

Об'єктом пропонованого дослідження виступають основні методичні принципи оптимальної організації процесу навчання іншомовному професійно-орієнтованому спілкуванню.

Метою даної статті є дослідження питань, присвячених оптимізації процесу навчання іншомовному професійно-орієнтованому спілкуванню.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сенс і значення категорії «спілкування» може розглядатися з позицій різних наук і вихідних теоретичних і методологічних підстав. Напевно, що відмінності концепцій різних авторів і відсутність загальноприйнятого визначення поняття спілкування викликано саме суттю даного явища. Починаючи з кінця XIX століття, феномен спілкування вивчався різними науками: соціологією, психологією, лінгвістикою, філософією, педагогікою. Дослідження цього феномену пов'язані з іменами таких відомих науковців, як О. Конт, Л. Фейербах, К. Маркс, В.М. Бехтерев, В.О. Сухомлинський і багато інших.

Аналіз визначень спілкування з позицій різних наук показав, що при всьому своєму різноманітті більшість цих визначень вказує на два основні плани спілкування: взаємодія і діяльність.

Так, наприклад, перший план виражений у таких визначеннях спілкування, як процес взаємодії і взаємозв'язку суспільних суб'єктів, і як універсальний механізм взаємодії людей, завдяки роботі якого їхня діяльність і суспільні стосунки виявляються взаємопов'язаними, як сторони єдиного соціального процесу життєдіяльності людини і суспільства.

Інша група визначень, розкриваючи другий план спілкування, трактує його, як форму діяльності, що здійснюється між людьми як рівними партнерами; комунікативну діяльність, що є складною системою взаємодії людей. З останнім співпадає

визначення, в якому спілкування є комунікативним видом діяльності, що виражає практичну активність суб'єкта.

Описані вище концептуальні аспекти спілкування певною мірою відносяться і до професійно-орієнтованого спілкування, що вирізняється своїми специфічними особливостями. В цілях нашого дослідження важливо визначити зміст даного поняття.

Незважаючи на наявність наукових праць та досліджень, що розглядають як свій предмет ПООС, нам не вдалося знайти визначення, яке могло б бути найбільш значущим для нашого дослідження. Так, наприклад, у дослідженні Л.В. Макара іншомовне професійно-орієнтоване спілкування розглядається, як «процес встановлення, підтримки і розвитку цілеспрямованого прямого або опосередкованого контакту між різномовними представниками однієї й тієї ж професії» [4; 13]. В іншій роботі, присвяченій питанням оптимізації процесу навчання іншомовному професійно-орієнтованому спілкуванню, Л.Є. Алексєєва досліджує академічний аспект поняття професійно-орієнтованого спілкування. В її формулюванні «професійно-орієнтоване спілкування – це спільна учбова діяльність, направлена на придбання і обмін професійно значимою інформацією, встановлення міжособових контактів і досягнення комунікативно значимих результатів» [1; 32].

Для розширення і уточнення поняття ПООС розглянемо різні аспекти професійного спілкування. Воно може бути описане з позицій:

- 1) спрямованості: соціально-орієнтоване і особово-орієнтоване;
- 2) середовища вживання: професійно-виробниче, здійснюване в рамках професійно-трудової сфери;
- 3) мети і результату: оптимізація професійної діяльності на основі вирішення професійних завдань;
- 4) види (по кількості учасників): групове або індивідуальне;
- 5) обраних засобів спілкування: вербальні або невербальні.

На підставі виділених критеріїв сформулюємо наше визначення професійного спілкування: професійне спілкування – це соціально-орієнтована інтерактивна діяльність людей у певному професійному середовищі для регуляції професійних стосунків на основі рішення комунікативних завдань, що використовує вербальні або невербальні засоби, і має на меті і результатом оптимізацію цієї ділової діяльності.

При навчанні професійному спілкуванню використовується поняття професійно-орієнтованого спілкування, яке відрізняється від першого по середовищу вживання (тобто, воно здійснюється в учбовому середовищі і орієнтоване на професійне спілкування як свою мету).

Тоді під іншомовним професійно-орієнтованим спілкуванням ми повинні розуміти ту ж діяльність, але таку, що використовує іншомовні вербальні і невербальні засоби, властиві певному професійному і культурному середовищу, в якій це

спілкування здійснюється. В цьому випадку визначення іншомовного професійно-орієнтованого спілкування виглядатиме таким чином: іншомовне професійно-орієнтоване спілкування – це соціально-орієнтована інтерактивна діяльність, що здійснюється в певному професійно-учбовому середовищі для регуляції всіх видів професійних стосунків на основі рішення комунікативних завдань, використовує вербальні і невербальні засоби іноземної мови, властиві певному професійному і культурному середовищу, в якому це спілкування здійснюється, і має на меті оптимізацію цієї діяльності.

На основі аналізу психолого-педагогічних і дидактичних основ навчання ІПОС, а також вивчення літератури з теорії і практики викладання іноземних мов (О.О. Вербицький, Г.О. Китайгородська, О.Г. Поляков, Ю.О. Погостинський, І.С. Якиманська, R.L. Allwright, T. Hutchinson і ін.) нами було виділено десять основних методичних принципів оптимальної організації процесу навчання іншомовному професійно-орієнтованому спілкуванню.

Розглянемо ці принципи.

1. Принцип практико-орієнтованого, контекстного навчання.

Цей принцип означає практичну спрямованість у навчанні іншомовному професійно-спрямованому спілкуванню. Треба зауважити, що поняття «контекст» використовується автором не як лінгвістична категорія, а як педагогічна – в якості моделі реальних виробничих стосунків. Зі слів О.О. Вербицького, контекстним є навчання, «в якому за допомогою всієї системи дидактичних форм, методів і засобів моделюється предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності фахівця, а засвоєння ним абстрактних знань як знакових систем накледено на канву цієї діяльності» [2; 51]. Згідно з принципом контекстності, навчання переслідує цілі, що усвідомлюються студентами як життєво важливі. Воно організовується з урахуванням потреб і умов їх теперішньої або майбутньої професійної і соціальної діяльності.

Перенесення мовних навичок у різні ситуації спілкування і професійного використання мови можливе тільки при їх початковому формуванні в адекватних умовах. Інтеграція професійних знань у процес навчання іноземним мовам для цілей професійного спілкування сприяє прояві зрілих когнітивних здібностей. Ця інтеграція також є значимою для вдосконалення комунікативних здібностей, оскільки можливість актуалізації знань предмета створює внутрішню потребу висловитися з приводу ситуацій професійної діяльності фахівця.

Таке навчання в умовах немовного ВНЗ зумовлює підхід до змісту навчання, як до деякої моделі природного спілкування, в якій формуються і розвиваються необхідні якості майбутнього фахівця. Засвоєння учнями соціального досвіду, необхідного їм для нормальної життєдіяльності в суспільстві і в певному професійному середовищі, припускає також особово-орієнтовану спрямованість освіти.

2. Принцип особово-орієнтованої спрямованості. Цей принцип висуває максимальну орієнтованість навчання на особу учня, її реальні потреби і мотиви, облік логіки розвитку особистості учня, облік його суб'єктивного внутрішнього стану. Здійснення особової індивідуалізації в процесі навчання має на увазі облік таких властивостей особи студента, як його світогляд, контекст діяльності і особистий досвід. Реалізація цього принципу означає використання таких повчальних технологій, «метою яких (на всіх етапах навчання) є не накопичення знань,

умінь, а постійне збагачення досвідом творчості, формування механізму самоорганізації і самореалізації особи кожного учня» [8; 73]. Відповідно до особово-орієнтованого принципу змінюються ролі студента і викладача в учбовому процесі. Перший стає головним його суб'єктом, а другий виступає в ролі помічника і організатора спілкування.

3. Принцип активності навчання припускає дієвий характер навчання, причому не лише як зовні виражену активність і ініціативність, але й активізацію в учнів інтелектуальних здібностей, знань і мовного досвіду для їх подальшого розвитку, а також вибір системи методичних і педагогічних засобів стимулювання активно-позитивної мотивації діяльності студентів. Крім того, як впливає з визначення активізації навчання, що дає Г.О. Китайгородська, завданням є не лише «досягнення стану активності особи», але й «збереження цього стану» [3; 10].

Найважливішим чинником успішного навчання є активізація мислення. В активізації розумової діяльності знаходиться один із основних резервів підвищення ефективності навчання, оскільки швидкість і міцність формування мовних навичок безпосередньо залежить від активності і змістовності розумової діяльності. Отже, успішним є те навчання, яке спирається на застосування когнітивних здібностей і знань про навколишню дійсність. Когнітивна залученість учнів забезпечується також принципом проблемності.

4. Принцип проблемності означає використання в навчанні проблемних ситуацій, активізуючих мислення, з метою формування і розвитку творчих здібностей учнів. Психологи стверджують, що проблемна ситуація є початковим моментом мислення, і з її допомогою визначається залучення особи до процесу мислення. Звичайно, навчання на основі проблемних ситуацій вимагає розробки і створення спеціальних методичних засобів, призначених для забезпечення активності мислення учнів. Методика аналізу ситуацій розглядається нами в якості одного з таких засобів.

Ю.О. Погостинський характеризує організацію проблемного навчання як таку, коли «знання не даються учню в детермінованому, завершеному виді, призначеному лише для запам'ятовування, а даються в динаміці переходу від незнання до знання, при активній участі самих учнів в отриманні частини цих знань у результаті самостійної роботи над рішенням спеціально підібраних проблемних завдань» [6, с. 255–256].

5. Принцип комунікативно-ситуативного навчання означає використання тільки таких комунікативних ситуацій, які сприяють виникненню міжособистісного спілкування студентів на основі обговорення проблем, що цікавлять їх, стосуються різних сфер їхнього життя і професійної діяльності. Реалізація цього принципу означає спрямованість навчання на розвиток у студентів необхідних якостей майбутнього фахівця і формування в них готовності до взаємодії з колегами в майбутній професійній діяльності.

Специфіка професійного навчання в немовному ВНЗ вимагає відповідних форм і способів формування і розвитку у студентів інтересу до вивчення іноземної мови і своєї майбутньої професійної діяльності. Цей принцип припускає розробку і створення спеціальних методичних засобів для формування «змістовного базису», на основі якого відбувається засвоєння мовного матеріалу. Використання в якості такого базису спеціально підібраних і розроблених проблемних текстів – «кейсів» – сприяє активізації думок, почуттів і появи потреби їх вира-

ження іноземною мовою. Ситуація виступає, як засіб мотивації і стимуляції мовної діяльності, і як основа відбору і організації мовного матеріалу.

6. Принцип інтерактивної спрямованості навчання іншомовному спілкуванню означає зміщення акценту з комунікативної функції мови в широкому сенсі на конкретний процес комунікації в аудиторії. На зміну функціоналізації стосунків і культивування предметного знання приходить справжня, викликана об'єктивною необхідністю взаємодія, включення в яку відбувається не лише на рівні предметного знання, але і на рівні особової і соціальної активності його учасників. Досягається це завдяки створенню дидактичних і психологічних умов.

Інтерактивна спрямованість у навчанні іншомовному професійно-орієнтованому спілкуванню розуміється, як активна взаємодія всіх учасників процесу (включаючи самого викладача), при якому відбувається взаємозбагачувальний обмін автентичною професійно значимою інформацією іноземною мовою і придбання умінь професійного спілкування. Організація такого навчання припускає варіативність режиму робіт. Іншими словами, організація роботи студентів з обміну професійно значимою інформацією на занятті повинна здійснюватися з використанням прийомів, що забезпечують різноманітність форм і видів контактів в учбовій діяльності (наприклад, організація роботи студентів у малих групах, усією групою, індивідуально, зміна середовища і різноманіття ролей для учнів).

7. Принцип балансу усвідомленого вивчення іноземної мови і неусвідомленого оволодіння нею припускає організацію навчання іншомовного спілкування на основі зв'язку з іншими, зокрема, з професійними видами діяльності. Така організація покликана сприяти тому, щоб «оволодіння спілкуванням було необхідне для виконання якоїсь іншої, важливої для учня діяльності» [5, с. 29]. «Вивчення іноземної мови значною мірою відбувається випадково. Вивчати мову зовсім не означає вирішувати мовні проблеми. Учні можуть вивчати різні одиниці мови як би між іншим, думаючи про ще щось. Вирішені проблеми зовсім не обов'язково мають бути мовними. Вони повинні ставити учнів перед необхідністю використати мову і тим самим вводити мовні одиниці в матрицю знань в їх пам'яті» [8, с. 99].

8. Принцип комплексності. Виділення в навчанні окремих видів мовної діяльності, таких як аудіювання, говоріння, читання, письмо, є умовним. У реальних умовах володіння мовою є цілісним процесом. Відповідно майбутнім фахівцям потрібне володіння всім комплексом складних мовних умінь. Формування цих умінь вимагає такого підходу і такої організації навчання, які цю комплексність забезпечують. Іншими словами, подібна спрямованість навчання впливає на зміст навчання і потребує розробки відповідних навчальних засобів, націлених на придбання і закріплення всіх цих складних практичних навичок і умінь.

Реалізація цього принципу сприяє, на думку О.Г. Полякова, використання прийому інтеграції комунікативних умінь (видів мовної діяльності), завдяки якому відбувається «розширення діапазону діяльності завдань» [7, с. 103], що не лише підтримує інтерес до зайняття, але і забезпечує можливість для повторюваності матеріалу, що вивчається, і його підкріплення.

Принцип комплексності вимагає також строгої логічності в побудові занять. Усі етапи заняття мають бути пов'язані між собою так, щоб кожен подальший етап був логічним продовженням змісту попереднього.

9. Принцип колективної взаємодії. Г.О. Китайгородська припускає таку організацію учбового процесу, яка створює умови для активного і інтенсивного спілкування учасників. У ході такого спілкування відбувається розширення знань, удосконалюються уміння і навички, «формуються характерні для колективу взаємовідносини, що служать умовою і засобом підвищення ефективності навчання» [3, с. 85].

10. Принцип рефлексії в навчанні, сформульований нами на підставі вивчення літератури, присвяченої соціально-психологічному тренінгу, припускає обов'язкову наявність у навчальному процесі стадії рефлексії, тобто усвідомлення процесу навчання його суб'єктами.

Включення в навчання цієї стадії спрямоване на створення умов для:

- а) формування навичок самопізнання і саморозвитку;
- б) для аналізу власної комунікативної і професійно-спрямованої діяльності з точки зору проблеми підвищення її продуктивності;
- в) виявлення закономірності і чинників вдосконалення цієї діяльності.

Названі вище десять принципів, на яких побудовано навчання ІПОС, складають методичну основу концепції аналізу ситуацій.

Висновки. Виникнення науково-методичного напрямку профільно-орієнтованого навчання іноземним мовам стало наслідком розвитку системи міжнародних економічних відносин і соціально-економічних змін у нашій країні за останні десятиліття. Інтерес до мови професійного спілкування привів до появи концепцій «спеціальної мови». Виникнення і розвиток концепцій «спеціальної мови» йшло паралельно з відкриттям в області психолінгвістики і мало відповідне відображення в методиці викладання іноземних мов для спеціальних цілей.

Переорієнтація напрямку навчання іноземній мові в процесі професійної освіти від навчання читання в якості пріоритетної мети до навчання спілкуванню призвела до необхідності врахування моделі фахівця і необхідних професійних умінь, а також до навчання іншомовному спілкуванню при здійсненні певної діяльності.

Методичну концепцію навчання іншомовному професійно-спрямованому навчанню визначають принципи: практико-орієнтованого контекстного навчання, особово-орієнтованої спрямованості, активності навчання, комунікативно-ситуативного навчання, інтерактивної спрямованості навчання, балансу усвідомленого і неусвідомленого в навчанні, комплексності підходу, колективної взаємодії, рефлексії в навчанні. Ці принципи представляють систему і складають комплекс вимог до організації навчання, будучи одним із чинників, що визначають його успіх.

Література:

1. Алексеева Л.Е. Оптимизация процесса обучения иноязычному профессионально ориентированному общению студентов факультета международных отношений: дис. канд. пед. наук. – СПб., 2002. – 313 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 204 с.
3. Китайгородская Г.А. Интенсивное обучение иностранным языкам: теория и практика. – М.: Рус.яз., 1992. – 254 с.
4. Макара Л.В. Обучение профессионально-ориентированному общению на английском языке студентов неязыкового вуза: автореф. дис. канд. пед. наук. – СПб., 2000. – 21 с.

5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – 276 с.
6. Погостинский Ю.А. Принципы и элементы проблемного обучения // Проблемы и перспективы высшего гуманитарного образования в эпоху социальных реформ. Научно-методическая межвузовская конференция 17–19 февраля 1998 г. Тезисы докладов. – СПб: Изд-во СПбГУП, 1998. – С. 255–256.
7. Поляков О.Г. Английский язык для специальных целей: теория и практика: уч. пос. – 2-е изд., стереотип. – М.: НВИ – ТЕЗАУРУС, 2003. – 188 с.
8. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: сентябрь, 1996. – 96 с.

Знанецкий В. Ю. Обучение иноязычному профессионально-ориентированному общению

Аннотация. Статья посвящена вопросам обучения иноязычному профессионально-ориентированному общению. В статье рассматриваются подходы зарубежных и отечественных исследователей к определению содержания и структуры иноязычного профессионально-ориентированного общения. Дана краткая характеристика понятия

«профессионально-ориентированного общения», как ключевого в проводимом исследовании. В статье была рассмотрена необходимость использования активных методов обучения в вузе.

Ключевые слова: профессионально-ориентированное общение, коммуникативные умения, мотивация речевой деятельности, обучение иностранным языкам.

Znatetskiy V. Teaching professionally oriented communication in foreign language

Summary. The article deals with problems of teaching professionally oriented communication in a foreign language. The approaches of national and foreign researchers to defining contents and structure of professionally oriented communication in a foreign language are analysed. The brief characteristic of concept «professionally oriented communication» as key concept in research is given. The necessity of using active methods of teaching at higher educational establishment is considered.

Key words: professionally oriented communication, communicative skills, motivation of speaking activity, teaching foreign languages.

*Нечаяк І. О.,**кандидат історичних наук, доцент кафедри іноземних мов
Дипломатичної академії України при МЗС України*

ДОЦІЛЬНІСТЬ І ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. У статті подано аналіз досліджень провідних європейських та американських учених (мовознавців, психологів) та основних підходів у застосуванні мультимедіа. Автор статті доводить ефективність застосування мультимедіа у викладанні іноземних мов та їх позитивний вплив на цільову аудиторію та результати опанування іноземної мови, проте роль викладача при цьому залишається вагомою, хоча збалансованою, оскільки він набуває ролі модератора та зв'язуючої ланки.

Ключові слова: мультимедіа, мультимедійні технології, засоби комунікації, цільова аудиторія, іноземні мови, навчання.

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес є рушійною силою освітнього процесу, що спонукає до запровадження сучасних засобів у викладанні іноземних мов. Вони прискорюють процес викладання та засвоєння, занурення в аутентичне середовище і, як результат, вільне володіння іноземною мовою, що є основною вимогою сучасної людини.

Через вплив інформаційних технологій на суспільство та освіту, опанування іноземної мови за допомогою комп'ютерних технологій стало основним напрямком у викладанні. Вивчаючи мову, головним завданням для студента є не лише заучування граматичних структур і правил, а засвоєння, як використовувати мову належним чином. Крім того, вивчення іноземної мови за допомогою комп'ютерних технологій зменшує стурбованість, або навіть страх студента, і це є позитивним аспектом у навчанні. Наприклад, інтерактивні комп'ютерні технології дозволяють студентам перевірити свої знання, уникаючи психологічного тиску через незадовільну оцінку. Навіть навпаки, студент у даному випадку може самостійно пройти весь тест із самого початку або зупинитися на конкретних проблемних завданнях. Адже навчання не повинно бути тиском.

Мультимедіа стали причиною переосмислення самої «ідеї» освітнього процесу [1], оскільки здатні забезпечити «занурення» у мовний простір, відчуті особливості, тонкощі мови, що вивчається. Мультимедійні засоби можуть застосовуватися у поєднанні з іншими стилями навчання для різних цільових аудиторій. Адже саме завдяки комунікативним компетенціям цільова аудиторія спроможна реалізувати свої знання, уміння, навички з метою розв'язання конкретних комунікативних завдань у реальних життєвих ситуаціях [2].

Сучасні мультимедійні освітні технології замінили статичні технічні засоби. Вони спонукають до активного мислення, поживлення пізнавального процесу, кращого засвоєння матеріалу, а отже, вільного володіння мовою завдяки зануренню в аутентичне середовище.

Зазначимо, що мультимедіа – це комбінування різних форм представлення інформації (текстової, звукової, графічної, ані-

маційної, відео) на одному носіїві, сполучення нерухомих і рухомих образів. Мультимедійна база даних може вмішувати текстову і образну інформацію, відеокліпи і таблиці [3].

Аналіз наукових досліджень підтверджує вагому перевагу учбових методів із застосуванням мультимедіа над традиційними підходами. Дослідженням застосування новітніх методів навчання та мультимедіа зокрема займаються такі українські та іноземні науковці, як Л.П. Маслак, Л.А. Сажко, Є.П. Тимченко, Т.М. Трофимішина, А.Ю. Чуфарлічева, О.О. Чевичелова, Д. Нанен [4], Р. Вонг [5], Р.С. Мейер [6], М. Пун [7] та інші.

Навчання за допомогою мультимедіа або когнітивна теорія мультимедійного навчання [8] встановлює, що оптимальне навчання відбувається тільки в тому випадку, коли вербальний і візуальний матеріал представлені синхронно. Дане твердження було запропоноване Аланом Пайвіо [9], канадським ученим, що присвятив свою наукову діяльність дослідженню психології пам'яті. Він представив **теорію подвійного кодування**, що «є сумісною з візуально-просторовою матрицею і петлею повторення в моделі робочої пам'яті Алана Бедделі» [10].

Теорія подвійного кодування стверджує існування двох взаємодіючих систем пам'яті – образної і словесної. У процесі запам'ятовування при цьому працюють обидва види пам'яті. Відповідно перевагу має той матеріал, який представлений в образній і словесній формі. Таким чином конкретні слова запам'ятовуються краще, ніж абстрактні [11]. Дані теорія доводить, що для засвоєння вербальної і візуальної інформації необхідні різні системи. Одночасно студент має слухати і аналізувати інформацію, переводити її у візуальні символи і образи, замальовувати, записувати, фіксувати емоційне наповнення.

Отже, одночасно мають бути задіяні різні види пам'яті: словесно-логістична, образна; візуальна, аудіальна, моторна; емоційна і сенсорна.

Згодом педагогом-психологом, професором Каліфорнійського університету Санта-Барбара Річардом Е. Мейером була представлена когнітивна **теорія мультимедійного навчання** [12]. Ряд досліджень підтверджує її ефективність. Зазначимо кілька принципів даної концепції.

Принцип модальності передбачає кодування мозком двох різних видів інформації – візуальної і звукової. Науковець довів ефективність змішаного навчання, пояснивши ефект модальності, як наслідок обробки інформації або завантаження бази знань. Цей принцип є сумісним з теорією Алана Пайвіо.

Ідея ж пригнічення пам'яті через застосування візуальної і вербальної діяльності була заперечена у 1974 році, коли Алан Бедделі і Грехем Хітч запропонували «теорію робочої пам'яті» [10, 13], яка складається з двох значною мірою незалежних компонентів, що працюють, як правило, паралельно. А саме робоча пам'ять дозволяє аналізувати процес сприйняття мовних

сигналів як у візуальній, так і аудіо/акустичній формі [13]. Саме на цій теорії в подальшому Алан Пайвіо розробив модель подвійного кодування, а Річард Мейер [12] взяв її за основу своєї теорії мультимедійного навчання.

Отже, змішане навчання не обов'язково має пригнічувати учня, а дійсно може бути корисним. Крім того, згодом було доведено рядом дослідників ефективність мультимедійних курсів, що включали анімацію з послідовною розповіддю на відміну від мономедійних курсів із виключно анімаційним або текстовим контентом. Тобто, інформація повинна кодуватися як візуально, так і вербально. При вербальному кодуванні інформації знижується когнітивне навантаження [14].

Отже, наприклад, використовуючи PowerPoint-презентацію, необхідно подавати текст, застосовуючи різні візуальні ефекти (змінюючи шрифт, колір та ін.) і підтверджувати запропоновану інформацію, дані та факти відеорядом чи фото.

Згідно з **принципом надмірності** навчання є більш ефективним при застосуванні анімації і розповіді, на відміну від анімації, розповіді і «тексту з екрану». Тобто, в даному випадку вагоме значення відіграє розсіяна увага (так званий ефект розсіяної уваги, запропонований Джоном Свеллером і Полом Чандлером [15]), а надмірна інформація є зайвою.

Принцип **просторового зв'язку** встановлює ефективність представлення слів, питань, фраз або текстів поруч із відповідними малюнками чи фото на одній сторінці або поруч на екрані.

Принцип **часового зв'язку** передбачає синхронне представлення слів і відповідного візуального матеріалу. Послідовне представлення не є результативним.

Принцип **узгодженості** встановлює необхідність уникнення сторонніх матеріалів, оскільки їх наявність негативно впливає на засвоєння матеріалу.

Принцип **індивідуальних відмінностей** передбачає вплив застосування цільових ефектів на слабо ерудованих студентів і навпаки [16].

Таким чином, вищезазначені принципи доводять ефективність застосування мультимедіа у викладанні іноземної мови та їх вплив на цільову аудиторію з урахуванням принципу надмірності, який, на нашу думку, може бути використаний у поєднанні з кожним вищезазначеним принципом. Проте вибір залишається за викладачем, який має враховувати специфіку цільової аудиторії.

Науковці зазначають, що перевагами навчання з використанням мультимедійних технологій є зростання мотивації та уваги [17], підвищення інтерактивності, досягнення особистої мети, можливість контролю та управління учбовим процесом, самоконтроль та самостійне навчання через інтернет-зв'язок без часового та просторового обмеження. Мультимедіа є поєднанням різних інформаційних джерел та існуючих технологій, що забезпечують як викладача, так і студента значною кількістю допоміжних ресурсів, що є важливим під час вивчення мови.

У даному контексті зазначимо два основних способи подачі інформації через мультимедіа: лінійний і нелінійний.

Лінійним способом пропонується інформація без можливості впливу аудиторії на доповідача. Наприклад, показ запису, презентації чи виступу. Водночас, протягом живого виступу чи презентації аудиторія може ставити запитання, коментувати, відповідно відходити від теми, а отже, інформація може надходити інтерактивно – нелінійно.

Звернімо увагу на види мультимедіа, що можуть бути використані для опанування іноземної мови як за сприяння викладача, так і під час самостійної роботи.

До **традиційних мультимедіа** відносять один із найрозповсюдженіших видів, що передбачає застосування лише одного контекстуального виду – відео- чи музичного фрагменту, діафільму, слайдів. У більшості випадків такий вид мультимедіа є найбільш прийнятним для кращого засвоєння матеріалу студентами. Наприклад, документальний фільм є найкращим способом подачі сукупності подій, інформаційного та відеоряду під керівництвом викладача.

Комбіновані (змішані) мультимедіа передбачають використання декількох типів мультимедіа, а отже, викладач може вибирати, які саме види є найбільш прийнятними. Наприклад, можна поєднати слайд-шоу та презентації з отриманням додаткової інформації через Інтернет.

Практичні мультимедіа – це цифрові камери і HD відеореєстратори. Вони дають можливість викладачу створювати власні відео. Наприклад, можна зробити відеозапис практичного заняття, виступів для їх подальшого аналізу, обговорення, редагування. Такий вид мультимедіа можна використовувати для заохочення студентів до самостійної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтерактивні мультимедіа забезпечують викладача і студента інтернет-підтримкою та зв'язком із навколишнім світом. Зокрема, відеочати та інтернет-презентації можуть бути використані для дистанційного навчання (за допомогою програми дистанційного зв'язку Skype). Може бути запропонована «віртуальна гостьова лекція» експерта з певної галузі, носія мови [18].

Одна з основних технік забезпечення досягнення мети під час учбового процесу та сприяння розвитку комунікативних навичок є запровадження і вмлі використання мультимедійних засобів. Так, мультимедійні класи надають можливість працювати і вночі співставляти різноманітні тексти та інформаційні джерела, що є ґрунтовною основою для оволодіння предметом. Крім того, застосування мультимедіа є позитивним фактором щодо покращення якості та поживлення самого процесу викладання.

Тобто, основною відмінною у застосуванні традиційних і мультимедійних засобів навчання є якісний підхід та інтенсивність. Студенти отримують більше можливостей у висловленні своєї думки, що сприяє мотивації, а отже, і кращому результату.

Зупинимося на ролі викладача у навчальному процесі з використанням мультимедійних засобів, роль якого не зменшується у порівнянні з класичним підходом. Навпаки, викладач має вивчити та засвоїти способи використання мультимедіа, визначити ефективність та переваги тих чи інших підходів саме для певних видів роботи. Загалом викладач має модифікувати, пристосувати чи навіть переформатувати роботу з аудиторією через належне застосування новітніх методів навчання. Проте слід звернути увагу на належний обсяг використаних мультимедіа та їх тривалісті задля уникнення переобтяження роботи з аудиторією, оскільки, на нашу думку, тривалість практичної роботи аудиторії має переважати.

Отже, для внесення змін у учбовий процес, а саме адаптування до використання мультимедіа, викладачу слід:

- перейняти та засвоїти ряд методів та технік;
- вивчити їх різновиди, оволодіти навичками та вміннями їх практичного застосування;
- визначити та вибрати саме ті медіа, які б були найефективнішими для конкретного виду роботи, вмлі їх поєднувати, заміщати, міксувати належним чином;
- визначити необхідний обсяг застосованих мультимедіа з метою уникнення переобтяження учбового процесу.

Зазначимо, що викладач при цьому виступає у ролі координатора, який скеровує роботу аудиторії так, аби навчання було більшою мірою самостійним і індивідуалізованим. Завданням викладача є забезпечити учбовий процес таким чином, щоб аудиторія могла застосувати теорію на практиці та інтегрувати у мовне середовище.

Звернімо увагу на позитивні результати застосування мультимедіа у викладанні іноземних мов. По перше, мультимедіа дають можливість представляти інформацію, застосовуючи кілька відмінних, проте логічно пов'язаних засобів, що організовує логічну подачу інформації (через гіпермедійний зв'язок). Мультимедіа передбачає застосування різних стилів навчання (аудіо-, відео-, графіка, переклад).

Часовий простір є також необмеженим, оскільки студент може особисто визначати зручний саме для нього часовий проміжок і темп роботи.

Не менш важливим фактором є і зацікавленість та задоволення, оскільки можна особисто для себе вибрати цікаву тему (при самостійному опрацюванні матеріалу). Мультимедіа сприяють розвитку навичок ефективного мислення, розвитку комунікативних навичок, що активізує співпрацю з викладачем та групою (через електронну пошту, чати, Skype, Wiber). Нові теми можна опанувати через активізацію мислення, вирішення проблеми та шляхом прийняття рішення (рольові ігри).

Отже, перевагами мультимедіа є можливість повторення, поєрнення до пройденого матеріалу, транспортабельність і легкість у застосуванні. Проте застосування комп'ютера не може замінити самого викладача, чи зменшити його роль. Оскільки в даному випадку викладач виступає посередником між аудиторією та мультимедіа, що скеровує учбовий процес та визначає, які саме засоби будуть більш чи менш ефективними для певного виду роботи задля досягнення кращого результату.

Комп'ютер сам по собі не є методом навчання, а скоріше рушійною силою, що змушує педагогіку розвиватися в новому напрямку задля використання комп'ютерних переваг та подолання обмежень та недоліків [19]. Для того, щоб використовувати комп'ютерний потенціал, потрібен викладач, який спроможний активізувати взаємодоповнюючі відносини між комп'ютерними технологіями та належними педагогічними програмами [20].

Що насправді є відмінним та вагомим у застосування мультимедіа та комп'ютерних технологій, це те, що викладач виступає в якості сполучної ланки, що передає знання через практику, при цьому основна роль надається саме аудиторії, а не викладачу. Крім того, такий підхід скоріше націлений на вдосконалення комунікативних навичок та уникнення надмірної концентрації на виправленні помилок, що дозволяє аудиторії вільно брати участь у таких видах роботи, де головну роль відіграють саме студенти, що сприяє співпраці, а не конкуренції [20]. Студенти при цьому є менш залежними від викладача та можуть вільно експериментувати з мовою в природньому середовищі.

Незважаючи на те, що інтеграція новітніх методів навчання, а саме мультимедіа та комп'ютерних технологій, в навчальні мовні програми може спричинити занепокоєння серед викладачів іноземних мов, науковці наполегливо стверджують, що новітні засоби справді змінюють роль викладача, інколи радикально, проте не заміняють і не виключають його участі в навчальному процесі. Навпаки, викладач не притягує до себе всю увагу, а набуває ролі провідника, який впорядковує уч-

бовий процес. Таким чином, викладач взаємодіє зі студентом, перш за все, для того, аби зменшити складнощі у використанні мови, що вивчається, передбачає ймовірні технічні проблеми та допомагає їх уникнути, мотивує студента та оцінює його роботу, що є важливим складником у навчальному процесі. Як підтверджують результати опитувань, студенти віддають перевагу вивченню мови за присутності, супроводу та підтримки викладача, аніж абсолютно самостійній роботі [20].

Між тим, зменшення надмірної присутності викладача довело зростання рівня та частоти комунікації (більш вільне володіння мовою, використання складних речень).

Висновки. Отже, звернімо увагу на основні переваги використання мультимедіа в навчальному процесі. Передусім, це мотивація. Застосування різноманітних мультимедійних компонентів в одній програмі чи курсі продемонстрували зростання зацікавлення студентів та їх мотивації, однак присутність викладача залишається обов'язковою, проте збалансованою, оскільки він набуває ролі модератора та зв'язуючої ланки.

Адаптація навчального процесу відповідно до вимог цільової аудиторії – підбір необхідного матеріалу відповідно до рівня, мети, вимог, темпів роботи аудиторії. Можливість опрацювати та вдосконалювати навички самостійно. За цільовою аудиторією залишається право вибору, що саме і як опрацювати. Комп'ютерні технології надають можливість обирати цікавий матеріал, що є складовою мотивації, а вивчення мови при цьому виступає пріоритетним, проте допоміжним компонентом.

Аутентичність, а саме можливість поєднувати кілька практичних навичок мовленнєвої діяльності, активація комунікативних навичок через спілкування з носіями мови, в результаті чого зникає мовний бар'єр та страх спілкування. «Перебуваючи» у мережевому середовищі, студент відчуває себе частиною реальної спільноти, де всі є рівними у вивченні іноземної мови, а отже, зазнає менше стресу та є більш впевненим, ймовірно, через уникнення контролю помилок (спілкування через чати, текстові повідомлення, електронне листування).

Застосування комп'ютерних технологій піднімає самооцінку, сприяє вдосконаленню основних мовленнєвих навичок; навчальний процес є центрованим відповідно до вимог аудиторії, сприяє активізації навчального процесу через вироблення і вдосконалення навичок критичного мислення.

Література:

1. Sakthivel K. Influence of Multimedia Technology in English Language Teaching. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net>.
2. Куца С. Сучасні методи викладання іноземних мов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oldconf.neasmo.org.ua>.
3. Мультимедіа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/>
4. Nunan D. Second language teaching and learning. Boston: Heinle & Heinle Publishers, 1999.
5. Wang C.R. A comparative study on traditional model of English teaching and multimedia computer aided English teaching // Journal of Hunan First Normal College. – 8 (3), 2008. – P. 56–58.
6. Mayer Richard E. Cognitive Theory of Multimedia Learning // Cambridge Handbook of Multimedia Learning. – NY: Cambr. Univ. Press, 2010. – P. 31–48.
7. Min Pun. The use of multimedia technology in english language teaching: a global perspective. Crossing the Border: International Journal of Interdisciplinary Studies ISSN 2350-8752(P) Volume 1. – № 1. – 15 December 2013.

8. Paivio A. Mental representations: A dual coding approach. Oxford University Press. – 1986.
 9. Sadoski M., Paivio A. A dual coding theoretical model of reading // Ruddel R. B. & Unrau N. J.(Eds.) Theoretical models and processes of reading – New York, DE: International Reading Association. 2004. – P. 1329–1362. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csuchico.edu/~nswartz/paivio.pdf>.
 10. Baddeley A. Working memory. Science № 255, 1992 – P. 556–559. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>.
 11. Назаров А.В. Великий психологічний словник. – М.: Прайм-ЄВ-РОЗНАК. Під ред. Б.Р. Мещерякова, акад. В.П. Зінченко. – 2003.
 12. Richard E. Mayer. Cognitive Theory of Multimedia Learning // Cambridge Handbook of Multimedia Learning. – NY: Cambr. Univ. Press, 2010. – P. 31–48.
 13. Baddeley, A.D., Hitch, G.J. Working memory. – 1974. – Bower G.A. (Ed.) Recent advances in learning and motivation. – New York: Academic Press. – Vol. 8. – P. 47–90.
 14. Mayer R.E, Heiser J. and Lonn S. Cognitive constraints on multimedia learning: When presenting more material results in less understanding // Journal of Educational Psychology. – № 93. – 2001. – P. 187–198.
 15. Sweller J., Chandler P. Why Some Material Is Difficult to Learn. Cognition and Instruction. – Lawrence Earlbaum Associates, Inc. 1994, 12 (3). – P. 185–233.
 16. Cognitive theory of multimedia learning. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elearning.com.ua/2011/04/cognitive-theory-of-multimedia-learning/>.
 17. Shelly C., Cunter C. Teachers discovering computers: Integrating technology and digital media in classroom (4th ed.). – Boston: Thomson Course Technology, 2006.
 18. Robert A. Types of Multimedia in Classroom. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ehow.com/ info_7941275_types-multimedia-classroom.html.
 19. Warschauer M. Computer Assisted Language Learning: an Introduction. – 2008.04.11.
 20. Domingo N. Computer-assisted language learning: Increase of freedom of submission to machines? – 2007.12.10.
- Нечаюк И. О. Целесообразность и особенности использования мультимедийных технологий в преподавании иностранных языков**
- Аннотация.** В статье представлен анализ исследований ведущих европейских и американских ученых (языковедов, психологов) и основных подходов в применении мультимедиа. Автор статьи доказывает эффективность применения мультимедиа в преподавании иностранных языков и их положительное влияние на целевую аудиторию и результаты освоения иностранных языков, однако роль преподавателя при этом остается весомой, хотя и сбалансированной, поскольку он выступает в роли модератора и связующего звена.
- Ключевые слова:** мультимедиа, мультимедийные технологии, средства коммуникации, целевая аудитория, иностранные языки, обучение.
- Nechayuk I. Feasibility and features of multimedia technology in foreign language teaching**
- Summary.** The article provides analysis of research of leading European and American scientists (linguists, psychologists) and main approaches in multimedia use. The author of article proves effectiveness of use of multimedia in teaching foreign languages and their positive impact on target audience as well as learning outcomes. Still the teacher's role remains significant although balanced as teacher assumes role of a moderator and a liaison.
- Key words:** multimedia, multimedia technologies, communication tools, target audience, foreign languages, training.

Пена Л. І.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

Анотація. У статті проаналізовано лексико-словотвірні інновації, використані в текстах суспільно-політичного тижневика «Український тиждень», з погляду їх семантики, частиномовної належності, способів деривації; визначено їхні функції.

Ключові слова: лексико-словотвірні інновації, неолексема, неологізм, неологія, засоби масової комунікації, аббревіація, композиція, юктапозиція.

Постановка проблеми. Мова як одна з форм духовної культури народу, безпосередній виразник його ментальності й основний засіб спілкування є продуктом історичного розвитку суспільства. Вона має властивість постійно рухатися та перебувати в стані змін. Тому мову можна кваліфікувати як своєрідний живий організм, якому притаманний безперервний рух. Роль засобів масової інформації (далі – ЗМІ), у тому числі друкованих, у сучасній мовній динаміці дедалі зростає, адже саме вони найоперативніше відгукуються на бурхливий перебіг подій у суспільстві, найповнішою мірою відображають зміни в його житті. Саме в мові преси активно постають і використовуються новотвори, поява яких зумовлена різними причинами, серед яких дослідники найчастіше виокремлюють такі: демократизація суспільства, зміна ідеології; глобалізація економіки й культури; інтелектуалізація української мови; відсутність чи послаблення цензури; виникнення нового поняття, що потребує назви; прагнення до економії вислову; мода на слова; «гра» зі словом; пошуки нових мовних засобів для реалізації завдань публіцистики тощо. Для вивчення характеру змін і розвитку сучасного українського лексикону звернення до текстів ЗМІ дає змогу уявити картину сучасної живомовної практики, стихії української мовної діяльності, змодельовану носіями мови, які працюють зі словом професійно, осмислено, цілеспрямовано створюючи нові номінаційні та комунікативні одиниці [2, с. 9]. Хоча в царині інноватики накопичено значний досвід теоретичної параметризації й емпіричного опису нових одиниць різних мовних рівнів (напр., праці таких дослідників, як Л. Василькова, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко, Л. Морозова, А. Нелюба, О. Сербенська, В. Сімонок, О. Стишов, Л. Струганець, Л. Туровська та ін.), однак пропонується тема, безперечно, є актуальною в сучасній лінгвістиці. Адже слово в тексті є невичерпним джерелом збагачення мови новими лексемами, а багато авторів-журналістів нерідко творить оригінальні та незвичні зі структурно-семантичного погляду номінації, демонструючи потужний, практично безмірний потенціал вербальної комунікативної системи. П. Тичина свого часу писав: «Слово як основний наш матеріал творчості мусить бути завше свіжим, освіженим і молодим. Таким воно може бути лише тоді, якщо додержано буде трьох моментів: коли воно взяте безпосередньо від землі, від народу; коли воно відповідає величі своєї епохи; і, нарешті, коли воно внаслідок відвітання старого створюється як нове, як неологізм... Мова – це живий організм! А як живий

організм, він весь час мусить оновлятися... Та неологізми потрібні навіть у політиці...» [8, с. 29–31].

Як стверджує О. Стишов, у другій половині 80–90-х рр. ХХ ст. для української мови загалом і мови підстилю ЗМІ характерний своєрідний «лексичний бум» [6, с. 13]. Результати наших спостережень над мовою сучасної періодики дають підстави з упевненістю стверджувати, що цей процес продовжується й до сьогодні, оскільки тексти деяких друкованих ЗМІ, без перебільшення, рясніють новими лексемами. Зазначимо також, що перебування лексичної одиниці в розряді неологізмів характеризується досить стислими часовими межами, настільки швидко й активно інновацію підхоплюють мовці, і вона стає загальноживим словом. Напр., слово *майдан* у значенні непросторовому й усі різночастиномовні похідні від нього (*автомайдан, антимайдан, евромайдан, майданівець, постмайданний, майданутий* тощо) уже абсолютно не сприймаються як неологізми, хоч за часом виникнення (хронологічний принцип виділення неологізмів) їх можна було б кваліфікувати ще як неологізми.

Мета статті – виявити й проаналізувати лексико-словотвірні інновації в сучасній українській періодиці. Із неї випливають такі завдання: з'ясувати частиномовну належність неолексем, установити способи їх творення, виявити семантичну типологію, визначити їхні функції в аналізованих текстах. Матеріалом дослідження послугувала картотека, укладена шляхом суцільної вибірки із суспільно-політичного тижневика «Український тиждень» (за 2015 р.). Що стосується принципу добору слів для аналізу, то ними стали ті лексичні одиниці, які ще не зафіксовані в словниках, що вийшли окремими виданнями, а також ті, що вміщені як додатки в монографіях, присвячених досліджуваній темі [1–7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засвідчує зібраний нами фактичний матеріал, найбільша група неолексем – це іменники різних лексико-семантичних груп. Найчисленніша з них репрезентована номінаціями осіб за різними ознаками: *бізнесюк, поселянин, імперці, владці, форумлянин* (учасник Львівського форуму книговидавців), *антикремлівець, віце-очільниця, істотка, опоблокер* (член опозиційного блоку). Вони утворені переважно від іменникових основ суфіксальним, рідше префіксальним способами. Проілюструємо вживання деяких указаних неолексем у текстах: ... *бути регіоналом, чи то пак опоблокером, іноді просто небезпечно* [9, № 31, с. 6]; *За всіх часів імперії спіраліся саме на таких безхребетних істоток* [9, № 33–34, с. 25]; *Можливо, якщо ними (проходами і сходами) рухатимуться «технічні «форумляни» – продавці чи носильники, це трохи розвантажить основні коридори та сходи й убезпечить відвідувачів від штовханини та падінь* [9, № 37, с. 41].

Зафіксовано неологічні одиниці, мотивовані ономастичною лексикою, що дають чітку соціальну оцінку (негативну): *корбініст* (від прізвища очільника лейбористської партії Британії Джереї Корбіна), *черкашинець* (від прізвища отамана «Крим-

ського казачього союзу» Черкашина), *лімоновець* (від прізвища письменника, засновника партії «Другая Россия» Едуарда Лімонова). Напр.: *Лімоновців у Донецьку заарештували й кинули в підвал...* [9, № 23, с. 17]; *Люди частіше прагнуть приїздити в західні країни, що їх паплюжать корбіністи, і жити там, а не за режимів, які корбіністи шанують* [9, № 37, с. 30].

Нові найменування реалій внутрішнього політичного життя в Україні відображають найбільш актуальні проблеми сьогодення. Із сучасними реаліями політичного життя пов'язані неолексеми: *олігархат, директорат, проросійськість, недодемократія, європейськість, куркулізація, євроскептицизм, перемитництво, антиамериканізм, денацифікація, фінляндизація, гречкосійство* (підкуп виборців), *псевдоаристократія, псевдо-незалежність, клаптиковість, контр-Донбас, опоблок, недоопоблок, псевдоопозиція*, утворені різними способами (префіксальний, суфіксальний) від різних твірних основ (іменникових, прикметникових, дієслівних). Наведемо кілька прикладів: *Хай там як, а гроші на кампанію виділені серйозні, і нас, найімовірніше, чекає черговий атракціон небаченого гречкосійства* [9, № 33–34, с. 9]; *За куркулізацію всієї країни!* [9, № 27, с. 15]; *Клаптиковість Боснії і Герцеговини нівелюється Європейським Союзом та США, клаптиковість України з «ДНР»/«ЛНР» у її складі всіляко посилюється Російською Федерацією* [9, № 31, с. 25] тощо.

Серед лексичних інновацій трапляються відантропонімі деривати, що позначають певні соціально-політичні явища, процеси, течії, погляди: *табачниківщина*. З метою створення нових лексем зі значенням заперечення того, що названо твірною основою, автори вдаються до використання префіксального форманта *не-*: *ненарод, некраїна, незапитання, неучасть*. Напр.: *Як можна було б сказати новомовою Джорджа Орвелла, українці – ненарод, а Україна – некраїна. Моє запитання було незапитанням* [9, № 37, с. 31].

У досліджуваному виданні помітна тенденція до вживання іншомовних лексичних одиниць (переважно з німецької мови), оформлених кириличними буквами без зміни їх звучання (*Путінферитесер, гешефтмахер, русішфюрер, анилюс*): *Навіть у разі анилюсу України полем битви автоматично стане вже Центральна, а в перспективі й уся Європа* [9, № 37, с. 20].

Закономірним є те, що останнім часом автори активно використовують інновації з частиною *євро*: *єврофіл, євроскептик, єврооптиміст, європравоохоронець*. Проілюструємо прикладами: *Майбутнє ЄС багато в чому визначатиметься тим, яка з двох груп – єврофіли чи євроскептики – зможе краще об'єднатися й залучити більше нейтрального населення та політичних сил* [9, № 33–34, с. 44]; *Європравоохоронці стверджують, що злочинні угруповання ... зможуть скористатися цим для вільного пересування по ЄС...* [9, № 29, с. 30].

Важливе місце у процесі поповнення лексики ЗМІ посідає творення складних слів. І це не випадково, оскільки складні слова, як зазначають мовознавці, є найбільш економним засобом номінації; вони є свідченням дії в мові закону економії лінгвальної енергії, що надзвичайно важливо для сучасних мас-медіа, у яких він має прагматичний характер через високу вартість друкованого рядка [5, с. 143]. Складні слова дають змогу висловити поняття одним знаком, що відповідає синонімічній описовій конструкції. Серед складних іменників у досліджуваних текстах є як композити, так і юкстапозити. Композити в аналізованому джерелі найчисленніше маніфестовані номінаціями осіб за належністю до відповідних політичних

партій, організацій, рухів: *єдинорос* (член партії «Єдина Росія»), *сильноукраїнець* (член «Сильної України»), *нашкрайвець* (член партії «Наш край»), *меджлісівець* (від Меджліс), *самооборонець* (член самооборони), *правосек* (член «Правого сектора»), *дуболом, грантоїд, радянолог, кремлезнавець, кремленолог, вилоносець, агробізнесмен*. Напр.: *За задумом стратегів із Банкової, нашкрайвці мають підібрати голоси помірковано «ватної» аудиторії на Сході та прихильників концепції «міцних господарників» плюс комунальний адмінресурс* [9, № 36, с. 9]; ... *за короткий час устиг відзначитися низкою яскравих висловлювань і надійно закріпив за собою імідж недалекого дуболома* [9, № 33–34, с. 8]; *У радянські часи західні журналісти нерідко кепкували з радянологів і кремлезнавців* [9, № 31, с. 50] тощо. Трапляються в текстах відабревіатурні похідні: *обеес'єшник, емвеесник*. Зафіксовано дериват, утворений на основі речення-гасла *кримнашівець*: *Поки увагу пересічних «кримнашівців» сконцентровано на перипетіях курортного сезону, а їхні опоненти вправляються в глузуванні з тих перипетій, за завісою пляжних драм розгортаються грізні події* [9, № 28, с. 48]. Іноді в текстах преси вживаються складноскорочені слова: *нацболі* (від *нацбольшинство*, тільки у формі множини), *демишиза*.

Досить інтенсивним є кількісне зростання іменників-інновацій, утворених юкстапозицією. Серед них виділяємо назви осіб за різними ознаками (*нацифіст-примиренець, медик-волонтер, політик-бізнесмен, авантюрист-пасіонарій, митець-мітька, правитель-тюхтій, журналіст-розслідувальник, бюрократ-перевертень, письменник-націоналіст, літератор-політик, спонсор-олігарх, Порошенко-президент, брат-переселенець, друг-«кіборг», імперці-комуністи, дармоїд-корупціонер, невіглас-«професор», бовдур-син, божество-імператор, політикан-однопартієць, хлібороб-фермер, солдат-водій*); номінації організацій, установ тощо (*консорціум-конкурент, сайт-посередник, видавництво-переможець*), інші найменування (*країна-агресор, країна-курорт, книжка-бесіда, війна-продовження, видання-сюрприз*). Це переважно найменування, що складаються з двох іменників, формальна й семантична цілісність яких на письмі передається дефісом між ними. Субстантиви-юкстапозити є поєднанням елементів, кожен із яких репрезентує окрему лексему, самостійну й синтаксично неподільну за межами конструкції. Семантичне навантаження таких складених іменників як єдиного цілого впливає зі значень кожного з них окремо. Аналізований фактичний матеріал засвідчує, що цим способом можуть поєднуватися як питомі українські компоненти (*злочинець-владоможець*), так і запозичені (*консорціум-конкурент*), а також поєднання в одному цілому власне українського та іншомовного конститuentів (*ентузіаст-красзнавець*). Немало таких лексем передають авторську оцінку позначуваних денотатів, а отже, є стилістично маркованими. Наведемо кілька ілюстрацій із аналізованого джерела: *Коли ж у полон до бойовиків потрапив його друг-«кіборг», поїхав із двома волонтерами на переговори* [9, № 23, с. 15]; *За словами самого літератора-політика, зроблено це було за наказом радника...* [9, № 23, с. 17]; *Якщо хлібороб-фермер не володіє землею, яку обробляє, то чи буде він перейматися дорогами, лікарнями і школами у своєму селі?* [9, № 27, с. 15]; *Широкого розголосу, зокрема, набула історія з полоненими медиками-волонтерами* [9, № 31, с. 20]; *Чорногорія досі в масовій увій залишається крайною-курортом* [9, № 36, с. 45].

Виявлено інновації, що складаються з трьох компонентів: *письменник-друг-співрозмовник, агітаційно-пропагандист-*

сько-виховний. Напр.: Одним із таких **письменників-дру-зів-спієрозмовників** є відомий у себе на Батьківщині польський есеїст і літературознавець Марек Бенчик [9, № 36, с. 46].

Трапляються в текстах «Українського тижня» похідні, утворені шляхом редеривації: *укра* (ужито як зневажливе замість українці), *арта* (від артилерія), *бат* (батальйон). Напр.: **Арта** практично мовчала... І викликали ж **арту**, просили! Але артилерія не працювала [9, № 31, с. 20].

Продуктивними в складі інновацій є інтернаціональні компоненти, зокрема *медіа*–: *медіа-продукт*, *медіафронт*, *медіа-кілерство*, *медіа-бізнес*, *медіа-активний*. Зауважимо про неусталеність орфографічного оформлення таких слів – непослідовність використання дефіса.

Широко представлена й аббревіація як спосіб творення нових слів: *ПС* (Правий сектор), *ДУК ПС* (Добровольчий український корпус «Правий Сектор»), *ДАП* (Донецький аеропорт), *АТЦ* (антитерористичний центр), *СБ ПС*, *УКК* (Український культурологічний клуб), *ДеНеРе*, *МАФ* (мала архітектурна форма). Наведемо деякі ілюстрації з «Українського тижня»: *Розмову про відхід «Правого сектору» з Донецького аеропорту (можливо, й не підозрюючи, що найнеадекватніші користувачі соцмереж захопляться нею аж настільки, аби стверджувати, що ДУК ПС у ДАП не було взагалі, а відзнятий про це документальний фільм Леоніда Кантера «Добровольці Божої чоти» створений піарниками) почав радник...* [9, № 31, с. 19]; *Тільки реальна громадянська сила з місцевою пропискою, представлена не однією тисячею незгодних із країною «ДеНеРе» на центральній площі Донецька, зможе радикально змінити ситуацію* [9, № 37, с. 49]; *Мабуть, не знайдеться людини, яка не чула б про епічну боротьбу київської влади з МАФами – кіосками й торговими точками, що заповнили столицю протягом останнього десятиріччя* [9, № 36, с. 32]. Завдяки аббревіації скорочується «площа» словесних знаків, що «відповідає спробам сучасного суспільства збільшити інформативність тексту на тлі його скорочення, а також прагматичним намаганням – економія площі друкованої продукції» [6, с. 4].

Менш численними є ад'єктиви різної семантики, утворені префіксальним способом від іменникових, прикметникових основ суфіксальним, префіксальним способами (*щосесійний*, *антисистемний*, *супранациональний*, *переслужений*, *єврофільський*, *генштабівський*), основоскладанням і суфіксацією (*прекраснодушний*): *А всіх цих професіоналів, професорів, заслужених і переслужених, відпровадити на вже давно заслужений відпочинок* [9, № 33–34, с. 25]; *Особливо варто відзначити супранациональні єврофільські політичні сили та організації, адже вони набагато краще відображають проєвропейські ідеї* [9, № 33–34, с. 45]. Зафіксовано також прикметник *монструозний* – *монстр+(гранді)озний*: *Конструкція вийшла настільки монструозною, що біля неї полюбили фотографуватися прості смертні* [9, № 37, с. 29]. Базою для творення нових прикметників часто стають антропоніми, зокрема прізвища: *медведчуківський*, *шокінський*, *пропутінський*, *мітьківський*, *аксьоновський*, *черкашинський*. Як і у випадку з відпрізвищевими іменниками, усі вони характеризуються негативними конотаціями.

Серед прикметникових новоутворень у друкованих ЗМІ є чимало складних: *адміністративно-ментівський*, *шаблонно-безбарвний*, *приватно-військовий*, *кланово-кастовий*, *російсько-патріотичний*, *парадоксально-ганебний*, *попсово-туристичний*, *рускомірський* (від «Русский мир»). Напр.:

Сьогодні ми є свідками парадоксально-ганебної ситуації, коли... [9, № 33–34, с. 21]; *Намагання оживити мертво для типового українського читача літературу – справа неймовірно важлива нині, про що нам вкотре мимоволі нагадали першопровересневі лінійки, однаково **шаблонно-безбарвні** по всій Україні* [9, № 36, с. 46] тощо.

Дієслова порівняно рідше трапляються серед неологічної лексики: *демотивувати*, *дофестивалювати*, *прифотоплювати*, *відрефлектовувати*, *недоруйнувати*, *фінляндизувати*–ся: *Однак нині треба думати над вирішенням феноменально складного завдання: як змінити цю владу ... й **недоруйнувати** країну...* [9, № 31, с. 27]; *Жанр есеїстики, якого так прагне нині український читач, має якнайбільше шансів повноцінно відбутися, адже за плечима в нас уже є важкий, проте необхідний для письма досвід, який ще тільки починаємо фіксувати, аналізувати й **відрефлектовувати*** [9, № 36, с. 46]; *Хоча, не виключено, вона (Україна) **«фінляндизується»**, як і свого часу сама Фінляндія, за несприятливої ситуації* [9, № 37, с. 23] тощо.

Порівняно невеликою кількістю представлено інновації-прислівники: *медійно*, *проукраїнськи*, *проросійськи*, *контрпродуктивно*. Напр.: *Чимала частка правди в цьому є, і **заперечувати** якісні зміни в армії **контрпродуктивно*** [9, № 33–34, с. 6].

У текстах застосовуються відхилення від граматичних норм сучасної української літературної мови як засіб створення певного стилістичного ефекту, зокрема це стосується творення ступенів порівняння прикметників, що не належать до розряду якісних: *найдніпропетровськіший*, *європейськіший*: *Певно, ми стали **«європейськішими»**, толерантнішими, почали більше **дослухатись** одне до одного і це, звичайно, позитив* [9, № 28, с. 50].

Іноді автори з метою створення певного стилістичного ефекту, наведення паралелей між, здавалось би на перший погляд, абсолютно різними словами, вдаються до обігрування значень лексем і способу їх графічного оформлення, знаходячи точки дотику чи перехрещення, демонструючи так смислотвірний потенціал інновацій. Так трапилося з видабравіатурним прикметником *МАФіозний*: *МАФіозні війни* (заголовок) [9, № 36, с. 32]. Читач вловлює спільність між наведеним ад'єктивом і омонімічним із ним, утвореним від іменника *мафія*. Цікавим із цього ж погляду є неонайменування *вогнехреца*, утворене за аналогією до назви християнського свята різдвяного циклу *Водохреца*. Безпосередній зв'язок між цими двома словами підсилюється в контексті, із якого випливає, що *вогнехреца* (хрещення вогнем) відбувалося саме в січні.

Крім власне номінативної функції, лексико-словотвірні інновації в текстах друкованих ЗМІ часто виконують емоційно-оцінну. Багато неолексем автори використовують як заголовки або вводять до складу заголовків з метою привернути увагу реципієнтів.

Висновки. Лексико-словотвірні інновації репрезентують нові явища суспільного буття людини, розвиток науки, техніки, виробництва, міжнародних контактів і особливо активно використовуються в періодиці, якій властиві оперативність реагування на важливі події в житті соціуму та постійний пошук нових виражальних мовних засобів. Найчисленніше представлені іменники-інновації на позначення осіб за різними ознаками, номінації організацій, установ, абстрактні назви, утворені префіксальним, суфіксальним способами, композицією, юкстапозицією, аббревіацією. Менш численною є група прикметникових новотворів різної семантики. Порівняно рідше вживаними в аналізованих текстах є нові дієслова та прислівники. Неолек-

семи творяться як від основ апелятивів, так і від основ власних назв (прізвищ, найменувань організацій, політичних партій і рухів). Лексико-словотвірні інновації в текстах «Українського тижня» виконують номінативну та емоційно-оцінну функції. Багато використаних інновацій наділені потужною смислотвірною спроможністю.

Звичайно, не всі новотвори увійдуть до лексику мови, так і залишившись словами-одноденками, створеними на потребу дня (у деяких із них дуже короткий шлях від виникнення до переходу в пасивний розряд (історизми)), однак багато з них поповнять лексичну скарбницю нашої мови. Вони засвідчують, з одного боку, динамічність системи мови, а з іншого – намагання мовців удосконалити і збагатити зображально-виразові засоби мови.

Перспективи майбутніх досліджень із цієї проблеми пов'язані насамперед із подальшим виявленням неолексем у медійному дискурсі та їх лексикографічним опрацюванням, зі з'ясуванням причин виникнення інновацій, визначенням їхніх функцій у мовленні, а також зі встановленням чинників, які сприяють чи не сприяють їх входженню до загальномовного лексику.

Література:

1. Активні ресурси сучасної української номінації : [ідеографічний словник нової лексики] / [С.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк] ; відп. ред. С.А. Карпіловська. – К. : ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
2. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н.Ф. Клименко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
3. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003) : [словник] / А. Нелюба. – Х., 2004. – 136 с.
4. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : [словник] / А. Нелюба, С. Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.
5. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2014) : [словник] / А. Нелюба, С. Редько ; загальна редакція А. Нелюби. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2015. – 220 с.
6. Нові слова та значення : [словник] / Ін-т укр. мови НАН України ; уклали: Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. – К. : Довіра, 2008. – 271 с.
7. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
8. Тичина П.Г. Слово – зброя / П.Г. Тичина // «Квітни, мово наша рідна!». – К., 1971. – С. 28–33.
9. Український тиждень (за 2015 р.).

Пена Л. И. Лексико-словообразовательные инновации в современной украинской периодике

Аннотация. В статье проанализированы лексико-словообразовательные инновации, использованные в текстах общественно-политического еженедельника «Український тиждень», с точки зрения их семантики, частеречной принадлежности, способов деривации; определены их функции.

Ключевые слова: лексико-словообразовательные инновации, неолексема, неологизм, неология, СМИ, аббревиация, композиция, юкстапозиция.

Pena L. Lexical and word building innovations in modern Ukrainian periodicals

Summary. It is analyzed lexical and word building innovations used in the texts of sociopolitical weekly paper “Ukrainian Week” from the point of view of their appliance to the parts of language, Semantics, the way of creation and functions in analysed texts in the article.

Key words: lexical and word building innovations, neolexeme, neologism, mass media, abbreviation, composition, ucstaposition.

*Шевченко М. Ю.,**кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»**Медяник Г. А.,**студентка III курсу англо-німецького відділення
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

ШЛЯХИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ІМЕНІ КОРИСТУВАЧА МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ЯК ЗАСОБУ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто поняття «концепт» і його когнітивні компоненти в імені користувача мережі Інтернет; виділено основні концептосфери й конкретні концепти імен учасників Інтернет-спілкування.

Ключові слова: Інтернет, комунікація, концепт, концептуалізація, когнітивна складова.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні концепції характеризуються спробами виявити універсальний характер мови, яка здійснює зв'язок між людиною та позамовною дійсністю. Мова є засобом концептуалізації цієї реальності, створюючи мовленнєву картину світу.

Проблема, що розкривається в статті, – репрезентація концепту імені користувача мережі Інтернет (далі – ІК), когнітивних складових концепту.

Мега статті – формування власного погляду на явище концепту, репрезентація когнітивних складових концепту (оскільки в процесі концептуалізації дійсності беруть участь когнітивні структури, що становлять механізм складання концепту – ідеї), а також виявлення механізмів сприйняття й відтворення концептуальних складових за допомогою відповідних когнітивних моделей сприйняття й відтворення дійсності, виділення основних концептосфер у масиві найменувань у мережі Інтернет. І, нарешті, нашим завданням також є ілюстрація конкретних концептів учасників Інтернет-спілкування.

Термін «концепт» став активно вживатися в лінгвістиці з початку 90-х років ХХ століття. Вивченню концепту присвячені роботи Ю. Степанова [9], А. Вежицької [13], Дж. Лакоффа [6], Г. Слишкіна [7], В. Карасика [3] і багатьох інших учених.

Як відзначають С. Воркачев, Г. Кусов, «концепт включає в себе, крім предметної віднесеності, всю комунікативно значиму інформацію», а саме: парадигматичні, синтагматичні та словотвірні зв'язки, прагматичну інформацію й «когнітивну пам'ять слова» – смислові характеристики мовленнєвого знака, пов'язані із системою духовних цінностей носіїв мови. На сьогодні термін «концепт» широко застосовується в різних галузях лінгвістичної науки, зокрема він увійшов у понятійний апарат когнітивістики, семантики, лінгвокультурології [7, с. 86].

Наше звернення до когнітивних, психолінгвістичних наук у спробі виявити справжню природу такого мовного феномена, як ІК, і концепту, що репрезентується в ньому, зумовлено тим, що когнітивна теорія ґрунтується, крім мислення (свідомого його елемента), ще й на чуттєвому досвіді (тісно переплітається зі сферою уяви, емоцій, підсвідомого елемента мислення). Носії ІК втілює в своєму імені певну інформацію, часто ІК «емоційний» навіть зовні (у його оформленні, використанні знаки оклику, великих літер тощо): Київ-Леді-23 роки! І, К, РА, С, У, Н, Я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт – одне з основних понять когнітивної лінгвістики, яке лежить у сфері мислення – оперування абстрактними символами, належить до символів, що співвідносяться із зовнішнім світом, тобто внутріш-

німи репрезентаціями індивіда зовнішньої реальності [8, с. 126]. Іншими словами, в основі концепту лежить ідея й чуттєвий досвід індивіда.

Хронологічно, досліджуючи концепт, наука, рухаючись то в бік форми, то в бік змісту, звернулася до семантичної структури явища, відмовившись від власне структурного підходу. Багато було зроблено Празьким лінгвістичним гуртком (60-і рр.), який працював у сфері номінації. На теорію номінації надалі спираються когнітивні дослідження Дж. Лакоффа, А. Вежицької та інших [6, с. 13], які зробили значний внесок у заснування й розвиток когнітивної науки, де основними поняттями стають категорії базового рівня – прототип, фрейм, модуль, гештальт, ідеалізована когнітивна модель (її типи) і концепт.

Одне з перших визначень концепту належить А. Вежицькій: концепт – це об'єкт зі світу «Ідеальне», який має ім'я й відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ і дійсність [13, с. 120].

Найбільш адекватно відображає сутність «культурного концепту» визначення Ю. Степанова (незважаючи на явну метафоричність): концепт – це свого роду «згусток культури у свідомості людини, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, той «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій» [9, с. 31]. Не менш важливим є визначення концепту, запропоноване В. Колесовим, згідно з яким концепт постає у своїх змістових формах як образ, поняття й символ [4, с. 54].

Як зазначає В. Карасик, «концепт включає предметно-образну, понятійну та ціннісну складові» [3, с. 127]. Центральним фактором, що робить концепт значущим, ми вважаємо ціннісну складову. Ступінь значущості визначається ступенем працездатності. Концепт не виникає нізвідки, він спочатку сприймається, засвоюється, «вихоплює» з дійсності, відправляється в пам'ять і зберігається в пам'яті (згадаємо фрейми, картотеку фреймів, що зберігаються в пам'яті), у цей самий час концепт заломлюється в особистість власне індивідуальним досвідом, змінюється, а потім відтворюється, опредметнюється, починає жити в мовленнєвому середовищі.

Ми припускаємо, що складові концепту сприймаються та відтворюються за допомогою відповідних когнітивних моделей, а саме: образна складова є доконцептуальною складовою, що відтворюється за допомогою образно-схематичної когнітивної моделі. Це просте засвоєння концептів дійсності за допомогою когнітивних схем, наприклад, «добре – погано», «далеко – близько», «теплий – холодний», та образів, наприклад, «річка – блакитна стрічка» [3, с. 45].

Це так звана «базова концептуалізація», яка в процесі сприйняття дійсності використовує прості схеми й образи [6, с. 45]. Предметна складова відтворюється за допомогою пропозиційної когнітивної моделі. І, нарешті, власне концептуальна – понятійна – складова концепту використовує метафоричну й метонімічну когнітивну модель, оскільки створює

одні поняття у «сховищах» інших, іншими словами, використовується уява, коли, наприклад, ІГЛ Вільний як *вітер* створює концепт «свободи», який осмислюється за допомогою метафоричного накладення «вітер – це свобода».

В. Карасик зводить понятійно-зворотній бік концепту до «цілісного узагальненого сліду» в пам'яті, пов'язаного з предметом дійсності [3, с. 127]. Ідеться про сприйняті образи/предмети дійсності: у термінах когнітивних наук говорять про фрейми/сценарії (предмети й ситуації) дійсності, про прототипи – у категоріях базового рівня [3, с. 126].

Процес опису нових життєвих ситуацій відбувається не за рахунок вигадання нового, а в результаті використання вже наявних зразків, у тому числі й словотворчих моделей, у процесі активізації їх за аналогією. Прототипам нового найменування можуть відповідати кілька однотипних структурно-семантичних моделей, де має місце вбудовування аналогічних похідних у словотвірні ряди [2, с. 35].

Співвідносячи поняття «концепт» і «прототип», ми можемо припустити, що ядром кожної концептосфери є прототип – якийсь уявний образ, відомий серед інших членів категорії його яскравішими, асоціативними ознаками. Саме ці більш яскраві, асоціативні ознаки передусім сприймаються когнітивним апаратом індивіда.

Ми розглядаємо понятійну та образну сторони концепту як дві сторони, які відповідають за два різних етапи «існування» концепту – етап сприйняття й етап відтворення. На етапі відтворення найважливішою можна вважати понятійну сторону концепту, яка припускає вже наявність будь-яких знань, уявлень, образів. І на етапі сприйняття більше значення має образна складова концепту, так як гештальне сприйняття (ми сприймаємо світ цілісно, у взаємозв'язку складових) передбачає сприйняття цілісного образу. Образ – це ще не поняття, це «пучки взаємодіючих ознак» [6, с. 76]. За подібну складову «відповідає» образно-схематична КМ.

Предметна сторона концепту може бути описана за допомогою таких понять, як фрейм і гештальт. Як зазначає В. Карасик, «фрейми – моделі для вимірювання й опису знань, що зберігаються в пам'яті» [3, с. 67]. Модулі опредметнюють фрейми в мові за допомогою гештальтного (цілісного) сприйняття дійсності. Лінгвістичний гештальт описаний у працях [6, с. 67]. Ми розглядаємо лінгвістичний гештальт як спосіб співвіднесення форми і змісту; конкретно лінгвістичний гештальт виражений (може бути виражений), наприклад, стилістичними засобами, граматичними структурами або іншими категоріями мови.

Ми припускаємо, що ті способи співвіднесення значення та форми, які ми спостерігаємо в ИП, зокрема метафора, метонімія, різноманітні перенесення значення (інші приклади гештальтного сприйняття – різноманітні стилістичні способи, такі як голофразис, повтор, епітет, перифраз, тавтологія, оксюморон), можна й варто називати гештальтним способом або гештальтом; дійти таких висновків дають змогу роботи Дж. Лакоффа, Ч. Філлмора, Е. Рош [11, с. 85]. Фрейми ж являють собою безпосередньо дані, поняття, уявлення тощо, які перетворюються в нове значення шляхом зазначених різних способів [12, с. 342].

Відзначимо, що фрейм ми розуміємо як набір сутностей, організацію уявлень, структуру даних для представлення стереотипних уявлень [9, с. 234], а гештальт – як спосіб співвіднесення значень із формою. У мові фрейми опредметнюються або знаходять мовленнєву форму в структурі мови, деяких будівельних блоків-модулів (цими блоками-модулями є синтаксичні, лексичні, словотворчі структури).

На думку А. Барабуля, «фрейм є структурою, що забезпечує сталі зв'язки в моделях людського досвіду, що дає мовленнєвим знакам змогу будувати саме ці моделі» [1, с. 15].

Наведемо приклади найменувань з імпліцированными ідеями, співвіднесені з фреймами. У фреймі «*Я хочу ...*» три крапки є покажчиком, що задає слот фрейму-кандидата «неприборканість ба-

жань», «*Я хочу одружитися*» або «*Я хочу наречену*» – фреймовий слот «шлюб, одруження» (покажчик – *одружитися, наречена*).

Фрейм як схема типової ситуації клішованого, часто ритуального характеру містить інваріантні параметри ситуації – термінальні (terms) – і конкретні реалізації параметра ситуації – слоти (slots).

Висновки. Нам видається обов'язковою умовою розкриття природи концепту звернення до етапу його сприйняття індивідом. Як у процесі відтворення концепту беруть участь когнітивні структури (фрейми прототипів дійсності, опредметнені в мові через модулі та лінгвістичні гештальти), так і в сприйнятті концептів беруть участь когнітивні структури – когнітивні моделі сприйняття дійсності. Це так звані ідеалізовані когнітивні моделі (за термінологією Дж. Лакоффа).

Література:

1. Барабуля А.М. Контекстуально-фреймова база реалізації конотації / А.М. Барабуля // Поліетичне середовище: культура, політика, освіта : наук. зап. Луганського нац. пед. університету. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 11–18.
2. Демьянков В.З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка / В.З. Демьянков // Структуры представления знаний в языке / отв. ред. Е.С. Кубрякова. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – С. 32–86.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Колесов В.В. Ментальная характеристика слова в лексикологических трудах В.В. Виноградова / В.В. Колесов // Вестник МГУ. Серия 9 «Филология». – 1995. – № 3. – С. 48–68.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина] ; под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Фил. фак. МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 468 с.
6. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 876 с.
7. Слышкин Г.Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса) / Г.Г. Слышкин // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград : Перемена, 2000. – 341 с.
8. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
9. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
10. Фрумкина Р.М. Концепт, категория, прототип. Лингвистическая и экстралингвистическая семантика / Р.М. Фрумкина. – М. : Наука, 1992. – С. 31.
11. Fillmore C.J. Frame semantics / C.J. Fillmore // Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL – 1981. – Seoul, 1982. – P. 111–137.
12. Rosch E. Natural categories / E. Rosch // Cognitive psychology. – 1973. – V. 4. – P. 328–350.
13. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin, N. Y. : Mouton de Gruyter, 1991. – 389 p.

Шевченко М. Ю., Медяник А. А. Пути репрезентации концепта имени пользователя сети Интернет как средства массовой коммуникации

Аннотация. В статье рассмотрены понятие «концепт» и его когнитивные составляющие в имени пользователя сети Интернет; выделены основные концептосферы и конкретные концепты имён участников Интернет-общения.

Ключевые слова: интернет, коммуникация, концепт, концептуализация, когнитивная составляющая.

Shevchenko M., Medyanik H. Ways to represent the concept of user name in Internet as mass medium

Summary. The article deals with the notion of “concept” and cognitive conceptual components in the Internet users' names; the basis conceptual spheres and concrete concepts created by the Internet users in the process of communication have been identified.

Key words: internet, communication, concept, conceptualization, cognitive unit.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

*Березинская Е. В.,**старший преподаватель кафедры иностранных языков профессионального общения
Международного гуманитарного университета*

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ СОВМЕСТИМОСТЬ КАК УСЛОВИЕ ЖИЗНИ

Аннотация. В статье определяется понятие межкультурной совместимости в процессе взаимодействия культур на макро- и микроуровнях как способ преодоления культурных барьеров в межкультурной коммуникации. Данная стратегия создает благоприятные условия для самоутверждения и саморазвития человека в новой среде.

Ключевые слова: микрокультура, макрокультура, аккультурация, межкультурная коммуникация, межкультурная компетентность.

Постановка проблемы. Как отдельный человек не может нормально существовать в изоляции от других людей, так и ни одна культура не способна полноценно функционировать в изоляции от культурных достижений других народов. В процессе своей жизнедеятельности они вынуждены постоянно обращаться или к своему прошлому, или к опыту других культур.

В настоящее время практически нет совершенно изолированных от мира культурных общностей, кроме небольших туземных племен, затерянных в самых укромных уголках планеты. Сегодня естественна ситуация, когда любой народ открыт для восприятия чужого культурного опыта и одновременно сам готов делиться с другими народами продуктами собственной культуры. Но, с другой стороны, отдельный индивид в этом глобальном мире зачастую остается наедине со своими проблемами. В данном случае на помощь приходит коммуникация, которая является одним из актуальных феноменов современной социальной философии. Предметом исследования являются возможности межкультурной совместимости, которые рассматриваются при обращении к коммуникации и культурам разных народов с помощью понятий «взаимодействие культур» или «межкультурная коммуникация».

Сейчас на нашей планете существуют огромные территории, структурно и органически объединенные в одну социальную систему со своими культурными традициями. Например, можно говорить об американской культуре, латиноамериканской, африканской, европейской, азиатской и т. д. Эти культуры выделяются по континентальному признаку и в силу своей масштабности получили название макрокультур [3]. Между ними существуют глобальные различия, которые влияют на их коммуникации друг с другом. Наша цель – определить их и обозначить.

Изложение основного материала исследования. Давайте проведем анализ общественных групп, характеризующихся своими культурными особенностями. В большинстве своем это микрокультуры в составе макрокультуры [8]. Каждая из них имеет одновременно черты сходства и различия со своей материнской культурой, благодаря чему их представители одинаково воспринимают мир. Но материнская культура отличается от микрокультуры этнической, религиозной принадлежностью, географическим расположением, экономическим состоянием, демографическими характеристиками, социальным статусом их членов.

Таким образом, целью нашего исследования будет определение межкультурной совместимости и рассмотрение взаимодействия культур на макро- и микроуровнях.

Межкультурная коммуникация на микроуровне

Межкультурная коммуникация на микроуровне осуществляется в нескольких формах:

- **контркультурная коммуникация.** Ее представители отказываются от ценностей доминирующей культуры и выдвигают собственные нормы и правила, противопоставляя их ценностям большинства;

- **коммуникация среди социальных классов и групп** основывается на неоднородности общества. Различия между людьми возникают в результате их происхождения, образования, профессии, социального статуса и т. д. Во всех странах мира богатые и бедные имеют противоположные взгляды, обычаи, традиции и др., что делит их на субкультуры и отражается на коммуникации между ними;

- **коммуникации между представителями** различных религиозных (между католиками и протестантами в Северной Ирландии), половозрастных (между мужчинами и женщинами, между представителями разных поколений) групп, определяются их принадлежностью к той или иной группе и, следовательно, особенностями культуры данной группы;

- **коммуникация между городскими и сельскими жителями** основывается на различиях между городом и деревней, в стиле и темпе жизни, в уровне образования, типе межличностных отношений, разной «жизненной философии»;

- **региональная коммуникация** возникает между жителями различных областей (местностей), поведение которых в одинаковой ситуации может значительно различаться. Например, жителя американской Новой Англии отталкивает «приторно-сладкий» стиль общения жителей южных штатов, который они считают неискренним, а житель южных штатов воспринимает сухой стиль общения своего северного друга как грубость;

- **коммуникация в деловой культуре** возникает вследствие того, что каждая организация (компания) располагает рядом специфических обычаев и правил, связанных с корпоративной культурой, при контакте может возникнуть непонимание;

- **межэтническая коммуникация** – общение между лицами, представляющими разные народы (этнические группы), может рассматриваться как коммуникация на микроуровне в том случае, если эти лица входят в состав единого государства. В иных случаях это уже макроуровень взаимодействия культур.

Межкультурная коммуникация на макроуровне

Культурные связи – постоянный и существенный компонент общения между народами и государствами, в результате чего создаются, сохраняются и накапливаются ценности, нормы, знания, происходит взаимное обогащение разных культур.

Нарушение нормальных отношений между народами прерывает или затрудняет культурные контакты, хотя даже в этих

условиях их поддерживают, преодолевая все барьеры и границы и ожидая благоприятного момента для полноценного общения. Некоторые общества длительное время развивались изолированно, без внешних контактов. Результат – отсталость и утрата значительной части собственного культурного достояния (например, у многих коренных народов Севера). Поэтому открытость внешним влияниям, взаимодействие – важные условия успешного развития любой культуры.

В культурных связях могут принимать участие и большие народы, и малые, имеющие свою государственность и не имеющие ее. Конечно, влияние большого народа, нации или цивилизации несравненно масштабнее, чем малых этнических групп, но и последние оказывают культурное воздействие на соседей в своем регионе, вносят свой вклад в мировую культуру. Поэтому в современных международных документах формулируется принцип равноправия культур, что подразумевает устранение каких-либо правовых ограничений и духовного подавления стремлений каждой этнической или национальной группы придерживаться своей культуры и сохранять свою самобытность.

В современных условиях развитие культурных связей происходит в самых разных сферах человеческой жизни: туризме, спорте, личных контактах и т. д. Кроме того, происшедшие в мире в последние годы социальные, политические и экономические изменения привели к масштабной миграции народов, их переселению, смешению и столкновению.

В результате данных процессов все больше людей преодолевают культурные барьеры, которые раньше их разделяли. Они вынуждены знакомиться с чужими культурами, вливаться в них. Поэтому реально взаимодействие культур осуществляется именно через контакты между отдельными людьми. По сути именно они представляют процесс межкультурной коммуникации.

Понятие «межкультурная (кросс-культурная, межэтническая) коммуникация» ввели в научный оборот Г. Трейгер и Э. Холл в своей работе «Культура и коммуникация. Модель анализа» (1954). Они определяли ее как идеальную цель, к которой должен стремиться человек в своем желании лучшей адаптации к окружающему миру. Сегодня, опираясь на исследования Э. Холла, Э. Сепира и Б. Уорфа, Ф. Боаса и его последователей (А. Кардинера, Р. Бенедикта, М. Мида), а также представителей современной науки: С. Тер-Минасовой, И. Клюканова, Т. Грушевицкой, В. Попкова, А. Садохина, Е. Головлевой – можно выделить четыре основные формы межкультурной коммуникации: прямую, косвенную, опосредованную и непосредственную [2].

При **прямой коммуникации** информация адресована отправителем непосредственно получателю и может передаваться как в устной форме, так и письменной. При этом наибольший эффект достигается посредством устной речи, сочетающей вербальные и невербальные средства.

В **косвенной коммуникации**, которая носит преимущественно односторонний характер, информационными источниками являются произведения литературы и искусства, сообщения радио, телевизионные передачи, публикации в газетах и журналах и т. п.

Опосредованная и непосредственная формы коммуникации различаются наличием или отсутствием посредника между партнерами, (человек или технические средства: разговор по телефону, переписка по электронной почте). Но при этом исключается возможность использования невербальных средств.

В процессе межкультурной коммуникации нужно овладеть **межкультурной компетентностью** [9, с. 656]. Ученые проявляют большее единодушие, связывая межкультурную компетенцию со знаниями специфики культурного фона, в т. ч. знаниями культурного модуса поведения, выявленными в результате сравнения культуры страны изучаемого языка и родной культуры посредством овладения знаниями:

- сведениями о конкретной культуре в традиционных аспектах (язык, ценности, нормы, стандарты), усвоение максимального объема информации и адекватного знания культуры, достижение аккультурации вплоть до полного отказа от родной культуры;

- общие сведения (коммуникативные навыки, знание культурных универсалий, поиск общих культурных элементов).

Мировой опыт показывает, что наиболее успешной стратегией достижения высокой межкультурной компетентности является интеграция – сохранение собственной культурной идентичности при овладении культурой других народов. По мнению немецкого культуролога Г. Ауэрнхаймера, обучение межкультурной компетентности следует начинать с направленного самоанализа и критической саморефлексии [1, с. 27]. На начальной стадии должна воспитываться готовность признавать различия между людьми, которая позднее разовьется в способность к межкультурному пониманию и диалогу. Для этого необходимо воспринимать мультикультурную совместимость как само собой разумеющееся условие жизни.

В межкультурной коммуникации принято выделять внутренний и внешний контекст коммуникации [5].

В качестве **внутреннего контекста** выступают совокупность фоновых знаний, ценностные установки, культурная идентичность и индивидуальные особенности индивида. К данному контексту можно отнести настрой, с которым коммуникант вступает в общение и который составляет психологическую атмосферу коммуникации.

Внешний контекст коммуникации составляют время, сфера и условия общения. Для межкультурной коммуникации важным обстоятельством является место проведения коммуникации, определяющее фон коммуникативного процесса. Так, коммуникант, находящийся на своей территории, чувствует себя более комфортно и лучше ориентируется в пространстве собственной культуры, чем иностранец. Характер коммуникации на рабочем месте и дома будет различаться по степени углубления в бытовую культуру и влияния личностных факторов.

Временной контекст – это хронологический период, в котором происходит коммуникативная ситуация. В различные периоды времени взаимоотношения между участниками (партнерами) коммуникации складываются по-разному. Хронологически различают коммуникации: одновременные, которые происходят путем личных контактов, по телефону, сети Интернет в режиме on-line, и разновременные – все остальные коммуникативные ситуации.

К середине 1980-х гг. в западной культурологии сложилось представление, согласно которому межкультурной компетентностью можно овладеть посредством овладения знаниями, полученными в процессе межкультурной коммуникации [7]:

- специфическими, которые определяются как сведения о конкретной культуре в традиционных аспектах;

- общими, к которым относятся такие коммуникативные навыки, как толерантность, эмпатийное слушание [6], знание общекультурных универсалий.

В соответствии с таким разделением, межкультурную компетентность рассматривают в двух аспектах – как способность:

- сформировать в себе чужую культурную идентичность, что предполагает знание языка, ценностей, норм, стандартов поведения другого коммуникативного сообщества. При таком подходе основной целью процесса коммуникации является усвоение максимального объема информации и адекватного знания иной культуры. Такая задача может быть поставлена для достижения аккультурации вплоть до полного отказа от родной культурной принадлежности;

- достигать успеха при контактах с представителями иного культурного сообщества даже при недостаточном знании основных элементов культуры своих партнеров. Именно с данным вариантом межкультурной компетенции приходится чаще всего сталкиваться в практике коммуникации.

Обязательно нужно делать акцент на том, что **аккультурация** означает взаимное приспособление, интеграцию представителей разных групп в рамках одного общества [10, с. 32–37]. Для этого все группы населения должны идти на определенные уступки: доминирующие группы – на изменение школьного образования и государственных и социальных служб; недоминирующие группы – на отказ от некоторых элементов собственной культуры, не адаптивных в новых условиях.

Выводы. Таким образом, чрезвычайно актуально и важно, чтобы люди сегодня понимали необходимость как сохранения этнической и культурной идентичности, без которой невозможно нормальное психологическое самочувствие человека, так и развития мультикультурализма (политики, направленной на сохранение и развитие культурных различий). Обе эти тенденции должны разумно и гармонично сочетаться друг с другом. Ведь только обладающий позитивной этнокультурной идентичностью человек способен к этнической толерантности, к жизни в современном, все более глобализованном мире.

Литература:

1. Головлева Е.Л. Основы межкультурной коммуникации : [учебное пособие] / Е.Л. Головлева. – Ростов на Дону, 2008. – С. 27.

2. Гудков Д. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Гудков. – М., 2003.
3. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М., 1990. – С. 26.
4. Демидов А.Б. Феномены человеческого бытия / А.Б. Демидов. – Минск : ЗАО Издательский центр «Экономпресс», 1999. – 180 с. – С. 95.
5. Зинченко В.Г. Межкультурная коммуникация / В.Г. Зинченко, В.Г. Зусман, З.И. Кирнозе. – Нижний Новгород, 2003.
6. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность / В. Красных. – М., 2003.
7. Лебедева Н.М. Ценности культуры и развитие общества / Н.М. Лебедева, А.Н. Татарко. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007.
8. Трейгер Г. Культура и коммуникация. Модель анализа / Г. Трейгер, Э. Холл. – М., 1954.
9. Уорд К. Азбука аккультурации / К. Уорд // Психология и культура / под ред. Д. Мацумото. – СПб. : Питер, 2005. – С. 656–709.
10. Яценко Е. Восток и запад: взаимодействие культур / Е. Яценко // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. – Вып. 1. – М., 1999. – С. 32–37.

Березінська О. В. Міжкультурна сумісність як умова життя

Анотація. У статті визначається поняття міжкультурної сумісності в процесі взаємодії культур на макро- й мікрорівнях як спосіб подолання культурних бар'єрів у міжкультурній комунікації. Ця стратегія створює сприятливі умови для самоствердження та саморозвитку людини в новому середовищі.

Ключові слова: мікрокультура, макрокультура, аккультурація, міжкультурна комунікація, міжкультурна компетентність.

Berezinska H. Cross-cultural compatibility as a condition of life

Summary. The article defines the concept of cross-cultural compatibility in the interaction of cultures on the macro and micro levels as a way of overcoming cultural barriers in intercultural communication. This strategy creates favorable conditions.

Key words: microcultures, macrocultures, acculturation, intercultural communication, intercultural competence.

Козирева М. В.,

аспірант

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГРАФІЧНА АДАПТАЦІЯ ГАЛЛІЦИЗМІВ У АЛЖИРСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ АРАБСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Стаття присвячена особливостям графічної адаптації галліцизмів у алжирському діалекті арабської мови. Висвітлюється використання її основних форм: трансплантації (нульової адаптації), транскрипції та комбінації.

Ключові слова: галліцизм, алжирський діалект арабської мови, графічна адаптація, трансплантація, транскрипція, комбінація.

Постановка проблеми. Одним із результатів міжкультурної комунікації є лексичні запозичення. Саме лексика є найбільш відкритою для зовнішнього впливу частиною мови. Для запозичень класичного періоду було характерним повне засвоєння та адаптація слова. Сучасні ж запозичення з європейських мов у значній мірі асимільовані та засвоєні лексико-семантичною системою мови не до кінця.

Рівень адаптації залежить від типу мови, з якою контактувала арабська. Більш глибинно засвоюються запозичення з мови, що належать до тієї ж мовної сім'ї, мають з арабською спільні генетичні та структурні риси (напр., контакти з іншими семітськими мовами), ніж з мови, які належать до іншої мовної сім'ї, де слова мають відмінну морфологічну структуру, тому нові лексеми повинні поступово та зі складнощами пристосовуватися до арабської фонетики та морфології.

Проблема запозичення є невіддільною частиною проблематики мовних контактів. З нею пов'язана низка загальних та конкретних питань, одним з яких є питання їхньої адаптації до системи мови-реципієнта. Адаптація запозичених слів – багатоплановий процес, в основі якого лежить засвоєння іншомовного слова на графічному, фонетичному, граматичному, семантичному рівнях відповідно до норм мови, що запозичує. Ступінь адаптації може бути різним і залежати від часу, шляху (усного або книжного), частоти вживання запозичення тощо.

На першому етапі запозичене слово входить лише до усного мовлення, зазнаючи фонетичної та граматичної адаптації в загальних рисах. Таке слово розглядається, як оказіоналізм чи іншомовне вкраплення. На другому етапі воно розцінюється, як дещо відмінне від узуальних одиниць слова, однак його вживання є цілком можливим. З часом запозичення поступово входить до узусу мови, і на цьому етапі відбувається його лексико-семантична адаптація. Лише на третьому етапі слово вважається повністю адаптованим запозиченням. І те, що раніше воно належало до іншої мови, може усвідомлюватися, однак для об'єктивного підтвердження походження слова варто звертатися до діахронічного аспекту мови, аналізуючи його витoki [1].

Графічну адаптацію можна розцінювати, як значний етап на шляху освоєння чужого слова в арабомовному просторі, оскільки для більшості іншомовних слів арабське письмо є

чужорідним середовищем. Під час графічної передачі запозичення суттєвим постає питання про те, що брати за зразок: написання слова (з орієнтацією на літерний склад слова) чи його звучання в мові-джерелі (з орієнтацією на звучання слова в мові-джерелі) [2, с. 16]. Тому за формою входження до мови-реципієнта запозичення можна поділити на транскрибовані, транслітеровані, кальковані, трансплантовані, трансформовані та комбіновані [3, с. 13]. У випадку графічної адаптації галліцизмів у алжирському діалекті арабської мови, де запозичення є усним, помітне використання таких способів адаптації, як транскрипція, трансплантація та комбінація.

Вивченню франко-алжирських мовних контактів було присвячено багато робіт авторів як закордонних, так і вітчизняних (наприклад, А. Кефелек, Д. Кобе, С. Шакер, А.П. Черкасової та інших). Однак серед них переважають дослідження впливу арабської мови на розвиток французької. Галліцизми ж в арабській мові стали предметом вивчення нечисленної групи лінгвістів, серед яких можемо назвати А. Азузі, Л. Біаншіні, Л. Шетуані, Ф. Бензакур. Проблеми графічної адаптації торкнулися в своїх роботах С.В. Кудряшова, Дьяков А.І., В.Е. Личова. Однак їхні дослідження стосуються більш загальних понять або присвячені графічній адаптації англіцизмів у російській мові. Саме вони стали основою для написання представленої статті, метою якої є висвітлення основних способів графічної адаптації галліцизмів у алжирському діалекті арабської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. За формою входження до мови-реципієнта запозичення можна поділити на транскрибовані, транслітеровані, кальковані, трансплантовані, трансформовані та комбіновані [3, с. 13]. У випадку графічної адаптації французьких запозичень у алжирському діалектах арабської мови можна говорити про транскрипцію, трансплантацію та комбінацію.

При транскрипції відбувається умовна передача звучання слова, тобто передача фонемного складу з допомогою наявних у мові-реципієнті графічних одиниць. Цей тип графічної адаптації є найбільш застосовним до галліцизмів з огляду на особливості фонетичної системи французької мови, в якій частими є випадки, коли один звук передається на письмі поєднанням кількох літер (яскравим прикладом може послужити слово *sceau* – \so\ – «печатка»), а також там, де частина літер (h, d, p, s, t, x, z у більшості випадків у кінці слова) може взагалі не вимовлятися.

Транскрипція – один із найбільш поширених типів графічної адаптації галліцизмів. До них, як приклад, можна віднести такі: *accélérateur* – اکسلیراتور – «каталізатор», (*l'accident* – الكسيدة – «нещасний випадок», «аварія»), (*l'ambulance* – لایبلانس – «швидка допомога», *billard* – بیار – «більярд».

На прикладі вищезазначених запозичень, (*l'*)*accident* – «ксіде» – «нешасний випадок», «аварія», (*l'*)*ambulance* – «лабіланс» – «швидка допомога», можна побачити, що фонетична єдність артикля і субстантиву у французькій мові сприймається, як неподільне ціле [4, с. 106], що і знаходить своє відображення у графічному записі.

Повна графічна адаптація за допомогою транскрибування слів між арабською та французькою мовами є неможливою, оскільки не всім звукам французької мови можна знайти чіткий відповідник в арабській фонетичній системі. В цьому випадку знаходиться найбільш близький за звучанням аналог (напр., *poignard* – «бніар» – «кинжал», *narcisse* – «нарцис» [5, с. 41, 526], *villas* – «вілли» [6, с. 59]) або використовується інша модель графічної адаптації слова.

Таким широкоживим типом графічної адаптації французьких запозичень є їхня трансплантація. Трансплантовані галліцизми – це одиниці французької мови, що використовуються в письмовій системі арабської мови у своєму оригінальному графічному вигляді. Оскільки графічно слово не зазнає жодних змін, трансплантацію також називають нульовою графічною адаптацією [3, с. 20]. Представлений термін використовується замість відомого слова «варваризм» і словосполучення «іншомовне вкраплення».

Трансплантація може відбуватися на багатьох рівнях мови: рівні окремої словоформи, рівні фрагменту фрази або ж рівні цілої фрази, відповідно до функції, яку має виконувати конкретне запозичення.

Розглянемо приклад трансплантації галліцизмів на рівні синтагми:

الأسود و السحر *La Magie Noire* إلحاق الضرر أو هو الذي يقصد به «الضار الذي يسمى أحيانا السحر الموت بأخرين، أو بالمجتمع كله». [7, с. 142].

«Шкідливі чари, які інколи називають чорною магією *La Magie Noire*, спрямовані на те, щоб вбити або нашкодити іншим людям чи цілій спільноті».

У представленому прикладі *La Magie Noire* («чорна магія») просто перекладається, чим автор і пояснює значення відповідника в арабській мові для широкої аудиторії. Досить часто таким самим методом у наукових текстах Алжиру пояснюються певні незвичні для загалу терміни та поняття з арабської мови. Це свідчить про те, що французькі терміни досить міцно вкоренилися в лексиці алжирців, незважаючи на спроби уніфікації арабської наукової термінології.

Слід також зазначити, що вчені досить часто звертаються до трансплантації галліцизмів у наукових текстах Алжиру, пояснюючи певні незвичні для загалу терміни та поняття арабської мови. Це свідчить про те, що французькі терміни досить міцно вкоренилися в лексиці освічених жителів Алжиру, незважаючи на спроби уніфікації арабської наукової термінології, які було здійснено в Алжирі в постколоніальний період арабізації. Для підтвердження використання галліцизмів-трансплантатів поруч із арабським відповідником у наукових текстах, наведемо приклади зі статей із різних галузей науки в алжирському журналі з антропології та соціології «*Insaniyat / إنسانيات*»:

ذاكرة «(code génétique) فالحاسوب يمتلك ذاكرة وتعتبر «الشفرة الجينية» الوراثية» [8].

«У комп'ютера є пам'ять, а генетичний код (*code génétique*) розглядається як пам'ять генів».

كما تتعرض نسبة كبيرة من هذا التراث المخطوط إلى التلف لأسباب طبيعية» *Processus naturels* الذي «يعود بعضها إلى نوعية الورق «*Papier acide*» ، يتأثر بالحرارة والرطوبة والغبار» [9].

«Окрім того, велика частина цих рукописів зазнала ушкодження через природні причини *Processus naturels*, серед яких якість паперу «*Papier acide*», на який може вплинути дія температури, вологи та пилу».

Для ілюстрації використання трансплантації галліцизмів на рівні цілої фрази, наведемо такий приклад:

لم يكن حزبا وإنما كان جبهة، ويفندان فكرة تشابهه FLN هذا بالإضافة إلى أن مع الحزب الشيوعي الروسي، فلم تكن الجبهة في واقع الأمر سوى ما تعبر عنه العبارة الآتية: «Il ne fut jamais qu'une courroie de transmission du pouvoir d'état tôt militarisé, et non le maître de même pouvoir d'état comme il le fut en URSS.» [10].

«Це на додачу до того, що ФНО був не партією, а фронтом, чії ідеї були близькими до ідей Комуністичної партії Росії і насправді могли бути вираженими такою фразою: «*Il ne fut jamais qu'une courroie de transmission du pouvoir d'état tôt militarisé, et non le maître de même pouvoir d'état comme il le fut en URSS*» («Це завжди була лише інстанція, що передавала владу над державою, яка раніше була мілітаризованою, а не інстанція, якій належала ця влада, як це було в СРСР»).

У даному випадку оригінальна фраза цілком записується французькою мовою, а переклад до неї на арабську автором не подається. Слід також наголосити, що граматично ця коротка фраза є ускладненою, про що свідчить використання обмежувального звороту *ne... que* та ідіоми *courroie de transmission*. Це може навести на думку, що автор статті, розраховуючи на високий рівень володіння французькою мовою серед своїх читачів, орієнтувався на освічену частину населення, тому й уникає перекладу.

Однак не відкидаємо можливості того, що у випадку, коли цілу фразу в тексті арабською мовою подано французькою, йдеться вже не трансплантацію, а про побутовання феномену «код-світінгу» (*code-switching*), що характеризується використанням двох мов у одному комунікативному акті, в якому певна його частина є зрозумілою в одній мові білінгва, а друга частина – в іншій мові [11, с. 302], тобто перемішування мов, коли мовець постійно переходить з однієї мови на іншу.

Наступним типом графічної адаптації запозичень, який часом може зустрітися в алжирських текстах, є комбінація, тобто поєднання двох типів графічної адаптації. До комбінованих галліцизмів належать напівкальки, де один компонент французького слова транскрибується, а інший – калькується [3, с. 20]. До них можна віднести такі: *sac à main* – «صاك داليد» – «(жіноча) сумочка» (досл. «сумка руки»), *antihistaminique* – «ع الليسر» – «вліво».

Разом із графічною адаптацією галліцизмів до норм арабської мови нині в епоху розвитку комп'ютерних технологій, Інтернету та глобалізації можна спостерігати зворотний процес, коли алжирці, навпаки, переходять на латиницю. У цьому випадку графічно асимілюється з допомогою транскрибування вже арабська мова, а галліцизми залишаються незмінними. Це ми можемо помітити у записі деяких алжирських раї, для яких є характерним використання французьких лексичних елементів. Трансплантація галліцизмів відбувається на рівні окремої словоформи, на рівні цілої фрази та її фрагменту. Наведемо приклад цих трансплантацій у вигляді уривка з раї Шеба Хасні «*Nebrik Mani M'hani*»: «*Nebrik*

nebrik mon amour / Men hobek mani sūr / Khabrini khabrini / Mème si la réponse est dure / Men hobek mani sūr / Gouli gouli mon amour...» [12] – «Я тебе кохаю, я тебе кохаю, моя любове, / Але я не впевнений щодо твого кохання до мене. / Повідай мені, повідай мені, / Навіть якщо відповідь буде тяжкою, / Бо я не впевнений щодо твого кохання до мене. / Скажи мені, скажи мені, моя любове...».

У даному випадку ми можемо побачити вживання окремої словоформи *sūr* («впевнений»), фрагменту фрази *mon amour* («моє кохання») та цілої фрази французькою «*Mème si la réponse est dure*» (досл. «навіть якщо відповідь є тяжкою»). Запис арабських слів латиницею уможливує передачу всіх голосних звуків на письмі та спрощує прочитання слів пісні. Також можна зауважити, що всі три галліцизми римуються між собою, тож можна дійти висновку, що використання французьких елементів надає раї особливої милозвучності, про що згадаємо далі.

Висновки. Графічна адаптація галліцизмів у алжирському діалекті арабської мови може набувати різних форм, зокрема форму нульової графічної адаптації (трансплантації), транскрипції та комбінації. Дослідження широковживаності цих форм показало, що найбільш розповсюдженим є використання транскрипції, оскільки саме вона може найбільш точно передати слово французького походження на письмі.

Цікавим є випадок зворотної графічної адаптації, коли за допомогою сучасних технічних засобів та Інтернету жителі країн Магрибу переходять з арабської в'язі на латиницю. Таким чином графічно асимілюється вже не окрема запозичена одиниця, а сам арабський текст.

Представлене дослідження є одним із перших кроків на шляху вивчення використання галліцизмів у алжирському діалекті та частково розкриває лише його аспект. У майбутньо-

му слід приділити увагу фонетичній адаптації запозичень із французької мови, що може значно доповнити матеріал статті.

Література:

1. Кудряшова С.В. Механизмы морфологической адаптации англо-американских заимствований в испанском языке. [Електронний ресурс] / С.В. Кудряшова // Научно-исследовательский журнал. – 2012. – Режим доступу: <http://research-journal.org/languages/mexanizmu-morfologicheskoy-adaptacii-anglo-amerikanskix-zaimstvovaniy-v-ispanskom-yazyke/>.
2. Маринова Е.В. Теория заимствования в основных понятиях и терминах: словарь-справочник / Е.В. Маринова. – 2-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2014. – 240 с.
3. Дьяков А.И. Графическая ассимиляция англицизмов в русском языке / А.И. Дьяков // Теория языка и межкультурная коммуникация. – 2012. – № 2. – С. 12–21.
4. Tournier J. L'assimilation des emprunts en anglais moderne et contemporain / J. Tournier // Recherches en linguistique étrangère. Vol. 9. – Presses Univ. Franche-Comté, 1984. – P. 105–124.
5. Sedira B.B. Dictionnaire arabe-français. – Alger: Librairie Adolphe Jourdan, 1882. – 608 p.
6. الطاهر وطار. الزلزال. – الجزائر، 2007. – 321 ص.
7. جيجل). – بلقاسم بلعرج. الدارجة الجزائرية وصلاتها بالعربية الفصحى: دراسة لسانية للهجة) بني فتح قسنطينة: مديرية النشر لجامعة قلمة، 2008. – 368 ص.
8. محمد غالم. تقديم // إنسانيات. – 1998. – 3. – 1-5 ص.
9. عبد القادر شرشار. التراث الوطني المخطوط. مخطوط للقاضي الفقيه محمد بن محمد بن الكيرد العثماني في شرح العقيدة الصغرى لسيدى أحمد بن يوسف الملياني أنموذجا // إنسانيات. – 2000. – 12. – 39-48 ص.
10. عبد القادر شرشار. الثورة الجزائرية في تمثلات الأخر: قراءة محمد حربي وجيلبر ميني. لكتاب «أكنوية فرنسية، العودة إلى الحرب في الجزائر» لجورج مارك بن حمو // إنسانيات. – 2004. – 25-26. – 55-61 ص.
11. Bentahila A., Davies E. The syntax of Arabic-French code-switching / A. Bentahila, E. Davies // Lingua, 1983. – № 59. – P. 301–330.
12. Paroles de la chanson Nebrik Mani M'hani // <http://hasni94sarah.skyrock.com/2412687795-MP3-BEST-OF-HASNI-Nebrik-Mani-M-hani-1992.html>.

Козырева М. В. Графическая адаптация галлицизмов в алжирском диалекте арабского языка

Аннотация. Статья посвящена особенностям графической адаптации галлицизмов в алжирском диалекте арабского языка. Освещается использование ее основных форм: трансплантации (нулевой адаптации), транскрипции и комбинации.

Ключевые слова: галлицизм, алжирский диалект арабского языка, графическая адаптация, трансплантация, транскрипция, комбинация.

Kozyrieva M. Graphical adaptation of gallicisms in Algerian Arabic

Summary. The article is devoted to peculiarities of a graphic adaptation of gallicisms in Algerian Arabic, highlighting use of its main forms: transplantation (zero adaptation), transcription and combinations.

Key words: gallicism, Algerian Arabic, graphical adaptation, transplantation, transcription, combination.

РЕЦЕНЗІЇ

*Козловський В. В.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германської філології
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Ю. Є. КІЙКА «НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ В ІНФОРМАЦІЙНИХ МЕДІАЖАНРАХ: ФРАКТАЛЬНИЙ ПІДХІД»*

З огляду на поступову інформаційну глобалізацію світу, тісні контакти між різними мовно-культурними спільнотами й технічний прогрес у засобах масової комунікації спостерігається значне зростання інтересу до вивчення мовно-культурних відмінностей/подібностей на прикладі різних мовленнєвих жанрів. Дослідження мовно-культурних особливостей зумовлено насамперед прикладними аспектами, зокрема необхідністю вивчення різних видів текстів на заняттях з іноземної мови, практикою перекладу та культурними потребами.

У світлі викладеного вище контрастивна розвідка Ю.Є. Кійка видається актуальною, адже тема дослідження зумовлена, по-перше, загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень із генології (генристики) на виявлення основних функціональних особливостей різнотипних жанрів, по-друге, відсутністю німецько-українських контрастивних студій ситуативно паралельних медійних текстів, по-третє, появою фрактальної парадигми наукової думки, яка по-новому розглядає будову медійних текстів.

Монографія Ю.Є. Кійка присвячена зіставленню інформаційних жанрів у німецькій та українській медіапрактиках. Предметом аналізу є їхні структурні та функціональні особливості в руслі фрактального підходу. Матеріалом дослідження автора слугують медіатексти з розділу зовнішньої політики в провідних щоденних німецьких та українських виданнях протягом 2002–2015 рр.

Монографія має таку структуру: передмову, чотири розділи, післямову, список використаних джерел.

У першому розділі «Теоретичні засади контрастивного дослідження медіатекстів» з огляду на мету студії розглядається текст із різних поглядів. Спочатку (підрозділ 1.1) автор подає загальнотеоретичне бачення тексту як комунікативної одиниці, не оминаючи при цьому таких неоднозначних питань, як відношення між текстом і дискурсом, а також проблему типології текстів. У підрозділі 1.2 увага автора сфокусована на тексті як об'єкті міжмовного порівняння, адже тексти, безсумнівно, відображають особливості певної мовно-культурної спільноти. У третьому підрозділі автор детально зупиняється на розгляді медіатексту, визначальним для якого є ситуативність. Ю.Є. Кійко заглиблюється також у непросте питання жанрового поділу сучасних текстів у німецькій та українській медіапрактиці. Іновативним видається підрозділ 1.4, де автор розглядає текст із фрактальної перспективи. Поза сумнівом, мовну систему можна інтерпретувати із цього погляду, де елементи одного рівня, об'єднуючись, стають фундаментом для будови складніших утворень. Текст як один із елементів мовної системи перебуває

на якомусь із етапів тематичного розгортання від слова-тексту через речення-текст до тексту-дискурсу. У підрозділі 1.5 автор розглядає питання інформаційної структури медіатексту, у якій добре викристалізовується фрактальна будова, де перехід від однієї до іншої теми здійснюється поступово, циклічно, коли кожен новий етап розвитку додає щось нове до попереднього.

У другому розділі монографії Ю.Є. Кійко розглядає матеріал і методи дослідження. У ролі *tertium comparationis* виступають паралельні тексти зовнішньополітичної тематики. Під час дослідження медіажанру як результату комунікативної діяльності журналістів у мас-медійному зовнішньополітичному дискурсі автор урахує різноаспектність об'єкта студії. Тому в роботі він використовує комплексний підхід, максимально раціонально поєднуючи взаємодоповнювальні дослідницькі напрями. В основу зіставного аналізу покладено багаторівневі моделі холистичного текстового опису. Для об'єктивного висвітлення отриманих результатів контрастивної розвідки автор застосовує деякі статистичні прийоми, зокрема кореляційний аналіз, χ^2 -квадрат і коефіцієнт спряженості Чупрова.

Ю.Є. Кійко отримав цікаві результати із жанрового розподілу в досліджуваному газетному дискурсі (підрозділ 2.3). За даними автора, при однаковому жанровому наборі в обидвох дискурсах український медійний простір надає перевагу коротким розгорнутим повідомленням, а німецький – кореспонденціям і заміткам. Одна з причин такої жанрової розбіжності, на думку дослідника, криється в екстралінгвістичних чинниках, зокрема в економічних реаліях газетної діяльності в Україні.

У третьому розділі «Макро– і мікроструктурні характеристики німецьких й українських інформаційних медіажанрів» комплексно зіставлено такі жанри, як замітка (підрозділ 3.1), інформаційна стаття (підрозділ 3.2), кореспонденція (підрозділ 3.3), синоптичне повідомлення (підрозділ 3.4) та інтерв'ю (підрозділ 3.5). Порівняльний аналіз Ю.Є. Кійка підтверджує тезу про те, що засоби масової комунікації певного мовно-культурного середовища, попри загальну глобалізацію світу, відображають інтереси національно-культурного суспільства через особливості подання інформації. Наведені автором паралельні кореспонденції на одну тему, незважаючи на формальну, структурну й функціональну подібність, мають відмінності на макро– та мікрорівнях унаслідок підбору й оцінювання доречних тем і субтем. Якщо німецька кореспонденція орієнтується переважно на нейтральне висвітлення певної події, то українську кореспонденцію автор характеризує як таку, що має на меті вплинути на реципієнта не лише через дескриптивне, а й експлікативне та аргументативне розгортання теми.

Проведений Ю.Є. Кійком статистичний зіставний аналіз серед інформаційних жанрів (підрозділ 3.6) виявив певні подібності й розбіжності в структурному, синтаксичному і квантита-

* Кійко Ю.Є. Німецько-українські паралелі в інформаційних медіажанрах: фрактальний підхід: монографія. – Чернівці, 2016. – 392 с.

тивному аспектах. Автор установив структурну схожість заголовків німецьких заміток та інформаційних статей, натомість у заголовках кореспонденцій відмічає тенденцію до номінального стилю. Для замітки й інформаційної статті домінуючою є інформативна функція, а для кореспонденції – інтригуюча. У заголовках українських інформаційних жанрів, на відміну від німецьких, простежується більша подібність між інформаційними статтями й кореспонденціями.

Зіставний аналіз заголовків у різноманітних німецьких та українських газетних медіатекстах дає автору змогу стверджувати, що заголовковий блок як α -фрактал будь-якого тексту залежить від його жанрової належності. Для інформаційних текстів в обох зовнішньополітичних медіадискурсах характерні стислі насичені заголовки, оформлені простими реченнями й іменниковими конструкціями. За спостереженнями автора, зі збільшенням обсягу інформаційного тексту змінюється функціональне навантаження компонентів заголовкового блоку, застосовуються проміжні заголовки як структурні текстові маркери. Біцентральним текстам, на думку Ю.С. Кійки, притаманні заголовки, виражені переважно простими реченнями, які передають головну пропозицію.

Інноваційним у розвідці є виявлений автором у досліджуваних медіатекстах фрактальний принцип будови в інтражанровій площині. Залежно від текстового обсягу, Ю.С. Кійко виокремлює дво- або трифрактальну будову інформаційних жанрів. У замітках він виокремлює α - і ω -фрактали, а в інформаційних статтях і кореспонденціях – трифрактальну будову. На думку автора, ці три жанри перебувають у фрактальних відношеннях між собою – від замітки через інформаційну статтю до кореспонденції. Дослідник припускає універсальність зазначеного принципу побудови для інформаційних типів текстів. Адже він, на думку автора, зумовлений екстралінгвістичними факторами, зокрема реаліями існування зазначеної сфери людської комунікації, коли на створення текстів суттєво впливає брак часу та місця.

У четвертому розділі «Функціональні характеристики німецьких і українських інформаційних жанрів» Ю.С. Кійко зупиняється на розгляді реалізації в медіатекстах таких категорій, як референція (підрозділ 4.1), евіденціальність і модальність (підрозділ 4.2), а також темпоральність (підрозділ 4.3).

Під час топонімічної референції автор виявив подібність уживання топонімів у двох медіапратиках. У процесі антропо-

німічної референції встановлено, що німецькій медіапратикі притаманні розгорнуті антропоніми з прикладками, а українській – уживання їх текстових маркерів.

У німецьких та українських інформаційних жанрах, за спостереженнями автора, наявні різноманітні маркери епістемічної модальності й евіденціальності. Якщо наявність евіденціальних маркерів зрозуміла з огляду на умови створення медіатекстів, то епістемічні маркери Ю.С. Кійко розглядає як «зайве» явище. На думку науковця, це зумовлено реаліями сучасного інформаційного дискурсу, де й інформаційні тексти несуть відбиток авторської модальності. Обидві категорії тісно пов'язані між собою і, як наслідок, часом паралельно передають як епістемічну модальність, так і евіденціальність.

За Ю.С. Кійком, у німецьких газетних інформаційних текстах епістемічна модальність і евіденціальність подана більшою кількістю виявів, ніж в українських, завдяки використанню кватативного кон'юнктиву й низки модальних дієслів із подвійною дійсничністю. В українській мові основне навантаження евіденціальності й епістемії лягає на виокремлені пунктуаційно модальні слова. Щодо наявності інших засобів – приєдникових словосполучень, модалізованих дієслів тощо, то тут, на думку автора, спостерігається подібність між обома медіапратиками.

За спостереженнями Ю.С. Кійки, між темпоральністю й жанровою належністю газетного тексту в сучасному німецько-україномовному зовнішньополітичних медіадискурсах є певна залежність. Статистичний аналіз уживання часових форм у різних жанрах німецького й українського газетного дискурсів виявив закономірності, зумовлені як екстралінгвістичними, так й інтралінгвістичними відмінностями зіставлених мовно-культурних дискурсів.

Критичний аналіз роботи, її наукова новизна, теоретична ґрунтовність і достатній фактичний матеріал дають нам право вважати, що монографія Ю.С. Кійки є завершеним науковим дослідженням, яке виконане на актуальну тему, вирізняється науковою новизною, практичною цінністю й містить вагомий та ґрунтовний висновок. Викладений у монографії матеріал свідчить про глибину обізнаності автора з новітніми підходами в контрастивній медіалінгвістиці й володіння методами і прийомами лінгвістичного аналізу.

Монографія буде корисною для фахівців, дослідників, студентів і широкого філологічного загалу.

Таранець В. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Т. О. КОЗЛОВОЇ «ІКОНІЧНІСТЬ У ЛЕКСИЦІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАМОВИ»

Проблеми розвитку мови, її рушійних сил, умов і форм мовної мінливості завжди викликали значну зацікавленість у дослідників (І. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр, О. Мельничук, В. Иванов, Т. Гамкрелідзе, Р. Якобсон, Є. Курилович). Особливу увагу вчених привертала зміна, які відбуваються в різних мовах, насамперед в історичному розвитку в межах мовленнєвих одиниць. Визначення фонологічних і лексико-семантичних закономірностей, притаманних цим одиницям у синтагматичному плані, є особливо важливим для діахронічної фонології, де аналіз особливостей функціонування системи на різних синхронних зрізах може дати необхідні відомості про стан цієї системи, що якісно вплине на вирішення загальної проблеми розвитку мови. Монографія Т.О. Козлової присвячена вирішенню однієї з актуальних проблем індоєвропейського (далі – іє.) мовознавства – з'ясуванню закономірностей розвитку мовленнєвих одиниць – звуків, складу, слова та фрази, що відображають універсальну особливість – іконічність – на відношеннях форми й змісту в реалізаціях мовного знака.

Розгляд проблеми іконічності ділиться на блоки питань, поданих у трьох розділах монографії:

1. Теорія іконічності: історія і сучасність.
2. Структура слова в індоєвропейській прамові.
3. Роль іконічності у формуванні праіндоєвропейських етимонів та їх рефлексії.

В основі спостереження Т.О. Козлової знаходиться дихотомія «зміст/форма», зокрема відносини цих понять та їх реалізація в іє. мовах, починаючи від часу зародження мовних категорій.

У першому розділі автор розглядає лінгвофілософські концепції вмотивованості зв'язку форми та змісту – античні погляди, середньовічні теорії природи знака й концепції Нового часу. У праці викладено основні положення теорії іконічності та її вербальні маніфестації, детально розглянуто редуплікацію, демінутивність, жестову комунікацію, зроблено узагальнення щодо іконічності на ранніх етапах онтогенезу мовленнєвої діяльності й еволюції мови.

До дослідження формально-змістової кореляції в лексиці прамови залучено матеріали іє. мов, а також факти багатьох інших мов світу, серед яких мови семітські, акадські, полінезійські, дравідійські, уральські, кавказькі тощо. Основна увага приділена аналізу іконічності в аспекті мовної еволюції, розглянуто вияви цього явища в мові й мовленні.

Широко розглядається автором редуплікація як засіб експлікації змістової ознаки збільшення, а також різні чинники формування редуплікованих основ, їхні функції, іконічність жестової комунікації, виявлення її на ранніх етапах онтогенезу мовленнєвої діяльності та еволюції мови. Окремо розглянуто метатезу, пересув приголосних, розширювачі в похідних словах, проаналізовано вияв іконічності в дитячому мовленні.

Усе ж уважаємо, що в цьому розділі необхідно було б детально розглянути термін «іконічність» і перелік явищ із цією

ознакою, які аналізуються в наступних розділах. У нашому розумінні, іконічність – це «відображення, віддзеркалення», що має в собі дві сторони висвітлення, два полюси взаємодії. Сюди належать мовні явища: форма/зміст, синкретизм смислів, редуплікація кореня, ан-/ауслат звуків, зменшення/збільшення якості ознаки, метатеза складників тощо. Окрім цього, Т.О. Козлова приділяє увагу аналізу розширювачів іє. кореня, які протиставляються кореням без розширення. Проте такі одиниці належать до різних періодів мови й, на нашу думку, не утворюють одиниць іконічності, які є в принципі одномоментними.

У другому розділі розглядається структура слова в іє. прамові, зокрема вивчається формально-змістова кореляція в реконструйованих іє. пракоренях, що забезпечує глибоке розуміння розвитку форм і значень етимонів, семантичних універсалій, «образу світу» архаїчної людини як важливої частини її культури, а також уможливує з'ясування ступеня вмотивованості зв'язку формального та змістового аспектів архаїчного словесного знака. Т.О. Козлова бере до уваги базисні компоненти плану вираження, спираючись на реконструйовані форми іє. прамови, а також залучаючи велику кількість мов інших мовних сімей. Автором розглянуто фонетичну сторону іє. слів, частотність кореневих ініціалій і фіналій. Суттєвим є аналіз зв'язків фонем із семантичними класами в іє. прамові. Щодо аналізу іє. коренів із початковим рухомим -s, то вважаємо, що причини його появи аргументовано непереконливо (див.: Мельничук А.С. О сущности беглого s-. Этимология. – М., 1986). Під час розгляду семантичного синкретизму, як нам видається, необхідно наголосити, що в його основі знаходяться відприродні стимули, а не лише історичні, що з'явилися в ході розвитку мови (пор. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. – М., 1957).

Третій розділ присвячено розгляду ролі іконічності у формуванні праіє. етимонів та їх рефлексії. Тут проаналізовано формально-змістові фігури, утворені маргінальними складниками коренів, приділено суттєву увагу різним типам редуплікації коренів: звуконаслідувальним, кінетичним, спорідненим, редуплікованим дієсловам, широко розглянуто симетрію/асиметрію структури коренів і синкретичне значення роз'єднання/з'єднання. Із позицій іконічності розглянуто ізоглоси кентум і сатем в іє. мовах. Досить переконливо виглядають висновки щодо місця іконічності в ініціальних складниках фонетичної структури іє. кореня, зокрема явищ палаталізації та лабіалізації (с. 317). Ці акустичні ознаки кореня висвітлили семантичний контраст кореня й уможливили розщеплення первісного синкретичного значення етимонів, що призвело до диференціації концептів.

До іконічних протиставлень разом із автором зараховуємо відношення акустичних ознак звуків: глухий/дзвінкий, зімкнений/щільний (с. 331 332), а також те, що на основі ознаки збільшення/зменшення тривалості голосної в аблауті можна розглядати їх іконічність, особливо квантитативного аблауту.

Більш абстрактною виявилася іконічність морфологічної редуплікації. Редупліковані форми перфекта в іє. прамові об'єднують лексико-граматичний клас предикатів з інактивним значенням. Подані в роботі факти привертають увагу до важливої ролі іконічності в процесах еволюції мови та формування картини світу. Важливим для нас є висновок автора про те, що сатемізація мала значний вплив на еволюцію дочірніх мов: «фонетичні розбіжності між велярними та сибілянтами супроводжували концептуальну опозицію з'єднання, нерухомість (кентум) – роз'єднання, просування вперед (сатем), складники якої залежно від концентрації уваги виявлялися то центральними, то фоновими у свідомості мовців» (с. 438). Тим самим шляхом актуальності іконічних засобів на різних етапах розвитку мови пояснюється намагання комунікантів досягти оптимального узгодження між формою і змістом мовних знаків. Автор стверджує, що окремі історичні зміни, зокрема фонетичні, спрямовані творчою активністю мовців. «Вони не відбуваються спонтанно чи внаслідок мовних контактів, не налаштовані на спрощення вимови чи економію мовних зусиль, а «пов'язані з процесами пізнання й [...] відтворення дійсності вербальними засобами» (с. 438).

До деяких зауважень, окрім вищезазначених, необхідно зарахувати таке: Т.О. Козлова, розглядаючи проблему походження мови (с. 51 і далі), вважає, що «мова еволюціонувала разом з еволюцією мозку» й виникла «у період латералізації півкуль гомінідів» у ранній палеоліт, у період виготовлення знаряддя праці з каменя (2,6 млн років тому), не згадує інші гіпотези зародження життя на Землі, серед них квантову теорію, хвильову, голографічну. На нашу думку, ідея космічного походження

розуму на Землі є більш переконливою і привабливою на сьогодні.

Логічно необхідною є потреба подати в монографії вказівки на проблему та матеріал, предмет, об'єкт і мету дослідження, а також додати до структури праці висновки в кінці кожного розділу.

Виходячи з практичних потреб застосування результатів дослідження, бажано б помістити в кінці праці Семантичний індекс мовних явищ іконічності, розглянутих у монографії.

Уважаємо, що рецензована монографія Т.О. Козлової має теоретичну і практичну значущість, новизну дослідження, робить суттєвий внесок у вирішення проблеми зародження та еволюції мов. Окрім загальнотеоретичних висновків, зокрема вагомим внеском для вирішення однієї з головних проблем сучасного мовознавства – проблеми мовної еволюції, результати цього дослідження мають безумовну практичну цінність і можуть бути використані в навчальних курсах із загального та індоєвропейського мовознавства у вищих навчальних закладах, у спецкурсах, наукових дослідженнях студентів і аспірантів.

Здобуті результати ґрунтуються на значному фактичному матеріалі індоєвропейських і ностратичних мов, обстоюють існування універсальної ознаки мовного знака – іконічності, що дає змогу простежити в розвитку бінарні фонетико-семантичні утворення, починаючи з моменту їх зародження.

Монографія Т.О. Козлової є результатом послідовної, ґрунтовної роботи, завершеною, логічною, глибоко науковим дослідженням, цінним внеском у теорію та практику мовознавства й методологію діяхронічних досліджень.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Абрамович С. Д.</i> БИБЛЕЙСКАЯ ДИАЛОГИЧНОСТЬ И ЧЕХОВСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ.....	4
<i>Бабакова О. В.</i> АСОЦІАТИВНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ <i>ЛЕЛЕКА</i> В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ.....	8
<i>Беценко Т. П.</i> ПРИРОДА ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ: ЗАКОН ЗВУКОВОЇ ГАРМОНІЇ.....	11
<i>Бортун К. О.</i> ІМПЕРАТИВНІСТЬ І КАТЕГОРИЧНІСТЬ У СТРУКТУРІ ВИСЛОВЛЕННЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ.....	14
<i>Гогуленко О. П., Дзинглюк О. С.</i> СИСТЕМА УКРАЇНСЬКИХ ІМЕНУВАНЬ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ПАНАСА МИРНОГО.....	17
<i>Доценко М. В.</i> ЗВ'ЯЗОК ТОПОНІМІКОНУ І ЖАНРОВО-СТИЛЬОВОЇ ПРИРОДИ ТЕКСТУ.....	20
<i>Карпенко Н. А.</i> НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ <i>ЖІНКА</i> В «ЖИВОМУ» МОВЛЕННІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО.....	23
<i>Кириленко Н. І.</i> ІСТОРІОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ БУТТЯ У ТВОРАХ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО.....	26
<i>Масловська Т. О.</i> КОНЦЕПТОСФЕРА ІДЮСТИЛЮ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА.....	29
<i>Медвідь Н. О.</i> О. ДОВЖЕНКО І СВІТ.....	32
<i>Морошану (Демьянова) Л. И.</i> ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К СЛОВАРЮ ГОВОРА СЕЛА ЛИПОВЕНЬ-СОКОЛИНЦЫ СУЧАВСКОГО ОКРУГА РУМЫНИИ (VII).....	35
<i>Попов С. Л.</i> О ПЕРЦЕПТИВНО-ЛОГИЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ ФОНЕТИЧЕСКОГО СТРОЯ РУССКОГО ЯЗЫКА: ГЛАСНЫЕ.....	38
<i>Сіроштан Т. В.</i> АБСТРАКТНІ ІМЕННИКИ В СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ «МАЛОЇ ПРОЗИ» ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ).....	42
<i>Циганок І. Б., Чеботар К. С.</i> КОНЦЕПТИ ХЛІБ І ВОДА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ НАДДУНАВ'Я.....	45
<i>Шатілова О. С.</i> ОЦІННІСТЬ ЯК ІНТЕНЦІЙНА КАТЕГОРІЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ.....	48
<i>Шестакова С. О.</i> ПУРИСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ.....	51
<i>Юган Н. Л.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОППОЗИЦИЯ «ПРАВДА – ЛОЖЬ» В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ, СОБРАННЫХ В. И. ДАЛЕМ.....	54

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Ляшов Н. Н.</i> «ОПЫТЫ» И «ХАРАКТЕРЫ»: КОММУНИКАТИВНЫЙ ДИСКУРС.....	60
---	----

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Дмитрієва І. В.</i> П'ЕСА-КОЛАЖ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЕСИ САРИ КЕЙН «ПСИХОЗ 4.48»).....	66
---	----

<i>Мельнікова Т. В.</i> ЛІТЕРАТУРНА ПАРОДІЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА РІЗНОВИДИ.....	69
<i>Oleynikova G. A.</i> METHOD OF ALIENATION IN SCIENCE-FICTION.....	73
<i>Yudkin-Ripun I. N.</i> PREDICATION AND SITUATION IN THE SCENIC SCRIPTS OF LYRICS	76

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Гурдуз А. І., Шутік М. О.</i> ЦИКЛ РОМАНІВ ДАРИ КОРНІЙ ПРО МАЛЬБУ В КОМПАРАТИВНОМУ ВИСВІТЛЕННІ.....	82
<i>Микитюк С. С.</i> В. А. ЖУКОВСКИЙ И Т. МУР: РЕЦЕПЦИЯ ВОСТОЧНОЙ РОМАНТИЧЕСКОЙ ПОЭМЫ.....	85

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Нагірний Л. Я.</i> ЛІНГВІСТИЧНІ ВЕКТОРИ ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗВЕРНЕННЯ».....	90
<i>Приступа Т. І.</i> УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ МОВОЗНАВЦІ 70-Х РР. ХІХ СТ. – 30-Х РР. ХХ СТ. ПРО ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОРФОЛОГІЧНИХ ФОРМ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ.....	93
<i>Чистяк Д. О.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ (ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ).....	97
<i>Шепель Ю. А.</i> МАТЕМАТИЗАЦИЯ КАК СЛЕДСТВИЕ СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ПРИНЦИПА И ЕЕ РОЛЬ ПРИ СИСТЕМНОМ ПОДХОДЕ К АНАЛИЗУ ЯЗЫКОВЫХ ЯВЛЕНИЙ.....	100
<i>Яворська Г. Х., Ларіна Е. В.</i> МОВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК (ЧАСТИНА 1).....	103

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Озмаден Гюльчин Исмет</i> СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТУРЕЦКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ НА ДИАЛЕКТНОМ УРОВНЕ.....	108
<i>Джура М. З.</i> ПРО СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН ТІЛА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ, АНГЛІЙСЬКІЙ, ЛАТИНСЬКІЙ ТА САНСКРИТІ.....	112
<i>Рыжих В. И.</i> АРАБСКИЙ И АККАДСКИЙ ЯЗЫКИ В СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ.....	116
<i>Смазнова М. В.</i> ІСТОРИЧНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТИ НАЯВНОСТІ КАТЕГОРІЇ ПОДВІЙНОГО ЧИСЛА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА АРАБСЬКІЙ МОВАХ. ПРИЧИНИ ЙОГО ЗНИКНЕННЯ.....	119

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Жибак Д. М.</i> ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ФУНКЦІЙ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	124
---	-----

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 20 том 1, 2016

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Скрипченко О.О.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 04.03.2016 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 28,20, ум.-друк. арк. 18,37. Папір офсетний. Цифровий друк.
Наклад 200 примірників. Замовлення № 0403-16.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.) Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua